

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
SİNOLOJİ BİLİM DALI**

**ÇİN TARİH YAZICILIĞI BAĞLAMINDA TANG TARİHLERİNDEKİ TİBET
MONOGRAFİLERİNİN İNCELENMESİ**

Doktora Tezi

Ali YILMAZ

Ankara, 2026

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
SİNOLOJİ BİLİM DALI**

**ÇİN TARİH YAZICILIĞI BAĞLAMINDA TANG TARİHLERİNDEKİ TİBET
MONOGRAFİLERİNİN İNCELENMESİ**

Doktora Tezi

Ali YILMAZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gürhan KİRİLEN

Ankara, 2026

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
SİNOLOJİ BİLİM DALI**

**ÇİN TARİH YAZICILIĞI BAĞLAMINDA TANG TARİHLERİNDEKİ TİBET
MONOGRAFİLERİNİN İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gürhan KİRİLEN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN**
- 2- Prof. Dr. Gürhan KİRİLEN**
- 3- Doç. Dr. Nuraniye HİDAYET EKREM**
- 4- Doç. Dr. Gonca Ünal CHIANG**
- 5- Doç. Dr. Gökçen KAPUSUZUOĞLU**

Tez Savunma Tarihi

09.01.2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Gürhan KİRİLEN danışmanlığında hazırladığım “Çin Tarih Yazıcılığı Bağlamında Tang Tarihlerindeki Tibet Monografilerinin İncelenmesi (Ankara.2026) “ adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

03.02.2026

Ali YILMAZ

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Tang tarih yazıcılığının temel eserlerinden Eski ve Yeni Tang tarihlerinde yer alan Tibet/Tubo monografilerinin metin yapısı, terminoloji ve anlatım tercihleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmesine dayanmaktadır. Çalışmanın hazırlanması sürecinde, birincil kaynakların çevirisi ve karşılaştırmalı değerlendirme aşamaları birlikte yürütülmüş; ortaya çıkan bulgular metinler arası mukayese yöntemi çerçevesinde ele alınmıştır.

Tez sürecim boyunca bilgi ve yönlendirmeleriyle bana destek olan danışmanım Sayın Prof. Dr. Gürhan KİRİLEN'e; katkı ve destekleri için Sayın Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN ve Sayın Doç. Dr. Gonca Ünal CHIANG'a; Japonca belgelerin tercümesinde yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Sinan LEVENT'e teşekkür ederim. Ayrıca, sabır ve anlayışıyla bu süreçte her zaman yanımda olan eşim Pınar Altay YILMAZ'a da içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmayı, oğlum Bulut'a ve dünyanın gözü önünde soykırıma uğrayan Gazze'nin çocuklarına ithaf ediyorum.

Ali Yılmaz, Ocak 2026, Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR	v
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.2 Örneklem ve Kapsam.....	4
1.3 Metod ve Sınırlılık.....	7
1.4 Literatür Değerlendirmesi.....	8
1.4.1 Çin Tarih Yazıcılığına Genel Bir Bakış.....	8
1.4.2 Çin Tarih Yazıcılığı ile İlgili Yapılan Çalışmalar	18
1.4.2.1 İngilizce Kitaplar	19
1.4.2.2 İngilizce Derlemeler, Makaleler ve Diğer Yayınlar	24
1.4.2.3 Çince Kitaplar	28
1.4.2.4 Çince Makaleler.....	29
1.4.2.5 Türkçe Yayınlar	32
1.4.2.6 Jiu Tangshu ve Xin Tangshu ile İlgili Doğrudan Çalışmalar	36
1.4.3 Tibet Tarihi ile İlgili Çalışmalar	41
1.4.3.1 İngilizce Yayınlar	43
1.4.3.2 Çince Yayınlar.....	45
1.4.3.3 Türkçe Yayınlar	47
2. JIU TANGSHU’NUN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	48
2.1 Jiu Tangshu’nun Derlendiği Dönemde Siyasî Durum	48
2.2 Jiu Tangshu’nun Kısa Tanıtımı.....	51
2.2.1 Tang Tarih Yazıcılığının Erken Dönemi ve Kaynakların Oluşumu.....	52
2.2.3 Jiu Tangshu’nun Derleniş Süreci ve Başlıca Aktörler	54
2.2.4 Siyasî Bağlam, Kaynaklar ve Eserin Yapısal Özellikleri	55
2.2.5 Üslup, Tarihsel Değer ve Sonuç.....	56
2.2.6 Jiu Tangshu’nun Versiyonları	57
3. XIN TANGSHU’NUN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	59
3.1 Xin Tangshu’nun Derlendiği Dönemde Siyasî Durum.....	59
3.2 Xin Tangshu’nun Kısa Tanıtımı	63

3.2.1	Xin Tangshu'nun Telif Süreci: Bağlam, Nedenler ve Aktörler	64
3.2.2	Xin Tangshu'nun Derlenme Süreci ve Metodolojisi.....	67
3.2.3	Xin Tangshu'ya Getirilen Eleştiriler	68
3.2.4	Xin Tangshu'nun Versiyonları	70
4.	ÇEVİRİ ve ANALİZ	72
4.1	Tibet Coğrafyası, Tarihi ve Muhtemel Kurucuları	72
4.1.1	JTS Çevirisi.....	72
4.1.2	XTS Çevirisi.....	74
4.1.3	Zaman ve Tarih Verileri ile İlgili Farklılıklar.....	76
4.1.4	Yer Adları ile İlgili Farklılıklar	77
4.1.5	Kişi Adları, Ünvanlar ve Çeşitli Özel Terimler ile İlgili Farklılıklar	78
4.1.6	Yazım Tarzındaki Farklılıklar.....	80
4.1.7	JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler	82
4.1.8	Ara Değerlendirme.....	82
4.2	Tibet'in Gelenekleri ve Yönetim Sistemi.....	84
4.2.1	JTS Çevirisi.....	84
4.2.2	XTS Çevirisi.....	90
4.2.3	Çeşitli Özel Terimler ile İlgili Farklılıklar	97
4.2.4	JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler	100
4.2.5	Ara Değerlendirme.....	102
4.3	Tang Taizong ve Songzan Ganbu Dönemi.....	104
4.3.1	JTS Çevirisi.....	104
4.3.2	XTS Çevirisi.....	113
4.3.3	Kişi Adları, Ünvanlar ve Çeşitli Özel Terimler ile İlgili Farklılıklar	119
4.3.4	Yazım Tarzındaki Farklılıklar.....	121
4.3.5	JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler	122
4.3.6	Tarihsel Açıdan Çelişkili ve Tutarsız İfadeler.....	124
4.3.7	Ara Değerlendirme.....	127
4.4	Tang Gaozong ile Lu Dongzan ve Lun Qinling Dönemi	129
4.4.1	JTS Çevirisi.....	129
4.4.2	XTS Çevirisi.....	139
4.4.3	Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar	153
4.4.4	Yer Adları ile İlgili Farklılıklar	155

4.4.5	Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar	156
4.4.6	JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler	157
4.4.7	Ara Değerlendirme.....	160
4.5	Wu Zetian, Zhongzong Ve Ruizong ile Lun Qinling, Qinxilong ve Chimalei Dönemi.....	161
4.5.1	JTS Çevirisi.....	162
4.5.2	XTS Çevirisi.....	177
4.5.3	Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar	194
4.5.4	Yer Adları, Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar	196
4.5.5	Yazım Tarzındaki Farklılıklar.....	198
4.5.6	JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler	199
4.5.7	Ara Değerlendirme.....	203
4.6	Tang Xuanzong ve Qili Sulongliezan Dönemi.....	205
4.6.1	JTS Çevirisi.....	205
4.6.2	XTS Çevirisi.....	240
4.6.3	Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar	266
4.6.4	Yer Adları ile İlgili Farklılıklar	271
4.6.5	Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar	274
4.6.6	Yazım Tarzındaki Farklılıklar.....	278
4.6.7	JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler	280
4.6.8	Ara Değerlendirme.....	287
4.7	Tang Suzong ve Poxilongliezan Dönemi.....	289
4.7.1	JTS Çevirisi.....	289
4.7.2	XTS Çevirisi.....	311
4.7.3	Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar	322
4.7.4	Yer Adları ile İlgili Farklılıklar	324
4.7.5	Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar	327
4.7.6	Yazım Tarzındaki Farklılıklar.....	329
4.7.7	JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler	330
4.7.8	Ara Değerlendirme.....	334
SONUÇ		336
ÖZET.....		365
ABSTRACT		366

KISALTMALAR

BKLT	Bai-Kong Liutie
C.	Cilt
CFYG	Ce Fu Yuan Gui
GJDM	Zhongguo Gujin Diming Da Cidian
JJYLSFZ	Jiajing Yilai Shoufuzhuan
JTS	Jiu Tangshu
JWDS	Jiu Wudai Shi
SKQSZMTY	Siku Quanshu Zongmu Tiya
SLGCQ	Shiliuguo Chunqiu
SWJZ	Shuo Wen Jie Zi
Tom.	Tomar
TPYL	Taiping Yulan
WYCJJZ	Wang Youcheng Ji Jianzhu
XTS	Xin Tangshu
XTSJM	Xin Tangshu Jiu Miu
XTZ	Xu Tongzhi
ZZTJ	Zi Zhi Tong Jian
ZZTJKY	Zi Zhi Tong Jian Kao Yi

1. GİRİŞ

Tibet, tarih boyunca Çin ile siyasî, kültürel ve askerî ilişkileri olan önemli bir bölge olmuştur. Özellikle Tang Hanedanı (618-907) Dönemi'nde, Tibet/Tubo Krallığı (618-842) ile Çin arasındaki etkileşimler hem diplomatik hem de çatışmalı süreçlerle şekillenmiş ve bu durum Çin tarih yazıcılığında kendine geniş yer bulmuştur. Tang döneminde sınır bölgelerinde yaşanan askerî hareketlilik, evlilik diplomasisi, elçilik temasları ve karşılıklı nüfuz mücadeleleri, yalnızca dönem siyasetini değil, aynı zamanda Tang merkezli dünya tasavvurunu ve “öteki”nin nasıl tanımlandığını da görünür kılan unsurlar arasında yer alır. Bu bağlamda Tibet'e ilişkin kayıtlar, bir yandan somut tarihî olayları aktarırken, diğer yandan resmî tarih metnlerinin seçme, düzenleme ve vurgulama pratikleri aracılığıyla dönemin tarih yazıcılığı anlayışını yansıtır.

Bu çalışma, Tang tarih yazıcılığının iki temel eseri olan *Jiu Tangshu* (JTS) ve *Xin Tangshu* (XTS)'daki “Tibet/Tubo Monografisi, Birinci Kısım” (吐蕃上) metinlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Araştırmanın ilk sıradaki birincil kaynağını, yazar tarafından Türkçeye Çince'den ilk defa tercüme edilen ve Tang Taizong'dan Suzong dönemine uzanan süreci kapsayan bu monografiler oluşturmaktadır. Böylece çalışma, hem Türkçe literatürde erişimi sınırlı olan birincil malzemeyi görünür kılmayı hem de iki resmî tarih derlemesinin aynı tarihsel anlatıyı hangi ölçütlerle yeniden kurduğunu metin düzeyinde incelemeyi amaçlamaktadır. Zira JTS ile XTS, yalnızca farklı dönemlerde derlenmiş iki kaynak değil; aynı zamanda derleme ilkeleri, kaynak kullanımı ve anlatım düzeni bakımından birbirinden ayrılan iki tarih yazıcılığı yaklaşımını temsil eder.

JTS ve XTS'de yer alan diğer halklara ilişkin monografiler arasından Tibet monografisinin tercih edilmesinin temel gerekçesi, Türkiye'de bu alana yönelik çalışmaların yok denecek kadar sınırlı olmasıdır. JTS'de Tibet monografileri, Türk (突厥) ve Uygur (回鹘)

monografilerinden sonra; XTS’de ise Türk monografilerinin hemen ardından yer almaktadır. Çin tarih yazıcılığında monografilerin sıralanmasının, ilgili halkların siyasî ve askerî önemine göre belirlendiği kabul edilmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, Türkiye’de Türk ve Uygur monografileri üzerine yapılmış çok sayıda akademik çalışma bulunmasına karşın, Tibet monografilerinin sistematik biçimde incelenmemiş olması, bu metinlerin ele alınmasını hem gerekli hem de anlamlı kılmaktadır.

Bu tezin odağı, Çin tarih yazıcılığını, JTS ve XTS’de yer alan Tibet monografileri üzerinden incelemektir. Her iki kaynağın Tibet’e dair verdiği bilgilerdeki farklar, XTS’deki ekleme, çıkarma ve üslup değişiklikleri, Çin tarih yazıcılığının siyasî ve ideolojik yaklaşımlarını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda, iki metin arasındaki eklenen ve çıkarılan bilgilerin nasıl oluştuğu; zaman, yer, kişi adları ve ünvanlardaki tutarsızlıkların nedenleri; metinlerin nasıl düzenlendiği ve ideolojik vurguların anlatıyı nasıl etkilediği ile coğrafi betimlemeler ve kronolojik farklılıklar karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bunun yanında, metinlerdeki terminolojik tercihlerin (örneğin etnik adlandırmalar, ünvanlandırma pratikleri ve siyasî hiyerarşiyi ima eden ifadeler) anlatının yönünü nasıl belirlediği; hangi olayların ayrıntılandırıldığı, hangilerinin sadeleştirildiği ya da dışarıda bırakıldığı gibi hususlar da karşılaştırmının tamamlayıcı unsurları olarak ele alınacaktır.

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, XTS ve JTS’de yer alan Tibet/Tubo monografilerini karşılaştırmalı biçimde ele alarak Çin–Tibet ilişkilerinin Çin tarih yazıcılığı içindeki sunuluşunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma üç temel amaç etrafında şekillenmektedir.

İlk olarak, JTS ve XTS’nin hangi koşullarda ve hangi amaçlarla kaleme alındığı, bu eserlerin nasıl derlendiği ve hangi kaynaklara dayandığı ele alınacaktır. Bu çerçevede, JTS’de

görülen ayrıntılı ve olay merkezli anlatım ile XTS'nin daha düzenli ve edebî bir anlatım benimseyen yapısı karşılaştırılacak; her iki eserde yapılan metin düzenlemeleri dönemin tarih yazıcılığı anlayışı içinde değerlendirilecektir. Ayrıca Tang ve Song dönemlerinde tarih yazıcılığına yön veren yaklaşımlar arasındaki farklar ile editörlerin metne müdahale etme nedenleri üzerinde durulacaktır.

İkinci olarak, metinlerde kullanılan adlandırmalar, ünvanlar, zaman dizimi ve coğrafya tasvirleri ele alınacaktır. Bu unsurların anlatı içindeki yeri incelenerek, iki eser arasındaki farkların tarihî olaylara bakışı nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Son olarak, Çin-Tibet ilişkilerine dair olayların her iki eserde nasıl aktarıldığı karşılaştırılacaktır. Aynı olayların farklı dönemlerde derlenen bu kaynaklarda ne şekilde anlatıldığı ele alınacak ve tarih çalışmaları açısından kaynakların dikkatli biçimde değerlendirilmesinin gerekliliği vurgulanacaktır.

Genel olarak bu çalışma, Tibet monografilerini anlatım düzeni, kelime tercihleri ve olay aktarımı birlikte ele alarak Çin tarih yazıcılığına dair bir okuma sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi birkaç noktada ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, JTS ve XTS'de Tibet monografilerinin karşılaştırmalı biçimde ele alınması, Türkiye'de sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğu bir alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır. JTS ile XTS arasındaki içerik, dil ve anlatım farklarının birlikte değerlendirilmesi, Tang dönemi resmî tarih yazıcılığında benimsenen yaklaşım ve tercihlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu tür bir inceleme, Çin-Tibet ilişkilerine dair mevcut anlatıların yeniden değerlendirilmesine de imkân tanımaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemli yönü, sinoloji, tarih ve metin incelemesini birlikte ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım, Türkçe literatürde nispeten az görülen metin temelli karşılaştırmalı çalışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir. Bunun yanında, birincil Çince kaynakların

Türkçeye aktarılması, bu alanda çalışan araştırmacılar için kaynaklara erişimi kolaylaştırarak yeni araştırmalar için bir temel oluşturacaktır. Türkiye’de tarih yazıcılığı çalışmalarının çoğunlukla Batı merkezli kaynaklara dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, Çin tarih yazıcılığına odaklanan bu tür çalışmaların literatüre farklı bir bakış açısı kazandırması mümkündür.

Farklı monografilerde yer alan bilgilerin birlikte değerlendirilmesi, daha dengeli bir okuma yapılmasına katkı sağlayabilir. Özellikle Türk tarihi açısından, yalnızca Türk monografilerine dayalı okumalar yerine Tibet monografilerinde yer alan Türklerle ilgili kayıtların da dikkate alınması, tarihsel anlatının daha geniş bir çerçevede ele alınmasına imkân tanıyacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, JTS ve XTS’deki Tibet monografilerini karşılaştırmalı biçimde ele alarak hem Çin tarih yazıcılığına hem de Tang dönemi Çin–Tibet ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Bu yönüyle araştırma, Sinoloji ve tarih alanında metin temelli karşılaştırmalı çalışmalar için bir örnek oluşturmayı amaçlamaktadır.

1.2 Örneklem ve Kapsam

Bu çalışmanın örneklemini, JTS’de 196. ciltte ve XTS’de 216. ciltte yer alan “吐蕃上” monografilerinden oluşmaktadır.¹ Her iki eserde de 上 (birinci kısım) ve 下 (ikinci kısım) olmak üzere ikiye ayrılan Tibet monografilerinin yalnızca 上 bölümleri araştırmacı tarafından temel metin olarak seçilmiş, Türkçeye tercüme edilmiş ve karşılaştırmalı bir tahlil yapılmıştır. Bu tercihin ardında, her iki kaynakta Taizong’dan Daizong dönemine uzanan siyasî ve kültürel

¹ Türkçede yaygın olarak “cilt” şeklinde karşılanan terim, Çince metinlerde *juan* (卷) ile ifade edilmektedir. Mevcut literatürde *juan* teriminin büyük ölçüde “cilt” olarak çevrilmiş olması nedeniyle, bu çalışmada da metnin anlaşılabilirliğini korumak amacıyla ana metinde söz konusu kullanım muhafaza edilmiştir. Bununla birlikte, *juan* teriminin tarihsel ve maddî metin geleneği bağlamında “tomar” kavramıyla daha isabetli biçimde örtüştüğü kanaatindeyiz. Bu doğrultuda, kaynakça ve metin içi açıklamalarda “cilt” yerine “tomar” (tom.) kısaltması tercih edilmiştir. Nitekim Çince metin geleneğinde “cilt” kavramı daha ziyade ce (冊) terimiyle karşılanmaktadır.

süreçleri kapsayan aynı bölümün incelenmesiyle hem karşılaştırılabilirlik hem de kapsam derinliği sağlama ihtiyacı yatmaktadır.

Örnekleminizin tarihsel sınırı, 上 bölümlerinin içerdiği anlatıların Tang dönemi resmî tarih geleneği bağlamında nasıl yapılandığını ortaya koymaya odaklanmaktadır. Çeviri sürecinde her iki metnin orijinallliğini korumak için literal yaklaşım benimsenmiş, böylece kaynak malzeme ile araştırmacı tarafından eklenen yorumların ayrıştırılması kolaylaştırılmıştır. Analiz aşamasında ise paylaşılan kaynak malzeme ile özgün eklemeler arasındaki ilişki; zaman, yer, kişi adları ve ünvanlardaki tutarsızlıkların kökeni; metin yapısındaki düzenleme tercihleri ve ideolojik vurguların tarih yazıcılığına etkisi ve coğrafi tanımlamalar ile kronolojik farklılıklar gibi başlıklar sistematik olarak ele alınacaktır. Bu sayede örneklem dahilindeki Tibet monografileri 1. kısımlarının (吐蕃上) hem içerik bakımından hem de biçim ve terminoloji düzeyinde karşılaştırılabilirliği korunacak, tarih yazıcılığı yöntemleriyle ilgili somut veriler elde edilecektir. Örneklemin daraltılması, metinler arası mukayese yaparken ortaya çıkabilecek karışıklıkları önlerken, kapsamlı bir analiz için yeterli derinliği de temin edecektir.

Bölümlerin seçimi ve sınırlandırılması doğrultusunda, JTS ve XTS'nin Tibet monografileri 1. kısımlarında yedi alt başlık belirlenmiştir. (Bkz: Tablo 1)

Bu alt başlıklandırma, orijinal metinlerde mevcut olmayıp, karşılaştırmalı analizin metodolojik gereği olarak araştırmacı tarafından tesis edilmiştir. Her bir başlık kapsamında, ilgili Tang hükümdarı ile Tibet yöneticisinin hüküm sürdüğü yıllar büyük ölçüde örtüşecek biçimde seçilmiştir (örneğin Taizong 626–649 ile Ganbu 634–650; Gaozong 649–683 ile Dongzan 650–667 ve Lun Qinling 667–699; Xuanzong 712–756 ile Sulongliezan 712–755 gibi). Bu kronolojik paralellik sayesinde, her iki metindeki anlatıların aynı döneme ait siyasî, sosyal ve kültürel verileri doğrudan mukayese edilebilmekte ve tarih yazıcılığı bağlamındaki tutarlılık ile farklılıklar daha net ortaya konabilmektedir.

Tablo 1

	BAŞLIK	
1	Tibet Coğrafyası, Tarihi ve Muhtemel Kurucuları	
2	Tibet'in Gelenekleri ve Yönetim Sistemi	
3	Tang Taizong (626-649)	Songzan Ganbu (634-650)
4	Gaozong (649-683)	Lu Dongzan (650-667) Lun Qinling (667-683)
5	Wu Zetian (683-705) Zhongzong (705-710) Ruizong (710-712)	Lun Qinling (683-699) Qinuxilong (699-705) Chimalei (705-712)
6	Xuanzong (712-756)	Qili Sulongliezan (712-755)
7	Suzong (756-762) Daizong (762-765)	Poxi Longliezan (755-765) ²

Örnekleme sınırlarının belirlenmesi aşamasında, JTS ve XTS monografilerinin yalnızca birinci kısım (上) bölümlerine yer verilmiş, ikinci kısım (下) bölümleri kapsam dışında bırakılmıştır. Bu tercih, çalışmanın metodolojik bütünlüğünü korumak amacıyla kapsamın işlenebilir sınırlarda tutulması için yapılmıştır. Ayrıca, birinci kısım (上) yer alan coğrafi tanımlamalar, kronolojik veriler, kişi adları ve ideolojik örnekler, Tibet monografilerinin ikinci bölümlerini de temsil edecek nitelikte veri sunduğundan, elde edilmek istenen karşılaştırmalı analiz ve tarih yazıcılığına dair çıkarımlar için yeterli kapsamın bu kısımda sağlandığı

² Daizong'un 762–779 ve Poxilongliezan'ın 755–797 yılları arasındaki hüküm süreleri mevcut olmakla birlikte, Tibet monografisi 1. kısmı (吐蕃上) 765 yılına kadar geçen olayları aktardığı dikkate alınarak her iki dönem 765 yılıyla sınırlandırılmıştır.

görülmüştür. Bu sayede hem analiz derinliği hem de odak netliği korunarak araştırmanın metod bütünlüğü sağlanmıştır.

1.3 Metod ve Sınırlılık

Bu tezde, JTS ve XTS eserlerindeki Tibet monografisi 1. kısımları (上), klasik Çince'den Türkçeye çevrilerek karşılaştırmalı analiz için temel kaynak olarak kullanılmıştır. Çeviri aşamasında, ilgili pasajlar önce orijinal Çince biçimleriyle, hemen ardından cümle cümle Türkçe çevirileriyle sunulmuştur. Böylece okurun hem özgün metni hem de tercümeyi yan yana değerlendirerek incelemesi mümkün kılınmıştır.

Karşılaştırmının kolaylaştırılması amacıyla, monografiler yazar tarafından metin içinde tanımlanan yedi alt bölüme ayrılmıştır. İlk iki bölüm, Tibet'in coğrafyası, tarihi ve muhtemel kurucuları ile gelenek ve yönetim sistemine dair genel bilgiler içerdiğinden, bu konular ayrı ayrı ele alınmıştır. Diğer beş bölüm ise Tang hanedanı ile Tibet/Tibet Krallığı'ndaki eşzamanlı yöneticilerin hüküm dönemleri esas alınarak oluşturulmuştur.

Her alt bölümde, öncelikle JTS'deki her bir cümle'nin anlam olarak aynısı veya muadili XTS'de tespit edilmiş; ardından zaman, tarih, sayısal veriler, yer adları, kişi adları, ünvanlar, yazım tarzı gibi unsurlar açısından karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca birinde olup diğerinde olmayan bilgilerin mukayesesi de “JTS'ye özgü bilgiler ve XTS'deki eklemeler” başlığı altında yapılmıştır. Karşılaştırmalar, bölümün içeriğine göre değişkenlik gösteren ilgili ana başlıklar altında incelenmiştir. Her alt bölümde, önce çeviri metni sunulmuş, ardından karşılaştırmalı değerlendirme yapılmıştır.

Karşılaştırma ve değerlendirme süreçlerinde, Tibet monografisine atıf yapan diğer Çin klasik kaynaklarından, JTS ve XTS'nin diğer biyografilerinden de yararlanılmıştır. Özellikle kelime ve im özetindeki farkların incelenmesi ve bazı ifadelerin -filolojik açıdan- tarihsel doğrulukları bakımından değerlendirmeleri için ilgili döneme ait ek kaynaklara başvurulmuştur.

Bununla birlikte, çalışmanın odağı JTS ve XTS'deki Tibet monografilerinin tarih yazıcılığı perspektifiyle karşılaştırmalı analizi olduğundan, monografide yer alan tüm bilgilerin doğruluğunu teyit etmekten ziyade, iki eserin nasıl farklı anlatımlar sunduğu üzerinde durulmuştur. Bu yöntem, kaynaklar arası tutarlılık ve metinler arası mukayeseye imkân tanımış, tarih yazıcılığı açısından anlamlı bulgular sağlamıştır.

Bu çalışma, öncelikle JTS ve XTS'deki Tibet monografilerinin birinci kısımlarıyla (吐蕃上) sınırlıdır. Diğer kaynaklara yapılan atıflar, yalnızca karşılaştırmayı desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Bu yöntem, JTS ve XTS Tibet monografileri arasındaki farkların düzenli biçimde ortaya konmasını sağlamış ve iki metnin tarih yazıcılığındaki farklı yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak incelemeye uygun bir zemin oluşturmuştur. Çeviri, bölümlendirme ve mukayeseli analiz süreçleri, bu amaca hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır.

1.4 Literatür Değerlendirmesi

Bu konuda yapılan çalışmalara geçmeden önce Çin tarih yazıcılığının tarihine göz atmak faydalı olacaktır.

1.4.1 Çin Tarih Yazıcılığına Genel Bir Bakış

Çin tarih yazıcılığının kökeni, efsanevî dönemlere, özellikle Sarı İmparator (黃帝 Huangdi) zamanına kadar götürülebilir (Naito, 2019: 1). Ancak bu erken dönemlere ilişkin bilgilerimiz büyük ölçüde efsanevi niteliktedir. Tarih yazıcılığının somut kanıtları, arkeolojik buluntularla desteklenen Shang Hanedanı (MÖ.1600 – MÖ.1046) dönemine aittir. Bu dönemin en karakteristik özelliği, devlet yönetiminin ve dini pratiklerin iç içe geçmiş olmasıdır.

Çin tarih yazıcılığının en erken biçimleri, hanedan hükümdarlarının atalarına yönelik ritüeller ve kehanet uygulamalarıyla yakından bağlantılıdır. Erken dönemde tarihçilerin asli görevi, sözlü aktarım yoluyla önemli olayları hafızada tutmak ve özellikle siyasî kararlar

öncesinde yapılan kehanetlerin sonuçlarını kayıt altına almaktı. Shang (商) döneminde bu kayıt geleneği yazıya geçirilmiş; kehanet ritüelleri sırasında kaplumbağa kabukları (龟板 guiban) ve sığır kürek kemikleri (甲骨 jiagu) üzerine kazınan yazılar, Çin tarihçiliğinin bilinen ilk maddi belgeleri hâline gelmiştir (Naito, 2019: 20). Bu yazıtlar yalnızca ritüel içerikli kehanet kayıtlarını değil, aynı zamanda hanedanın soyağaçları, savaş hazırlıkları, vergi düzenlemeleri ve tarımsal faaliyetler gibi düzenli tarihsel verileri de içermekteydi (Wright, 1962: 8–9; Keightley, 1978: 5).

Bu dönemde ortaya çıkan belgeler, Xia, Shang ve Zhou hanedanlarının siyasî ve törensel sürekliliğini destekleyen hafıza araçları olarak işlev görmüştür. Bambu Yıllıkları (竹书纪年), Shujing/Shangshu (书经/尚书) gibi erken metinler hem atalara adanmış törenlerde hem de devlet işleyişinde başvuru alan temel kaynaklar arasında yer almıştır (Wright, 1962: 7). Özellikle Shang yazıtlarında görülen kehanet soruları ile alınan cevaplar, Çin tarihinin başlangıcından itibaren siyaset ile ritüel arasında organik bir bağ bulunduğunu göstermekte; tarih yazıcılığının kökeninde yalnızca olayların kaydı değil, aynı zamanda bu kayıtların meşruiyet ve iktidar inşası amacıyla kullanıldığına işaret etmektedir.

Shang ve Zhou dönemlerinde tarih, devletin temel işleyiş mekanizmasının ayrılmaz bir parçasıydı. Kehanet biçiminde tutulan bu kayıtlar, zamanla resmî tarih memurları (史官) tarafından derlenmiş ve devlet arşivlerinin temelini oluşturmuştur. Zhou döneminde tarihçiler, yalnızca olayları belgeleyen kişiler değil, aynı zamanda yöneticilere siyasî tavsiyeler veren aktörlerdi. Bu nedenle tarihçilik, erken dönemden itibaren resmî bir devlet makamı hâline gelmiştir. Bu kurumsal yapı (史官), sonraki tarih yazıcılığında devlet işlerine, kurumsal gelişime ve pratik uygulamalara güçlü bir vurgu yapılmasına yol açmış, Sima Qian gibi büyük tarihçiler aracılığıyla bu geleneği nesiller boyu aktarmıştır. (Xiang, 2009, s.3)

Batı Zhou döneminde kâtipler, genellikle kralların yeminlerini, buyruklarını ve törensel konuşmalarını kayda geçiriyordu. Liji'nin (礼记) Yu Zao (玉藻) bölümünde yer alan “*Göğün oğlu.....hareket ederse sol tarihçi bunu kaydeder, konuşursa sağ tarihçi bunu kaydederdi...*” ifadesi, kayıt tutmanın törensel boyutunu açıkça ortaya koyar. Kemiklere kazınan ya da bronz üzerine işlenen konuşmalar, *Shujing*'deki (书经) bildiriler gibi, törensel açıdan önemli mesajlardı ve bunların kaydedilmesi kâtiplerin genel törensel görevlerinin bir parçasıydı (Pines, 2005: 198–199).

İlkbahar ve Sonbahar (春秋) ile Savaşan Devletler (战国) dönemlerinde kayıtların amacı değişmeye başlamış, artık yalnızca atalar için değil, hükümdarların başarılarını gelecek nesillere aktarmak ve geçmişten ders çıkarmak amacıyla tutulmuştur. Bu dönemde farklı adlar altında —*ji* (纪), *shiji* (史记) ve *chunqiu* (春秋)— çeşitli tarihsel kayıt türleri gelişmiştir (Wilkinson, 2013: 608).

Zhou dönemi, yazılı tarihçiliğin sistematik hâle geldiği ve klasik metinlerin derlendiği bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan ve ilk paragrafta değinilen “tarihten ders çıkarma” amacını somutlaştıran iki temel metin, *Beş Klasik*³ arasında tarih kategorisine giren *Shujing* (尚书, Belgeler Klasığı) ile *Chunqiu* (Bahar ve Güz Yıllıkları)'dur. *Shujing*, hanedanların yükseliş ve çöküşlerini değerlendirerek ahlakî ve siyasî dersler sunar. Shang Hanedanı'nın çöküşünden çıkarılan derslerin “Gök”ü (天) yüceltme fikriyle birleştirilmesi bu eserin temel felsefesini

³ Çin tarih yazıcılığı açısından “Beş Klasik” (五经, Wu jing) -*Shijing* (诗经, Şiirler), *Shujing* (书经, Belgeler), *Lijing* (礼经, Törenler; üç metinden oluşur: Zhouli 周礼, Yili 仪礼, Liji 礼记), *Yijing* (易经, Değişimler) ve *Chunqiu* (春秋, İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları)- tarihsel bilginin ahlakî ve siyasî düzenin sürekliliğiyle özdeşleştirildiği bir geleneğin temelini oluşturur. Nylan'a göre bu metinler yalnızca geçmiş kaydeden eserler değil, aynı zamanda geçmişten türetilmiş ahlakî ilkeleri çağdaş yönetime ve bireysel davranışa aktaran normatif metinlerdir. Özellikle *Shujing* (书经, Belgeler) ve *Chunqiu* (春秋, İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları), “yönetimin ahlakî meşruiyetini” kuran tarih anlatıları olarak işlev görmüş; olayların seçimi, dili ve yapısıyla tarihsel kaydı ahlakî bir eyleme dönüştürmüştür. Nylan, Han döneminden itibaren bu klasiklerin devlet himayesinde resmî tarih yazıcılığıyla birleşerek “tarihi anlamlandırma”nın ana kaynağı hâline geldiğini, böylece Çin'de tarih yazıcılığının erken dönemden itibaren ahlakî ve siyasî bir görev olarak kavrandığını vurgular (Nylan, 2001, s. 1–7, 16–17, 122–127, 264–267).

oluşturur (Wu, 2018: 29, 71). Diğer önemli bir tarih metni olan ve Konfüçyüs’e atfedilen *Chunqiu* ise Lu devletinin kısa yıllık kayıtlarını içerir (Wu, 2018: 69) . Ancak, bu eserin aynı zamanda seçili kelimeleriyle ahlakî yargılar (*baobian* 褒贬) içerdiği ve “doğru yönetim” konusunda gelecek nesillere rehberlik etmeyi amaçladığı genel kabul görmüştür. Bu iki metin, tarih yazıcılığının sadece kayıt tutmak değil, aynı zamanda ahlakî ve siyasî bir rehberlik işlevi de gördüğünün kanıtıdır. *Zuozhuan* (Zuo’nun Yorumu), *Chunqiu* üzerine yazılmış, siyasî, diplomatik ve askerî olayları ayrıntılı şekilde aktaran bir anlatı tarihidir ve olayları daha nesnel ve detaylı bir şekilde aktararak bu geleneği genişletmiştir (Wu, 2018: 75).

Bu dönemde ortaya çıkan *Tianming* 天命 (Göğün Buyruğu) kavramı, hanedan değişikliklerini meşrulaştırmada kullanılmış ve tarihçilerin olayları ahlakî bir bakış açısıyla yorumlamasına zemin hazırlamıştır. Halkın görüşlerinin de “Gök”ün iradesini yansıttığı inancı, tarihçilerin “şiir derleme” (采风 *caifeng*)⁴ yöntemiyle halkın duygularını kaydetmesini önemli bir görev hâline getirmiştir (Luo, 2012: 59). Antik Çin’de atalar yalnızca bilginin kaynağı değil, aynı zamanda kimliğin temeli olarak görülmüş; ataların belleğini korumak, yazının icadından önce bile tarihçilerin en önemli görevi olmuştur (Luo, 2012: 60).

MÖ 6.–3. yüzyılları kapsayan “Yüz Düşünce Okulu” (百家争鸣) döneminde, tarih anlayışı felsefi düşünceyle iç içe geçmiştir. Mozi, yazılı belgelerin geçmişe dair güvenilir kanıtlar sunduğunu savunurken (de Bary ve Bloom, 1999: 71), Han Fei, geçmiş örneklerin çağdaş yönetimde uygulanabilirliğini sorgulamıştır (de Bary ve Bloom, 1999: 203). Bu dönemde *Guoyu* (国语) ve *Zhanguo Ce* (战国策) gibi eserler de ortaya çıkmıştır.

⁴ Zhou döneminde kurumsallaşan şiir derleme (采风) sistemi, halkın duygularını, geleneklerini ve kamuoyunu yansıtan şiirlerin devlet görevlilerince toplanıp saraya sunulduğu bir yapıya işaret eder. Bu sistem, yalnızca edebî değil, aynı zamanda siyasî bir işleve de sahip olup yöneticiye halkın düşüncelerini “dolaylı bir öğüt” biçiminde iletme amacı taşımaktaydı. (Xia, 2011, s.50)

Bu verilerden hareketle, Çin tarih yazıcılığının başlangıcından itibaren üç temel işlevi eş zamanlı olarak yerine getirdiği söylenebilir. İlk olarak, dinî işlev, atalar kültü ve kozmik düzen anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Tarih kayıtları yalnızca dünyevi olayları belgelemekle kalmamış, aynı zamanda atalara sunulan ritüellerin ve göksel düzenin sürekliliğini teyit eden belgeler olarak da işlev görmüştür. İkinci olarak, siyasî işlev, yönetim kararlarına meşruiyet kazandırma amacı taşımaktadır. Hükümdarın söz ve eylemleri, kayıt altına alınarak hem çağdaşlarına hem de gelecek nesillere devlet otoritesinin ve iktidar düzeninin meşruiyeti aktarılmıştır. Bu dönemde yazılı kayıtlar yönetimin resmî ideolojik dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Üçüncü olarak, tarihî işlev, olayların sistematik biçimde kaydedilmesini ifade eder. Tarihçiler yalnızca ritüel ve siyasetle ilgili olayları değil, aynı zamanda devletin ve toplumun hafızasını oluşturan bilgileri kronolojik ve düzenli bir biçimde derlemişlerdir. Bu, Çin’de tarih yazıcılığının daha sonraki dönemlerde gelişen resmî tarih (正史 *zhengshi*) geleneğinin de temelini oluşturmuştur.

Savaşan Devletler Dönemi’nde tarih yazıcılığı, daha çok ahlakî dersler vermek ve siyasî düşünceyi aktarmak için yapılırken; Han döneminde tarihçilik, devletin resmî bir kurumu hâline gelerek düzenli, kapsamlı ve yöntemli bir çalışma alanına dönüştü. Bu değişim, Çin’de tarih yazıcılığının felsefî bir uğraştan kurumsal bir faaliyet hâline gelmesini simgeler.

Qin Shi Huang’ın (MÖ 259–210) iktidarında, MÖ 213 yılında Başbakan Li Si’nin önerisiyle tıp, tarım ve kehanet kitapları dışında kalan felsefî, tarihsel ve klasik metinlerin büyük kısmı yakılmış; yalnızca Qin Hanedanı’na ait tarih kayıtları ve resmî arşivler korunmuştur. (Ebrey, 2022: 63) Bu uygulama, tarih yazıcılığında devlet kontrolünün güçlenmesine, kaynak çeşitliliğinin azalmasına ve sonraki tarihçilerin kullandığı malzemenin devlet onaylı metinlerle sınırlanmasına yol açmıştır. Tarihî kayıtların tek elde toplanması hem ideolojik kontrolü kolaylaştırmış hem de Han dönemi tarihçiliğinin kurumsal yapıya

kavuşmasının önünü açmıştır. Ayrıca, kaynak yetersizliği Sima Qian gibi tarihçileri mevcut belgeleri düzenlemeye ve ilk kez sistemli bir tarih anlatısı kurmaya zorlamıştır.

Sima Qian hem içerik hem de biçim bakımından Çin tarihçiliğinde bir dönüm noktası olan, kendisinden sonra gelen tüm resmî tarihler (正史) için bir model teşkil eden *Shiji*'yi (史记 Tarihçinin Kayıtları) yazmıştır. *Shiji*, 130 bölümden oluşur.⁵

Bu yapı, sonraki resmî tarihler (正史 *zhengshi*)⁶ için biçimsel model hâline gelmiştir.

Sima Qian, Sarı İmparator'dan kendi dönemi İmparator Wudi'ye kadar uzanan geniş bir zaman dilimini kapsayan siyasî bir anlatı sunmuş, kronolojik çizelgeler, devlet ritüelleri, takvim ve devlet maliyesi gibi konulara ilişkin özel incelemeler de eklemiştir. Eser, sadece büyük memur ve generallere değil, filozoflar, şairler, tüccarlar, isyancılar ve hatta Han dışı halklar gibi hükümetle doğrudan ilişkili olmayan ancak toplumsal hayatta önemli rol oynayan çeşitli kişilere de biyografilerinde yer vermiştir. (Ebrey, 2022: 67) Ayrıca her bölümün sonunda kısa yorumlar ekleyerek Batı'daki dipnot işlevine benzer bir açıklama yöntemi geliştirmiştir (Wright, 1962, s.19-20).

Bu dönemde *Shiji* haricinde Çin tarih yazıcılığına yön veren iki eser daha vardır. Ban Gu'nun *Hanshu*'su ve Fan Ye'nin *Hou Hanshu*'su. *Hanshu*, Ban Gu'nun Doğu Han döneminde Konfüçyüsçü tarih yazıcılığını sistemli bir biçimde güçlendiren eseridir. Önceki tarih

⁵ Bunlar şunlardır: *Benji* (本纪, Temel yıllık) başarılı hükümdarlar ve önde gelen devlet adamlarının yıllık tarzında anlatımı, eserin ana omurgasını oluşturur, 12 cilttir. *Biao* (表, Tablo) önemli olayların kronolojik sıralaması olup 10 cilttir. *Shu* (书, Monografi) müzik, takvim, astronomi, ekonomi, su işleri gibi tematik konuları kapsar, 8 cilttir. *Shijia* (世家, Soylu aileler kayıtları) soylu aileler ve hanedanlar üzerine kayıtlar olup 30 cilttir. *Liezhuan* (列传, Biyografi) toplumun farklı kesimlerinden kişiler ile komşu milletler hakkında bilgileri içerir ve 70 cilttir.

⁶ Çin'in resmî hanedan tarihleri olan "Yirmi Dört Tarih"i'nin tam listesi şu şekildedir: 1. *Shiji* (史记, Tarihçinin Kayıtları), 2. *Hanshu* (汉书, Han Tarihi), 3. *Houhanshu* (后汉书, Geç Han Tarihi), 4. *Sanguozhi* (三国志, Üç Krallığın Kayıtları), 5. *Jinshu* (晋书, Jin Tarihi), 6. *Songshu* (宋书, Song Tarihi), 7. *Nanqishu* (南齐书, Güney Qi Tarihi), 8. *Liangshu* (梁书, Liang Tarihi), 9. *Chenshu* (陈书, Chen Tarihi), 10. *Weishu* (魏书, Wei Tarihi), 11. *Bei Qishu* (北齐书, Kuzey Qi Tarihi), 12. *Zhoushu* (周书, Zhou Tarihi), 13. *Suishu* (隋书, Sui Tarihi), 14. *Nanshi* (南史, Güney Tarihi), 15. *Beishi* (北史, Kuzey Tarihi), 16. *Jiu Tangshu* (旧唐书, Eski Tang Tarihi), 17. *Xin Tangshu* (新唐书, Yeni Tang Tarihi), 18. *Jiu Wudaishi* (旧五代史, Eski Beş Hanedan Tarihi), 19. *Xin Wudaishi* (新五代史, Yeni Beş Hanedan Tarihi), 20. *Songshi* (宋史, Song Tarihi), 21. *Liaoshi* (辽史, Liao Tarihi), 22. *Jinshi* (金史, Jin Tarihi), 23. *Yuanshi* (元史, Yuan Tarihi), 24. *Mingshi* (明史, Ming Tarihi).

metinlerinden farklı olarak Konfüçyüs'ün ahlakî otoritesini daha açık biçimde öne çıkarır ve “övgü ve suçlama” yöntemini tarihsel değerlendirmelerin merkezine yerleştirir. Böylece hem olayları hem de şahısları ahlakî ölçütlerle değerlendirerek, Han dönemi tarih yazıcılığında Ruist geleneğin yerleşmesine önemli katkı sağlamıştır. (Clark, 2011: 2,3) *Shiji*, *Hanshu* ve *Houhanshu* Çin'in resmî tarih kitapları olarak kabul edilen Yirmi Dört Tarih eserleri arasında yer alır.

Bu eserler, özellikle *Shiji* ve *Hanshu*, sadece sonraki tarihlerin biçimini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda edebî üsluplarıyla da etkili olmuş, açık ve keskin nesirleriyle daima takdir edilmiş ve taklit edilmiştir. Ancak yazarlarının farklı bakış açıları, olayların çoğunlukla merkezi yönetim perspektifinden aktarılması ve eyalet yaşamına dair bilgilerin sınırlı oluşu gibi eksiklikler barındırır. (Twitchett; Fairbank, 2008, s.3,4)

Tang Hanedanı (618–907) Dönemi'ne gelindiğinde, hükümet resmî tarih yazıcılığıyla görevli bir belge dairesi (Tarih Ofisi) kurarak tarihçiliğe kurumsal bir çerçeve kazandırmıştır. Song Hanedanı'dan (960–1279) itibaren ise her yeni hanedan, bir öncekinin tarihini yazma görevini üstlenmiş; bu uygulama hem geçmişten dersler çıkarma hem de yeni hanedanın meşruiyetini ispatlama amacını taşımıştır (Luo, 2012: 60).

Tarih Ofisi'nin kurulmasıyla, böylece mevcut hanedanın resmî tarihinin derlenmesi, edebî kompozisyon ve genel hükümet işleriyle ilgili kurumlardan ayrılarak bağımsız bir yapıya kavuşmuştur. Bu kurumsallaşma, tarih yazıcılığında önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilir (Wilkinson, 2013: 609). Tang Hanedanı'nın kuruluşuyla birlikte yedinci yüzyıl başlarında “resmî olarak desteklenen tarih yazıcılığında bir patlama” yaşanmıştır. Standard hanedan tarihlerinin derlenmesi, bireysel tarihçilerin çalışması olmaktan çıkıp Tarih Bürosu'nda görev yapan tarihçi gruplarının sorumluluğuna geçmiştir (Beasley ve Pulleyblank, 1961: 3).

Tang dönemi tarih yazıcılığı, özellikle siyasî olayların ve önemli figürlerin ayrıntılı biçimde kaydedilmesini amaçlamıştır. Hanedan tarihçileri, bu kayıtlarla mevcut hanedanın geçmişten ders çıkarmasını ve önceki hatalardan kaçınarak uzun ömürlü olmasını hedeflemişlerdir (Wang, 2001: 2-3). Ancak bu dönemde tarih yazıcılığı çeşitli sorunlarla da karşılaşmıştır. Komisyon üyelerinin bireysel sorumluluk almaktan çekinmeleri, devlet kayıtlarına erişimdeki kısıtlar, bilgi sızıntıları ve denetçiler arasındaki talimat farklılıkları, eserlerin hazırlanmasını güçleştirmiştir (Yang, 1961: 53). Bu sorunlar, Song döneminde yazılan Yeni Tang Tarihi (XTS) gibi bazı resmî eserlerde hatalara yol açmış olsa da Ouyang Xiu'nun güçlü edebî üslubu sayesinde eser geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır (Yang, 1961: 48).

Tang'ın yıkılmasının ardından gelen Beş Hanedan On Krallık (907–960) dönemi, siyasî parçalanmışlık ve kısa ömürlü hanedanlar nedeniyle resmî tarih yazıcılığını zayıflatmıştır. Buna rağmen dönem, önemli tarihçiler ve eserlerin ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Tang tarihini derleyen Eski Tang Tarihi (XTS), Geç Jin döneminde Liu Xu ve ekibi tarafından tamamlanmıştır. Aynı dönemde Beş Hanedan'a ait kayıtlar tutulmuş ve Xue Juzheng 974'te Eski Beş Hanedan Tarihi'ni (Jiu Wudai Shi, JWDS) derlemiştir. Bölgesel güçler de kendi hanedan tarihlerini ve yerel kroniklerini kaleme almış, ancak bu metinler çoğunlukla taraflı ve sınırlı kapsamlı olmuştur. Tüm bu eserler, Song dönemi tarihçileri için hem kaynak hem de yeniden derleme malzemesi olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, tarih yazıcılığının siyasî istikrarsızlık dönemlerinde bile süreklilik gösterdiğine işaret etmektedir.

Song Hanedanı (960–1279) Dönemi'nde tarih yazıcılığı hem içerik hem de yöntem açısından önemli bir çeşitlenme göstermiştir. Song dönemi, askerî başarı bakımından Tang'ın gerisinde kalsa da entelektüel canlılık ve bilimsel üretimde selefini aşmıştır. Geçmişî hatırlama, anakronizm bilinci, kanıtlara önem verme ve nedensellik ilgisi gibi modern tarih anlayışına özgü unsurlar belirginleşmiştir (Ng ve Wang, 2005: 135). Saray himayesinde hazırlanan resmî

tarihler *shilu* (实录) ve *guoshi* (国史) artarken, Ouyang Xiu ve Sima Guang gibi tarihçiler bu alanda öne çıkan isimler olmuştur.

Bu dönem, Çin tarih yazıcılığında köklü değişimlerin ve önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemde kaleme alınan tarih eserleri, önceki hanedanların geleneksel yaklaşımlarından ayrılarak yeni metodolojiler, üslup biçimleri ve amaçlar geliştirmiştir. Yeni Tang Tarihi ile Eski Tang Tarihi arasındaki karşılaştırmalar, Zizhi Tongjian (资治通鉴) gibi anıtsal eserler ile Zheng Qiao'nun (郑樵) Tongzhi (通志) adlı çalışması, tarih yazıcılığının kapsamını genişletmiş ve işlevini yeniden tanımlamıştır. Dönemin bilimsel birikimi, yalnızca tarih anlatımıyla sınırlı kalmamış; yazıtbilim (金石学) ve katalog bilimi (目录学) gibi yardımcı disiplinlerde de dikkate değer ilerlemeler kaydedilmiştir. (Naito, 2008: 150-198)

Ayrıca, kâğıt kullanımının Tang döneminde yayılması ve baskının Song döneminde yaygınlaşması, arşivlerin çoğalmasına yol açmıştır. (Wilkinson, 2013, sy 600)

Yuan Hanedanı'nın sonları ve Ming Hanedanı'nın başları, resmî tarih derlemesinin gerilediği bir dönem olarak kabul edilir. Yuan'ın sonlarında Song Tarihi (宋史), Liao Tarihi (辽史) ve Jin Tarihi (金史) tamamlanmış olsa da bu derlemeler “çok kaba ve eksik” olarak değerlendirilmiştir. (Naito, 2008: 199) Bu dönem, resmî tarih yazıcılığında bazı kaba ve aceleci derlemelerin olduğu bir dönem olsa da aynı zamanda kapsamlı derleme projelerinin, kaynak eleştirisi girişimlerinin ve çeşitli türlerde yeni tarihsel materyallerin (seyahatnameler, özel derlemeler, edebî koleksiyonlar) ortaya çıktığı bir dönemdir. (Naito, 2008: 207)

Ming dönemi tarih yazıcılığı, 16. yüzyıl ortalarından itibaren belirgin bir metodolojik dönüşüm geçirmiştir. Erken ve orta Ming'de, resmî belgeler ile özel tarihî anlatılar arasındaki sınırlar netleşmemiş, kaynak güvenilirliği gözetilmeksizin her tür malzeme birlikte kullanılmıştır. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle *shilu* gibi resmî arşiv belgelerinin temel alınmasıyla eleştirel bir kaynak seçimi anlayışı gelişmiştir. (Franke, 1968.

s.6) Bu yaklaşım, bireysel tarihçiler kadar devlet kurumlarının kendi işleyişlerine dair arşiv temelli monografiler hazırlamasıyla da desteklenmiştir. Aynı dönemde, yüksek görevlilerin hükümdara sundukları dilekçe ve raporları içeren *jingshi wen* (经世文) derlemeleri ile devlet işleri üzerine ansiklopedik eserler, tarih yazıcılığının önemli belge kaynakları hâline gelmiştir. 16. yüzyıl sonlarında *shilun*un gizliliğinin kalkması ve kopyalarına erişimin mümkün hâle gelmesi, resmî belgelere dayalı tarih yazıcılığını olağanüstü ölçüde teşvik etmiş; böylece Ming tarihçiliği hem kaynak kullanımı hem de eleştirel yaklaşım bakımından önceki dönemlerin üzerine çıkmıştır. (Franke, 1968. s.8)

Qing dönemine gelindiğinde, hanedanın erken yıllarından itibaren tarih yazıcılığı, fetihlerin meşrulaştırılması ve imparatorluk kimliğinin inşasında stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. (Crossley, 2012, sy 55) Nurhaci ve Hong Taiji dönemlerinde atılan temeller, Kangxi ve özellikle Qianlong döneminde güçlü kurumsal yapılarla pekişmiş, Ulusal Tarih Ofisi (*guoshi guan* 国史馆), Askerî Yıllıklar Dairesi (*fanglüe guan* 方略馆) ve Gerçek Kayıtlar Dairesi (*shilu guan* 实录馆) gibi kurumlarla resmî tarih yazıcılığı devlet ideolojisinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. (Mittag, 2012: 30) Qianlong'un tarih yazıcılığına yönelik yoğun ilgisi, Ming-Qing geçişinin yeniden yorumlanması, düşmüş Ming'e sadık kalanların biyografilerinin yazılması ve Mançu kökenlerinin kutsal mekânlarla ilişkilendirilmesiyle imparatorluk anlatısını yüceltmeyi amaçlamıştır (Mittag, 2012, s.37, Crossley, 2012: 56). Bu dönemde tarih yazıcılığı, yalnızca geçmişin kaydı değil, aynı zamanda Qing'in evrensel monarşi iddiasını pekiştiren ideolojik bir aygıt hâline gelmiştir. Bununla birlikte, Qing tarih yazıcılığı yalnızca resmî projelerle sınırlı kalmamış, özel tarih yazıcılığı, *jing shi zhi yong* (dünyayı yönetmek için pratik uygulama) düşüncesi ve *kaozheng* (kanıta dayalı araştırma) yöntemiyle de gelişmiştir. (Han, 2013: 80) Bununla birlikte, siyasî baskılar ve edebî engizisyonlar, özgür tarihsel düşüncüyü sınırlandırmış, resmî tarih yazıcılığını çoğu zaman ideolojik bir çerçeveye hapsetmiştir. (Han, 2013: 84) Yine de Qing tarih yazıcılığı hem devasa

resmî derlemeler hem de bilimsel titizlikle yapılan metin incelemeleri sayesinde, geleneksel tarihçilik ile modern tarih araştırmaları arasında bir köprü işlevi görmüş ve 20. yüzyıl Çin tarih yazıcılığının eleştirel temellerini hazırlamıştır.

Bu dönemde resmî derlemeler arasında, Ming hanedanının tarihini konu alan Ming Shi (明史) ile Qing devlet kurumlarını, kanunlarını ve idarî yapıları sistematik olarak toplayan Da Qing Huidian (大清会典) önemli bir yer tutar. Yine hükümdarların saltanat yıllarına göre düzenlenen ayrıntılı kronikler olan Da Qing Shilu (大清实录), dönemin siyasî ve idarî işleyişine dair temel başvuru kaynaklarıdır. Özel nitelikli eserlerin yanı sıra geniş ansiklopedik bir külliyat olarak derlenen Siku Quanshu (四库全书) ve çeşitli eyalet ile kasabaların ayrıntılı tarih ve coğrafyasını kaydeden *fangzhi* (地方志) türü derlemeler -örneğin Jiangnan Tongzhi (江南通志) ve Yunnan Tongzhi (云南通志)- Qing dönemi tarihçiliğinin hem kapsamını hem de çok yönlü yapısını gözler önüne sermektedir.

Tezin konusuyla paralel olarak akademik dünyada yapılan çalışmalar, Çin tarih yazıcılığı ve Tibet tarihi ile ilgili çalışmalar olarak iki gruba ayrıldı.

1.4.2 Çin Tarih Yazıcılığı ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Batı'da Çin tarih yazıcılığına ilişkin akademik literatürün kökenleri, 16. yüzyıldaki misyonerlerin Çin uygarlığını tanıma çabalarına uzanmaktadır. Bu süreç, üç aşamalı tarihsel bir gelişim göstermiştir. İlk aşama, 16. yüzyıldaki Portekizli ve İspanyol misyonerlerin keşif ve gözlemleriyle başlamış, Çin'e dair ilk sistematik bilgilerin Batı'ya ulaşmasını sağlamıştır. Ardından, 17. ve 18. yüzyıllarda Cizvit misyonerler tarafından öncülük edilen dönem, dilin ve klasik metinlerin çözümlenmesi yoluyla sinolojinin erken döneminin temellerini atmış; bu dönemde üretilen ilk sözlükler, Çin'in tarihî metinlerine erişimin filolojik zeminini hazırlamıştır. (Honey, 2001, s.1, 7, 14)

İkinci aşama, Çin çalışmalarının bir akademik disiplin hâline gelmesiyle yaşanmıştır. 19. yüzyılın başında Jean-Pierre Abel Rémusat'ın Collège de France'daki kürsüye atanması, modern sinolojinin kuruluşu kabul edilir. Bu dönemde, James Legge'in klasik çevirileri alana kurumsal bir kimlik kazandırmış, ancak Batı'da Çin tarih yazıcılığını bağımsız bir inceleme alanına dönüştüren asıl dönüm noktası, Édouard Chavannes'ın *Shiji* üzerine yaptığı filolojik titizlikteki çalışmalar olmuştur. Chavannes'ı takip eden süreç, onun açtığı yoldan ilerleyen Paul Pelliot ve Henri Maspero gibi isimlerle Fransız filoloji geleneğinin altın çağını yaşamasına sahne olmuştur. Özellikle Paul Pelliot, 1908'de Dunhuang'da gerçekleştirdiği tarihî önemdeki binlerce el yazmasını bilim dünyasına kazandırmış; bibliyografya, tarihî coğrafya ve eleştirel metin yorumculuğundaki olağanüstü yeteneğiyle, Çin ve Orta Asya tarihi çalışmalarında kalıcı bir etki bırakmıştır. (Honey, 2001: 41-82)

Nihai aşama ise, 20. yüzyılda, bu filolojik temelin farklı ulusal ekollere evrilmesiyle şekillenmiştir. Bu dönemde, Alman geleneğinde Otto Franke tarih yazıcılığında, İngiliz geleneğinde Arthur Waley edebiyat alanında öne çıkarken; Amerikan geleneği, Peter A. Boodberg ve Edward H. Schafer'ın metinleri kültürel bağlamlarıyla ele alan çalışmalarıyla gelişmiş, John K. Fairbank öncülüğünde disiplinlerarası bir kimlik kazanmıştır (Honey, 2001: 137, 224, 269). 2. Dünya Savaşı sonrasında ise alan büyük bir çeşitlilik kazanmış, konu ve metodoloji zenginleşerek küresel çapta kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur.

Aşağıda bu alanda yapılan başlıca çalışmalara kısaca değinilmiştir. Kronolojik sıraya göre kitaplar, makale derlemeleri ve makaleler sırasıyla yazılmıştır.

1.4.2.1 İngilizce Kitaplar

Charles S. Gardner'ın "Chinese Traditional Historiography" (1938; 2. baskı 1961) adlı eseri, Çin tarih yazıcılığının Batı yaklaşımlarından farklı olarak gelişimini, motivasyonlarını, metin çözümleme ve tarih eleştirisi yöntemlerini, sentez anlayışını ve üslup geleneklerini sistematik biçimde inceleyerek Batılı sinologlar için temel bir başvuru kaynağı sunar.

Han Yu-shan'ın "Elements of Chinese Historiography" (1955) adlı eseri, Çin'de tarihçinin rolünden tarih yazıcılığındaki geleneksel sınıflandırmalara, genel ve özel tarih türlerinden tarihsel eleştiri ve coğrafya çalışmalarına kadar geniş bir çerçeveye sunar.

Edwin O. Reischauer ve John K. Fairbank'ın "East Asia: The Great Tradition" (1960) adlı eseri, Doğu Asya'nın klasik dönemini Çin merkezli kültürel düzen çerçevesinde ele alan bir çalışmadır. Çin'in arkeolojik ve kültürel temellerinden başlayarak Han, Tang ve Song gibi büyük hanedanları kapsayan anlatı, "hanedan döngüsü" modeli ve Sima Qian'in tarih yazıcılığı gibi unsurlarla Çin tarihçiliğine de değinir.

Etienne Balazs'ın "Chinese Civilization and Bureaucracy" (1964) adlı eseri esasen Çin toplumunun bürokratik yapısını inceler, ancak "Tarih" bölümünde Çin tarih yazıcılığının hanedan merkezli, resmî ve bürokratik karakterine de kısaca değinir.

Denis Twitchett'ın "The Writing of Official History under the T'ang" (1992) adlı çalışması, Tang Hanedanı'nda resmî tarih yazıcılığının kurumsal yapısını ve işleyiş mantığını inceleyen temel bir kaynaktır. Yazar, JTS ve XTS gibi hanedan tarihlerinin hazırlanış sürecini, tarihçilerin saraydaki konumunu, siyasî denetim ve sansürün metinlere etkisini ayrıntılı biçimde ele alır.

Edward L. Shaughnessy'nin 1992 yılında yazdığı "Sources of Western Zhou History: Inscribed Bronze Vessels" adlı eseri, Batı Zhou dönemi tarihini anlamada en önemli kaynaklardan biri olan yazıtlı tunç kapları inceler. Shaughnessy, bu yazıtların hem siyasî hem de toplumsal yapıya dair sunduğu özgün bilgileri değerlendirerek erken Çin tarih yazıcılığının arkeolojik temellerini ortaya koyar. Yine yazarın "Rewriting Early Chinese Texts" (2006) adlı eseri, erken Çin metinlerinin nasıl yeniden yazıldığını ve değiştirildiğini inceler.

Stephen W. Durrant'ın "The Cloudy Mirror_ Tension and Conflict in the Writings of Sima Qian" (1995) adlı eseri, Sima Qian'i yalnızca bir tarihçi değil, içsel çatışmaları ve Han

hanedanına karşı ikircikli tavrı nedeniyle *Shiji*yi karmaşık ve katmanlı bir metin olarak inşa eden bir yazar olarak ele alır.

Wm. Theodore de Bary ve Irene Bloom editörlüğünde yayımlanan “Sources of Chinese Tradition: Volume 1: From Earliest Times to 1600” (2.baskı, 1999) Shang kehanet kemiklerinden başlayarak Konfüçyüs, Mozi, Laozi, Zhuangzi, Mencius, Xunzi, Han Feizi ve Sunzi gibi klasik düşünürlerin metinlerinden Song ve Ming dönemi Neo-Konfüçyüsçülüğüne, Daoizm ve Budizm’in Çin’deki gelişiminden Wang Yangming ve Donglin hareketine kadar uzanan geniş bir derleme sunar. Eser hem klasik hem de geç imparatorluk dönemine ait felsefî, dinî, siyasî ve tarihî metinleri toplayarak Çin düşünce geleneğini birincil kaynaklar üzerinden tanıtan temel referans kitaplarından biri olarak kabul edilmektedir.

Michael Loewe ve Edward Shaughnessy’nin editörlüğünü yaptığı “The Cambridge history of ancient China: From the origins of civilization to 221 BC.” (1999) adlı eser Çin’deki erken insan yerleşimlerinden Çin’in ilk hükümdarı Qin Shi Huang tarafından siyasî birliğin sağlandığı MÖ. 221 yılına kadar olan dönemi ele alır. Kitap, geleneksel tarih yazıcılığını, modern arkeolojik bulgularla harmanlayarak zenginleştiren bir yaklaşım benimser. Sadece siyasî tarihi değil, aynı zamanda toplum, din, felsefe, sanat, mimari, askerî tarih ve yazı sisteminin gelişimi gibi konuları da inceler.

Steven Shankman ve Stephen Durrant’ın beraber kaleme aldığı “The Siren and the Sage_ Knowledge and Wisdom in Ancient Greece and China” (2000) adlı eseri Çin tarih yazıcılığını Batı’yla karşılaştırırken Sima Qian’ın *Shiji* eserini öne çıkarır. Esere göre Çin tarihçisi, sadece olayları kaydetmez; kendi deneyimlerini, toplumun değerlerini ve kozmik düzen anlayışını da tarihe katar; bu yönüyle Çin tarihçiliği, Thukydides’in mesafeli ve rasyonel tarih anlayışından ayrılır.

Michael Nylan’ın “The Five ‘Confucian’ Classics” (2001) adlı eseri, Beş Klasik’in içerik ve işlevlerini inceler.

On-cho Ng ve Q. Edward Wang'ın "Mirroring the Past: The Writing and Use of History in Imperial China" (2005) adlı eseri, imparatorluk Çin'inde tarih yazıcılığını bütüncül biçimde ele alan en önemli sentez çalışmalardan biridir. Shang ve Zhou'dan Qing Hanedanı'nın sonuna kadar geniş bir dönemi kapsayan eser, resmî tarih derlemelerinden özel çalışmalarına kadar farklı türleri incelerken, Çin tarih yazıcılığının Batı'dakinden farklı, kendine özgü ve dinamik bir entelektüel gelenek olduğunu ifade eder.

Wai-yee Li'nin "The Readability of the Past in Early Chinese Historiography" (2007) adlı eseri, *Zuozhuan* ve *Shiji* gibi erken Çin tarihî metinlerinde kullanılan anlatı tekniklerini inceleyerek, tarih yazıcılığının bilgiyi aktarmanın ötesinde geçmişî ahlakî ve estetik açıdan "okunabilir" kılma işlevini vurgular.

David R. Knechtges ve Taiping Chang'ın editörlüğünü yaptığı "Ancient and Early Medieval Chinese Literature: A Reference Guide" (3 cilt, 2010) Çin'in en erken dönemlerinden Sui Hanedanı'na kadar uzanan edebî üretimi ele alarak metinler, yazarlar ve türler hakkında kapsamlı bilgiler ve zengin bir bibliyografya sunan temel başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.

Garret P. S. Olberding'in "Dubious Facts: The Evidence of Early Chinese Historiography" (2012) adlı eseri, erken Çin tarih yazıcılığında olayların aktarımında "kanıt" ve "gerçek" kavramlarını sorgulayarak tarihî anlatıların ideolojik ve retorik boyutlarını ortaya koyar.

Endymion Wilkinson'ın "Chinese History: A New Manual" (2013) adlı eseri, Çin tarihi araştırmaları için en kapsamlı başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Kitap, Çin tarihinin kronolojisinden coğrafyasına, toplumsal ve ekonomik yapısından kültür ve kurumlarına kadar çok geniş bir alanı kapsar. Bunun yanı sıra, tarih yazıcılığı geleneği, kaynakların sınıflandırılması, temel metinler, araştırma yöntemleri ve Batı dillerinde yapılmış çalışmaların ayrıntılı bibliyografyası da yer alır.

Peter Lorge, “The Reunification of China: Peace through War under the Song Dynasty” (2015) adlı kitabının “Tarih yazıcılığı, metodoloji, Song askerî ve siyasî tarihi” adlı bölümünde, Song tarih yazıcılığının bilginler tarafından ideolojik kaygılarla “sivil kültür” anlatısı hâline getirildiğini ve bunun askerî başarıları görmezden geldiğini söyler. Buna karşı çıkarak, kaynaklardaki boşlukları sorgulayan ve savaşın siyasî iktidarın kurulmasındaki rolünü öne çıkaran, olayları kendi bağlamı içinde değerlendiren bir tarih yazıcılığı önerir.

“Zuo Tradition / Zuozhuan 左傳: Commentary on the ‘Spring and Autumn Annals’” 2016 yılında Stephen Durrant, Wai-yee Li ve David Schaberg tarafından hazırlanmış kapsamlı bir İngilizce çeviri ve yorum çalışması olup, Çin’in erken tarih yazıcılığının en önemli metinlerinden biri olan *Zuozhuan*’ı ayrıntılı olarak ele alır.

Newell Ann Van Auken, “The Commentarial Transformation of the Spring and Autumn” (2016) adlı eserinde, *Zuozhuan*’daki erken dönem yorumlarının “Bahar ve Güz Yıllıkları” metnini ahlakî değil, ritüel ve hiyerarşik kurallar temelinde açıkladığını savunur. Yazar, bu yaklaşımın daha sonra standartlaşan Konfüçyüs merkezli yorum geleneğinden farklı olduğunu ortaya koyar. Aynı yazarın, “Spring and Autumn Historiography: Form and Hierarchy in Ancient Chinese Annals” (2023) çalışması da “Bahar ve Güz Yıllıkları”nın geleneksel ahlakî okumalarını eleştirir. Yazar metnin belirli bir düzen ve dil kullanımı içinde yazılarak Lu devletinin siyasî otoritesini meşrulaştırdığını savunur. Çalışma, metnin tarihsel bir kayıttan ziyade ideolojik bir araç olarak işlev gördüğünü öne sürmektedir.

James Legge’in çevirilerine dayanan “Confucianism: The Four Books and Five Classics—Collected Works of Confucius” (2016) adlı eser, Konfüçyüsçülüğün temel metinleri olan “Dört Kitap ve Beş Klasik”i bir araya getirerek bu geleneği bütünlüklü biçimde sunar.

Yu Ying-shih’in “Chinese History and Culture” adlı iki ciltlik eseri (2016), Çin tarihini düşünce ve kültür boyutlarıyla ele alan önemli bir çalışmadır. Birinci cilt, MÖ 6. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar olan dönemi kapsar; Konfüçyüsçülük, Budizm, Daoizm ve entelektüellerin

toplumsal rolü gibi konulara odaklanır. İkinci cilt ise 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan dönemi inceler; Konfüçyüsçülüğün değişimi, Batı etkisi ve modernleşme süreçlerini tartışır. Her iki ciltte de siyasî tarihten çok kültürel ve entelektüel gelişmeler öne çıkar.

Huaiqi Wu'nun "An Historical Sketch of Chinese Historiography" (2018) adlı eseri, antik dönemden modern zamanlara kadar Çin tarih yazıcılığındaki temel fikirleri, pratik uygulamaları ve teorik gelişmeleri inceliyor.

Yuri Pines'in 2020 basımlı "Zhou History Unearthed: The Bamboo Manuscript Xinian and Early Chinese Historiography" adlı eseri, Zhou dönemine ait Xinian bambu el yazmalarını tanıtarak bu metnin erken Çin tarih yazıcılığına olan bakış açısını ve geleneksel kaynaklardan ayrılan anlatı özelliklerini inceler.

1.4.2.2 İngilizce Derlemeler, Makaleler ve Diğer Yayınlar

William Hung'un "The T'ang Bureau of Historiography before 708" (1960-61) adlı makalesi, Tang Hanedanı'nda resmî tarih yazıcılığının nasıl örgütlendiğini ve hangi tür kaynaklara dayandığını inceler. Çalışma, Tang'da tarih yazıcılığının bağımsız bir kurum hâline gelişini ve imparatorluk meşruiyetini destekleyen işlevini anlatır.

W.G. Beasley ve E.G. Pulleyblank editörlüğünde yayımlanan "Historians of China and Japan" (1961), Çin tarih yazıcılığını farklı dönemler üzerinden ele alan önemli bir derlemedir. Kitapta yer alan makaleler, erken kroniklerden Han dönemi tarihçiliğine, Tang'dan Ming'e uzanan resmî tarih derleme geleneğine, Ming'in *shilu* kayıtlarına, biyografi yazımına ve 13.-15. yüzyıllardaki özel tarih yazıcılığına kadar geniş bir yelpazeyi inceler. Ayrıca Liu Zhiji, Sima Guang ve Zhang Xuecheng gibi önemli tarihçilerin eleştirileri ve teorileri değerlendirilir; son olarak da 20. yüzyıl Çin tarih yazıcılığının arka planı ve gelişimi ele alınır.

"The Cambridge History of China" serisi, Cambridge University Press tarafından 1978'den itibaren yayımlanmaya başlayan ve Çin tarihini en erken dönemlerden 20. yüzyıla kadar kronolojik ve tematik biçimde ele alan en kapsamlı İngilizce başvuru kaynaklarından

biridir. 15 ciltten oluşmaktadır. Esasen Çin tarihini dönemlere göre ayrıntılı biçimde ele alan kapsamlı bir tarih çalışmasıdır; ancak tarih yazıcılığı açısından da önemlidir. Her cilt, yalnızca siyasî ve toplumsal gelişmeleri değil, aynı zamanda kullanılan kaynakların niteliğini, resmî tarih derleme geleneğini ve dönemin tarihçileri ile yöntemlerini de tartışır. Özellikle Han döneminde *Shiji* ve *Hanshu*, Song döneminde ise *Zizhi Tongjian* gibi eserlerin değerlendirilmesi, bu seriyi Çin tarihçiliğinin gelişimini anlamak açısından da değerli bir başvuru kaynağı hâline getirmektedir.

Hok-Lam Chan'ın "Chinese Official Historiography at the Yuan Court: The Composition of the Liao, Chin, and Sung Histories" (1981) başlıklı çalışması, Yuan sarayında Liao, Jin ve Song hanedanlarının resmî tarihlerinin derlenme sürecine odaklanır. Çalışma, bu süreçteki meşruiyet tartışmalarını ve Moğol yönetiminin Çin tarih yazıcılığı geleneğiyle etkileşimini mercek altına alarak, dönemin tarih yazıcılığına dair kapsamlı bir çerçeve sunar.

"History and Theory" dergisinin 35. sayısı (1996), Axel Schneider ve Susanne Weigelin-Schwiedrzik editörlüğünde yayımlanmış olup, Çin tarih yazıcılığını karşılaştırmalı, kuramsal ve metodolojik açıdan ele alan makaleleri bir araya getirmektedir.

Achim Mittag'ın "The Qin Bamboo Annals of Shuihudi: A Random Note from the Perspective of Chinese Historiography" (2003) adlı makalesi, Shuihudi'de bulunan Qin dönemi bambu yazmalarını inceleyerek bunların Qin yönetimi ve tarih anlayışına dair sunduğu verileri Çin tarih yazıcılığı bağlamında değerlendirir.

"Leiden Series in Comparative Historiography", tarih yazıcılığı ve tarihsel düşünce üzerine karşılaştırmalı araştırmalar üzerine bir seridir. 2004-2020 yılları arasında 13 cilt olarak yayınlanmıştır. Bunların içinde özellikle 1. ciltte yer alan şu dört makale Çin tarih yazıcılığının amaçlarını ve "doğruluk" anlayışını açıklamaya çalışmıştır: Stephen Durrant'ın, "Truth Claims in Shiji" makalesi, Sima Qian'in *Shiji*'de hem olayları doğru aktarmaya çalıştığını hem de okuyucuya ahlakî dersler vermek istediğini, bunu yaparken klasik metinlere ve tanıklıklara

güvendiğini ancak bazen mucizevi hikâyeleri de eleştirmeden aktardığını söyler. Jörn Rüsen’in, “Criteria of Historical Judgment” adlı makalesi, tarih yazıcılığında geçmişin anlamlı kılmak için her zaman değer ve ölçütlerin kullanıldığını, bu ölçütlerin hem kimlik oluşturmada hem de anlatının tutarlı olmasında önemli rol oynadığını ve farklı kültürleri karşılaştırırken eşitlik ile farklılıkların karşılıklı tanınması gerektiğini belirtir. Kai Vogelsang’ın, “Some Notions of Historical Judgment in China and the West” adlı makalesi, Çin tarih yazıcılığında Konfüçyüs’ten itibaren yerleşen “övgü ve kınama” anlayışının tarihsel yargının temelini oluşturduğunu, Çin’de tarihin asıl amacının geçmişin kaydetmekten çok ahlakî dersler vermek ve geleceğe yol göstermek olduğunu savunur. Son olarak Yuri Pines’in, “Speeches and the Question of Authenticity in Ancient Chinese Historical Records” makalesi, erken dönem Çin tarih yazıcılığında kaydedilen konuşmaların doğruluk derecesini tartışır.

Qiao Zhizhong, “The Study of Chinese Historiography from the Perspective of Intellectual History” (2006) başlıklı makalesinde, tarih yazıcılığının yalnızca olayların kaydı değil, aynı zamanda edebiyat, felsefe ve arşivcilikle bağlantılı bir bilgi üretim süreci olduğunu, Çin ve Batı tarih yazıcılığının karşılaştırılmasının alana yeni boyutlar kattığını ve tarihçilerin kendi disiplinlerinin gelişimini eleştirel biçimde gözden geçirmelerinin zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

Brill tarafından 2009’dan itibaren yayımlanan “Studies in the History of Chinese Texts” dizisi, Çin’in yazılı geleneklerini filolojik, tarihsel ve kültürel açılardan inceleyen en önemli akademik serilerden biridir. Seride, klasik metinlerin oluşumu, aktarımı ve yorumlanması üzerine çalışmalar yer alır. Örneğin Benjamin Elman ve Martin Kern’in editörlüğünü yaptığı “Statecraft and Classical Learning” (2009, cilt 1) ve Dirk Meyer’in yazdığı “Philosophy on Bamboo” (2011, cilt 2) erken Çin düşüncesi ve metin üretim süreçlerine odaklanırken, Matthias Richter’in yazdığı “The Embodied Text” (2013, cilt 3) el yazmalarında metinsel kimliğin inşasını tartışır. Sarah Queen ve Michael Puett’in editörlüğünü yaptığı “The Huainanzi and

Textual Production in Early China” (2014, cilt 5), Timothy Davis’in “Entombed Epigraphy” (2015, cilt 6) ve Michael Hunter’in “Confucius Beyond the Analects” (2017, cilt 7) adlı eserleri erken ve orta dönem Çin metinlerinin farklı yönlerini ele alır. Ayrıca Martin Kern ve Dirk Meyer’in editörlüğünü yaptığı “Origins of Chinese Political Philosophy” (2017, cilt 8), Esther Klein’in yazdığı “Reading Sima Qian from Han to Song” (2019, cilt 10) ve Michael Hunter and Martin Kern’in editörlüğünü yaptığı “Confucius and the Analects Revisited” (2018, cilt 11) Çin tarih yazıcılığının temel figür ve metinlerini yeni yaklaşımlarla inceler. Son dönemde yayımlanan Rens Krijgsman’ın kaleme aldığı “Early Chinese Manuscript Collections” (2023, cilt 14), Christopher Nugent’in yazdığı “Textual Practices of Literary Training in Medieval China” (2023, cilt 16) ve Yuri Pines, Martin Kern ve Nino Luraghi editörlüğünde hazırlanan “Zuozhuan and Early Chinese Historiography” (2023, cilt 17) gibi ciltler de serinin hem el yazmaları hem de tarih yazıcılığı araştırmalarında güncel ve kapsamlı bir platform sunduğunu ifade etmektedir.

İsenbike Togan’ın “Court Historiography In Early Tang China: Assigning A Place To History And Historians At The Palace” (2011) adlı makalesi erken Tang Hanedanı Dönemi’nde, özellikle Hükümdar Tang Taizong’un (626-649) saltanatı sırasında Çin tarih yazıcılığında yaşanan köklü dönüşümü analiz etmektedir. Togan, makalesinde tarih yazıcılığının bilinçli bir şekilde siyasileştirildiğini ve imparatorluk sarayının kontrolü altına alınarak kurumsallaştırıldığını ifade eder.

Anthony E. Clark’ın “Praise and Blame: Ruist Historiography in Ban Gu’s Hanshu” (2011) makalesi, Ban Gu’nun Hanshu’sunda “övgü ve kınama” (*baobian*) aracılığıyla Konfüçyüsçü değerlerin tarih yazıcılığına nasıl yön verdiğini ortaya koyar.

Chun-chieh Huang ve Jörn Rüsen editörlüğünde yayımlanan “Chinese Historical Thinking: An Intercultural Discussion”, (2015) toplam 18 makaleden oluşan ve Çin ile Batı tarih yazıcılığı geleneklerini kültürlerarası bir bakışla ele alan kapsamlı bir derlemedir.

Makaleler genel olarak Çin tarih yazıcılığının temel özelliklerini inceler ve bunları Batı tarihçiliğiyle karşılaştırır. Çalışmalarda, Çin tarihçiliğinin insana odaklanması, ahlakî sorumluluğa önem vermesi ve tarihi felsefeyle birleştirmesi öne çıkar. Batı tarihçiliği ise daha çok çeşitlilik, eleştirel bakış ve modernleşme yönleriyle ele alınır.

Stephen Durrant'ın "The Place of Hou Hanshu in Early Chinese Historiography" (2019) adlı makalesi, Fan Ye'nin *Hou Hanshu*'sunu erken Çin tarih yazıcılığında Sima Qian'ın *Shiji*'si ve Ban Gu'nun *Hanshu*'su ile yan yana konumlandırarak, tarih yazıcılığının resmiyetle olan bağı, derleme niteliği ve Fan Ye'nin bu gelenek içinde getirdiği özgün katkıları tartışır.

1.4.2.3 Çince Kitaplar

Naito Torajiro'nun "Zhongguo Shixueshi" (中国史学史, Çin Tarih Yazıcılığı Tarihi) adlı eseri, Kyoto İmparatorluk Üniversitesi'nde verdiği derslerden derlenmiş ve 1949'da yayımlanmıştır. Kitap, Çin tarih yazıcılığını en eski klasiklerden Qing Hanedanı'na kadar kronolojik olarak ele alır ve *Shu Jing*, *Chunqiu*, *Shiji*, *Hanshu* ve *Zizhi Tongjian* gibi temel eserleri inceler. Naito, tarih yazıcılığının Çin'in kendi ihtiyaçlarıyla geliştiğini vurgular ve özellikle Song dönemini tarih yazıcılığının en olgun çağı olarak görür. Bu eser, Çin tarihçiliğini bütünlüklü biçimde inceleyen ilk kapsamlı çalışma kabul edilir.

Chen Gaohua'nın "Zhongguo gudai shi shiliao xue" (中国古代史史料学, Çin Antik Tarih Kaynakları Bilimi) (1983) adlı eseri, Çin tarihinin Shang–Zhou dönemlerinden Qing Hanedanı'na kadar uzanan bütün dönemlerine ait kaynakları sistematik biçimde tanıtan ve değerlendiren kapsamlı bir çalışmadır. Eserde kehanet kemikleri, klasik metinler, resmî hanedan tarihlerinden arşiv belgelerine ve arkeolojik buluntulara kadar geniş bir yelpazede kaynak türleri sınıflandırılarak güvenilirlikleri, kullanım yöntemleri ve araştırmalardaki önemi tartışılır.

Qian Cunxun'un "Shu yu zhubo: Zhongguo gudai de wenzi jilu" (书于竹帛: 中国古代的文字记录, Bambu ve İpek Üzerine Yazmak: Çin'in Antik Dönemindeki Yazılı Kayıtlar)

(2002) adlı eseri, antik Çin’de yazı malzemelerinin (kemik, kabuk, bronz, bambu, ipek, kâğıt) evrimini, yazı teknikleri ve çoğaltma yöntemlerini, Çin yazısının biçimsel gelişimini ve kelime haznesinin artışıını ayrıntılı biçimde inceleyerek, dini inançlar, devlet yapısı, entelektüel akımlar ve teknolojik yeniliklerin tarihsel kayıt geleneğinin oluşumundaki rolünü ortaya koyar.

“Zhongguo Lishi Bianzuan Xueshi” (中国历史编纂学史, Çin Tarih Yazıcılığı Tarihi), Chen Qitai, Zhang Feng, Qu Ning ve Liu Yongxiang tarafından 2018 yılında hazırlanmış beş ciltlik bir çalışmadır. Çin tarih yazıcılığını sistematik olarak ele alan ilk genel tarih niteliğini taşır. Eserin “Giriş” isimli birinci cildi, tarih yazıcılığının kavramsal çerçevesini, yöntemlerini ve araştırma alanını tartışır. İkinci cilt “Ön-Qin ve Han Dönemi”, *Chunqiu*, *Shiji* ve *Hanshu* gibi erken klasiklerin derleniş amacını ve tekniklerini inceler. Üçüncü cilt “Wei-Jin, Güney-Kuzey Hanedanları, Sui, Tang ve Beş Hanedan”, bu dönemdeki resmî tarih projelerini, özellikle JTS, XTS ve Beş Hanedan tarihlerinin hazırlanış koşullarını ve tarihçilerin yöntemsel tercihlerini ele alır. Dördüncü cilt “Song, Yuan, Ming, Qing Dönemi”, *Zizhi Tongjian*, *Ming Shi* ve *Siku Quanshu* gibi büyük tarih projeleri üzerinden tarih yazıcılığının kurumsallaşmasını ve klasikleşmesini değerlendirir. Beşinci cilt ise “Yakın/Modern Dönem: Çin ve yabancı tarih yazıcılığı bağlamında karşılaştırmalı inceleme” başlığını taşır ve 20. yüzyıl sonuna kadar modern Çin tarih yazıcılığını, aynı zamanda diğer ülkelerin tarih yazıcılığı ile karşılaştırmalı bağlamda inceler. Eserin özellikle üçüncü ve dördüncü ciltleri tezimin araştırma konusuyla doğrudan ilişkilidir; zira bu bölümde, JTS’nin kaleme alındığı Beş Hanedan On Krallık dönemi ve XTS’nin kaleme alındığı Song dönemi tarih yazıcılığının işleyişi ve yöntemleri ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

1.4.2.4 Çince Makaleler

Lü Zhiyi’nin “Lun Woguo Gudai Lishi Bianzuanxue” (论我国古代历史编纂学, Antik Çin Tarih Yazıcılığı Üzerine Bir Tartışma) (1983) adlı makalesi, Çin’in antik tarih yazıcılığını yıllıklar (编年体), biyografik kronikler (纪传体) ve olay odaklı kronikler (纪事本末体) olmak

üzere üç ana stile ayırarak bu geleneklerin kökenleri, özellikleri, avantajları ve sınırlılıklarını sistematik biçimde tartışır.

Xiang Yunnan'ın “Zaoqi shiguan de zhidu xingtai yu Zhongguo lishi bianzuan zhi yong chuantong de shengcheng” (早期史官的制度形态与中国历史编纂致用传统的生成, Erken Dönem Tarih Yazıcılarının Kurumsal Yapısı ve Çin Tarih Yazıcılığında Pratik Fayda Geleneğinin Ortaya Çıkışı) (2009) adlı makalesi, Çin tarih yazıcılığının Batı'dan farklı olarak erken dönemde ortaya çıkan *shiguan* (史官, resmî tarihçi) kurumundan beslendiğini ve bu kurumun devlet ile dinle kurduğu doğal bağ sayesinde Çin klasik tarihçiliğinde belirgin bir “pratik fayda” geleneğinin oluşumuna zemin hazırladığını gösterir.

Han Xu'nun (韩旭), “Qingdai shixue de fazhan zhuangkuang ji qi yuanyin” (清代史学的发展状况及其原因 Qing Dönemi Tarihçiliğinin Gelişim Durumu ve Nedenleri) (2013) başlıklı makalesi, Qing tarihçiliğini hem geleneksel tarih yazıcılığının bir özeti hem de modern tarihçiliğe geçişin başlangıcı olarak ele almaktadır. Çalışmada özel tarih yazıcılığının yükselişi ve inişi, devlet destekli tarih kurumlarının gelişimi, metin tenkidi geleneğinin olgunlaşması ve “faydaya dönük tarihçilik” düşüncesinin etkisi tartışılmakta; bu gelişmelerin arkasında kültürel, siyasî ve ekonomik faktörlerin belirleyici rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Chen Bisheng'in “Zhu Xi de ‘Sishu’ yu ‘Wujing’” (朱熹的“四书”与“五经”, Zhu Xi'nin Dört Kitap ve Beş Klasik'i) (2014) adlı makalesi, adından Song dönemi tarihçisi Zhu Xi'nin Dört Kitap ve Beş Klasik'e getirdiği yeni yaklaşımı tartışır.

Wang Junjie, “‘Chunqiu Bifa’ zai ‘Shiji’ zhong de wu zhong biao xian xingshi” (“春秋笔法”在“史记”中的五种表现形式, İlkbahar ve Sonbahar Yönteminin Shiji'deki Beş Tezahür Biçimi”) (2017) adlı makalesinde Sima Qian'in Shiji'sinde Konfüçyüs'ün başlattığı *chunqiu bifa* yönteminin beş ifade biçimini inceleyerek, bu tekniğin yalnızca tarihî gerçekleri

kaydetmekle kalmayıp ahlakî yargılar, eleştiriler ve estetik etkiler yoluyla Çin tarih yazıcılığında derinlemesine bir anlam ortaya koyduğunu ifade eder.

Wang Gaoxin'in "Lun Zhongguo Chuantong Shixue de Jingshi Zhiyong Linian" (论中国传统史学的经世致用理念, Geleneksel Çin Tarih Yazıcılığında Pratik Fayda ve Toplumu Yönetme İlkesi Üzerine Bir İnceleme) (2021) adlı makalesi, geleneksel Çin tarih yazıcılığının yalnızca geçmişini kaydetmek değil, aynı zamanda hanedan meşruiyetini pekiştirmek, ahlakî düzeni korumak ve yönetime pratik dersler sunmak gibi çok yönlü işlevleri olan "经世致用" (pratik fayda) düşüncesine dayandığını ortaya koyar.

Liu Yiping'in "Lixue yu shixue zhijian: Songdai yili shixue de shengcheng luoji yu neizai jiegou" (理学与史学之间: 宋代义理史学的生成逻辑与内在结构, Neo-Konfüçyüsçülük ve Tarih Yazıcılığı Arasında: Song Hanedanı Ahlakî İlke Tarihçiliğinin Oluşum Mantığı ve İçsel Yapısı) (2024) adlı makalesi, Song Hanedanı'nda "Yeni Konfüçyüsçülük" ile tarih yazıcılığı arasındaki karşılıklı etkileşimi ve bu etkileşimin tarih yazıcılığına kazandırdığı yeni paradigmayı ele almaktadır.

Çin tarih yazıcılığı üzerine yapılan güncel araştırmalar, Çin tarih yazıcılığı alanındaki gelişmeleri ve farklı yaklaşımları ortaya koymaktadır. Bu bölümde özellikle Çinli araştırmacıların çalışmaları ele alınmış olup, uluslararası literatürde de konuya farklı bakış açıları sunan pek çok katkı bulunmaktadır.

Bu bağlamda Liu Yongxiang'ın "中西古代历史编纂学比较三题" (Çin ve Batı Antik Tarih yazıcılığının Karşılaştırılması Üzerine Üç Soru, 2018) adlı makalesi, Wang Gaoxin'in "传统历史编纂学的‘求真’理念" (Geleneksel Tarihçiliğin "Gerçeği Arayan" Kavramı, 2009) üzerine çalışması, Zhu Weizheng'in "历史编纂学: 过程与形态" (Tarih Yazıcılığı: Süreç ve Biçim, 2006) başlıklı eseri, Chen Qitai'nin "建构中国历史编纂学学科体系的思考" (Çin Tarih Yazıcılığının Disiplin Sisteminin İnşası Üzerine Düşünceler, 2008) ile "设馆修史与中华

文化的传承” (Resmî Tarih Yazım Kurumlarının Kuruluşu ve Çin Kültürünün Aktarımı) başlıklı makaleleri, Xiang Yunnan’ın “说历史编纂学” (Tarih Yazıcılığı Üzerine, 2019) adlı çalışması; Li Ziyao’nun “魏晋南北朝时期的历史编纂学” (Wei, Jin ve Güney-Kuzey Hanedanları Döneminde Tarih Yazıcılığı, 1981) adlı makalesi; Song Fuxiang’ın “论宋代史家对历史编纂学的贡献” (Song Dönemi Tarihçilerinin Tarih Yazıcılığına Katkıları Üzerine, 2010) başlıklı çalışması, Bai Yun’un “中国古代历史编纂学的二重性特征” (Çin Antik Tarih Yazıcılığının İkili Karakteri, 2017) adlı makalesi Çin tarih yazıcılığının hem geleneksel hem de modern boyutlarını değerlendiren önemli katkılar olarak gösterilebilir. Elbette bu alanda yüzlerce benzer çalışma bulunmaktadır; ancak hepsini burada sıralamak ne makul ne de mümkün olduğundan yalnızca temsil niteliği yüksek bazı örneklerle yer verilmiştir.

1.4.2.5 Türkçe Yayınlar

Türkçe literatürde Çin tarih yazıcılığına doğrudan ve bütüncül biçimde odaklanan müstakil bir eser hemen hemen mevcut değildir. Ancak, bu alandaki boşluğa rağmen, Türkçe akademik yazında Çin tarih yazıcılığını çeşitli yönleriyle ele alan ya da dolaylı olarak bu geleneğe ışık tutan değerli çalışmalar mevcuttur.

Çin tarih yazıcılığını irdeleyen en dikkat çekici çalışma İsenbike Togan’ın bir konferans dizisindeki sunumlarından derlenerek kitaplaştırılan “7. ve 8. Yüzyıllarda Çin ve Türk Resmi Tarih Anlayışına Farklı Yaklaşımlar” (2008) başlıklı eseridir. Togan, Tang Hanedanı ile Göktürk Kağanlığı dönemlerindeki resmî tarih yazıcılığı geleneklerini karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmektedir. Eserde, Çin’deki tarih yazıcılığının 630 yılında kurulan “Tarih Encümeni” (Tarih Komisyonu) ile nasıl kurumsallaştığı, profesyonel bir heyet eliyle yürütülen kolektif bir devlet faaliyeti hâline gelişi ve "Gerçek Kayıtlar" (*Shilu*) üzerinden hanedan meşruiyetini pekiştirme amacı irdelenmektedir.

Yazar, Çin'in geçmişı düzenlemeye odaklı bu kurumsal yapısının karşısına, Orhun Yazıtları üzerinden şekillenen "Kadim Türk" modelini koymaktadır. Bu noktada Türk tarih anlatısının profesyonel tarihçiler yerine bizzat kağanlar ve devlet adamları tarafından kaleme alınmış, doğrudan halka seslenen, siyasî hesaplaşmaları ve güncel krizleri içeren anıtsal ve kişisel bir karakter taşıdığı vurgulanmaktadır. Çalışma, her iki toplumun tarihle kurdukları ilişkinin, kendi siyasî yapıları ve kültürel öncelikleriyle ne denli sıkı sıkıya bağlı olduğunu metodolojik bir tutarlılıkla ortaya koymaktadır.

Wolfram Eberhard'ın 1947 yılında yayınlanan “Çin Tarihi” adlı eseri esasında kronolojik olarak Çin tarihini anlatsa da Çin tarih yazıcılığının evrimini, mitolojik anlatılardan modern, sistematik tarihçiliğe geçişini, kaynakların kullanımını, yazı malzemelerinin ve basım tekniklerinin etkilerini ve farklı dönemlerdeki siyasî ve sosyal değişimlerin tarih yazıcılığına nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır.

Türkçe yayınlar arasında Çin tarih yazıcılığının metodolojik sorunlarını doğrudan ele alan çalışma olarak Gürhan Kirilen'in “Eski Çin'de Tarihçilik Üzerine Bir Not” (2012) başlıklı makalesi gösterilebilir. Makale, Çin tarih yazıcılığının temel yöntemlerini ve bunların beraberinde getirdiği eleştirel zorlukları incelemektedir. Çin'de tarih yazıcılığının temelinin, hükümdarlarla başlayan ve aşağı doğru inen biyografik bir yöntemle oluşturulduğu belirtilir. Bu resmî kayıtlar, hanedanı ve hükümdarları yüceltme eğilimi taşır, başarısızlıkları perdelermiş gibi görünür ve zorunlu olarak belirli bir merkezci (Çin merkezli) bakış açısını yansıtır. Makalenin ana tezi, Sinoloji çalışmalarında sadece resmî tarihler ile yetinilmemesi gerektiğidir. Yazar, klasik metinlerin eleştirel ve bilimsel olmaktan çok, bütünlüklü ve anlaşılabilir olmakla yükümlü olduğunu vurgular. Bu nedenle, alışıldık anlatıları sorgulatan ve siyasî şartlara dair ipuçları içeren “harici metinler” (yerel tarih kayıtları gibi) ve yorum metinleri (*Dushi Guanjian* gibi) ile kaynakların çeşitlendirilmesi ve derinlemesine incelenmesi gerektiğini öne sürer. Bu

eleştirel okumalar, hükümdar ve memur hatalarını daha açıkça dile getiren, dolayısıyla dönemin siyasî gerçekliğini daha iyi sergileyen pasajların ortaya çıkmasını sağlar.

Kürşat Yıldırım'ın “Türk Tarihi Açısından Çin Kaynaklarının Tasnifi” (2022) başlıklı makalesinde resmî hanedan tarihlerinden (正史) başlayarak yıllıklar (编年), alternatif tarihler (别史), muhtelif tarihler (杂史), hadise kayıtları (纪事本末), buyruklar ve tezkereler (诏令奏议), devlet idaresi kayıtları (政书), yerel tarihler (载记), tarih alıntıları (史抄), biyografiler (传记), coğrafya eserleri (地理) ile edebiyat, din, askerlik, felsefe kitapları ve ansiklopedilere kadar pek çok kaynak türü sistematik olarak sınıflandırılmaktadır.

Doğrudan Çin tarih yazıcılığından söz eden bir başka eser de Ertuğrul Ceylan'ın “Antik Çin Tarih Yazıcılığı: Sima Qian” (2021) adlı makalesidir. Makalede, Sima Qian'in yaşamı, *Shiji* adlı eseri ve tarih anlayışını incelenerek onun Çin ve dünya tarih yazıcılığındaki dönüştürücü rolü vurgulanmıştır.

Çin kaynaklarının kullanılmasının temel amacı genellikle Türk tarihini araştırmak ve incelemek olduğundan, bu metinlerin neşri ve onlara dair açıklamalar yoluyla hazırlanan çalışmalar, dolaylı olarak Çin tarih yazıcılığı literatürüne de katkı sağlamaktadır. Söz konusu eserlerde, özellikle giriş bölümlerinde Çin tarih yazıcılığının temel özelliklerine dair değerlendirmelere yer verilmesi, konunun Türkçe akademik literatürde kısmen de olsa görünürlük kazanmasına imkân tanımaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmalarda kullanılan kaynaklar yalnızca Türklerle ilgili kısımların çevirilerini kapsamaktadır; Tibet ya da Tibet/Tibet monografileriyle doğrudan ilişkili değildir. Burada anılmalarının nedeni, Çin tarih yazıcılığına dolaylı biçimde değinmeleridir.

Bu çerçevede, Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun tarafından hazırlanan “Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanı Tarihi Bölüm 94 A/B – Hsiung-nu (Hun) Monografisi” (2004), açıklamalı metin neşriyle Hunlara dair kayıtları; İsenbike Togan, Gülnar Kara ve Cahide Baysal tarafından hazırlanıp yayımlanan “Çin Kaynaklarında Türkler: Eski T'ang Tarihi (Jiu

Tangshu 旧唐书) 194a – Türkler Bölümü” (2006) adlı eser de JTS’nin ilgili bölümünü Türkçe literatüre kazandırmıştır. Benzer şekilde, Ayşe Onat’ın “Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri” (2012) adlı eseri de *Hanshu*’daki (汉书) Batı Bölgeleri Monografisi (Xiyu Zhuan 西域传) ile birlikte Zhang Qian (张骞) ve Li Guangli (李广利)’nin biyografilerini neşretmesi bakımından önem taşır. Bu katkılar, Han ve Tang kaynaklarının ilgili bölümlerini filolojik ve tarihsel açıdan değerlendirerek Türkçe literatüre kazandırmakta; böylece Çin tarih yazıcılığının temel metinlerinden bazılarının Türk akademisinde erişilebilir ve kullanılabilir hâle gelmesine imkân sağlamaktadır.

Yine Konuralp Ercilasun, “Türk Tarihinde Asya Hunları-Birinci Hakimiyet Dönemi” (2019) adlı eserinde Hun tarihini özellikle *Shiji* ve *Hanshu* gibi Çin kaynakları üzerinden ele almakta; bu kaynakların Çin merkezli bakış açısını vurgulayarak Hun araştırmalarına eleştirel bir katkı sunmaktadır.

Benzer şekilde, Gürhan Kirilen’in çalışmaları, Çin kaynaklarının Türk tarihine ışık tutan bölümlerini Türkçe literatüre kazandırması bakımından önemlidir. “Göktürklerden Önce Türkler” (2015) adlı eserinde *Weishu* (魏书), *Beishi* (北史), *Suishu* (隋书) ve JTS gibi resmî tarihlerdeki monografileri ayrıntılı çeviri ve yorumlarla inceleyerek Di, Dingling, Tiele, Gaoche ve Rouran gibi erken Türk boylarına dair filolojik ve etimolojik analizler sunmuştur. “Eski Çin’in Ötekisi Türkler” adlı kitabında ise “yabancı” ve “barbar” kavramlarını irdeleyerek *Shiji*, *Hanshu*, *Sanguozhi* (三国志), *Jinshu* (晋书), *Weishu* ve XTS’deki ilgili kısımları çevirmiş ve çözümlemiştir. Ayrıca “Tuyü Hunlar ve Tabgaçlar” adlı kitabında *Zhoushu*, *Nan Qi Shu* (南齐书) ve *Beishi*’daki Tuyühun monografilerini kısmen Türkçeye kazandırmış, bu metinlerden hareketle iki kavim hakkında sosyolojik değerlendirmeler yapmıştır.

Pulat Otkan'ın “Tarihçinin Kayıtları'na (Shiji) Göre Hunlar” (2018) adlı eseri, *Shiji*'deki Hunlarla bağlantılı bölümleri (özellikle 110. ve 123. bölümler ile ilgili biyografiler) Türkçeye çevirmekte ve açıklamalı biçimde incelemektedir.

Yukarıda anılanlara benzer nitelikte daha birçok çalışma, Çin tarih yazıcılığını doğrudan değilse de Türk tarihi araştırmalarına katkıları üzerinden Türkçe literatürde görünür kılmaktadır.⁷

1.4.2.6 Jiu Tangshu ve Xin Tangshu ile İlgili Doğrudan Çalışmalar

Son olarak, literatür değerlendirmesi kapsamında tez konumla daha doğrudan ilişkili gördüğüm, özellikle JTS ve XTS üzerine odaklanan başlıca çalışmalara değinmek gerekir.

Song Hanedanı alimi Wu Zhen tarafından kaleme alınan “Xin Tangshu Jiumiu” (新唐书 纠谬, Yeni Tang Kitabı'ndaki hataların Tespiti), XTS'ye yönelik en sistematik ve etkili eleştirilerden birini sunan temel bir eserdir. Wu Zhen, XTS'nin önceki resmî tarih JTS ile karşılaştırıldığında, edebî üslup kaygısıyla tarihsel gerçekliği ikinci plana attığını ve bu süreçte birçok hata, tutarsızlık ve çarpıtmanın metne sızdığını savunur. Wu Zhen, geleneksel tarih anlatısı yerine benimsediği kusur sınıflandırma yöntemiyle, XTS'deki hataları yirmi farklı kategoride (örneğin, olmayanı varmış gibi yazmak, zaman ve dönemlerdeki farklılıklar ve karışıklıklar, kayıp kayıtlar, tekrar anlatılar, çelişkili anlatılar, özel isimlerdeki karışıklıklar,

⁷ Bu bağlamda Wolfram Eberhard'ın “Çin'in Şimal Komşuları” (1996) ve “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halkları”; Konuralp Ercilasun'un “Türk Tarihinde Asya Hunları: Birinci Hakimiyet Dönemi” (2019); Ahmet Taşağıl'ın “Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları – M.Ö. III-M.S. X. Asır” (2013); Gürhan Kirilen'in “Yer-Gök ve Yabancılar” (2012); Gülnar Kara'nın “Çin Kaynaklarında Asya Hunları” (2021) adlı kitapları; ayrıca Bahaeddin Ögel'in “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasî Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, İhsan Erkoç'un “Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri” (2018), “Göktürklerde Doğa Kültleri” (2024) ve “Hunlarda Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam” (2023) başlıklı makaleleri; Erkin Ekrem'in “Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri M.Ö. 2146–318” (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 1995) ile Gürhan Kirilen'in “Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri” (yayımlanmamış doktora tezi, 2002) çalışmaları ve benzeri birçok yayın örnek olarak gösterilebilir.

coğrafi hatalar, usulsüz atıflar, öncelik-sonralık sırasındaki hatalar vs.) sistematik bir şekilde ortaya koyar. Özellikle aynı kitap içindeki veya JTS gibi diğer güvenilir kaynaklarla karşılaştırıldığında ortaya çıkan çelişkileri mercek altına alarak, tarih yazıcılığındaki taraflılık, abartı, metin kısaltmadan kaynaklanan bozulma ve edebî kaygılarla tarihsel bağlamın ihmal edilmesi gibi eğilimleri eleştirir. Eserin, çalışmamız açısından önemi, doğrudan XTS'nin güvenilirliğini sorgulayan ilk kapsamlı çalışma olmasından kaynaklanır. Wu Zhen'in titiz karşılaştırmalı analizi, Tang Hanedanı tarihine ilişkin herhangi bir araştırmada, XTS'deki bilgilerin mutlaka JTS ve diğer birincil kaynaklarla teyit edilmesi gerektiği ilkesini yerleştirmiştir.

Qing dönemi tarihçilerinden Zhao Yi tarafından kaleme alınan “Nian'er shi zhaji” (廿二史札记, Yirmi İki Tarih Üzerine Notlar), Çin'in resmî hanedan tarihlerine yönelik eleştirel bir inceleme sunan temel eserlerden biridir. Zhao Yi, geleneksel kronolojik anlatı yerine benimsediği tematik yaklaşımla, farklı tarih kitaplarında anlatılan aynı olay ve kişilerin betimlemelerini karşılaştırarak, aralarındaki çelişkileri, tutarsızlıkları ve farklı vurguları ortaya koyar. Özellikle farklı tarih kitaplarında aynı olayın ya da şahsiyetin nasıl farklı biçimlerde anlatıldığını göstererek, tarih yazıcılığındaki taraflılık, abartı ve örtbas etme eğilimlerini eleştirir. Eserin, çalışmamız açısından önemi 16. ile 20. ciltler arasında kendini gösterir. Bu bölümde, JTS ile XTS arasındaki anlatı ve içerik farklarına dikkat çekilmiş; Zhao Yi bu bölümlerde iki metni tarihsel içerik, üslup ve ideolojik yaklaşım açısından karşılaştırarak ayrıntılı biçimde incelemiştir.

Yine Qing dönemi tarihçilerinden Wang Mingsheng'in “Shiqi shi shangque” (十七史商榷, On Yedi Tarih Üzerine İncelemeler ve Tartışmalar) adlı eseri Han'dan Tang'a kadar yazılmış on yedi resmî tarihi ele almıştır. Bu çalışmada JTS ve XTS'de ele alınmış olup yanlışlıklar ve eksiklikler gösterilmiş, farklı kaynaklardaki kayıtlar karşılaştırılmıştır. Wang'ın eseri, Çin tarih yazıcılığında metinleri eleştirel biçimde inceleyen önemli bir örnek olarak kabul edilmektedir.

Huang Yongnian’ın “Jiu Tangshu yu Xin Tangshu” (“旧唐书”与“新唐书” Eski ve Yeni Tang Tarihleri, 1985) adlı kitabı, JTS ve XTS’nin derlenme süreçlerini, içerik yapısını ve tarih yazıcılığındaki konumlarını sistematik biçimde ele almakta; bu iki resmî tarihin tarihsel değerini, sınırlılıklarını ve sonraki araştırmalar açısından önemini ortaya koymaktadır.

Wu Feng’ın “‘Liang Tang shu’ shuo lüe” (“两唐书”说略, “İki Tang Tarihinin Kısa Tanıtımı, 1986) adlı makalesi, JTS ve XTS’nin farklı oluşum süreçlerini, derleme ilkelerini ve kaynak kullanımını karşılaştırmalı olarak ele alarak bu iki eserin tarih yazıcılığındaki değerini ve sorunlarını ortaya koyar.

Yan Zhijie’nin “Jiu Tangshu shiliao lai yuan lun zheng” (“旧唐书”史料来源论证, Eski Tang Tarihi’ndeki Tarihsel Kaynakların İncelenmesi, 1992) adlı makalesi, JTS’nin esas olarak Tang dönemine ait *shilu* ve *guoshi* üzerine inşa edildiğini, ayrıca beşerî kaynak toplama faaliyetleri ve özel derlemelerden de yararlandığını ifade eder.

Niu Jiqing’in “Qingdai Yangzhou xuezhe dui Jiu Tangshu de zhengli yanjiu” (清代扬州学者对<旧唐书>的整理研究, Qing Hanedanı’ndaki Yangzhou Bilginlerinin Eski Tang Tarihi Üzerine Yaptığı Düzenleme ve Araştırma Çalışmaları, 2007) adlı makalesi, Qian-Jia dönemi bilginlerinin JTS ve XTS üzerindeki metin tenkidi ve tarihsel eleştiri çalışmalarını incelemektedir.

Liu Fang’ın “Lun Xin Tangshu, Jiu Tangshu dui Bai Juyi pingjia zhi chayi” (论<新唐书>、<旧唐书>对白居易评价之差异, Yeni ve Eski Tang Tarihlerinde Bai Juyi Değerlendirmelerindeki Farklılıklar Üzerine, 2009) adlı makalesi JTS’nin Tang şairlerinden Bai Juyi’ye dair yüceltici, XTS’nin ise eleştirel ve küçümseyici yaklaşımını karşılaştırarak, bu farklılığın Beş Hanedan ile Kuzey Song dönemlerindeki edebî eğilimler ve ideolojik yönelimlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Zhang Pei'in "Lun Xin Tangshu Jiu Tangshu zhong Liu Zongyuan zhuan zhijian de chayi" (论 "新唐书" "旧唐书" 中柳宗元传之间的差异, Yeni ve Eski Tang Tarihlerindeki Liu Zongyuan Biyografileri Arasındaki Farklar Üzerine, 2011) makalesi Liu Zongyuan biyografisinin JTS ve XTS'deki temel farklılıklarını analiz etmektedir.

Yu Shucheng ve Zheng Chuanrui'nin "Xin Jiu 'Tangshu' suo zai Tang yu silin jiaowang shiji shiwu" (新旧《唐书》所载唐与四邻交往事迹拾误, Eski ve Yeni Tang Kitapları'nda Tang Hanedanı'nın Komşu Devletlerle İlişkilerine Dair Kayıtlardaki hatalar, 2013) başlıklı çalışması, JTS ve XTS'de Tang'ın komşu devletlerle ilişkilerine dair kayıtları eleştirel biçimde incelemekte ve çok sayıda tarihsel hata ile eksikliği tespit ederek diğer kaynaklarla karşılaştırmalı düzeltmeler önermektedir. Ancak hataların neden kaynaklandığına dair bir tespit yoktur.

Zhang Feng'ın "Jiu Tangshu de bianzuan tese yu lishi diwei" ("旧唐书" 的编纂特色与历史地位, Eski Tang Tarihi'nin Derleme Özellikleri ve Tarihî Konumu, 2013) makalesi JTS'nin "tarihî materyal değeri"nden öte, "önemli bir ideolojik anlama" sahip olduğunu ve tarih yazıcılığı açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder.

Guo Xiaoyan'ın "Xin Jiu Tangshu Taizong Benji de tongyi xingshi bijiao fenxi" (新旧唐书太宗本纪的同义形式比较分析, Eski ve Yeni Tang Tarihi'ndeki "Taizong Vakayinamesi"nin Eş Anlamlı İfadeler Açısından Karşılaştırmalı Çözümlemesi, 2014) adlı makalesi, JTS ve XTS arasındaki üslup ve anlatı farklılıklarını, Taizong biyografisi üzerinden incelemektedir.

Ji Ruicong'un "Jiu Tangshu yu Xin Tangshu 'Tujue zhuan' zhi bijiao" ("旧唐书" 与 "新唐书" '突厥传' 之比较, Eski Tang Tarihi ve Yeni Tang Tarihi "Türk Monografisi"nin Karşılaştırılması, 2017) adlı makalesi, her iki eserdeki "Türk Monografisi"nin içerik, üslup ve

yazım tekniklerindeki farklılıkları karşılaştırarak bu farklılıkların dönemin tarihsel bağlamı, akademik ortamı ve kaynak kullanımından kaynaklandığını ortaya koyar.

Li Heli'nin “Jiu Tangshu Kanwu 1-2” (“旧唐书” 勘误 (一) ve “旧唐书” 勘误 (二), Eski Tang Tarihi'nin hataları 1 ve 2, 2018) başlıklı makaleleri, JTS'deki kişi adları, sayılar, yer adları ve metin farklılıklarını karşılaştırmalı kaynak incelemeleriyle ele alarak eserin doğruluğunu artırmaya yönelik filolojik düzeltmeler sunmaktadır.

Long Potao'nun “Jiu Tangshu yiwu kaobian” (“旧唐书” 疑误考辨, Eski Tang Tarihi'ndeki Şüphe ve Hataların İncelenmesi, 2018) adlı makalesi, JTS'de yer alan çeşitli tarihsel yanlışlık ve çelişkileri karşılaştırmalı kaynak incelemeleriyle tespit ederek, bu eserin kullanımında dikkatli filolojik kontrolün gerekliliğini vurgular.

Yuan Kang, “Wen ben ‘Jiu Tangshu’ chu yin ben yu hou yin ben de chayi” (闻本《旧唐书》初印本与后印本的差异, Wen Baskısı “Eski Tang Tarihi”nin İlk ve Sonraki Basımları Arasındaki Farklar, 2020) başlıklı makalesinde, JTS'nin günümüze ulaşan en eski tam metni olan Wen baskısını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yazar, Nanjing Kütüphanesi'nde bulunan nüshaları karşılaştırarak bu baskının ilk basımı ile sonraki basımı arasında önemli metinsel farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, sonraki basımların bazı bariz oyma hatalarını düzeltmesine karşın, sıklıkla karakter eksiklikleri içerdiğini ve metni orijinal Song nüshasından ziyade XTS gibi kaynaklara dayanarak hatalı şekilde değiştirdiğini tespit etmiştir. Sonuç olarak, ilk basımın metnin orijinal yapısına daha uygun olduğu ve yaygın olarak kullanılan Baina baskısının (百衲本) aslında büyük oranda sorunlu olan sonraki basım sistemine dayandığı belirtilerek, yapılacak yeni metin düzenleme çalışmalarında bu farklılıkların mutlaka dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Liu Jinquan'in “Manshu yu Xin Jiu Tangshu zhong guanyu Nanzhao jizai zhi bijiao” (“蛮书”与新旧“唐书”中关于南诏记载之比较, Manshu, Eski ve Yeni Tang Tarihleri'ndeki

Nanzhao Kayıtlarının Karşılaştırılması, 2020) adlı makalesi, Manshu, JTS ve XTS'deki Nanzhao anlatılarını karşılaştırarak bu metinlerin yazılış bağlamlarını, kaynak kullanımlarını, içerik farklılıklarını ve yazarların etnik bakış açılarını tartışmakta; böylece Nanzhao tarihi araştırmaları için bu üç eserin önemini ortaya koymaktadır.

Yang Xiaoyun'un "Liang Tangshu Gaozu Benji yiwu kaobian" (两<唐书·高祖本纪>疑误考辨, İki Tang Tarihinin "Gaozu Biyografisi"ndeki Yanlışların İncelenmesi, 2020) adlı makalesi, JTS ve XTS'nin "Gaozu Biyografisi" bölümünde yer alan dört hatayı metin tenkidi yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak inceleyerek, iki eserin kullanımında yanlış aktarımların önlenmesine yönelik filolojik katkı sunmaktadır.

Zhu Ruizhi ve Li Dehui'nin "Xin Jiu Tangshu wenxueguan bijiao—yi Wenyuan (Yi) zhuan wei qierudian" (新旧“唐书”文学观比较——以文苑(艺)传为切入点, Eski ve Yeni "Tang Kitapları"nın Edebiyat Görüşlerinin Karşılaştırılması: Edebiyatçı Biyografileri Ekseninde, 2020) adlı makaleleri, XTS ve JTS arasındaki köklü edebî görüş farklılıklarını incelemektedir; iki eser arasındaki temel ayrımın, benimsedikleri üsluplardan kaynaklandığını ifade eder.

1.4.3 Tibet Tarihi ile İlgili Çalışmalar

Tibet tarihine baktığımızda en parlak ve en çok tartışılan evresi, 7.-9. yüzyıllar arasında Tibet Platosu'nda hüküm süren Tibet Krallığı (吐蕃) dönemidir. Songzan Ganbu (Songtsen Gampo) ile başlayan merkezileşme süreci, Budizm'in kabulü ve Tibet yazısının oluşturulması gibi dönüşümler, Tibet kimliğinin kültürel ve siyasî temellerini atmıştır. Aynı zamanda Tibet, doğuda Tang Hanedanı ile yürüttüğü savaşlar ve diplomatik ilişkiler, batıda Orta Asya'daki Türk boyları ve Abbasîlerle kurduğu temaslar, güneyde Nepal ve Hint dünyasına doğru genişleyen nüfuzu ile dönemin Asya siyasetinde belirleyici bir güç hâline gelmiştir.

Bu bağlamda çalışmamızın temelini oluşturan JTS ve XTS'deki Tibet monografileri (吐蕃传), söz konusu dönemi anlamada vazgeçilmez bir kaynak niteliği taşır. Bu kayıtlar, Tibet halkının siyasî, kültürel ve dinî kimliğinin şekillendiği söz konusu döneme odaklanmakla birlikte, Tibet tarihinin bütününe dair ansiklopedik bir çerçeve sunmaz. Monografiler, özellikle Tang Hanedanı ile çağdaş olan süreci ele alır (634-849) ve Tibet'i Tang merkezli bir bakış açısından değerlendirir.

Kapsam açısından bu metinler, Tibet'in kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreci kapsamakla birlikte, esasen Tang-Tibet ilişkilerine yoğunlaşır. Savaşlar, diplomatik temaslar, ticarî ilişkiler ve kültürel etkileşimler ön planda tutulurken, Tibet'in kendi iç siyasî ve toplumsal dinamikleri daha sınırlı biçimde yansıtılmıştır. Bu nedenle ne Tibet öncesi kabileler dönemi ne de krallığın çöküşünden sonra ortaya çıkan yönetimler ayrıntılı şekilde konu edilmektedir. Dolayısıyla bu kısımda ağırlıklı olarak Tibet Krallığı dönemini inceleyen araştırmalara yer verilmiştir.

Tibet araştırmalarının temelleri, ilk aşamada keşişler, seyyahlar ve dilbilimcilerin yürüttükleri çalışmalarla atılmıştır. Tibet tarihini aydınlayabilecek başlıca birincil kaynaklar ise Çince ve Tibetçe metinlerdir. Dolayısıyla erken Tibet tarihi üzerine yapılan incelemeler esasen bu iki dildeki kaynaklara dayanmaktadır.

Çeşitli Çince kaynaklarda Tibetlilerin kökenleri ve atalarına dair kimi dağınık bilgiler bulunmakla birlikte, Tibetlilere özel bölümler ayrılması bakımından en önemli kaynak JTS'dir. XTS'de de aynı şekilde Tibet monografileri olmakla beraber, JTS'nin gözden geçirilip düzenlenmiş hâli mevcuttur. Bunun yanı sıra, *Tongdian* (通典), *Taiping Yulan* (太平御览), *Taiping Guangji* (太平广记), *Jiu Wudaishi* (旧五代史) ve *Tang Huiyao* (唐会要) gibi eserlerde de Tibet'e ilişkin monografiler yer almaktadır.⁸

⁸ Bu kaynaklardaki monografiler de genel olarak JTS'deki Tibet monografilerine dayanmaktadır. Ayrıca hiçbir JTS ve XTS'deki monografiler kadar ayrıntılı değildir.

Monografik yapı taşımamakla birlikte, *Songshi* (宋史) ve *Mingshi* (明史) gibi resmî tarihlerde, *Zizhi Tongjian* (资治通鉴) gibi kroniklerde, *Cefu Yuangui* (册府元龟) ve *Baikong Liutie* (白孔六帖) gibi ansiklopedik derlemelerde, *Yuanhe Junxian Zhi* (元和郡县志) gibi coğrafi kayıt türlerinde, *Chen Shiyiji* (陈拾遗集) gibi edebî eserlerde ve onlarca başka Çin kaynağında Tibet hakkında çeşitli kayıtlar bulunmaktadır.

Tibet araştırmalarına yön veren diğer bir kaynak grubu ise Dunhuang el yazmalarıdır. 20. yüzyılın başında Mogao mağaralarındaki “El Yazmaları Mağarası”nda (Mogao Cave 17) keşif Wang Yuanlu tarafından ortaya çıkarılan bu belgeler, daha sonra Aurel Stein, Paul Pelliot ve diğer Batılı araştırmacılar tarafından elde edilerek Avrupa’ya ve başka merkezlere taşınmıştır.

Asya tarihi araştırmaları, özellikle de Tibet üzerine yapılan çalışmalar açısından bu keşifler büyük bir dönüm noktası olmuştur. Belgeler, yalnızca Budist düşünceyi değil, aynı zamanda imparatorluk Tibet’inin siyasî örgütlenmesi ve toplumsal yapısına dair ayrıntıları da gün ışığına çıkarmıştır. Özellikle *Eski Tibet Yıllıkları* (Old Tibetan Annals) ile *Eski Tibet Kroniği* (Old Tibetan Chronicle), güvenilir çağdaş kaynakların yokluğunu büyük ölçüde telafi etmiş; hanedan silsilesi, taht veraseti, diplomatik temaslar ve tarihsel olayların kronolojisi hakkında sundukları verilerle Tibet tarih yazıcılığında yeni bir ufuk açmıştır (Dotson, 2009,1).

Tibet tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok Moğol dönemi ve 20. yy. sonrası ile ilgilidir. Aşağıda hem Çince hem Tibetçe kaynaklardan faydalanılarak hazırlanan ve bilhassa Tibet/Tibet Krallığı ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Diğer çalışmalar burada kapsam dışında tutulmuştur.

1.4.3.1 İngilizce Yayınlar

JTS ve XTS’deki Tibet monografilerini İngilizceye çeviren S. W. Bushell, bu çevirilerini 1880 yılında “The Early History of Tibet: From Chinese Sources” adlı eserinde yayımlamıştır. İlgili monografilerin tam olarak İngilizceye çevrildiği çok fazla eser yoktur. İngilizceye çeviri

yapanlardan ilki olan Bushell, çalışmasında JTS'yi baz almış, eksik gördüğü yerlerde XTS'den eklemeler yapmıştır.

Tsepon W. D. Shakabpa'nın "Tibet: A Political History" (1967) adlı eserinin ikinci bölümü (s. 23-54), Tibet'in erken krallar dönemini ve Budizm'in girişini ele almakta; Songtsen Gampo ve Trisong Detsen gibi hükümdarlar üzerinden imparatorluğun siyasî ve kültürel gelişimini tartışırken, anlatımını Tibetçe kaynaklardan da yararlanarak şekillendirmektedir.

Gedun Choephel'in "The White Annals" (1978) adlı eseri, erken Tibet tarihini Songtsen Gampo dönemi ve sonrası bağlamında inceleyerek terminoloji, sosyal adetler, yazı sistemi ve dış politika gibi konuları ele almakta, ayrıca Dunhuang belgelerini kullanmasıyla Tibet tarihi için özgün bir katkı sunmaktadır.

Don Y. Lee de "The History of Early Relations between China and Tibet: From Chiu T'ang-shu, a documentary survey" (1981) adlı kitabında JTS'nin Tibet monografilerini faydalı açıklamalarla İngilizceye çevirmiştir. Bushell'den farklı olarak XTS çevirileri yoktur. Çeviriye ek olarak, yazarın el yazısıyla saltanat yılları ve ünvanlarının kronolojisi, devlet teşkilatının tablosu, Tang hükümdarları ile Tibetli *zanpuların* kronolojik tablosu ve soy ağaçları ilgili notları da yer almaktadır.

Christopher I. Beckwith'in "The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs and Chinese during the Early Middle Ages" (1987) adlı eseri, Çince ve Tibetçe birincil kaynaklardan faydalanarak 7.–9. yüzyıllarda Tibet İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki genişlemesini ve Tang Çin'i, Türk boyları ile Abbasîler arasındaki güç mücadelesindeki rolünü ayrıntılı biçimde incelemektedir. Eser 2020 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

Brandon Dotson'un "The Old Tibetan Annals: An Annotated Translation of Tibet's First History" (2009) adlı eseri, Dunhuang belgeleri arasında yer alan en eski Tibet tarihî kaydını

filolojik çözümleme ve açıklamalı çeviriyle yayımlayarak erken Tibet tarihçiliğine temel bir katkı sağlamıştır.

Çince ve Tibetçe kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan başlıca diğer çalışmalar arasında; R. A. Stein'in "Tibetan Civilization" (1962; İngilizce çeviri 1972), Li Tieh-Tseng'in "Tibet: Today and Yesterday" (1960), Yihong Pan'ın "Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and its Neighbors" (1997) ve Matthew T. Kapstein'in "The Tibetans" (2006 adlı eserler sayılabilir. Ayrıca Christopher I. Beckwith'in "The Tibetan Empire in the West" (1980), The Revolt of 755 in Tibet (1983) ve "The Tibetans in the Ordos and North China: Considerations on the Role of the Tibetan Empire in World History" (2010) başlıklı çalışmaları ile Pan Yihong'un "The Sino-Tibetan Treaties in the Tang Dynasty" (1992) adlı makalesi bu alanda öne çıkan diğer önemli katkılardır.

1.4.3.2 Çince Yayınlar

Chen Qingying ve Gao Shufen'in derleyip 2003 yılında yayınladıkları "Xizang Tongshi" (西藏通史, Tibet'in Genel Tarihi), Tibet'in tarih öncesi dönemlerden modern çağa kadar uzanan sürecini sistematik ve kapsamlı bir şekilde ele alan çok ciltli bir akademik eserdir. Eser, Tibet'in coğrafi temelleri, arkeolojik bulguları, erken kültürel yapısı, Tibet Krallığı Dönemi'nin siyasî ve askerî dinamikleri, Budizm'in yayılışı ve dinî kurumların evrimi, parçalanma dönemlerindeki sosyo-ekonomik dönüşümler ve sonraki hanedanlarla ilişkiler gibi çok çeşitli konuları derinlemesine inceler.

Aynı isimle ancak daha kapsamlı olarak hazırlanmış bir diğer "Xizang Tongshi" (西藏通史, Tibet'in Genel Tarihi) çalışması, baş editörler Lhakpa Phuntsok ve Chen Qingying yönetiminde yayıma hazırlanmış olup 2016 yılında sekiz cilt hâlinde basılmıştır. Bu eser, Tibet'in antik çağlardan modern döneme uzanan siyasî, kültürel ve toplumsal tarihini sistematik biçimde ele almakta ve Tibet tarihine ilişkin en kapsamlı araştırmalardan biri olarak kabul

edilmektedir. Tez açısından özellikle önemli olan kısımlar, “Tibet Monografisi” (吐蕃卷) başlığını taşıyan ikinci ve üçüncü ciltlerdir.

Qiabai Cidan Pingcuo, Nuozhang Wu Jian ve Pingcuo Ciren'in yazdığı ve Chen Qingying'in Çinceye çevirdiği “Xizang Jianming Tongshi” (西藏简明通史, Kısa Tibet Genel Tarihi) (2012), Tibet'in tarih öncesinden Phagmodrupa Hanedanı'na (1354–1618) kadarki tarihini sistematik bir şekilde ele alır. Tibetçe birincil kaynaklar ve Dunhuang materyallerine dayanan eser, coğrafi oluşumun yanı sıra Yuan, Ming ve Qing dönemlerindeki Tibet yönetim uygulamaları gibi çeşitli tarihsel konuları da işler.

Bununla birlikte, Çin'de Tibetoloji alanında çok sayıda çalışma yapılmakta olup, bu literatür özellikle China Knowledge Resource Integrated (CNKI) veri tabanında yoğun biçimde yer almaktadır. CNKI üzerinden özellikle “Tibet Krallığı” ile ilgili en çok atıf almış olan eserler dikkate alındığında; Cairang Tsering'in “Gulao Xiangxiong Wenming” (古老象雄文明, Antik Zhangzhung Medeniyeti, 1985), Yu Gengzhe'nin “Jibing yu Tang-Bo Zhanzheng” (疾病与唐蕃战争, Hastalıklar ve Tang-Tibet Savaşları, 2004) ve Ma Dazheng'in “Zhongguo gudai de bianjiang zhengce yu bianjiang zhili” (中国古代的边疆政策与边疆治理, Çin'in Antik Sınır Politikaları ve Sınır Yönetimi, 2002) başlıklı makaleleri öne çıkmaktadır. Ayrıca Li Zhonghe'nin “Tubo wangchao yu zhoubian minzu guanxi yanjiu” (吐蕃王朝与周边民族关系研究, Tibet İmparatorluğu ile Çevredeki Etnik Gruplar Arasındaki İlişkiler Üzerine Araştırma, 2009) doktora tezi, Zhang Yun'un “Tubo wangchao kuozhan celüe zhi fenxi” (吐蕃王朝扩张策略之分析, Tibet İmparatorluğu'nun Yayılma Stratejilerinin Analizi, 2007) ve Lin Guanqun'un “Tubo wangchao de fenlie yu miwang,” (吐蕃王朝的分裂与灭亡, Tibet İmparatorluğu'nun Bölünmesi ve Çöküşü, 2010) makaleleri de, özellikle Tibet İmparatorluğu ve Tang dönemi ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik katkılarıyla öne çıkmaktadır.

1.4.3.3 Türkçe Yayınlar

Çince kaynakları temel alan Türkçe akademik literatürde ise; Hayrettin İhsan Erkoç'un “Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri” (2018) adlı makalesi, Enes Adıgüzel'in “Tang Hanedanı Tarihlerine (Jiu Tangshu ve Xin Tangshu) Göre Tibet ve Tibetliler” (2024) başlıklı yüksek lisans tezi öne çıkan çalışmalardır.

Adıgüzel, çalışmasında tarihsel olayların anlatımına odaklanmakta; JTS ve XTS'de yer alan Tibet monografilerinin birinci kısımlarını (吐蕃上) kaynak olarak kullanmakla birlikte, bu metinleri tarih yazıcılığı bağlamında karşılaştırmalı bir çözümlemeye tabi tutmamaktadır. Metinlerden yapılan çeviriler, anlatımı destekleyici nitelikte olup, cümle cümle ve kaynak ayrımı açık biçimde gösterilen filolojik bir çeviri yöntemi izlenmemiştir. Nitekim aktarılan bazı ifadelerin JTS'ye mi yoksa XTS'ye mi ait olduğunun metin içinde açıkça belirtilmemesi, çalışmanın temel amacının tarihsel anlatı kurmak olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu yönüyle söz konusu tez, Tang dönemi Tibet tarihine dair genel bir çerçeve sunmakta; ancak resmî tarih metinlerinin anlatı tercihleri, yazım farklılıkları ve tarih yazıcılığına özgü düzenleme pratiklerini incelemeyi hedeflememektedir. Bu yönüyle Adıgüzel'in bu alandaki değerli çalışması, yöntem tercihi ve amacı bakımından bu tezden ayrılmaktadır.

2. JIU TANGSHU’NUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, JTS’nin derlendiği dönemin siyasî koşulları ele alınacaktır. Beş Hanedan On Krallık dönemindeki iktidar mücadeleleri, meşruiyet arayışları ve idarî yapı, JTS’nin ortaya çıkışını doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle, eserin hangi şartlar altında ve hangi ihtiyaçlar doğrultusunda derlendiğinin anlaşılması, metnin içeriğini ve yapısını doğru değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bölümün devamında, önce dönemin siyasî durumu özetlenecek, ardından JTS’nin genel yapısı ve derlenme süreci tanıtılarak sonraki bölümlerde yapılacak incelemeler için gerekli zemin hazırlanacaktır.

2.1 Jiu Tangshu’nun Derlendiği Dönemde Siyasî Durum

Beş Hanedan On Krallık dönemi (五代十国 *Wudai Shiguo*) (907–960), Çin tarih yazıcılığında genellikle siyasî parçalanma ve iç savaş çağı olarak tanımlansa da aynı zamanda devlet inşası, merkezileşme ve tarih yazıcılığı pratiklerinde önemli bir dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Tang İmparatorluğu’nun 9. yüzyıl sonlarında çözüme kavuşturamadığı An Lushan isyanlarının mirası, başkentlerin işgali ve bölgesel askerî valilerin özerklik kazanması sonucunda, imparatorluk yönetimi kalıcı biçimde sarsılmıştır. Onuncu yüzyılın başlarına gelindiğinde, yaklaşık yüz elli yıldır süren bu parçalanmış yapı, kuzeyde ardı ardına iktidar kuran beş kısa ömürlü hanedanın -Geç Liang, Geç Tang, Geç Jin, Geç Han ve Geç Zhou-⁹ sahneye çıkmasına zemin hazırlamıştır (Standen, 2009: 38; Zhang, 2018: 404). Bu hanedanlardan üçü Şatuo kökenli askerî rejimlerdir ve kuzey Çin, sürekli çatışmaların ve sık sık değişen iktidarların yarattığı büyük bir yıpranma sürecine sahne olmuştur (Eberhard, 1947: 230-231).¹⁰ Bu dönemde kuzeydeki hanedan değişimleri sadece siyasî parçalanmaya değil, aynı

⁹ Bu hanedanlar sırasıyla şunlardır: Geç Liang (后梁 Hou Liang, 907–923), Geç Tang (后唐 Hou Tang, 923–937), Geç Jin (后晋 Hou Jin, 936–947), Geç Han (后汉 Hou Han, 947–951), Geç Zhou (后周 Hou Zhou, 951–960).

¹⁰ Shatuo (沙陀) Türkleri kökenli olan hanedanlar şunlardır: Geç Tang, kurucusu Li Cunxu (李存勖); Geç Jin, kurucusu Shi Jingtang (石敬瑭) ve Geç Han, kurucusu Liu Zhiyuan’dır (刘知远). Diğer ikisi Han kökenlidir.

zamanda toplumsal çöküşe de yol açmıştır. Geleneksel Konfüçyüsçü değerlerin yerini makam, servet ve haz arayışı almış; okuma yazma bilmeyen hükümdarlar, orduların kendi liderlerini tahta çıkarması, yolsuzluk ve şehir yağmalamaları dönemin normu hâline gelmiştir. Geç Jin hükümdarı Shi Jingtang'ın (石敬瑭) Kitanlara vasallığı, generallerin binlerce “evlatlık” edinmesi ve halkın zorla askere alınma, ağır vergiler ve şiddete maruz kalması bu kaotik yapıyı özetlemektedir (Li Yiding, 2020: 4-8). Buna karşın, güneyde ortaya çıkan Wu-Yue, Min, Güney Tang, Güney Han ve Shu gibi krallıklar görece bir istikrar yakalamış, sulama projeleri ve tarımsal üretimi geliştirerek, ticaret ve vergi sistemlerinde daha sofistike uygulamalarla ekonomik refahlarını artırmışlardır (Smith, 2009: 5-10; Eberhard, 1947: 227-229).¹¹ Böylelikle kuzeydeki askerî ve siyasî çalkantılara karşın, güney Çin’de kültürel ve ekonomik açıdan canlı bir dönem yaşanmıştır.

Kuzeydeki beş hanedan ardı ardına iktidara gelse de çoğunlukla kalıcı bir güç tabanı oluşturamamışlardır. Zhu Wen’in¹² Geç Liang’ı kurmasıyla başlayan süreç, savaş ağaları arasındaki sadakat ilişkilerine dayalı bir siyasetin göstergesidir. Sadakat ise çoğu zaman resmî ünvanlarla değil, yağma, ödüller, evlat edinme ve evlilik ittifakları yoluyla tesis edilmiştir (Standen, 2009: 45). Zhu Wen’in sert yönetimi ve Tang meşruiyetini bilinçli olarak reddetmesi, sonraki dönemlerin karakterini belirlemiştir (Standen, 2009: 47-48). Geç Tang’ın kurucusu Li Cunxu, Tang Hanedanı’nın devamı iddiasıyla vergileri azaltıp düzeni sağlamaya çalışmış, fakat iç güvensizlik nedeniyle kendi generallerini öldürterek hanedanın çöküşünü hızlandırmıştır (Standen, 2009: 71,74). Geç Jin’in kurucusu Shi Jingtang, Kitanlardan¹³ destek alabilmek için

¹¹ On Krallık şunlardır: Wu (吴, 904–937), Wuyue (吴越, 907–978), Min (闽, 909–945), Chu (楚, 907–951), Güney Han (南汉 Nan Han, 917–971), Erken Shu (前蜀 Qian Shu, 907–925), Geç Shu (后蜀 Hou Shu, 934–965), Güney Tang (南唐 Nan Tang, 937–975), Jingnan/Nanping (荆南, 924–963), Kuzey Han (北汉 Bei Han, 951–979).

¹² Zhu Wen (朱温, 852–912), Tang’ı yıkarak Geç Liang’ı kuran ve Beş Hanedan’ın ilk hükümdarı olan Han kökenli generaldir.

¹³ Kitanlar (契丹, Qidān), 10. yüzyılda Kuzey Çin ve İç Asya’da güçlü bir göçebe imparatorluk kuran halktır. 907’de kurdukları Liao Hanedanı (辽朝, Liáo Cháo), özellikle On Altı Eyalet’in ele geçirilmesiyle Çin siyasetine derinden nüfuz etmiş ve Beş Hanedan döneminde kuzey Çin üzerindeki belirleyici dış güç olmuştur.

On Altı Eyalet'i¹⁴ devretmiş ve kendisini “evlat ve tebaa” olarak sunarak ağır tavizler vermiştir; bu da kuzey Çin'in siyasetinde yabancı hanedanların doğrudan müdahalesini pekiştirmiştir (Standen, 2009: 87-89). 947'de Liu Zhiyuan'ın kurduğu Geç Han da kısa ömürlü olmuş, ardından Guo Wei ve Chai Rong'un reformlarıyla Geç Zhou iktidarı doğmuştur. Özellikle Guo Rong (Chai Rong) döneminde merkez ordunun güçlendirilmesi ve özerk valilerin gücünün kırılması, Song Hanedanı'nın nihaî birleşmesini mümkün kılan istikrar ortamını yaratmıştır (Standen, 2009: 121; Smith, 2009: 5). Bu nedenle, bazı araştırmacılar tarafından dönem yalnızca bir ‘kaos ve bölünmüşlük çağı’ olarak görülürken (Eberhard, 1947: 225, 230-231), başka bir görüşe göre ise Song'un yükselişine temel oluşturan merkeziyetçiliğin kurumsal olarak şekillendiği bir evre olarak tanımlanır (Smith, 2009: 4).

Bu karmaşık siyasî ortam, tarih yazıcılığına da doğrudan yansımıştır. Bir yandan, isyanlar ve durmadan süren savaşlar birçok kitabın kaybolmasına neden olmuştur (Zhao, 1987: 209; Wu, 2018: 240).¹⁵ Diğer yandan, her yeni hanedan, meşruiyetini sağlamak amacıyla tarih yazıcılığını bir araç olarak kullanmıştır. Örneğin, Geç Tang, kendisini bir Tang'ın meşru mirasçısı olarak sunmak amacıyla soyağacını tarihsel kayıtlarla destekleme çabasına girişmiş; Geç Jin ise, kendisinden önceki Geç Tang'ın son hükümdarının meşruiyetini tanımayarak ve doğrudan Tang mirasına atıfta bulunarak, büyük ölçekli JTS derleme projesini başlatmıştır (Barenghi, 2014: 14, 20). İşte bu siyasî amaçlar, dağınık savaş ortamına rağmen oldukça organize bir tarih yazıcılığı mekanizmasının gelişmesini sağlamıştır. *Wudai Huiyao* kayıtları, Beş Hanedan'daki tarih yazıcılığının, devlet eliyle yürütülen etkili bir “bilgi-lojistiği” olduğunu göstermektedir. Tarih Ofisi, tüm bakanlık ve yerel yönetimlerden düzenli rapor akışı sistemi kurmuş, başbakan denetiminde ekipler oluşturulmuş ve ödül/ceza mekanizmalarıyla belge

¹⁴ On Altı Eyalet (燕云十六州 Yan Yun Shiliu Zhou), günümüz Pekin, Tianjin, Hebei ve Shanxi bölgelerini kapsayan, stratejik öneme sahip sınır eyaletleridir. 936'da Shi Jingtang tarafından Kitanlara bırakılmıştır. (https://travel.ifeng.com/around/detail_2011_04/17/5794422_0.shtml 27.09.2025 tarihinde ulaşıldı.)

¹⁵ Beş Hanedan döneminde yazılmış eserlerden biri olan *Beimeng Suoyan* (Kuzey Rüyasına Dair Gündelik Sözler-北梦琐言) eserinin giriş kısmında da *Guangming* saltanat devrinin (880-881) karışıklık ve dağılma döneminden sonra, önemli edebî eserlerin kaybolup dağıldığı belirtilir. (Beimeng Suoyan, 000-3a)

seferberliği yapılmıştır. Ayrıca, takvim-astronomi, coğrafya-teşkilat, tören-müzik-hukuk gibi monografiler ile yıllık kayıtlar ve biyografiler için veri standartları belirlenmiştir. Başbakan Zhao Ying (赵莹)¹⁶ döneminde güçlenen bu sistem sayesinde JTS ve çok sayıda *shilu* hızla tamamlanabilmiş ve bu model Song Hanedanı'nda daha da kurumsallaşmıştır (Zhang, 2018: 405-406).

Sonuç olarak, Beş Hanedan On Krallık dönemi, yüzeyde görülen sürekli iktidar değişiklikleri, savaşlar ve parçalanma ile tanımlansa da gerçekte hem siyasî merkezileşmeye hem de kurumsal tarih yazıcılığının gelişimine katkıda bulunan dinamiklere de sahne olmuştur. Bu bağlamda, dönem yalnızca JTS gibi eserlerin ortaya çıktığı bir geçiş çağı değil, aynı zamanda Song dönemi tarih yazıcılığına temel oluşturan bir hazırlık süreci olmuştur.

2.2 Jiu Tangshu'nun Kısa Tanıtımı

JTS, geleneksel Çin resmî tarihlerinin (Yirmi Dört Tarih) standart yapısını takip eder ve üç ana bölümden oluşur:

Tang Hanedanı'nın hükümdarlarının saltanatlarını ve hanedanın tarihsel olaylarını kronolojik olarak anlatan *benji* (本纪, temel yıllıklar) 20 cilttir. Hanedanın kurumlarını, ekonomisini, kültürünü ve çeşitli sistemlerini detaylı şekilde ele alan *zhi* (志, monografiler) 30 cilttir. Bunların içinde 5 cilt “ritüeller ve müzik” (礼仪音乐, liyi yinyue), 4 cilt “takvim” (历, li), 4 cilt “gökbilim ve astroloji” (天文律历, tianwen lüli), 5 cilt “beş element” (五行, wuxing), 6 cilt “coğrafya” (地理, dili), 4 cilt “memurlar” (职官, zhiguan), 2 cilt “araçlar ve kıyafetler” (輿服, yufu), 2 cilt “yiyecek ve para” (食货, shihuo), 1 cilt “ceza hukuku” (刑法, xingfa) ve 2 cilt “klasikler” (经籍, jingji) bölümleri yer alır. Üçüncü ve en kapsamlı bölüm olan *liezhuan* (列传,

¹⁶ 赵莹 Zhao Ying (ö. 951): Geç Jin ve Geç Han hanedanlarında görev yapmış devlet adamı. Geç Jin hükümdarı Shi Jingtang'ın danışmanı olarak yükseldi, başbakanlık yaptı. Tang Hanedanı resmî tarihinin derlenmesine öncülük etti. (JWDS, 178-11b, 12a, 12b)

biyografiler) ise 150 ciltten oluşur ve Tang döneminde yaşamış önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerini, ailelerini ve komşu devletlerle ilişkileri anlatır. Tezin ana kaynağı olan Tibet monografisi de (吐蕃传)¹⁷ bu bölümde yer alır. JTS toplamda 200 ciltten oluşmaktadır.¹⁸

JTS, Tang Hanedanı'nın (618-907) resmî tarihi olarak, Beş Hanedan Dönemi'nin (907-960) siyasî çalkantıları içinde, uzun bir belge derleme ve yazım geleneğinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Eser, ilk derlendiğinde yalnızca *Tang Shu* (唐书) adıyla anılmış, ancak Kuzey Song devrinde *Xin Tangshu* hazırlandıktan sonra ayırt edilebilmesi için *jiu* (旧 eski) ibaresi eklenmiştir.

2.2.1 Tang Tarih Yazıcılığının Erken Dönemi ve Kaynakların Oluşumu

JTS'nin temelini, Tang Hanedanı döneminde art arda derlenen resmî tarih çalışmaları oluşturur. Erken Tang döneminde, 656'da Zhangsun Wuji ve Linghu Defen, Wude ve Zhenguan dönemlerini kapsayan 80 ciltlik ilk *guoshi* denemesini başlatmış; bu çalışma ünlü tarihçi Wu Jing (吴兢) tarafından tamamlanarak 749'da saraya sunulmuştur. Daha sonra Wei Shu (韦述), bu metni yeni bir düzene sokarak 112 cilde çıkarmıştır (Wu Feng, 1986: 25).

Ancak An Lushan İsyanı (755-763), bu değerli yazılı eserlerin büyük kısmının savaş alevlerinde yok olmasına neden olmuştur. Buna rağmen, Wei Shu'nun evinden 113 ciltlik bir nüshanın ele geçirilmesi, tarih yazım geleneğinin sürekliliği açısından hayati önem taşır.

Hükümdar Suzong (756-762) döneminde tarihçi Liu Fang (柳芳), hükümdar emriyle tarihçi

Wei Shu'nun (韦述) taslağını takip ederek hanedan tarihini 130 cilt olarak derlemiş; ayrıca 40

¹⁷ JTS'nin teknik sınıflandırmasında, “monografi” terimi genellikle kurumları inceleyen *zhi* (志) bölümleri için kullanılırken, *liezhuan* (列传) içindeki devletlere dair bölümler “biyografi” veya “anlatı” (*zhuan*, 传) olarak adlandırılır. Bu nedenle Tibet (吐蕃) bölümünün tam adı 吐蕃传 (Tubo Juan), yani “Tibet Anlatısı/Biyografisi”dir. Ancak, tez boyunca terminolojik tutarlılığı sağlamak ve bölümün kapsamlı, bütünsel yapısını vurgulamak amacıyla, bu çalışmada geleneksel olarak “Tibet Monografisi” ifadesi kullanılmaya devam edilecektir.

¹⁸ (<https://ctext.org/wiki.pl?if=en&res=456206&remap=gb>).

ciltlik *Tang Li* (唐历) adlı eseri kaleme almıştır. Hükümdar Xuanzong¹⁹ döneminde (846-859) ise bu eser, Yuanhe dönemi (806-820) öncesine ait yıllık kayıtların tamamlanması için temel teşkil etmiştir (Wu Feng, 1986: 25).

2.2.2 Beş Hanedan Dönemi'nde Belgelerin Toplanması ve Sistemleşme Çabaları

Tang'ın çöküşü sonrasında tarihî kayıtlar büyük ölçüde dağıldı; özellikle Hükümdar Wuzong'dan (840–846) sonraki altı hükümdara ait *shilu* neredeyse tamamen eksikti (Zhao, 1987: 209). Tang'ın son yüzyılındaki siyasî çalkantılar, *shilu* ve *guoshi* dizilerinin tamamlanamamasına ve Saray Tarih Kurumu arşivlerinin kısmen tahribine de yol açtı (Huang, 1985: 24–25). Bu boşluğu kapatmak için Beş Hanedan Dönemi boyunca ardıl rejimler geniş ölçekli bir belge seferberliği başlattı: Geç Liang'da (921) ve özellikle Geç Tang'da (930–933) imparatorluk çapında resmî atama listeleri, saray bildirileri, günlükler, fermanlar, daire defterleri ve gayri resmî yıllıkların toplanmasına dair fermanlar yayımlandı (Zhao, 1987: 209–210). Bu bağlamda Chengdu'daki Tang malzemesi üzerine gidildi; saray görevlilerinden Yu Chuanmei'in (庾传美) getirdiği dokuz hükümdarın *shiluları*²⁰ derlemeye kazandırıldı; ayrıca taş yazıtların korunması emredildi ve kaybolanları ikame edebilecek gayri resmî kayıtlar da toplandı (Zhao, 1987: 210).

Bu süreçte, devletin tarih yazıcılığına müdahalesi bir “kontrol” mekanizmasından ziyade, koordinasyon, kaynak seferberliği ve standart belirleme işlevi gördü. Geç Tang (924) ve Geç Jin (937) yönetimleri, bütün dairelere düzenli belge gönderimi zorunluluğu getirerek günlük olaylar, eyalet raporları, astronomik gözlemler, elçi kayıtları, savaş bildirimleri ve doğal afet raporlarının periyodik olarak tarih kurumuna akmasını sağladı. Bu model, dağınık malzeme

¹⁹ 712-756 yılları arasında hüküm süren Tang hükümdarı Xuanzong ile karıştırılmamalıdır.

²⁰ 九朝实录 (Jiu chao shilu): Tang Hanedanı'nın dokuz hükümdarına ait resmî yıllıklar. Yu Chuanmei, Chengdu'ya gittiğinde sadece bu dokuz *shiluyu* getirebilmiştir. (JWDS, Tom.37, s.4b; TPLYL, Tom.619, s.3a)

sorununu giderip kolektif yazımı hızlandırdı ve Song döneminde daha da kurumsallaşacak bir geleneğin temelini attı (Zhang, 2018: 405–406).

2.2.3 Jiu Tangshu’nun Derleniş Süreci ve Başlıca Aktörler

JTS’nin nihaî derleniş süreci, Geç Jin hanedanında, Hükümdar Shi Jingtang’ın 940’ta Zhang Zhaoyuan, Jia Wei, Zhao Xi, Zheng Shouyi ve Li Weiguang’dan oluşan bir kurula talimat vermesiyle başladı. Projenin baş denetçiliğine getirilen Başbakan Zhao Ying, eksik resmî yıllıkların tamamlanması için yetenekli kişileri görevlendirmek ve yeni belge toplama girişimleri başlatmak gibi hayatî katkılarda bulundu (Zhao, 1987: 210). 941’de “Tang Tarihi”nin derlenmesi için resmî emir çıkarıldı. Dört yıllık yoğun bir çalışmanın ardından, Kaiyun döneminin 2. yılında (945) toplam 200 cilt ve yaklaşık 3 milyon 90 bin imden oluşan eser tamamlandı (Wu Feng, 1986: 26).

Eser, o sırada “Devlet Tarihi Baş Denetçisi” olan Liu Xu’nün (刘昫) adıyla sunulmuş olsa da çağdaş biyografilerde Liu Xu’nün fiili bir derleyicilik rolünden bahsedilmez. Asıl emeği geçen isimler, projeyi koordine eden Zhao Ying, esas metinlerin yazımını üstlenen Zhang Zhaoyuan (张昭远), Hükümdar Wuzong (840–846) sonrası döneme ait biyografileri derlemekte kritik rol oynayan Jia Wei (贾纬) ve metin düzeltmeleri yapan Zhao Xi’dir (赵熙) (Zhao, 1987: 209-211). Nitekim Jia Wei’in, resmî kayıtların olmadığı dönem için sözlü anlatımları ve çeşitli kaynakları derleyerek oluşturduğu 65 ciltlik *Tang Nian Bulu* (唐年补录) adlı eser, JTS’deki bu döneme ait kısımların temelini oluşturmuştur (Zhao, 1987: 210). Eserin derleniş sürecindeki bu “isimsiz kahramanlar” gerçeği, resmî tarih yazıcılığında eserin sunuluşundaki siyasî protokol ile fiili emeğin nasıl ayrışabildiğini göstermesi açısından oldukça manidardır. Bu durum, birincil kaynakları değerlendirirken, sadece resmî “yazar” ismine değil, arka plandaki entelektüel ve idarî emeğe de odaklanmanın önemini hatırlatır.

2.2.4 Siyasî Bağlam, Kaynaklar ve Eserin Yapısal Özellikleri

JTS'nin derlenişi, siyasî istikrarsızlıklardan derinden etkilenmiştir. Örneğin, 932'de Geç Tang Hanedanı'nın kendisini Tang'ın meşru devamı olarak görmesi, Tang'ın 907'de sona erdiğini ima edecek bir “standart tarih” derleme fikrini siyasî olarak sorunlu hale getirmiş ve süreci geciktirmiştir (Twitchett, 1992: 192). 942-947 yılları arasındaki savaşlar ve hanedanın yıkılış süreci ise çalışmalara zaman baskısı yapmış, bu da derleyicilerin önceki dönemlere ait *guoshi*, *huiyao*²¹ gibi derlemeleri büyük ölçüde olduğu gibi alıp, yoğun bir özetleme ve düzenleme sürecinden geçirerek metni tamamlamasına yol açmıştır (Twitchett, 1992: 194, 198). Bu zorlu derleme süreci, eserin yapısal özelliklerinde belirleyici olmuştur.

Twitchett'in belirttiği gibi, JTS'nin “Temel Yıllıklar” (*benji*) kısmı, farklı dönemler için farklı kaynaklara dayanır: 756'ya kadar olan kısım *guoshılara*, 762-847 arası her saltanat için ayrı derlenen *shilulara*, 847 sonrası ise daha dağınık ve güvenilirliği nispeten düşük malzemeye dayanır. Bu durum, dönemler arasında “çarpıcı biçimde dengesiz” bir bilgi yoğunluğu yaratmıştır (Twitchett, 1992: 201). Benzer şekilde, “Monografiler” (*zhi*) de 940'larda sıfırdan yazılmamış, ana gövdesi Liu Fang'ın 8. yüzyılda derlediği *guoshılara* dayanmış ve 9. yüzyıl *huiyao* katmanlarıyla sınırlı şekilde güncellenmiştir. Twitchett, bu nedenle monografilerin perspektifinin çoğunlukla 10. yüzyılın çöküş-sonrası bakış açısından ziyade, An Lushan İsyanı çevresindeki 8. yüzyıl orta dönem krizinin zihniyetini yansıttığını söyler (Twitchett, 1992: 206-207, 211). Ancak bahse konu her iki dönemin de yoğun savaş ve siyasî kaos deneyimini barındırdığı açıktır. Dolayısıyla bir sonuç çıkarmak gerekirse, gerek JTS'nin nihaî şeklini aldığı Tang'ın son dönemlerindeki telif ve derleme faaliyetleri, gerekse Beş Hanedan

²¹ *Huiyao* (会要): Belirli bir hanedanın idarî, malî, askerî ve törensel kurumlarına dair temel belge ve düzenlemelerin konu bazında derlendiği resmî tarih kaynağıdır. İlk defa Tang döneminde Su Mian 蘇冕 ve Su Bian 蘇弁 adlı kardeşler tarafından özel olarak derlenmiş, daha sonra resmî bir devam çalışmasıyla genişletilmiş ve Song Hanedanı'nda kurumsal bir kimlik kazanmıştır. (Wilkinson, 2012, s. 645)

dönemindeki derleme çabaları, bir kriz ve istikrarsızlık bağlamında şekillenmiş olması açısından temel bir farklılık arz etmediği düşünülmektedir.

Benji bölümü, omurgasını Tang resmî takvimine²² dayandırır ve dört kaynak grubundan beslenir: İlki, Chengdu’dan getirilen Tang’ın son dokuz hükümdarının *shiluları* ile hâlihazırda mevcut olan Gaozu–Wuzong dönemi *shiluları*. İkincisi, erken/orta Tang dönemine ait *guoshi* ve *Tang Li* (唐历, Tang Takvimi). Üçüncüsü, Geç Jin arşivleri ve çeşitli özel kronikler ile tarih kayıtları²³. Son olarak, Xuanzong sonrası boşluklar da günlük kayıtlar, imparatorluk kararnameleri ve çeşitli resmî bülten-yazışmalar kullanılarak kapatılmıştır. (Wu Feng, 1986: 26). Ancak kısa derleme süresi (sadece dört yıl), özellikle Tang’ın son dönem biyografilerinde eksikliklere, sadece özgeçmiş listelerine ve ek notlara yer verilmesine neden olmuştur (Wu Feng, 1986: 26).

2.2.5 Üslup, Tarihsel Değer ve Sonuç

Birçok uzmana göre, JTS, derlendiği dönemin edebî zevklerinden de izler taşır. “Lüks, sefahat ve ahlakî çözüme” ile karakterize edilen Geç Jin döneminde, süslü nesrin (*pianti*)²⁴ yüceltildiği bir ortamda yazılmıştır. Buna karşılık, daha sonra derlenecek olan XTS’nin ise sadeliği, derin düşünceyi ve ahlakî içeriği ön planda tutan bir anlayışı benimsediği söylenmiştir (Zhang Pei, 2011: 52).

JTS ile ilgili akademik çalışmalar gösteriyor ki JTS, 10. yüzyılda baştan yazılan bir metin olmaktan ziyade, daha önceki iki yüzyılda üretilmiş tarihsel kayıtların bir derlemesi olan bir

²² Metinde “Tang Resmî Takvimi” olarak anılan kaynak, *Changli Biao*’dur (长历表, Uzun Kronoloji Tablosu).

²³ Bu kronikler ve kayıtlara örnek olarak şunlar verilebilir: JTS’den önce tamamlanmış *Xu Tang Li* (续唐历, Devam Eden Tang Takvimi), *Tang Chunqiu* (唐春秋, Tang Bahar-Güz Kayıtları), *Tang Tongji* (唐统纪, Tang Hanedanı Tarih Kayıtları), *Tangchao Niandai Ji* (唐朝年代记, Tang Hanedanı Yıllık Kronolojisi) ile Geç Tang’a dair *Dongguan Zouji* (东观奏记, Doğu Gözetleme Kulesi Kayıtları), *Taihe Yeshi* (太和野史, Taihe Dönemi Gayri Resmî Tarihi) ve *Tangchao Buyi Lu* (唐朝补遗录, Tang Hanedanı Kayıp Miras Kayıtları) (Wu, 1986, s. 26)

²⁴ *Piantiwen* (骈体文): Düzyazıya karşıt bir edebî türdür; “paralel cümlelerden oluştuğu” için bu adla anılır. Genellikle dört ya da altı imden oluşan cümlelerin karşılıklı dengesi üzerine kuruludur; bu nedenle *dört-altılı nesir* (四六文) olarak da bilinir. Üslup, ses uyumuna, zarif kelime seçimine, karşılıklı sözcük düzenine ve klasik göndermelere özen gösterir; dolayısıyla süslü, ritmik ve dengeli bir anlatım tarzını temsil eder. (Bkz: <https://www.zdic.net/hans/骈体>)

eserdir. Zhang’a göre, sahip olduğu bu derleme niteliği, JTS’ye eşsiz bir tarihî değer kazandırır. Her ne kadar metinlerinde yapısal kusurlar ve dönemler arasında eşitsizlikler bulunsa da, JTS’nin tarihî değeri yüksektir. Birincil malzemeyi büyük ölçüde özgün hâliyle koruyup çok sayıda ferman, rapor ve siyaset belgesini tam metin nakletmesi, Tang çağının düşünce dünyasını ve siyasî işleyişini doğrudan takip etmeyi mümkün kılar (Zhang, 2013: 163). Ancak Qing dönemi tarihçilerinden Zhao Yi ise “*Yirmi İki Resmî Tarih Üzerine Notlar (廿二史札记)*” adlı eserinde şöyle der: “Beş Hanedan’ın kargaşa döneminde, Tang Hanedanı’na ait eski olayları ve haberleri artık kimse kaydetmiyor, eski kitapların parçalanmış nüshalarını da kimse saklamıyordu. Her ne kadar imparatorluk fermanıyla bunların satın alınması ve toplanması emredilmiş olsa da elde edilebilenler son derece azdı. Bu nedenle, JTS kaynaklara dayanma bakımından oldukça sınırlı kalmıştır.” (Zhao, 1987, s.221). Bu iki görüş birlikte ele alındığında, JTS’nin hem büyük bir tarihî hazine olduğu hem de derleme koşulları nedeniyle bazı eksiklikleri bulunduğu görülür.

Sonuç olarak, JTS, tarihsel bir kaynak olarak bir ikilik sergiler. Birincil belgeleri büyük ölçüde olduğu gibi koruması, onu Tang dönemi üzerine çalışmalar için temel bir başvuru kaynağı hâline getirir. Ancak, kısa sürede ve siyasî istikrarsızlık ortamında derlenmiş olmasının getirdiği yapısal sorunlar ve tutarsızlıklar kullanılırken dikkatli ve eleştirel bir okuma gerektirir. Bu nedenle, araştırmacılar için değeri, sunduğu ham malzemenin zenginliği ile bu malzemenin kullanımını zorlaştıran düzensizlikleri bir arada barındırır.

2.2.6 Jiu Tangshu’nun Versiyonları

İlki, Güney Song Hanedanı *Shaoxing* Devri’nde basılan *Yuezhou* baskısı, literatürde *eksik Song baskısı* (残宋本) olarak anılır. Eserin tamamı günümüze ulaşmamış olup yalnızca 67 cilt korunabilmiştir.

İkincisi, Ming Hanedanı *Jiajing* Devri 17. yılında (1538) *Wenren Quan* (闻人詮) tarafından yayımlanan baskısı, kısaca *Wenben* (闻本) olarak adlandırılır. Bu, JTS’nin

günümüze kadar tam ve eksiksiz ulaşan ilk baskısıdır. (Yuan, 2020: 17)²⁵ Yirmi Dört Tarih'in *Baina* baskısındaki (百衲本) JTS, eksik *Yuezhou* baskısına *Wenren Quan* baskısının eklenmesiyle derlenmiştir.

Üçüncüsü, Qing Hanedanı *Qianlong* Devri'nde (1736–1799) Wuying Sarayı tarafından yayımlanan baskısı, genellikle *Saray Baskısı* (殿本) adıyla bilinir.

Dördüncüsü, Qing Hanedanı *Tongzhi* Devri'nde (1861–1875) *Zhejiang* Kitap Bürosu (浙江书局) tarafından yayımlanan edisyonu, *Büro Baskısı* (局本) olarak anılır.

Beşincisi, yine *Tongzhi* Devri'nde, Guangdong'da basılan baskı, kısaca *Guangben* (广本) olarak adlandırılır. (bkz. https://www.sohu.com/a/229727037_562249)

Bu çalışmada Türkçeye çevirisi yapılan metin, *Zhonghua* Kitabevi'nin 1975 tarihli baskısına dayanmaktadır. Söz konusu bu baskı, Kuzey Song Hanedanı Dönemi'ne ait nüshalarla Ming ve Qing hanedanları döneminde yapılmış çeşitli baskıların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

²⁵ *Wenren Quan* (闻人詮) baskısı, modern literatürde genellikle JTS'nin günümüze ulaşan ilk tam nüshası olarak kabul edilmekle birlikte, bu baskının tek ve yekpare bir metin olmadığı; bir "ilk basım" (初印本) ile daha sonra üzerinde müdahaleler yapılmış bir "sonraki basım"ın (后印本) var olduğu tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, sonraki basımda gerçekleştirilen düzeltme ve değişikliklerin önemli bir kısmının Song dönemi nüshalarına değil, XTS metnine dayandığını ve bu durumun bazı özgün varyantları gizlediğini ortaya koymaktadır (Yuan, 2020).

3. XIN TANGSHU’NUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, XTS’nin hazırlandığı dönemin genel durumu ele alınmaktadır. Eser, Song Hanedanı döneminde kaleme alındığı için, yalnızca Tang geçmişini anlatmakla kalmaz; dönemin siyaset anlayışı, yönetim düzeni ve tarih yazımına bakışı da metne yansımıştır. Bu nedenle bölümde, Song döneminin idarî ve entelektüel ortamı kısaca özetlenirken, XTS’nin yazılış nedenleri ve bu esere yöneltilen eleştiriler de birlikte ele alınacaktır. Böylece metnin hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve nasıl karşılandığına dair daha genel bir çerçeve çizilmiş olacaktır.

3.1 Xin Tangshu’nun Derlendiği Dönemde Siyasî Durum

XTS, Tang Hanedanı’nın (618–907) resmî tarihi olarak, hanedanın çöküşünden sonra, Song Hanedanı Dönemi’nde, Kuzey Song’un (960–1127) siyasî ve entelektüel açıdan en canlı evrelerinden birinde derlenmiştir. Eserin derlenme süreci, salt bir tarihî kayıt çalışması olmanın ötesinde, içinde oluşturulduğu Song dönemi siyasetinin kaygıları, ideolojik yönelimleri ve hanedan meşruiyetine ilişkin tartışmalarla bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle XTS’yi doğru biçimde anlayabilmek için, onun derlendiği dönemin siyasî koşullarını ve Tang’ın çöküşünden çıkarılan derslerin Song devlet yapısını nasıl şekillendirdiğini analiz etmek gereklidir.

Tang Hanedanı’nın çöküşünü izleyen 10. yüzyıl ortalarında Çin, Beş Hanedan ve On Krallık olarak bilinen bölünmüş bir siyasî döneme girmişti. Bu parçalanma, güçlü askerî valilerin bölgesel egemenlikleri nedeniyle merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştı; söz konusu döneme yukarıda değinilmişti. Bu dağınık yapıyı sona erdiren kişi, 960 yılında Geç

Zhou ordusunun komutanı Zhao Kuangyin (Hükümdar Taizu)²⁶ olmuştur (Bai, 1982: 264; Eberhard, 1947: 232). Taizu, başkent olarak Kaifeng'ı (Dongjing) seçmiş ve on beş yıl içinde Jingnan, Hou Shu, Güney Han ve Güney Tang gibi güneydeki devletleri ortadan kaldırarak ülke içinde siyasî birliği büyük ölçüde yeniden tesis etmiştir (Bai, 1982: 264; Eberhard, 1947: 234). 978–979 yıllarında Wuyue (吴越) ve Kuzey Han'ın (北汉) da ele geçirilmesiyle birleşme tamamlanmış, ancak kuzeydeki Kitan topraklarını geri alma girişimleri 10. yy.'ın son çeyreğinde yapılan iki savaştaki yenilgiler sonucu başarısız olmuştur (Bai, 1982: 264; Mote, 1999: 113).

Taizu'nun en önemli icraatı, Tang döneminde imparatorluğu zayıflatan askerî valilik sistemini kaldırarak bölgesel gücü merkezi otoriteye bağlamak olmuştur (Mote, 1999: 102). Zhao Kuangyin, bir general olmasına rağmen ordunun siyasî istikrar açısından oluşturduğu tehlikenin farkındaydı. Bu nedenle, kendisini destekleyen komutanları cömert emeklilik maaşları karşılığında görevden alarak askerî gücü sivilleştirmiştir (Hansen, 2000: 267). Bu işlem zor kullanılarak değil, kişisel sadakat ilişkileri ve imparatorluk ailesiyle kurulan evlilik bağları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Lorge, 2015: 2–3). Bu bağlamda, Tang'ın son yüzyılı ile Beş Hanedan dönemi, Song yönetici seçkinleri için bir “nasıl yapılmamalı” rehberi işlevi görmüş; her siyasî kararın altında bu travmatik geçmişin izleri hissedilmiş olmalıdır.

Taizu'nun halefi Hükümdar Taizong²⁷ ise Taizu'nun askerî prestijinden yoksundu ve meşruiyetini sağlamlaştırmak için sivil bürokrasiye dayalı bir sistem kurmaya yöneldi. Bu amaçla memuriyet sınavı (科举 *keju*) sistemini genişleterek imparatorluk yönetiminde liyakat esaslı bir yapı oluşturdu (Lorge, 2015: 185–186; Mote, 1999: 128). Sınav sisteminin bu ölçüde yaygınlaşması, Çin tarihinde eşi görülmemiş derecede geniş tabanlı bir bürokrasi yarattı. Song

²⁶ Zhao Kuangyin (赵匡胤, 960–976): Song Hanedanı'nın kurucusudur. 960 yılında askerî darbeye tahta geçmiş, hükümdarlık unvanı olarak “Song Taizu” (宋太祖) adını almıştır.

²⁷ Zhao Kuangyi (赵匡义 976–997): Song Hanedanı'nın ikinci hükümdarıdır. Kurucu hükümdar Zhao Kuangyin'in (Taizu) kardeşidir. Hükümdar olduktan sonra Song Taizong (宋太宗) adını almıştır.

kurucuları —özellikle Taizong— bu sistemi toplumun farklı kesimlerinin desteğini kazanmanın bir aracı olarak kullandılar (Hartman, 2015: 34). 11. yüzyıla gelindiğinde, toplumsal köken bakımından daha çeşitli, ancak kültürel ve entelektüel olarak daha bütünleşmiş birkaç bin kişilik bir “bilginler hükümeti” oluşmuştu. Bu idarî yapı, Tang dönemindekilerden çok daha kapsayıcı ve bilinçliydi (Hartman, 2015: 35; Mote, 1999: 151).

Erken Song hükümeti, merkezileşmeyi kurumsal düzeyde güçlendirmek için idarî organları yeniden yapılandırdı. Baş danışmanların politika belirleme yetkileri büyük ölçüde kısıtlanırken, malî kontrol tamamen Devlet Maliye Komisyonu’na devredildi. Böylece “güç kolları” doğrudan hükümdarın elinde toplanmış oldu (Mote, 1999: 110). Bu model, sivil otoritenin askerî yapı üzerindeki hakimiyetini kalıcılaştırmayı amaçlıyordu. Ancak sistem kısa vadede istikrar sağlasa da uzun vadede bürokratik hantallık ve yozlaşmayı beraberinde getirdi (Bai, 1982: 265).

Bu dönemde Kuzey Song’un dış siyaseti sürekli tehdit altındaydı. Kitanlar (Liao), Tangutlar (Batı Xia) ve Cürcenler (Jin) Song sınırlarını zorlayan başlıca güçlerdi. 1004 yılında yapılan Tanzhou Antlaşması ile Song, Kitanlara her yıl 100.000 ons gümüş ve 200.000 top ipek ödemeyi kabul ederek barışı “satın almak” zorunda kalmıştı (Eberhard, 1947: 237; Bai, 1982: 274; Mote, 1999: 116). Benzer şekilde 1044’te Tangutlarla yapılan barış antlaşması da kuzeybatı sınırında geçici bir istikrar sağlamıştı (Bai, 1982: 275). Bu anlaşmalar, kimi tarihçilerce “barışın bedeli”, kimilerince ise “ulusal bir aşağılanma” olarak değerlendirilmiştir (Mote, 1999: 116).

Song devleti, askerî fetih yerine diplomasi ve ekonomik güç aracılığıyla istikrar sağlamaya çalıştı (Mote, 1999: 112; Fairbank, 2006: 90). Ordunun sayısı Zhenzong döneminde (997–1022) bir milyona yaklaşmış olsa da bu büyüme etkinlikten çok malî çöküşe yol açtı (Mote, 1999: 115). Yine de Song dönemi, askerî teknolojide barutun topçu silahlarında ilk kez kullanılmaya başlanması gibi yeniliklerle dikkat çekmiştir (Fairbank, 2006: 90). Çin gemicilik

teknolojisi de bu dönemde doruğa ulaşmış; dört ya da altı direkli, büyük bölmeli gemiler 500 kişilik mürettebat taşıyabilir hâle gelmiştir (Fairbank, 2006: 92).

İçeride ise reformcularla muhafazakârlar arasındaki gerilim giderek derinleşmiştir. 11. yüzyıl ortasında Hükümdar Shenzong (1068–1085) döneminde Wang Anshi’nin öncülük ettiği “Yeni Politikalar”, devlet müdahalesiyle ekonomiyi düzenlemeyi ve yoksulluğu azaltmayı amaçlamış, ancak güçlü toprak sahipleri ile tüccar elitlerin tepkisini çekmiştir (Eberhard, 1947: 238; Fairbank, 2006: 97; Bai, 1982: 267–268). Wang’ın “kendi kendine yeten sistem” vizyonu kısa sürede çökmüş olsa da bu dönemde devlet felsefesi, toplumsal düzeni ekonomik planlama yoluyla yeniden kurma idealine yönelmiştir.

Wang Anshi’nin çağdaşı Sima Guang, bu dönüşümcü yaklaşıma karşı çıkarak reformların “tarihî deneyim” temelinde yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Onun dev eseri *Zizhi Tongjian* (资治通鉴), MÖ 403’ten MS 959’a kadar olan dönemi kapsayan 294 ciltlik bir kronolojidir (Ng ve Wang, 2005: 147; Fairbank, 2006: 97). Sima, tarihsel olayları yalnızca belgelemekle kalmamış, aynı zamanda bunları devlet yönetimi için ders niteliğinde işlemiştir. Wang–Sima tartışması, 11. yüzyıl Song siyasetinin karakterini belirlemiş; bürokraside iki ana düşünce damarını şekillendirmiştir: reformcu pratikçilik ve tarih temelli muhafazakârlık. Bu ideolojik bölünme, imparatorluk politikasının sürekliliğini zedelemiş ve nihayetinde 1127’de Jin ordularının Kaifeng’ı işgaliyle Kuzey Song’un yıkılmasına kadar uzanan sürecin arka planını hazırlamıştır (Bai, 1982: 271; Eberhard, 1947: 241).

Song Hanedanı, askerî ve siyasî bakımdan Tang’ın gerisinde kalmasına rağmen, entelektüel, kültürel ve tarih yazıcılığı alanlarında büyük bir atılım gerçekleştirmiştir (Ng ve Wang, 2005: 135; Fairbank, 2006: 95). Tang geleneğini sürdürerek *shilu* ve *guoshi* derlenmiş, ayrıca devlet kurumlarını belgeleyen *huiyao* hazırlanmıştır (Ng ve Wang, 2005: 136). Böylece tarih yazıcılığı hem resmî hem özel alanda kurumsallaşmış bir faaliyet hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, XTS'nin derlendiği dönemin siyasî ortamı, Song Hanedanı'nın devlet felsefesiyle doğrudan bağlantılıdır. Tang'ın askerî parçalanmışlığından ders alan Song yöneticileri, güçlü bir merkezi otorite ve sivil bürokrasiye dayalı yeni bir düzen kurmaya çalışmışlardır. Zhao Kuangyin'in askerî gücü denetim altına alması, imparatorluk sınav sisteminin yaygınlaştırılması ve yönetimin liyakat esasına dayandırılması, Song siyasetinin temelini oluşturmuştur. Ancak bu merkezileşme uzun vadede bürokratik hantallık ve siyasî kutuplaşma gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Reformcu Wang Anshi ile muhafazakâr Sima Guang arasındaki fikir çatışması hem dönemin entelektüel atmosferini hem de tarih yazım anlayışını şekillendirmiştir. Dolayısıyla XTS'nin ortaya çıktığı bu ortam, yalnızca geçmişin bir kaydı değil, aynı zamanda Song dönemi siyasetinin meşruiyet arayışı, reform tartışmaları ve tarih üzerinden kendini yeniden tanımlama çabasının da bir yansıması olarak görülebilir.

3.2 Xin Tangshu'nun Kısa Tanıtımı

XTS, tıpkı JTS gibi, Çin tarih yazım geleneğinde “Yirmi Dört Tarih” arasında yer almaktadır. *Benji* (temel yıllıklar) bölümü 10 cilt, *zhi* (monografi) bölümü 50 cilt, *biao* (表, tablolar) bölümü 15 cilt ve *liezhuan* (biyografiler) bölümü 150 cilt olmak üzere toplam 225 ciltten oluşmaktadır. *Zhi* bölümünün genel içeriği şu şekildedir: 3 cilt “takvim” (历, li), 3 cilt “gökbilim ve astroloji” (天文, tianwen), 5 cilt “beş element” (五行, wuxing), 7 cilt “coğrafya” (地理, dili), 4 cilt “memurlar” (职官, zhiguan), 2 cilt “araçlar ve kıyafetler” (舆服, yufu), 10 cilt “ritüeller” (礼, li), 4 cilt “müzik” (乐, yue), 5 cilt “yiyecek ve para” (食货, shihuo), 2 cilt “seçim ve atamalar” (选举, xuanju), 1 cilt “ceza hukuku” (刑法, xingfa), 1 cilt “ordu” (兵, bing) ve 4 cilt “klasikler” (经籍, jingji). Görüldüğü üzere XTS, “ordu” ve “seçim ve atamalar” gibi JTS’de yer almayan yeni “monografiler” ekleyerek, Tang devlet aygıtını daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca JTS’de olmayan *biao* (tablolar) bölümü, soylu sülaleler, üst düzey

bürokratlar ve imparatorlukla evlilik bağı bulunan ailelerin kronolojilerini, soy ilişkilerini ve hanedan bağlantılarını gösteren tabloları içerir. Bu bölüm, Song dönemi akademisyenleri tarafından eklenmiş olup, onların sosyal ve siyasî yapıyı sistematik biçimde kaydetme çabasını yansıtır.

3.2.1 Xin Tangshu'nun Telif Süreci: Bağlam, Nedenler ve Aktörler

XTS, Song Hükümdarı Renzong (1022-1063) döneminde, Tang tarihinin mevcut resmî kaydı olan JTS'nin içerik ve üslup bakımından yetersizliklerine yönelik eleştiriler üzerine, hükümdarın fermanıyla başlatılan uzun soluklu bir yeniden derleme projesinin ürünü olarak hazırlandı (SKQSZMTY, Tom. 46, s. 6; XTS, 1975, 6471-72 (Jin Tangshu Biao)²⁸). Bu girişim sadece eski hataları düzeltme amacı taşııyordu; aynı zamanda Song döneminde tarih yazıcılığında dili sadeleştirme ve düzenli bir yöntem oluşturma isteğini de yansıtıyordu. Bu eğilim, dönemin tarihçileri arasında da açıkça görülmekteydi; zira Ng ve Wang'a göre, tarihçiler arasında kanıta önem verme, dilde sadelik arayışı ve anlatımda ölçülülük gibi özellikler belirginleşmiştir (Ng ve Wang, 2005: 140).

XTS'nin yazılmasının somut nedeni, İmparator Renzong'un, Beş Hanedan'ın kargaşa ortamında Liu Xu ve diğerleri tarafından derlenen JTS'nin “yetersiz, sıg ve kusurlu” olduğunu düşünmesiydi (Zhao, 1987: 211). Bu yargı, iki kitabın karşılaştırıldığı daha derin bir farktan kaynaklanıyordu: JTS, “kaynakların güvenilir olmadığı bir zamanda, dağınık bilgilerin toplanıp bir araya getirilmesiyle” oluşturulmuşken, Song döneminde “kültürel refah canlanmış, kayıp veya hasarlı belgeler ve eserler bir bir ortaya çıkmaya başlamıştı” (Zhao, 1987: 211). Dolayısıyla, daha zengin ve güvenilir kaynaklara erişim, yeni bir resmî tarih yazıcılığını mümkün kılmıştır.

²⁸ Jin Tangshu Biao (進唐書表 [Yeni] Tang Tarihi'nin Sunulması Hakkında Rapor): Bu çalışma, 1060'ta tamamlanan ve Zeng Gongliang adına Ouyang Xiu tarafından yazılan, yeni resmî Tang tarihinin derleniş ilkeleri, Eski Tang Tarihi'nin eksiklikleri ve “olayları çoğaltıp metni kısaltma” hedefi hakkında bilgi veren bir giriş belgesidir. Hükümdara sunulurken kitaba iliştirilmiştir. 1975 baskısında son cildin son sayfasına eklenmiştir.

Ancak projenin arka planı, salt edebî veya metodolojik kaygılardan ibaret değildi. Kuzey Song Hanedanı, hem içerideki şiddetlenen sınıf çelişkileri ve köylü ayaklanmaları hem de dışarıdaki Liao (Kitan) ve Batı Xia (Tangut) tehditleri karşısında verilen tavizlerle derin bir kriz içindeydi. İşte bu tarihsel koşullar altında, XTS'nin yazılmasının temelinde, dönemin Kuzey Song yönetici grubu tarafından belirlenmiş açık bir siyasî amaç bulunmaktaydı. (XTS, 1975, Cilt 1, s. 2) XTS yazarları, Kuzey Song döneminin gerileyen feodal toplumunda ve şiddetlenen sınıf mücadeleleri ortamında, giderek güçlenen köylü ayaklanmaları karşısında derin bir korku içindeydiler. Bu koşullar altında, feodal yönetimin ideolojisini güçlendirmek ve köylü direnişlerini karalamak amacıyla tarih yazıcılığını bir araç olarak kullandılar. Böylece, feodal çıkarları savunan idealist tarih anlayışını yeni bir düzeye taşıdılar. (XTS, 1975, Cilt 1, s. 3)

Eseri hükümdara sunan Zeng Gongliang'ın raporunda da ifade ettiği gibi, JTS'nin “kayıtlarının düzensiz, detaylarının dengesiz, anlatımının belirsiz ve olgularının dağınık” olduğu düşünülüyordu. Bu durumun, “*bilge hükümdarlar ve erdemli yardımcılarının parlak başarıları*” ile “*karanlık ve zorba hükümdarların... kötülükleri*”ni gelecek nesillere aktarmak için uygun olmadığına inanılıyordu (XTS, 1975, Cilt 20: 6471). Bu ifade, XTS'nin derlenmesindeki bir diğer önemli motivasyonun, tarihten ahlakî dersler çıkarmak ve didaktik bir işlev görmek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu didaktik ve siyasî işlev, eserin içeriğine ve yapısına yön veren editörlerin kişisel ve ideolojik eğilimleriyle daha da belirginleşmiştir. Nitekim, XTS'yi derleyen ekibin en belirgin özelliği, güçlü bir Konfüçyüsçü bakış açısına sahip olmalarıydı. Bu ideolojik duruş, eserin hem içeriğine hem de yapısına doğrudan yansımıştır. Yazarlar, “en üstün ve doğru düşünce sistemi Konfüçyüsçülüktür” anlayışıyla hareket ederek, devlet yönetimi ve toplum düzenini bu prensipler üzerine inşa etmeyi hedeflemişlerdir. Bu amacı somutlaştırmak için eski tarih kayıtlarında bulunmayan *Yi Wei Zhi* (仪卫志, Tören ve Muhafızlar) ve *Xuan Ju Zhi* (选举志, Memur Seçimi) gibi yeni bölümler ekleyerek, hükümdarın otoritesini pekiştirme ve yönetici sınıfı Konfüçyüsçü ahlak anlayışıyla eğitime gibi

mesajlarını doğrudan kitabın yapısal çerçevesine işlemişlerdir. Kısacası, XTS'yi tarafsız bir tarih kaydı olmaktan ziyade, kendi ideolojilerini aktarmak ve yaymak için bir araç olarak kullandılar. (XTS, 1975, Cilt 1, s. 5-9)

Sonuç olarak Tang Tarihi'nin tekrar derlenmesinin esas amaçlarını üç temel başlıkta özetlemek mümkündür. İlk olarak, hem içerideki köylü ayaklanmaları hem de dış tehditler nedeniyle sarsılan devlet otoritesini güçlendirmek ve siyasî bir istikrar mesajı vermek temel hedefti. İkinci olarak, bu istikrarı kalıcı kılmak amacıyla toplumu Konfüçyüsçü ideoloji ile şekillendirmek ve böylece feodal düzeni meşrulaştırmak ideolojik amacı oluşturuyordu. Nihayetinde, bu siyasî ve ideolojik hedefleri daha etkili bir şekilde taşıyacak, önceki eserden daha düzenli, sade ve güvenilir bir tarih metni ortaya koymak da edebî amacı teşkil ediyordu.

XTS, İmparatorluk talimatıyla, bir ekip çalışmasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Baş editörlük görevini, bu Konfüçyüsçü ideolojik çizgiyi temsil eden dönemin önde gelen entelektüel figürlerinden Ouyang Xiu ve Song Qi (宋祁) üstlenmiştir (Naito, 2008, s.151; Zhao, 1987: 211). Projenin baş denetçisi ve hükümdara sunan kişi ise Zeng Gongliang'dır (曾公亮) (Naito, 2008, s.151). Geleneksel uygulamaya göre eserin başında sadece en yüksek rütbeli kişinin (Zeng Gongliang) adı yazılması gerekirken, Ouyang Xiu'nun alçakgönüllü bir tavırla Song Qi'nin katkısını vurgulaması üzerine hem yıllıklarda hem de biyografilerde her iki editörün de adı yer almıştır (SKQSZMTY, Tom. 46: 7). Bu iş bölümü uyarınca temel yıllıklar, monografiler ve tablolar bölümleri Ouyang Xiu'nun; biyografiler bölümü ise Song Qi'nin adıyla anılmıştır (Zhao, 1987: 211). Bunların yanı sıra, Fan Zhen (范镇), Wang Chou (王畴), Song Minqiu (宋敏求), Lü Xiaqing (吕夏卿) ve Liu Yisou (刘义叟) gibi isimler de derleme sürecine katkıda bulunan diğer önemli bilginler arasındaydı (SKQSZMTY, Tom. 46: 7; XTS, 1975, Cilt 20, s. 6472). XTS'nin derlenme süreci 1060 yılında nihayete ermiş ve resmî olarak imparatorluk onayına sunulmuştur.

3.2.2 Xin Tangshu'nun Derlenme Süreci ve Metodolojisi

XTS, salt bir kişinin değil, Song sarayının himayesinde, seçkin bir bilginler heyetinin uzun süreli ve sistemli çalışmasının ürünüdür. Bu derleme süreci, Beş Hanedan'dan Song'a uzanan dönemde tarih yazıcılığı yöntemlerinde yaşanan değişimin somut bir tezahürüdür (Naito, 2008, s.150).

XTS'yi şekillendiren iki temel metodolojik ilke vardı:

Edebî üslup kaygısı ve klasik nesir (*guwen* 古文) ideali: Editörler, Tang edebiyatının öncüsü Han Yu'ye (韩愈) duydukları hayranlıkla, onun “klasik nesir” hareketini tarih yazıcılığına uygulamayı amaçladılar (Naito, 2008, s.151). Bu, JTS'nin sığ ve düzensiz anlatımından kurtulup, Sima Qian ve Ban Gu gibi eski tarihçilerin kısa, öz ve anlam yüklü üslubuna öykünen, daha edebî ve sofistike bir dil kullanma çabasıydı. Bu ideal, eserin “eskisinden daha öz metin” olma iddiasının da temelini oluşturdu. Editörlerin edebî üslup kaygısı, metnin içeriğine yön veren somut kararlara dönüştü. En dikkat çeken uygulama, Tang dönemine ait imparatorluk fermanlarının metinden büyük ölçüde çıkarılması veya özetlenmesiydi. *Siku Quanshu Zongmu*'da bu karar, Tang fermanlarının aşırı uzun, süslü ve karmaşık olmasıyla açıklanır ve bunların tamamının temel yıllıklara dahil edilmesinin pratik olmadığı savunulur. Bu, “daha öz metin” iddiasını somutlayan bilinçli bir metodolojik tercihti (SKQSZMTY, Tom. 46: 7). XTS editörlerinin, özellikle de baş editör Ouyang Xiu'nun bu edebî kaygılarla şekillenen metodolojisi, dönemin genel bir tarih yazıcılığı eğilimini yansıtmaktadır. Nitekim Wilkinson'ın da belirttiği gibi, kolektif bir komisyon tarafından hazırlanan tarih metinleri, Ouyang Xiu örneğinde olduğu gibi tek bir yazarın kaleminden çıkanlara göre kaynak belgeleri aynen aktarmada daha isabetli olmuştur. Bunun temel nedeni, bireysel tarihçilerin, malzemeyi kendi ifade tarzları içinde işlemeye daha fazla önem vermesidir (Wilkinson, 2012: 599).

Yeni kaynaklara erişim ve eleştirel derleme: Song dönemindeki kültürel canlanma, Beş Hanedan döneminde ulaşılamayan pek çok Tang kaynağına erişim imkânı sağlamıştı (Zhao, 1987: 211). Bu durum, editörlere JTS’yi eleştirel bir gözle gözden geçirip “hata ve eksikliklerini düzeltme” ve “öncekinden daha fazla olay” sunma fırsatı verdi. (SKQSZMTY, Tom. 46: 7)

3.2.3 Xin Tangshu’ya Getirilen Eleştiriler

XTS, tamamlandığı andan itibaren hem çağdaşı alimler hem de sonraki tarihçiler tarafından yoğun bir eleştiri seline maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin odağında, eserin “öncekinden daha fazla olay, eskisinden daha öz metin” şeklindeki temel iddiasını hayata geçirirken yaptığı metodolojik tercihler yatmaktadır.

En güçlü ve yaygın eleştiri, XTS’nin özellikle *temel yıllıklar* bölümünde başvurduğu aşırı sadeleştirme politikasıdır. Qing dönemi tarihçisi Wang Mingsheng, bu durumu somut bir veriyle ortaya koyar: “XTS’nin temel yıllıkları, JTS’ye kıyasla %70 oranında kısaltılmıştır; bu aşırı bir sadelik sayılabilir” (Wang Mingsheng, 2016: 969). Bu kısaltmanın en sorunlu yanı, tarihsel analiz için hayati önem taşıyan birincil kaynakların metinden çıkarılmasıydı. Wang Mingsheng, “En can sıkıcı olan tüm imparatorluk fermanlarının çıkarılmış olmasıdır” diyerek bu durumu eleştirir ve Ban Gu’nun “Han Shu”sunda bile fermanların tam metninin yer aldığına dikkat çeker (Wang Mingsheng, 2016: 969). Bu tasfiye, hükümdarların karar alma süreçlerini, siyasî söylemlerini ve dönemin resmî dilini anlamak için paha biçilmez olan belgelerin kaybolması anlamına geliyordu.

Ayrıca, mevsim başlıklarının kaldırılması gibi biçimsel sadeleştirmeler de anlatının kronolojik ve yapısal bütünlüğünü zedelemiştir. Wang Mingsheng’a göre, “Üç yüzyıllık Tang tarihinin yalnızca on ciltte özetlenmesi ve her hükümdar için ayrı değerlendirme yerine ortak yorumlar yazılması, metni yüzeysel kılmıştır” (Wang Mingsheng, 2016: 970).

XTS editörlerinin, özellikle Ouyang Xiu ve Song Qi’nin, güçlü bir edebî üslup kaygısı taşıması bir diğer eleştiri odağıdır. Onların Han Yu’nün “klasik nesir” idealini benimsemeleri

ve bunu tarih yazıcılığına uygulama çabaları, “yazarların kendi üsluplarını övmeleri” olarak algılanmış ve dönemlerinde de tepki çekmiştir (Naito, 2008, s.151). Eleştirmenlere göre, editörler eski tarihçilerin tarzına öykünürken, Tang döneminin kendine özgü tarihsel ve edebî bağlamını göz ardı etmişlerdir. Wang Mingsheng’in ifadesiyle, “Edebî ifade her çağda farklı biçimde gelişir; bu kaçınılmaz bir durumdur... Tang tarihini yazarken Ban, Sima veya Fan’ın biçimini bütünüyle taklit etmek elbette imkânsızdır” (Wang Mingsheng, 2016: 969). Bu durum, edebî estetik kaygısının, tarihsel gerçekliğin olduğu gibi aktarılması ilkesinin önüne geçtiği yönünde bir eleştiri doğurmuştur.

“Öncekinden daha fazla olay” iddiası da eleştiriden nasibini almıştır. Daha XTS’nin dağıtıldığı ilk dönemde, dönemin devlet adamlarından Liu Anshi (刘安世), “olayların artırılması ve metnin kısaltılması”nın aslında XTS’nin kusuru olduğunu söylemiştir (SKQSZMTY, Tom. 46: 7). *Siku Quanshu Zongmu*’da bu eleştiri şöyle yorumlanmaktadır: “Tarihçilerin kayıtları JTS’de tamamen mevcuttur. Şimdi mutlaka kapsamı genişletmek ve eklemeler yapmak isterseniz, bu kaçınılmaz olarak önemsiz dedikodulara ve hatta bayağı karışıklığa yol açar” (SKQSZMTY, Tom. 46: 7). Bu, XTS’ye eklenen yeni malzemenin güvenilirliğinin ve tarihsel değerinin sorgulandığını göstermektedir.

Eserin hemen ardından Wu Zhen (吴镇) tarafından kaleme alınan *Xin Tangshu Jiu Miu* (新唐书纠谬 Yeni Tang Tarihi’ndeki Yanlışların Düzeltilmesi) adlı çalışma, XTS’deki çelişki ve tutarsızlıkları sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Wu Zhen, eserinin önsözünde, XTS’yi derinlemesine eleştirerek, eserin temel sorununun tarihsel gerçeklik ve tutarlılık ilkelerini sağlayamaması olduğunu belirtir. Ona göre, bu başarısızlığın ardında sekiz yapısal hata yatmaktadır: Sorumlulukların Ouyang Xiu ve Song Qi gibi farklı yazarlar arasında bölünmesi sonucu ortaya çıkan çelişkiler, net bir çalışma planı ve süre sınırı olmaması, eseri yönetecek birinci elden belirlenmiş kuralların eksikliği, yetersiz nihaî denetim, kaynak seçiminde eleştirel bir yaklaşımın olmayışı, eski belgelerin körü körüne kopyalanması,

editörlerin kişisel edebî ve ahlakî kaygıları yüzünden olayların doğruluğunu teyit etmemeleri ve son olarak, düzeltme görevlilerinin işlerini ciddiyetle yapmamaları. Wu Zhen, bir tarih eserinin değerinin ancak olguların doğru ve tutarlı bir şekilde kaydedilmesiyle oluşacağını vurgulayarak, bu hataları ortaya koyma amacının eseri küçümsemek değil, gelecek nesillere daha güvenilir bir kaynak sunmak olduğunu ifade eder. (XTSJM, Önsöz s.1-6) Ancak, *Siku Quanshu Zongmu*'da bu tür eleştirilere karşı bir savunma da geliştirilmiştir: “Yeni bir tarih kitabı derlemek, kapsamlı bir ağ sermek ve geniş bilgiler toplamak anlamına gelir... Tek bir elin ürünüyse, tüm ayrıntılara dikkat etmek zordur; birçok elin ürünüyse, üslup ve yapı farklılık gösterir. Çelişkiler ve tutarsızlıklar kaçınılmazdır ve bu sadece bu kitaba özgü değildir” (SKQSZMTY, Tom. 46: 7). Bu ifade, çelişkileri kabul etmekle birlikte, bunun XTS'ye özgü olmadığını ve kapsamlı bir kolektif çalışmanın doğal bir sonucu sayılması gerektiğini ima eder.

3.2.4 Xin Tangshu'nun Versiyonları

XTS'nin bilinen en eski baskısı, Kuzey Song Hanedanı'nın *Jiayou* döneminde (1056–1063) yayımlanan on dört satırlık nüshadır; ancak bu nüsha kısmen eksiktir. Bunun yanı sıra, aynı döneme ait on altı satırlık bir baskı ve Fujian'da basılmış on altı satırlık bir versiyon da bulunmaktadır. Güney Song döneminde ise on satırlık baskılar hem genel hem de Fujian edisyonlarıyla birlikte yayımlanmıştır. XTS, Song Hanedanı'nda hazırlanan *On Yedi Tarih* (十七史) koleksiyonuna da dâhil edilmiştir. Ming döneminde ise Güney ve Kuzey Akademi baskıları (南监本, 北监本) olmak üzere iki farklı *Yirmi Bir Tarih* (二十一史) versiyonu basılmıştır. Ayrıca *Chenghua* (1465–1487) ve *Wanli* (1573–1620) dönemlerinde, Güney Song nüshası temel alınarak eksikleri tamamlanmış, elle yazılmış düzeltmelerle yeni baskılar hazırlanmıştır. Ming'in son döneminde Mao ailesi tarafından hazırlanan *Jiguguge* baskısı (毛氏汲古阁本) da bu süreçte önemli bir nüsha olarak ortaya çıkmıştır.

Ming döneminde 1482’de başlayan ve 1681’e kadar süren ek baskılarla yayımlanan bir versiyon da bulunmaktadır; ancak bu baskıda 72. ve 73. ciltlerde eksiklik vardır. Qing Hanedanı’nda *Qianlong* döneminde derlenen *Yirmi Dört Tarih* (二十四史) koleksiyonunda yer alan *Wuying Saray* baskısı (武英殿) bu metnin önemli bir devamıdır. *Tongzhi* döneminde (1862–1874) *Wu* Kitabevi (五书局) baskısı yayımlanmış, Japonya’da ise 1748 tarihli bir baskı üretilmiştir.

Modern dönemde, 1975 yılında *Zhonghua* Kitabevi (中华书局), Kuzey Song *Jiayou* Devri’ne (1056–1063) ait on dört satırlık *Baina* baskısını (百衲本) temel alarak yeni bir edisyon hazırlamıştır. Eksik kısımlar Kuzey Song on altı satırlık ve Güney Song on satırlık nüshalarla tamamlanmış; Fujian, *Jiguguge*, *Saray* ve *Zhejiang* Kitabevi (浙江书局本) baskılarından alınan fotokopi parçalar karşılaştırma amacıyla kullanılmıştır. (bkz. https://www.sohu.com/a/229727037_562249)

Bu çalışmada başvuru olan XTS metni ise, söz konusu *Zhonghua* Kitabevi tarafından yayımlanan baskı esas alınarak incelenmiştir.

4. ÇEVİRİ ve ANALİZ

Bu bölüm, tezin çekirdeğini oluşturan karşılaştırmalı analizlere ayrılmıştır. Analizler, bu tez kapsamında yazar tarafından ilk kez orijinal Çince'den Türkçeye çevrilen JTS ve XTS Tibet monografileri (吐蕃上) temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Kaynakların orijinalleri geleneksel Çince ile yazıldığından, çeviri, dipnot ve analiz kısımlarında geleneksel Çince kullanılmıştır.

Bu temel çeviri faaliyetini takiben, her iki metin; zaman ve tarih kullanımı, kişi ve yer adları, ünvanlar ile genel yazım tarzı bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca, bir metinde mevcut olup diğerinde bulunmayan bilgiler ile XTS'nin JTS'ye kıyasla yaptığı özgün katkılar ve çıkarmalar mercek altına alınmıştır. Yapılacak bu çok boyutlu analiz, Tibet'e dair aynı tarihî olgu ve bilgilerin, Tang ve Song hanedanlarının farklı tarih yazıcılığı perspektifleriyle nasıl kaleme alındığını somut verilerle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

4.1 Tibet Coğrafyası, Tarihi ve Muhtemel Kurucuları

Tibet monografilerinin bu başlangıç kısmında Tibet halkının bölgesel yayılımı, Qiang kabilelerini birleştirerek devletlerini kurlmaları ve yönetimlerinin yapısına dair bilgiler detaylı şekilde sunulmuştur. Bu anlatımlar, Tibet'in sınır bölgesinde önemli bir güç olarak nasıl ortaya çıktığını ve bölgedeki diğer topluluklarla nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamak açısından kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Metinlerde coğrafi konumu, askerî gücü ve toplumsal yapısı gibi unsurlar üzerinden Tibet halkının giderek büyüyen etkisi aktarılmaktadır. Bu girişin ardından, Tibet'in kökenine, yayılmasına ve tarihî gelişimine dair daha ayrıntılı anlatımlara yer verilmektedir.

4.1.1 JTS Çevirisi

吐蕃，在長安之西八千里，本漢西羌之地也。

Tibet, Chang'an'ın 8.000 *li* batısındadır. Eskiden Han devrindeki Batı Qiangların bölgesi idi.

其種落莫知所出也，或云南涼禿發利鹿孤之後也。

Onların boylarının nereden çıktığı bilinmiyor. Kimileri der ki Güney Lianglarından Tufa Lilugu'nun torunlarıdır.

利鹿孤有子曰樊尼，及利鹿孤卒，樊尼尚幼，弟儁檀嗣位，以樊尼為安西將軍。

Lilugu'nun Fanni adında bir oğlu vardı. Lilugu öldüğünde Fanni henüz çocuktı. [Lilugu'nun] kardeşi Nutan tahta geçti. Fanni'yi Anxi komutanı olarak atadı.

後魏神瑞元年，儁檀為西秦乞佛熾盤所滅，樊尼招集餘眾，以投沮渠蒙遜，蒙遜以為臨松太守。

Geç Wei [Dönemi] Shenrui saltanat devri ilk yılında (414), Nutan, Batı Qin [Hanedanı'ndan] Qifu Chipan tarafından yok edildi. Fanni, geride kalan insanları topladı ve Juqu Mengxun'a teslim oldu; [Juqu] Mengxun tarafından Linsong²⁹ valisi olarak atandı.

及蒙遜滅，樊尼乃率眾西奔，濟黃河，逾積石，於羌中建國，開地千里。

Mengxun öldüğünde, Fanni ordusuyla hızla batıya gitti. Sarı Nehir'i geçip Jishi³⁰ [Dağı'nı] aştı, Qiangların arasında ülke kurdu, binlerce *lilik* toprağı [ülkesine kattı].

²⁹ Linsōng (臨松): Erken Liang tarafından kurulmuş, idarî alanı bugünkü Kansu eyaletinin Zhangye şehrinin güneyi, Sunan, Minle ve diğer ilçeleri kapsayan eski bir vilayet. Kuzey Zhou Hanedanı döneminde kaldırılmıştır. (GJDM, s.2149)

³⁰ Jīshí (積石): Bu isimle iki dağ mevcuttur. Birincisi, günümüzde Qinghai eyaleti Xunhua Salar özerk ilçesinin kuzeyinde, Sarı Nehir'in güney kıyısında yer alan Jishi kasabasına adını veren Jishi dağı. Günümüzde adı Animaqing Dağı'dır (阿尼瑪卿山). Buna Büyük Jishi Dağı (大積石山) denir. İkincisi Kansu eyaleti Yongjing ilçesinin güneybatısında, Sarı Nehir'in kuzey kıyısında yer alan dağdır. Qinghai bölgesindeki Qilian Dağları'nın uzantısıdır. Bu dağa Küçük Jishi Dağı (小積石山) denir. (GJDM, s.2444)

樊尼威惠夙著，為群羌所懷，皆撫以恩信，歸之如市。

Fanni güçlü, cömert ve sevilen bir kişiydi. Qiang halkını düşünürdü (gözetirdi), onların güvenini kazanmak için hep yardım ederdi. [Halkı tarafından] kalpten sevilirdi.

遂改姓為罕勃野，以禿發為國號，語訛謂之吐蕃，其後子孫繁昌，又侵伐不息，土宇漸廣。

Daha sonra [kabile] adını Suboye olarak değiştirdi. Ülkesinin adını Tufa koydu. Yanlış bir şekilde Tufan/Tubo diye söylendi. Ardından gelen torunları refah içerisinde oldular. Ayrıca durmadan sefer düzenlediler, topraklarını yavaş yavaş genişlettiler.

歷周及隋，猶隔諸羌，未通於中國。

Zhou'dan Sui'ye [kadar] bütün Qianglar uzaktaydılar, merkez ülke (Çin) ile bağlantıları yoktu. (JTS, 1975, Tom. 196, s.5219)

4.1.2 XTS Çevirisi

吐蕃本西羌屬，蓋百有五十種，散處河、湟、江、岷間，有發羌、唐旄等，然未始與中國通。

Tibet, eskiden Batı Qianglara bağlı olan [Sarı] Irmak, Huang [Irmağı]³¹, [Uzun] Irmak (Chang Jiang) ve Min [Irmağı]³² arasındaki [bölgeye] dağılmış [olan] 150 kabileden oluşuyordu.

³¹ Huángshuǐ (湟水): Qinghai eyaletinin doğu kesiminde yer alan, Sarı Nehir'in üst kısımlarındaki bir kolu olan nehir. (<https://baike.baidu.com/item/湟水/2624680>)

³² Mínjiāng (岷江): Sichuan eyaletinin orta-batı bölgesinde yer alan, Yangtze Nehri'nin yukarı kısmındaki bir kolu olan nehir. (GDJM, s. 1975)

[Bunlar arasında] Fa Qiang [ve] Tangmao³³ gibi (halklar da) vardı. Ancak Merkez Ülke (Çin) ile hiçbir zaman bağlantıları olmamıştı.

居析支水西。

Xizhi Nehri'nin³⁴ batısında yaşarlardı.

地直京師西八千里，距鄯善五百里，勝兵數十萬。³⁵

Bölge, başkent [Chang'an'ın] 8.000 *li* batısında, Shanshan'dan³⁶ ise 500 *li* uzaklıkta bulunur [ve] savaşılabilecek 100 binlerce askeri vardır.

祖曰鶻提勃悉野，健武多智，稍並諸羌，據其地。

Hutiboxiye adlı ataları güçlü bir savaşçıydı ve çok akıllı biriydi, bütün Qiangları yavaş yavaş birleştirdi ve topraklarına hükmetti.

蕃、發聲近，故其子孫曰吐蕃，而姓勃罕野。

“Fan”, ses olarak “fa”ya yakın olduğu için onun soyundan gelenler Tufan (Tubo) adını aldı, soyadları Bosuye oldu.

³³ Fā Qiāng (發羌) ve Tángmáo (唐旄), kaynaklarda Batı Qiang (西羌) bağlamında anılan topluluklar olup, XTS'deki “吐蕃本西羌屬” önermesinden hareketle kimi çalışmalarda Tibet'in atalarıyla ilişkilendirilmiş; bu çerçevede iki grubun MS 101 civarında bir siyasi oluşum kurduğuna dair rivayetler de aktarılmıştır. Ancak modern eleştiriler, bu tür soy-köken bağlarının *Hou Hanshu*'daki ilgili pasajın zorlayıcı/yanlış yorumlanmasına dayandırıldığını, metnin göçmen grubun torunlarını *Fa qiang* ve *Tangmao* olarak değil, açıkça *Yuexi* (Yak Öküzü), *Guanghan* (Beyaz At) ve *Wudu* (Kurt) *Qiangları* olarak verdiğini belirtir (Lu, 2010, s. 2).

³⁴ Xīzhī Shuǐ (析支水): Qinghai'in doğu kesimindeki Sarı Irmak'ın kıvrımını ifade eder. Xizhi He (析支河) olarak da bilinir. (<https://baike.baidu.com/item/析支河/5398809>)

³⁵ Bu cümle XTS'de bir sonraki bölümde yer almakta ancak doğrudan coğrafya ile ilgili olduğu için bu bölüme konulmuştur.

³⁶ Shànshàn (鄯善): Günümüz Sincan Özerk Bölgesi Turfan ili Piçan ilçesi. (GJDM, s.3161)

或曰南涼禿發利鹿孤之後。

Kimileri der ki Güney Lianglarından Tufa Lilugu'nun torunlarıdır.

二子，曰樊尼，曰儁檀。

Fanni ve Nutan adlı iki oğlu vardı.

儁檀嗣，為乞佛熾盤所滅。

Nutan tahtı devrıldı, Qifu Chipan tarafından yok edildi.

樊尼挈殘部臣沮渠蒙遜，以為臨松太守。

Fanni, hayatta kalan birliklerini beraberinde götürerek Juqu Mengxun'e bağlılığını sundu.

Juqu Mengxun onu Linsong valisi olarak atadı.

蒙遜滅，樊尼率兵西濟河，逾積石，遂撫有群羌云。

Mengxun öldüğünde, Fanni askerlerin başında batıya [gitti]. Sarı Irmak'ı geçip Jishi Dağı'nı aştı, sonrasında [birçok] Qiang [kabilesini] kontrol etti. (XTS, 1975, Tom. 216: 6071)

4.1.3 Zaman ve Tarih Verileri ile İlgili Farklılıklar

Tibet'in tarihine çok küçük de olsa atıfta bulunulan bu başlangıç bölümünde göze çarpan ifadeler şunlardır:

JTS, Tibet'in bulunduğu yeri, "Han Dönemi'ndeki Batı Qiangların bölgesi" olarak açıklarken, XTS'de "Han Dönemi" tabiri kullanılmamaktadır. Yine aynı şekilde Tibet'in merkez ülke (Çin) ile bağlantılarının olmadığı bilgisini JTS, XTS'den farklı olarak "Zhou'dan Sui [devrine kadar]" şeklinde bir süre belirterek vermektedir. Ayrıca JTS'de, Güney Liangların

son lideri olan Nutan'ın Qifu Chipan tarafından son verilmesinin tarihi (414) verilirken, XTS'de herhangi bir tarih verilmemektedir.

JTS'de bu bölümde zamanla ilgili ifadeler oldukça belirgindir. Tibet'in merkezi Çin ile olan ilişkileri, “Zhou'dan Sui Dönemi'ne kadar” herhangi bir bağlantı bulunmadığı şeklinde tarihsel bir süreklilik içinde ele alınır. Bu ifade, o dönemin tarih yazıcılığının kronolojik düzene verdiği önemi yansıtır. Nutan'ın Batı Qin hükümdarı Qifu Chipan tarafından yok edilme tarihine açıkça yer verilmiş olması, olayların zamansal bağlam içerisinde kesin olarak konumlandırılması çabası olarak değerlendirilebilir.

XTS ise bu tür tarihî kesinlikleri daha az vurgular. Metinde Zhou veya Sui gibi belirli dönem adlarından ya da Nutan'ın yok edilişine dair kesin tarihlerden söz edilmez. Bunun yerine, Tibet'in Çin ile “hiçbir zaman” bağlantı kurmadığı gibi genel ifadeler kullanılır.

JTS, bu bölümde kronolojik kesinliğe ve tarihî olayların düzenli sıralanmasına önem verirken, XTS daha bütünsel ve bağlamsal bir yaklaşımı tercih eder. Bu bağlamda, JTS'de zaman ve olaylar arasında net sınırlar çizilirken, XTS bu sınırları bulanıklaştırarak daha geniş bir anlatı inşa eder.

4.1.4 Yer Adları ile İlgili Farklılıklar

JTS'de, Tibet'in konumu yalnızca Chang'an'ın 8.000 *li* batısında olarak belirtilir. Bu, merkezi bir referans noktasına göre verilen genel bir uzaklık bilgisidir. Yer isimleri açısından oldukça sınırlı bir bilgi sunulmaktadır. “Han devrindeki Batı Qiangların bölgesi” ifadesi tarihî bir bağlama işaret eder, ancak coğrafi detay sağlamaz. XTS'de ise Tibet'in coğrafi konumu daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Sarı Irmak, Huang Irmağı, Chang Jiang ve Min Irmağı gibi nehirler, bölgenin sınırları ve Tibet'in dağılım alanları hakkında daha net bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca Xizhi Nehri'nin batısında yer aldığı ve Shanshan'a olan mesafesi (500 *li*) belirtilerek, Tibet'in konumu daha somut bir şekilde tanımlanır.

JTS’de Tibet’in güç potansiyeline dair bir bilgi bulunmamaktadır; yalnızca coğrafi konum ve tarihî bağlama odaklanılmıştır. Tarihî bağlamı da Han Dönemi’ndeki Batı Qianglarla olan genel bağlantısı üzerinden ele alınmaktadır. Zhou ve Sui dönemleri arasında Çin ile doğrudan bir ilişkisinin olmadığı kısa bir cümle ile ifade edilmiştir. XTS ise Tibet’in yalnızca coğrafi konumunu değil, aynı zamanda 100 binlerce savaşıya sahip olduğu bilgisini sunarak bölgenin askerî kapasitesine de vurgu yapar. Bu, Tibet’in hem coğrafi hem de stratejik bir güç olarak daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanır. Ayrıca Tibet’in tarihî bağlamı daha ayrıntılıdır. Batı Qianglara bağlı 150 kabileden oluştuğu ve bu kabileler arasında Fa Qiang ve Tangmao gibi halkların bulunduğu belirtilmiştir. Bu tür detaylar, Tibet’in sosyal ve etnik yapısına dair daha kapsamlı bir anlayış sağlar. JTS’de ise herhangi bir alt boy veya gruptan bahsedilmemektedir.

4.1.5 Kişi Adları, Ünvanlar ve Çeşitli Özel Terimler ile İlgili Farklılıklar

JTS ve XTS, Tibetlilerin ataları olarak ifade ettiği Güney Liang³⁷ Dönemi’nde yaşamış Tufa Lilugu ve onunla ilişkilendirilen Fanni ile Nutan adlı yöneticiler, Tibet’in muhtemel ataları olarak kaydedilir. Ancak metinlerde, Tufa Lilugu’nun akrabalık ilişkileri ve Tibet’in kurucu figürlerine dair bazı tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. JTS, Tufa Lilugu’nun Fanni adında bir oğlu olduğunu, Nutan’ın ise Lilugu’nun kardeşi olduğunu belirtir. (JTS, 1975, Tom. 196, s.5219) Bu anlatıya göre Nutan, Fanni’nin amcasıdır. XTS ise Fanni ve Nutan’ın, her ikisinin de Lilugu’nun oğulları olduğunu ifade eder. (XTS, 1975, Tom. 216: 6071) Böylece JTS ve XTS arasında, Fanni-Nutan ikilisinin akrabalık derecesi konusunda açık bir uyuşmazlık ortaya çıkmaktadır. XTS’ye göre bu iki kişi kardeştir; JTS’ye göre ise amca-yeğendir.

JTS, Tibet’in kökenlerine ilişkin bu ilk bölümünde, Fanni’nin halkını toplayarak Qiang bölgesinde kendi devletini kurduğunu, ardından da kabilesinin adını “Suboye (罕勃野)” olarak

³⁷ Nan Liang (南凉): Günay Liang Devleti, On Altı Krallık Dönemi’nde (M.S. 304–439) Tufa Lilugu tarafından 397’de kurulmuş olup, günümüz Kansu eyaletinin bazı kısımlarında hüküm sürmüştür. 414 yılında Batı Qin (西秦) tarafından yıkılmıştır.

değiştirdiğini kaydeder. XTS ise aynı ada ilişkin imlerin sırasını değiştirerek, onu “Bosuye (勃 罕野)” şeklinde aktarır. Bu küçük isim farkı, tarih yazıcılığında sıkça görülen bir durumdur. Bunun nedeni; yazım hataları, farklı bölgelerdeki telaffuz farkları veya zamanla dildeki değişimler olabilir. Bu nüans, Tibet halkının sosyo-kültürel veya siyasî kimliğini değiştirmekten çok, tarihî metinlerin yazım ve kopyalanma aşamasında ortaya çıkan çelişkileri gösterir. Bu durum, aynı zamanda Çince imlerin sadece görünüşünün değil, sesli okunuşunun da zamanla farklı anlaşılmış olabileceğini işaret eder. Sonuç olarak, JTS ve XTS arasındaki bu tutarsızlık, Tibet kimliğinde köklü bir değişimden ziyade, Çin tarih yazıcılığındaki kopyalama ve transkripsiyon sorunlarının tipik bir örneği olarak görülmelidir.

Diğer yandan XTS, Fanni’nin ardından Tibet’in kurucu atalarından biri olarak “Huti Boxiye” adlı başka bir şahıstan söz eder. Bu kişinin cesur, zeki, çevredeki Qiang topluluklarını yavaş yavaş hakimiyeti altına alan bir lider olduğu ifade edilir. JTS’de “Huti Boxiye” ismine doğrudan rastlanmamakla birlikte, “Huti Boxiye” karakterine benzer şekilde Fanni’nin güçlü, cömert ve halk tarafından sevilen biri olduğu, durmaksızın sefer düzenleyerek topraklarını yavaş yavaş genişlettiği belirtilir. Bu anlatılar karşılaştırıldığında, “Huti Boxiye”nin Fanni ile aynı kişi olması veya her iki figürün aynı kurucu şahsiyeti temsil etmesi ve farklı kaynaklarda bağımsız biçimlerde kaydedilmiş olması muhtemeldir. Ancak, Fanni’nin anılmasının ardından “Huti Boxiye”nin ayrı bir şahıs olarak zikredilmesi, bu iki ismin farklı kişilere ait olabileceğini de düşündürmektedir. Hülasa, XTS, JTS’de yer almayan bir bilgiyi aktarmış olmakla birlikte, anlatımda belirgin bir tutarsızlık olduğu görülmektedir. Tibet Krallığı’nın kökeni ve kurucuları, Songzan Ganbu’nun anlatıldığı dördüncü bölümün üçüncü kısmında daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Son olarak, diğer Çin klasik eserlerine baktığımızda, Tibet’in bu bölümde ilişkilendirilen kurucu ataları Nutan, Fanni ve yaşadıkları dönem ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere rastlamaktayız. Örneğin *Shiliuguo Chunqiu* (SLGCQ)’daki Güney Liang kayıtlarında Nutan’ın babası,

kardeşleri, komutanları, ülkesinin başkenti, Juqu Mengxun ve düşmanı Qifu Chipan ile olan ilişkileri, ülkesinin neden zayıfladığı ve yıkıldığı, Fanni'nin ve birkaç komutanın Nutan'a olan sadakati ile ilgili anlatıları görebiliyoruz. Bu anlatılarda, Fanni ve Nutan'ın sadık generalleri ve hizmetkârlarıyla olan diyalogları, dramatik detaylarla süslenmiştir. (SLGCQ, 1777, Tom. 89; TPYL, 1935, Tom. 126) Ancak JTS'de veya XTS'de bu figürlerin destansı karakteristik özellikleri veya trajik sonlarına ilişkin detaylar verilmemiştir. Bunun sebepleri arasında genellikle daha resmî bir dil kullanılarak, devletlerin ve hükümdarların siyasî, askerî eylemlerine ağırlık verilmesi olabilir. Ayrıca Çin tarih yazıcılığında merkez-çevre anlayışına dayanan hiyerarşik tarih anlayışının benimsenmiş olması sebebiyle, Çin'in kendi yönetici hanedanının anlatısı ve devlet işleyişine dair bilgiler eserin merkezinde yer alırken, Göktürk, Uygur, Tibet gibi Çin'in komşu devletleri merkeze göre ikincil öneme sahip olarak görülür ve genellikle *liezhuan* (biyografi) bölümünde ele alınır. Dolayısıyla Fanni ve Nutan gibi bölgesel liderler, Tang merkezi tarih yazıcılığında daha az önemli görülmüş olabilir.

4.1.6 Yazım Tarzındaki Farklılıklar

Tibet'in Güney Lianglarından Tufa Lilugu'nun torunları olabileceği yönündeki ifade, JTS'de; XTS'de ise farklı bir biçimde kaydedilmiştir.³⁸ Bu iki cümle karşılaştırıldığında, “云” (yun) ve “曰” (yue) kelimeleri dikkat çekmektedir. Her iki kelime de “söylemek, demek” anlamına gelmektedir. JTS'nin Tibet monografilerinin ilk bölümünde (吐蕃上), “云” kelimesi toplam yedi kez yer almakta ve tümünde “söylemek, demek” anlamında kullanılmaktadır. Buna karşılık, XTS'nin aynı bölümünde bu anlamda “云” kelimesine hiç rastlanmamaktadır. Esasen XTS'nin diğer bölümlerinde de sadece birkaç yerde bu mânâda kullanılmış olup “云” ün yerine “曰” tercih edildiği görülmektedir. Her iki eserde de “曰” iminin yaygın bir kullanım alanına

³⁸ “或云南凉秃发利鹿孤之後也” (JTS, 1975, Tom.196, s. 5219); “或曰南凉秃发利鹿孤之後” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6071)

sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu dikkat çekici üslup farkı, XTS'nin derlendiği Song Hanedanı Dönemi'nin *Neo-Konfüçyüsçü* eğilimlerinin bir yansımasıdır. JTS, daha erken bir metin olması nedeniyle kendi döneminin dil özelliklerini ve “云”ün rivayet anlamındaki kullanımını daha güçlü korumuştur. Buna karşın XTS yazarları, klasik Konfüçyüs metnilerindeki resmi diyalogların standart fiili olan “曰” imini genelleştirerek, daha sistematik, öz ve yüksek bir edebî üslup oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu durum, XTS'nin sadece basit bir sadeleştirme değil, aynı zamanda bilinçli bir edebî standartlaşma ve klasik üsluba dönüş çabasının ürünü olduğunu açıkça göstermektedir.³⁹

Her iki eserde, Juqu Mengxun öldükten sonra Fanni'nin Sarı Nehir'i ve Jishi Dağı'nı aşırp Qiangların bölgesinde ülke kurduğu ifade edilir.⁴⁰ XTS'de “及 (-diğinde - jí)” ve “乃 (bu yüzden - nǎi)” bağlaçları, 奔 (hızla gitmek, yönelmek - bēn) fiili ve 黃 (sarı - huáng) sıfatı kaldırılarak cümle anlatımı kısaltılmıştır. Ayrıca “...*Qiangların arasında ülke kurdu, binlerce 'li'lik toprağı ülkesine kattı.*” ifadesi tamamen çıkarılmış, olayların sonucu yerine süreç kısaca ifade edilmiştir: “...sonrasında *Qiang halklarını kontrol altına aldı*”. Yine burada XTS'de anlatımın sadeleştirildiği görülebilmektedir.

“Tubo/Tufan (吐蕃)” adının kökeni ile ilgili cümleleri karşılaştırdığımızda JTS 秃发 (秃髮 Tūfà) isminin telaffuz yanlışlığı sebebiyle 吐蕃 (Tufan/Tubo) olduğunu, XTS ise 蕃 (fān/bō) ve 发 (fà) seslerinin benzerliğinden dolayı ülkenin sonraki nesillerce 吐蕃 (Tūfān/Tūbō) olarak

³⁹ Klasik metin veri tabanları (örneğin Ctext.org) üzerinden yapılan taramalar, bu üslup tercihinin doğrulamaktadır. Beş Klasik'te ve diğer antik eserlerde “söylemek/demek” manasındaki “云” (yun) imi, “曰” (yue) imine göre çok daha az sıklıkta kullanılmıştır. “云”, neredeyse yalnızca kitaplara yapılan doğrudan alıntılar için (örneğin: 《诗》云: ... veya 《易》云: ...) ayrılmıştır. Buna karşılık, “曰”, belirli kişilere atfedilen sözleri ve diyalogları (örneğin: 子曰: ... veya 帝曰: ...) aktarmada büyük oranda tercih edilen fiildir. Bu bulgu, XTS yazarlarının “曰” imini genelleştirme tercihinin, klasik edebî geleneğe öykünme amacını taşıdığı yönündeki hipotezimizi desteklemektedir. (Bkz: <https://ctext.org/ancient-classics/ens>) Yine Ouyang Xiu'nun bir diğer derlemesi olan *Xin Wudai Shi* (XWDS, Yeni Beş Hanedan Tarihi) eserinin tamamında “söylemek/demek” manasındaki “曰” imi yüzlerce defa kullanılırken, “云” sadece beş defa kullanılmıştır. (Bkz: <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&res=626823&remap=gb>)

⁴⁰ “及蒙遜滅，樊尼乃率眾西奔，濟黃河，逾積石，於羌中建國，開地千里。” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5219); “蒙遜滅，樊尼率兵西濟河，逾積石，遂撫有群羌云。” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6071).

adlandırıldığını ifade eder.⁴¹ XTS bu farklılığın ortaya çıkmasına etimolojik bir yaklaşım sunarken, JTS daha genel bir ifade kullanmıştır.

4.1.7 JTS’ye Özgü Bilgiler ve XTS’deki Eklemeler

Bu kısa bölümde, JTS’de mevcut olup XTS’nin kaydetmediği yalnız bir cümle vardır. JTS’de, yerel Qiang lideri Fanni’nin “lütuf ve güven” gibi erdemleri sayesinde halkın bağlılığını kazandığı ifade edilmiştir. XTS’de ise bu kişisel anlatı tamamen çıkarılmıştır. Bu durum, XTS’nin bilgileri seçerken belirli bir amaç izlediğini göstermektedir. XTS’nin temel hedefi metni daha resmî, düzenli ve devlet merkezli bir çerçevede sunmaktır. Bu nedenle Fanni’nin kişisel özelliklerine dair bu ayrıntı, Tibet Devleti’nin siyasî faaliyetleri, askerî gücü veya diplomatik sonuçları açısından doğrudan katkı sağlamadığı için metne alınmamış olmalıdır. Başka bir deyişle, XTS kişisel erdemlere değinmek yerine, anlatımı daha kurumsal ve yüksek siyasî düzeyde tutmayı tercih etmiş ve bu tür bireysel hikâyeleri bilerek çıkarmıştır.

4.1.8 Ara Değerlendirme

Bu bölümde yapılan karşılaştırmalar, XTS’nin JTS’ye kıyasla Tibet’in kökenine ve tarihsel konumuna dair bazı farklı tercihler ortaya koyduğunu göstermektedir. Kişi adları ve soy ilişkilerinde JTS daha net ve kronolojik bir yapı sunarken, XTS anlatı zenginliği sağlamak amacıyla yeni figürler eklese de bu eklemeler zaman zaman çelişkili bilgilerle birlikte aktarılmaktadır. Bu durum, XTS’nin alternatif kaynaklara dayansa da anlatı tutarlılığını tam olarak koruyamadığını göstermektedir.

Zaman ve tarih ifadelerinde JTS açık tarihler vererek olayları kronolojik olarak çerçevelerken, XTS daha genel ifadelerle süreci anlatmakta, belirli dönem adlarını ve yılları kullanmaktan kaçınmaktadır. Coğrafi tanımlarda ise XTS’nin çok daha ayrıntılı bir yaklaşım benimsediği, sadece konum değil, etnik yapı ve askerî kapasite gibi unsurlara da yer verdiği

⁴¹ “Tibet” adının etimolojisine ilişkin literatürde, bu adlandırmanın Tibetçe, Türkçe, Moğolca ya da Çince kökenli olabileceğini ileri süren farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. (Bkz. Yılmaz, 2021, Tibet Adı Üzerine Bir İnceleme).

görülmektedir. Bu ayrıntılar, Tibet'in daha açık ve düzenli bir şekilde tanıtılmasını sağlamaktadır.

Üslup açısından XTS'nin kelime tercihlerinde daha klasik, düzenli ve yüksek bir yazım dili hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu tercihler, Song Dönemi tarih yazıcılığı anlayışına uygun bir biçimsel sadeliğe işaret eder. Ancak bu sadeleştirme süreci, bazı anlatıların kısaltılması veya çıkarılmasıyla sonuçlandığı için bilgi yoğunluğu açısından kısıtlayıcı da olabilmektedir.

Sonuç olarak bu bölüm özelinde bakıldığında, XTS'nin Tibet anlatısını hem içerik hem biçim açısından yeniden düzenlediği, ancak bu yeniden kurgu sürecinde bazı anlatı boşlukları veya tutarsızlıkların da ortaya çıktığı görülmektedir.

4.2 Tibet'in Gelenekleri ve Yönetim Sistemi

Bu bölümde, Tibet halkının yönetim sistemi, cezaî uygulamaları, dinî ritüelleri, yaşam tarzı, beslenme alışkanlıkları, sosyal hiyerarşisi, askerî yapısı, eğlence ve oyunları gibi kültürel özellikler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

4.2.1 JTS Çevirisi

其國人號其王為贊普，相為大論、小論，以統理國事。

Ülkesinin insanları tarafından *zanpu* olarak adlandırılan kral ve *dalun* (büyük danışman), *xiaolun* (küçük danışman) olarak adlandırdıkları vezirler aracılığı ile devlet işlerini yönetirler.

無文字，刻木結繩為約。

Yazıları yok, antlaşmalarda çentikli ağaç yongaları [ve] düğümlü ipler [kullanırlar].
(Antlaşmaları ağaçlara çentik atarak ve ipleri düğümleyerek yaparlar.)

雖有官，不常厥職，臨時統領。

Memurları olmasına rağmen fazla işleri yok, geçici olarak görev yaparlar.

徵兵用金箭，寇至舉烽燧，百里一亭。

Asker toplamak için altın uçlu ok kullanırlar, düşman yaklaştığında işaret ateşi yakılır.
Her 100 lide bir gözetleme (muhabere) kulesi vardır.

用刑嚴峻，小罪剜眼鼻，或皮鞭鞭之，但隨喜怒而無常科。

Cezaları ağırdır, küçük suçlarda göz ve burunları oyarlar veya deri kırbaçla onları (suçluları) kırbaçlarlar fakat [Ceza verenin] hissiyatına göre karar verilir, belli bir ceza sistemi yoktur. (JTS, 1975, Tom. 196, s.5219)

囚人於地牢，深數丈，二三年方出之。

Mahkumları (suçluları) birkaç *zhang*⁴² yerin altına hapsederler, iki üç yıl sonra serbest bırakırlar.

宴異國賓客，必驅犛牛，令客自射牲以供饌。

Yabancı misafirlere ziyafet verdiklerinde *yakın* üstüne bindirirler, yemeleri için misafirlerin kendilerine okla hayvan vurdururlar.

與其臣下一年一小盟，刑羊狗獼猴，先折其足而殺之，繼裂其腸而屠之。

[Zanpu] ve danışmanları yılda bir kere küçük yemin töreni yaparlar; koyun, köpek ve makak kurban ederler, önce onların ayaklarını kırıp öldürürler, devamında bağırsaklarını ayırarak keserler.

令巫者告於天地山川日月星辰之神云：

Şamandan göğün, yerin, dağların, nehirlerin, güneşin, ayın, yıldızların tanrılarına (tanrısına)/ ruhlarına [şöyle] demesini isterler:

「若心遷變，懷奸反覆，神明鑒之，同於羊狗。」

⁴² Zhàng (丈): 3,3 metreye eşit olan Çin uzunluk birimi.

“Niyeti değişenin, düşüncesinden dönenin üzerine tanrıların uyarısı olsun, [bu] koyun ve köpek gibi olsun.”

三年一大盟，夜於壇墠之上與眾陳設肴饌，殺犬馬牛驢以為牲，咒曰：

Üç yılda bir büyük yemin töreni yaparlar. Geceleyin sunak taşı üzerinde envaiçeşit etler, yemekler sergilenir. Köpek, at, sığır, eşek kurban edilir. [Şöyle] beddua edilir:

「爾等咸須同心戮力，共保我家，惟天神地祇，共知爾志。

“Siz hepiniz birlik olup güçlerinizi birleştirmelisiniz. Birlikte ülkemizi korumalısınız. Sadece gök tanrısı ve yer ruhu niyetinizi bilir.

有負此盟，使爾身體屠裂，同於此牲。」

Bu yeminin sorumluluğu var (Bu yemin sadakat ister). (Yoksa) sizin bedeninizi bu kurbanlar gibi parçalara ayırır.”

其地氣候大寒，不生秔稻，有青稞麥、裹豆、小麥、蕎麥。

Oranın iklimi çok soğuktur. Çeltik yetişmez. Yayla arpası (qingke arpası), ince fasulye, buğday ve karabuğday yetişir.

畜多犛牛豬犬羊馬。

Hayvanlarının çoğu yak, domuz, köpek, koyun ve attır.

又有天鼠，狀如雀鼠，其大如貓，皮可為裘。

Ayrıca şekli tarla faresine benzeyen, büyükleri kedi gibi olan (büyüklüğü kediye benzeyen), derisi kürk olarak giyilebilen vizonlar vardır.

又多金銀銅錫。

Ayrıca çok sayıda altın, gümüş, bakır ve kalay vardır.

其人或隨畜牧而不常厥居，然頗有城郭。

İnsanları, bazen yetiştirdikleri hayvanları takip ederler (hayvanlarına sulak alan ararlar) ve genellikle sabit bir yerde kalmazlardı. Buna rağmen bir hayli şehir duvarı vardır.

其國都城號為邏些城。

Ülkelerinin başkenti Luoxie (Lasa) olarak adlandırılır.

屋皆平頭，高者至數十尺。

Evleri hep düz çatılıdır. Yüksek olanları onlarca *chiya*⁴³ kadar ulaşır.

貴人處於大氈帳，名為拂廬。

İleri gelenleri, adına *fulu* dedikleri büyük keçe çadırlarda yaşarlar.

寢處污穢，絕不櫛沐。

Yattıkları yerler pistir. Hiçbir zaman taranıp yıkanmazlar.

接手飲酒，以氈為盤，撚鋌為碗，實以羹酪，並而食之。

⁴³ Chǐ (尺): Çin’de kullanılan bir uzunluk ölçü birimi olup yaklaşık 33 cm’ye tekabül eder.

Ellerini birleştirip içki içlerler. Tabak olarak keçe kullanırlar. Kızarmış unu kâsede katı hâle getirip katı tereyağlı çay ile beraber yerler.

多事羶羶之神，人信巫覡。

Genellikle “koç” tanrısına taparlar. İnsanları büyücülere inanırlar.

不知節候，麥熟為歲首。

Mevsimleri bilmezler, tahılların olgunlaştığı zamanı yılbaşı olarak [kabul ederler].

圍棋陸博，吹蠡鳴鼓為戲，弓劍不離身。

Go ve *liubo*⁴⁴ (oyunlarını) oynarlar. Deniz kabuğu trompeti⁴⁵ ve davul çalarak eğlenirler. Yaylarını ve kılıçlarını yanlarından ayırmazlar.

重壯賤老，母拜於子，子倨於父，出入皆少者在前，老者居其後。

Genç ve güçlülere önem verirler, yaşlı ve zayıfları hakir görürler. Anne oğluna saygı gösterir, oğlan babasını küçümser. İçeri girip çıkarken gençler hep önde, yaşlılar onların arkasında olurlar.

軍令嚴肅，每戰，前隊皆死，後隊方進。

Ordu emirleri ciddidir. Her savaşta ön hattın hepsi ölünce, arka hattakiler hemen ilerlerler.

⁴⁴ Liúbó (陸博/六博): Altı siyah ve altı beyaz taşla oynanan; başlangıçta rekabet amaçlı bir oyun iken zamanla kumarla ilişkilendirilen eski bir oyun. (<https://www.zdic.net/hans/陸博>)

⁴⁵ Luó (蠡): Deniz kabuğundan yapılan, genellikle dinî törenlerde kullanılan nefesli bir çalgıdır. Tarihi M.Ö. 3000li yıllara kadar uzanan ve çok farklı kültürlerde kullanılan bu çalgı Japonya’da *horagai*, Kore’de *nagak*, Maori yerlilerinde *putatara* olarak adlandırılır.

重兵死，惡病終。

Asker olarak ölmeye değer verirler, hastalıktan dolayı ölmekten nefret ederler.

累代戰沒，以為甲門。

Ömür boyu savaşp ölenleri büyük, değerli insan olarak sayarlar.

臨陣敗北者，懸狐尾於其首，表其似狐之怯，稠人廣眾，必以徇焉，其俗恥之，以為次死。

Cepheden kaçanların başlarına tilki kuyruğu asılır. (Bu) onların sanki tilki gibi korkak olduğunu gösterir. Geniş kalabalıklar önünde mutlaka halka teşhir edilirler. Geleneklerinde bu utanç vericidir. Neredeyse ölmeye eşdeğer olduğunu düşünürler.

拜必兩手據地，作狗吠之聲，以身再揖而止。

İbadet ederken mutlaka iki ellerini de yere koyarlar. Havlama sesi çıkarırlar. Bedenlerini kullanarak ellerini kavuşturup selam verirler ve (öylece) dururlar.

居父母喪，截發，青黛塗面，衣服皆黑，既葬即吉。

Anne-babalarının cenazelerinde; saçlarını keserler, yüzlerini çivit boyası ile boyarlar, elbiseleri baştan aşağı siyahtır. Cenazeyi gömdükten sonra yas töreni biter.

其贊普死，以人殉葬，衣服珍玩及嘗所乘馬弓劍之類，皆悉埋之。

Zanpuları öldüğünde adamlarını onunla beraber gömerler. Elbiseleri, değerli eşyaları, hayattayken bindiği atları, yayı, kılıcı vs. hepsi beraber gömülür.

仍於墓上起大室，立土堆，插雜木為祠祭之所。

Sonra mezarın üzerine büyük bir ev inşa edilir ve tapınma yeri olarak çeşitli ağaçların yerleştirildiği bir tümsek (tümülüs) yapılır. (JTS, 1975, Tom. 196, s.5220)

4.2.2 XTS Çevirisi

其俗謂強雄曰贊，丈夫曰普，故號君長曰贊普，贊普妻曰末蒙。

Geleneklerine [göre] güçlü kişilere *zan*, erkeklere *pu* denir, [bu yüzden] liderlere *zanpu* denir. Zanpunun eşine [ise] *momeng* denir.

其官有大相曰論茈，副相曰論茈扈莽，各一人，亦號大論、小論；都護一人，曰悉編掣逋；又有內大相曰曩論掣逋，亦曰論莽熱，副相曰曩論覓零逋，小相曰曩論充，各一人；又有整事大相曰喻寒波掣逋，副整事曰喻寒覓零逋，小整事曰喻寒波充：皆任國事，總號曰尚論掣逋突瞿。

Yetkililer [arasında] *dalun* [veya] *lunchai* olarak adlandırılan başbakan [ve] *xiaolun* [veya] *lunchai humang* olarak adlandırılan başbakan yardımcısı [bulunmaktadır]. [Ayrıca], *xibian chebu* olarak adlandırılan ordu lideri, *nanglun chebu* [veya] *lunmangre*⁴⁶ olarak bilinen sarayın iç işlerinden sorumlu bakan, *nanglun milingbu* olarak adlandırılan bakan yardımcısı [ve] *nanglun chong* olarak adlandırılan [bir] bakan [görev yapmaktadır]. [Bunun yanı sıra], *yuhanbo chebu* olarak anılan başkâtip, *yuhan milingbu* olarak adlandırılan başkâtip yardımcısı [ve] *yuhan bochong* olarak bilinen [bir] de kâtip bulunmaktadır. (XTS, 1975, Tom. 216: 6071)

國多霆、電、風、雹，積雪，盛夏如中國春時，山谷常冰。

⁴⁶ Nānglùn chébū (曩論掣逋) / Lùnmǎngre (論莽熱): İçişlerinden sorumlu kıdemli bir memurdur. Hiyerarşide, devletin en üst makamı olan başbakanın hemen altında yer alır. (<https://baike.baidu.com/item/曩論掣逋/23185864>)

Ülkede sık sık yıldırım, şimşek, rüzgâr ve dolu olur, yoğun kar yağar ve yaz mevsiminin ortaları Çin'in ilkbahar zamanlarına benzer; vadiler genellikle buzla [kaplıdır].

地有寒癘，中人輒痞促而不害。

Bölgede kış mevsimi hastalıkları, insanlara her zaman kısa süreli rahatsızlık verse de öldürücü değildir.

其贊普居跋布川，或邏娑川，有城郭廬舍不肯處，聯毳帳以居，號大拂廬，容數百人。

Zanpuları Babuchuan'da⁴⁷ veya Luosuochuan'da ikamet eder. Surların içindeki evlerde yaşamak istemez; [bunun yerine] adına büyük *fulu* dedikleri, [içinde] yüzlerce insanın kalabileceği keçe çadırlarda yaşar.

其衛候嚴，而牙甚隘。部人處小拂廬，多老壽至百餘歲者。

Koruyucuları ciddi ve ağızları sıkıdır. Halkın çoğu küçük *fulularda* yaşar. Birçoğu yüz yaşından fazla yaşar.

衣率氈韋，以赭塗面為好。婦人辮發而縈之。

Giyisileri genellikle keçe ve deridendir. Yüzlerini kırmızıya boyamayı severler. Kadınlar saçlarını örür ve [başlarına] dolarlar.

其器屈木而韋底，或氈為般，凝面為碗，實羹酪並食之，手捧酒漿以飲。

⁴⁷ Bábùchuān (跋布川): Günümüz Tibet Özerk Bölgesi Qiongjie ilçesi. Tibet Krallığı'nın Lasa'dan önceki başkenti. (GDJM, s. 2872)

Eşyaları; bükülmüş ahşaptan yapılan, tabanları deri veya keçeden [yapılan] tepsilerdir. Kâsede unu katı hale getirip katı tereyağlı çayla beraber yerler. İçeceklerini iki eliyle tutup içerler.

其官之章飾，最上瑟瑟，金次之，金塗銀又次之，銀次之，最下至銅止，差大小，綴臂前以辨貴賤。

Yetkililerin [giysileri] desenlerle bezenmiştir. En yüksek [rütbeliler] *sese*⁴⁸, sonraki altın, bir sonraki altın kaplamalı gümüş, daha sonraki gümüş [ve] en alt rütbedekiler bakır [desenli giysiler giyerler]. Süslemeler, giyenin rütbesini ayırt etmek için farklı boyutlarda [ve] kolun ön tarafına [yapılır].

屋皆平上，高至數丈。

Evlerin çatıları hep düzdür, birkaç *zhang* yüksekliğindedir.

其稼有小麥、青稞麥、蕎麥、豈豆。

Tahıl [olarak] buğday, yayla arpası (qingke arpası), karabuğday [ve] yabanî fasulye [yetişir].

其獸，犛牛、名馬、犬、羊、彘，天鼠之皮可為裘，獨峰駝日馳千里。

Hayvan [olarak] yak, değerli atlar, köpek, koyun, domuz, derisi kürk olarak kullanılan vizonlar [ve] günde 1.000 *li* gidebilen tek hörgüçlü develeri [vardır].

⁴⁸ Sèsè (瑟瑟): Tang Dönemi'nde İpek Yolu'nun yeniden canlanmasıyla birlikte batıdan Çin'e getirilen kıymetli bir taş türüdür. (<https://www.zgbk.com/ecph/words?SiteID=1&ID=232915&Type=bkztb&SubID=705>)

其寶，金、銀、錫、銅。

Değerli eşyalar [arasında] altın, gümüş, kalay ve bakır bulunur.

其死，葬為塚，墜塗之。

Ölülerini höyüklerle gömerler [ve] mezarlarını boyarlar.

其吏治，無文字，結繩齒木為約。

Alt kademe memurlarda yazı yok, antlaşmalarda düğümlü ipler [ve] ağaç yongaları [kullanırlar].

其刑，雖小罪必抉目，或刖、劓，以皮為鞭撻之，從喜怒，無常算。其獄，窟地深數丈，內囚於中，二三歲乃出。

Cezaları; hafif suçlarda bile göz oymak, ayak veya burun kesmek, deri kamçıyla kamçılama [gibi ağır cezalardır]. [Ceza verenin] hissiyatına göre karar verilir, belli bir ceza sistemi yoktur. Mahkumları (suçluları) birkaç *zhang* yerin altına hapsederler, iki üç yıl sonra serbest bırakırlar.

其宴大賓客，必驅耗牛，使客自射，乃敢饋。Büyük misafirleri ağırladıklarında, yakın [üstüne] bindirip misafirlerin kendilerine ok attırırlar ve [yemekten] ikram ederler.

其俗，重鬼右巫，事□原羝為大神。喜浮屠法，習咒詛，國之政事，必以桑門參決。

Geleneklerinde ruhlara önem verir, şamanlara saygı duyarlar. Tanrı olarak “yaban koçu”na ibadet ederler. Budist ritüellerini severler, büyü ve lanetlerle ilgilenirler, ülkenin işlerinde keşişlerin (Budist rahiplerin) karar verme [sürecine] katılması zorunludur.

多佩弓刀。飲酒不得及亂。婦人無及政。

Çoğu yay [ve] kılıç kuşanır. İçki içmede aşırıya kaçmazlar. Kadınlar devlet işlerine karışmazlar.

貴壯賤弱，母拜子，子倨父，出入前少而後老。

Genç ve güçlülere önem verirler, yaşlı ve zayıfları hakir görürler. Anne oğluna saygı gösterir, oğlan babasını küçümser. İçeri girerken [veya] dışarı çıkarken önden gençler arkasından yaşlılar gider.

重兵死，以累世戰沒為甲門，敗懦者垂狐尾於首示辱，不得列於人。

Asker [olarak] ölmeye değer verirler. Ömür boyu savaşp ölenleri büyük, değerli insan olarak sayarlar. Başarısız ve korkak olanların başlarına aşağılamayı ima eden tilki kuyruğu asarlar [ve bu insanlar] halkın içinde yer alamazlar.

拜必手據地為犬號，再揖身止。

İbadet ederken mutlaka ellerini yere koyup havlama sesi çıkarırlar. Ellerini kavuşturup selam verirler [ve öylece] dururlar.

居父母喪，斷發、黛面、墨衣，既葬而吉。

Anne-babalarının cenazelerinde; saçlarını keserler, yüzlerini siyaha boyarlar, siyah giyinirler. Cenazeyi gömdükten sonra yas töreni biter.

其舉兵，以七寸金箭為契。百里一驛，有急兵，驛人臆前加銀鶻，甚急，鶻益多。告寇舉烽。

Asker toplarken yedi *cun*⁴⁹ (≈ 23.3 cm) [boyutundaki] altın uçlu oklarla sözleşme yaparlar. Her 100 *lide* (50 km) posta (muhabere) istasyonu vardır. Ani bir savaş [durumunda] ulakların göğüslerinin önüne borazan⁵⁰ konulur, daha da acil [bir] durumda borazanların sayısı artırılır. [Düşman] saldırısı haberi aldıklarında [kule] ateşini yakarlar.

其畜牧，逐水草無常所。

Hayvanları [için] sulak alan ararlar, sabit bir yerleri yoktur. (XTS, 1975, Tom. 216: 6072)

其鎧冑精良，衣之周身，竅兩目，勁弓利刃不能甚傷。

Zırhları [ve] miğferleri çok sağlamdır, vücutlarını baştan aşağı kaplar, [sadece] göz [kısımları] açıktır, güçlü yaylar ve keskin kılıçlar [onlara] fazla zarar veremez.

其兵法嚴，而師無饋糧，以鹵獲為資。每戰，前隊盡死，後隊乃進。

Savaş stratejileri sıkıdır ancak ordulara yiyecek [sağlanmaz], yiyecekleri yağmalayarak elde ederler. Her savaşta ön hattın hepsi ölünce, arka hattakiler hemen ilerlerler.

⁴⁹ Cùn (寸): Çin’de kullanılan bir uzunluk ölçü birimi olup 1 *cun* yaklaşık 3,3 cm’ye tekabül eder.

⁵⁰ Metinde “驛人臆前加銀鶻” ifadesi, Bushell tarafından “ulakların göğsüne *gümüş şahin* eklemesi” şeklinde çevrilmiştir (Bushell, 1880, s. 411). Ancak, bu yoruma istinaden, aciliyet derecesine bağlı olarak görevlinin göğsüne birden fazla sayıda yırtıcı kuş takmasının pratikliği ve işlevselliği sorgulanabilir. Haberleşme verimliliği göz önünde bulundurulduğunda, görsel bir işaretten ziyade, özellikle mesafe veya görüş engeli durumlarında sesli bir uyarı aracının kullanılmış olması daha olası görünmektedir. Nitekim, borazan benzeri ses çıkaran aletler erken dönem savaş ve iletişim pratiklerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, *yinhu* (銀鶻) ifadesinin bir borazan türünü tanımladığı ve göğüste taşınan nesnenin de bu ses aracı olduğu öne sürülebilir.

其四時，以麥熟為歲首。

Dört mevsim [vardır ve] tahılların olgunlaştığı zamanı yılbaşı olarak [kabul ederler].

其戲，棋、六博。

Oyunları [arasında] *go* ve *liubo* [vardır].

其樂，吹螺、擊鼓。

Deniz kabuğu trompeti [ve] davul çalarak müzik [icra ederler].

其君臣自為友，五六人曰共命。君死，皆自殺以殉，所服玩乘馬皆瘞，起大屋塚顛，樹眾木為祠所。

Danışmanlar beş altı kişi olup, [bunlar] hükümdarın yoldaş olarak adlandırdığı arkadaşlarıdır. Hükümdar öldüğünde, hepsi onunla birlikte gömülmek için kendilerini öldürürler. Giysileri, eşyaları, atları hepsi mezara konulur. Mezarın üstüne büyük bir bina inşa edilir [ve etrafına] ağaçlar dikilerek tapınak yapılır.

贊普與其臣歲一小盟，用羊、犬、猴為牲；三歲一大盟，夜肴諸壇，用人、馬、牛、閭為牲。凡牲必折足裂腸陳於前，使巫告神曰：「渝盟者有如牲。」

Zanpu ve danışmanları yılda bir kez küçük yemin töreni yaparlar; koyun, köpek ve maymun kurban ederler. Üç yılda bir kez büyük yemin töreni yaparlar; geceleyin sunak taşı üzerinde envaiçeşit etler, yemekler sergilenir. İnsan, köpek, at, sığır, eşek kurban edilir. Kurbanların hepsi ayakları kırılmış, bağırsakları ayrılmış şekilde [katılanların] önünde

sergilenir, şamanlar aracılığıyla tanrılara dua edilir: “Antlaşmaya ihanet edenler [bu] kurbanlar gibi [paramparça olsun].”

Bu kısımda, iki eserin kıyaslanabileceği, zaman mefhumu ve kişi adlarıyla ilgili herhangi bir ibare aktarılmamıştır. Yer adları ise yalnızca iki taneyle sınırlıdır. Bununla birlikte, muhtelif terimlerin farklı kullanımlarına, bir eserde mevcut olup diğerinde yer almayan birçok ifadeye rastlanmaktadır. Bu itibarla, söz konusu bölümde çeşitli özel terimler arasındaki farklılıklar ile JTS’de bulunup XTS’de yer almayan ve XTS’de mevcut olup JTS’de bulunmayan bilgiler mukayese edilerek değerlendirilecektir.

4.2.3 Çeşitli Özel Terimler ile İlgili Farklılıklar

Bu kısımda, Tibet ülkesinde devlet katında kullanılan bazı san ve ünvanlar aktarılmıştır. Tibet hükümdarlarının *zanpu* (贊普), vezirlerinin de *dalun* (büyük danışman, başbakan, 大論), *xiaolun* (küçük danışman, başbakan yardımcısı, 小論) olarak adlandırıldığı iki monografide de mevcuttur. XTS, JTS’den farklı olarak *zanpunun* eşine *momeng* (末蒙) denildiğini, *dalunun* *lunchai* (論 茝) ve *xiaolunun* da *lunchai humang* (論 茝 扈莽) olarak adlandırıldığını aktarmaktadır. Ayrıca XTS, devlet katındaki ordu komutanı, sarayın iç işlerinden sorumlu bakan, baş danışman ve onların yardımcılarının ünvanlarına da yer vermektedir. JTS kısa ve doğrudan bir anlatıma sahipken, XTS burada daha uzun, ayrıntılı ve açıklayıcı bir anlatıma sahiptir.

Tibet’in askerî haberleşme sistemiyle ilgili pasaj incelendiğinde, JTS, asker toplama sürecinde altın uçlu okların kullanıldığını belirtirken, XTS bu okların yedi *cun* (yaklaşık 23,3 cm) uzunluğunda olduğunu da özellikle vurgulamaktadır. Haberleşme ağının yapı taşlarından biri olan ve her yüz *liye* kurulan istasyonlar için, JTS “gözetleme kulesi” (亭 *tíng*) terimini tercih ederken, XTS “posta istasyonu” (驛 *yì*) ifadesini kullanmaktadır. 亭 (*tíng*), daha çok sabit bir gözetleme noktası anlamına gelirken, 驛 (*yì*) terimi, haberleşme ve lojistik işlevi bulunan

bir geçiş istasyonunu ifade etmektedir. JTS, dūřmanın yaklaştığı durumlarda bu kulelerde işaret ateşleri yakıldığını ifade ederken, XTS bu bilgiyi genişleterek, ani bir savaş hâlinde ulakların göğüslerine borazan takıldığını, tehlike seviyesi arttıķça borazanların sayısının da artırıldığını belirtmektedir.

Her iki kaynakta da Tibetlilerin yılda bir kez küçük çaplı, üç yılda bir kez ise büyük çaplı yemin törenleri düzenledikleri ve bu törenlerde çeşitli hayvanları kurban ettikleri ifade edilmektedir. JTS'ye göre, küçük çaplı yemin töreninde kurban edilen hayvanlar koyun, köpek ve makaktır. Ancak XTS, "makak" yerine daha genel bir terim kullanarak "maymun" ifadesini tercih etmiştir. Büyük çaplı yemin törenine ilişkin olarak JTS, köpek, at, sığır ve eşek kurban edildiğini belirtirken, XTS bu hayvanlara ek olarak "insan" kurban edildiğini de aktarmaktadır.

Tibetlilerin günlük hayatta yararlandıkları hayvanlar arasında yak, domuz, köpek, koyun ve atın yanı sıra, derisi kürk yapımında kullanılan vizon da bulunmaktadır. JTS, bu hayvanların şekil olarak tarla faresine benzediğini ve büyüklerinin kedi büyüklüğünde olduğunu özellikle vurgularken, XTS bu tür ayrıntılara yer vermemektedir. Bununla birlikte, XTS, Tibetlilerin bir günde bin *li* yol kat edebilen tek hörgüçlü develere sahip olduğunu belirtirken, bu bilgi JTS'de bulunmamaktadır.

Her iki kaynakta da Tibetlilerin *fulu* olarak adlandırılan keçe çadırlarda ikamet ettikleri belirtilmektedir. Ancak, JTS, yalnızca Tibet ileri gelenlerinin büyük çadırlarda yaşadığını ifade ederken, XTS bu durumu yalnızca zanpu için geçerli olarak aktarmaktadır. Ayrıca, XTS, zanpunun surlarla çevrili şehirlerdeki evlerde yaşamayı tercih etmediğini ve bu nedenle Babuchuan veya Luosuoquan'da (Lasa) ikamet ettiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra, zanpunun kaldığı *fulu* adlı çadırlarda birkaç yüz kişinin barınabileceği bilgisi de yer almaktadır. XTS, genel eğilimine paralel olarak, bu konuda da JTS'ye kıyasla daha ayrıntılı bir anlatım sunmaktadır.

Tibetlilerin eğlence anlayışına ilişkin olarak JTS ve XTS aynı bilgileri aktarmakta olup, yalnızca iki kelimenin yazımında farklılık bulunmaktadır. Oynadıkları oyunlardan *liubo* için JTS’de “陸博 (liúbó)”, XTS’de ise “六博 (liúbó)” ifadesi kullanılmıştır. Esasen “陸” imi, “六” iminin bir varyantı olup, büyük yazım biçimi olarak kabul edilmektedir. Burada tarihsel süreç içerisinde “六” iminin “陸” iminin yerini alması söz konusu değildir. Nitekim JTS’nin askerî ve siyasî şahsiyetleri ele alan başka bir biyografisinde, şu ifade yer almaktadır: “Bian bölgesi komutanı Han Hong, Guangyan’ın iradesini kırmak amacıyla Daliang şehrinde güzelliğiyle dikkat çeken bir kadın bulmuş ve ona şarkı söyleme, dans etme, telli çalgılar çalma ve *liubo* (六博) oyunu oynama sanatlarını öğretmiştir...”. (JTS, 1975, Tom. 161, s. 4220) Öte yandan, Ming Dönemi’nde kaleme alınan *Jiajing Yilai Shoufuzhuan* adlı eserde “Burada ‘kötülük’ olarak nitelenen unsur, *liubo* (陸博) ve at yarışlarının yanı sıra, alkol tüketimi ve dar sokaklardaki fuhuş gibi yozlaşmış davranışlardır...” ifadesi geçmektedir. (JJYLSFZ, 1778: 005-15a) Dolayısıyla “陸” ve “六” imleri, farklı dönemlerde ve eserlerde bir arada kullanılan varyantlardır ve belirli bir bağlamda birbirinin yerine geçirilmesi anlam değişikliğine yol açmamaktadır.

Yine aynı şekilde Tibetlilerin müzik kültürüne ilişkin olarak JTS ve XTS aynı bilgileri aktarmakta olup, yalnızca deniz kabuğu trompetinin adlandırılmasında terminolojik bir farklılık bulunmaktadır. JTS’de bu çalgı 蠡 (luó) olarak, XTS’de ise 螺 (luó) olarak ifade edilmiştir. Diğer kaynaklar incelendiğinde, her iki terimin de “üflemleri bir çalgı” anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir. JTS’nin müzik incelemelerine ait ikinci monografide şu ifade yer almaktadır: “貝 (bèi), 蠡 (luó) olarak da bilinir; içine birkaç litre su alabilir, üflendiğinde ritmik müzik oluşturur, aynı zamanda Güney Manları tarafından da kullanılır.” (JTS, 1975, Tom. 29: 1079). Buna ek olarak, *Bai-Kong Liutie* adlı eserde “Tang Hanedanı Karahoca’yı (Gaochang) fethettiğinde, oradaki müzikleri tamamen kaldırarak sadece on müzik türünü resmî olarak

muhafaza etmiştir. ... Tibet zanpusunun müziği olan 螺 (luó) üflemek ve davul çalmak...” ifadesi geçmektedir. (BKLT, 1780, Tom. 61: 15a)

Sonuç olarak bu iki im yalnızca yazım farklılığı göstermekte olup, muhtelif tarihî kaynaklarda fonetik ve anlamsal açıdan birbiriyle değişimli olarak kullanılmaktadır.

4.2.4 JTS’ye Özgü Bilgiler ve XTS’deki Eklemeler

XTS’nin önsöz kısmında önceki kayıtlara kıyasla yeni bilgilerin eklendiği, eksik veya hatalı kısımların düzeltildiği belirtilmektedir. Tibet monografisinin bu bölümünde JTS’den hangi bilgilerin çıkartıldığı, XTS’ye hangi bilgilerin eklendiği belirlenerek bir değerlendirme yapılacaktır.

JTS’de yıllık olarak gerçekleştirilen küçük çaplı yemin töreninde, şaman tarafından yeminini bozacaklara yönelik edilen beddua ve bu bedduanın muhatabı olan doğüstü varlıklar—göğün, yerin, dağların, nehirlerin, güneşin, ayın ve yıldızların tanrıları veya ruhları—açık bir şekilde belirtilmektedir. Bununla birlikte, JTS’de üç yılda bir düzenlenen büyük çaplı törende, yine yeminini bozacaklara yönelik şamanın bedduasının yanı sıra, birlik ve ortak çaba çağrısı da aktarılmaktadır. Ancak XTS, tekrardan kaçınmak amacıyla her iki törene ilişkin ortak bir beddua ifadesi sunmuş ve ayrıntılı ritüel betimlemelerine yer vermemiştir. Özellikle, küçük çaplı törende yapılan bedduanın muhatabı ile büyük çaplı törende şamanın birlik ve ortak çaba çağrısı XTS’de bulunmamaktadır.

Bu farklılıklar, XTS’nin törende geçen doğrudan konuşmaları sadeleştirme, metni daha özlü hâle getirme eğilimini ve belirli tekrarları önleyerek metni sistematik hâle getirme çabasını yansıtmaktadır.

Bölgenin ikliminin son derece soğuk olduğu iki kaynakta da belirtilmekle birlikte, XTS bu konuda JTS’ye kıyasla çok daha ayrıntılı bir anlatım sunmaktadır. JTS, yalnızca bölgenin soğuk bir iklime sahip olduğunu ve çeltik tarımının mümkün olmadığını belirtmekle yetinirken, XTS iklim koşullarını daha kapsamlı bir şekilde tasvir etmektedir. Buna göre, ülkede sık sık

yıldırım, şimşek, rüzgâr ve dolu görüldüğü, yoğun kar yağışlarının yaşandığı ve yaz mevsiminin ortalarının Çin’in ilkbahar dönemine benzediği ifade edilmektedir. Ayrıca, vadilerin genellikle buzla kaplı olduğu, kış hastalıklarının öldürücü olmasa da insanlara rahatsızlık verdiği bilgisi de XTS’de yer almaktadır.

Bu durum, Tibet’in coğrafi konumuna ilişkin önceki değerlendirmelerde de gözlemlendiği gibi, XTS’nin JTS’ye kıyasla coğrafi unsurlara ve ilgili tasvirlerle daha fazla önem atfettiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca JTS, “mevsimleri bilmezler” ifadesiyle Tibet halkının takvim bilgisi hakkında doğrudan bir yargıda bulunmaktadır. Bu ifade, onların mevsimsel değişimleri anlamlandıramadığı veya belirli bir takvim sistemine sahip olmadığı yönünde bir ima taşımaktadır. Buna karşılık “dört mevsim vardır” ifadesi ile XTS, sadece nesnel bir gerçeği aktarmakta, herhangi bir yargıya varmamaktadır.

JTS’nin aktardığı Tibetlilerin yattıkları yerlerin pis olduğu ve taranıp yıkanmadıkları yönündeki bilgi XTS’de bulunmamaktadır. Tibetlilerin temizlik anlayışından hiç söz edilmeyen XTS’de ise Tibet halkı ile ilgili JTS’den farklı olarak halkın çoğunun küçük *fulularda* yaşadığı, birçoğunun yüz yaşından fazla yaşadığı, giysilerinin genellikle keçe ve deriden olduğu, yüzlerini kırmızıya boyadıkları, kadınların saçlarını örüp ve başlarına doladıkları aktarılmaktadır.

Devlet adamları ve görevliler ile ilgili olarak da JTS’de Tibet memurlarının geçici olarak görev yaptığı ve aktif olarak fazla iş yapmadıkları ifade edilirken, XTS’de bu bilgiye yer verilmemektedir. Diğer taraftan XTS’de ise Tibet muhafızlarının ciddi, ağızlarının sıkı olduğu; danışmanların beş altı kişi olduğu ve bunların hükümdarın yoldaşı olarak adlandırdığı arkadaşları olduğu; çoğunun yay ve kılıç kullandığı, sadece göz kısmı açık kalacak şekilde çok sağlam zırh ve miğfer giydikleri; içki içmede aşırıya kaçmadıkları, kadınların devlet işlerine karışmadıkları; ölenlerin höyüklerle gömüldüğü ve mezarlarının boyandığı anlatılmaktadır.

Bunun yanı sıra Tibet yetkililerinin rütbelerine göre sırasıyla *sese*, altın, altın kaplamalı gümüş, gümüş ve bakır desenli giysiler giydikleri ifade edilmektedir. Bunlar da XTS'nin eklemiş olduğu ifadelerdir.

4.2.5 Ara Değerlendirme

Bu bölümdeki ifadeleri baz alacak olursak, JTS ve XTS arasındaki anlatı farklılıklarının yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda terminolojik ve açıklayıcı derinlik açısından da belirginleştiğini göstermektedir. Her iki kaynak Tibet toplumunun temel yapısına, devlet teşkilatlanmasına ve kültürel pratiklerine dair benzer bilgileri aktarsa da XTS'nin aynı konulara daha ayrıntılı, sistematik ve yer yer açıklayıcı bir yaklaşımla yaklaştığı görülmektedir.

Özellikle ünvanlar, askerî organizasyon, keçe çadır kullanımı, haberleşme sistemleri, kurban törenleri ve coğrafi koşullar gibi konularda XTS'nin yalnızca yeni bilgiler eklemekle kalmayıp, kimi zaman JTS'de yer alan bilgileri sadeleştirme veya yeniden yapılandırma yoluna gittiği tespit edilmiştir. Örneğin XTS, *zanpunun* eşine ve danışmanlara dair daha özel ünvanlar verirken, JTS bu detaylara yer vermemektedir. Benzer şekilde, posta istasyonu terminolojisindeki değişim ya da borazan sayısının tehlike seviyesine göre değiştiğine dair detay, XTS'nin olayları açıklama arzusunu yansıtmaktadır.

Ancak bu ayrıntılandırma eğilimi her zaman genişletici bir biçimde işlememektedir. Bazı durumlarda, özellikle şamanların ettiği beddualar gibi törensel söylemler söz konusu olduğunda, XTS'nin metni sadeleştirdiği ve tekrarları önleyerek daha öz bir yapı kurmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Aynı şekilde, JTS'nin Tibetlilerin yaşam tarzına ve fiziksel koşullarına dair yer verdiği bazı olumsuz nitelikler (örneğin temizlik anlayışı eksikliği) XTS'de tamamen çıkarılmış, yerine daha nötr veya olumlu bilgiler eklenmiştir. Bu da XTS'nin, yalnızca bilgi çeşitliliğini değil, anlatının yönünü de yeniden inşa ettiğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, yalnızca bu bölümde incelenen içerik üzerinden değerlendirildiğinde, XTS'nin JTS'ye kıyasla daha kapsayıcı, açıklayıcı ve yer yer temizlenmiş/yeniden yapılandırılmış bir anlatı kurduğu sylenabilir.

4.3 Tang Taizong ve Songzan Ganbu Dönemi

Bu bölüm, Tibet Krallığı'nın en güçlü, en etkili zanpusu olan Songzan Ganbu'nun Tang Hanedanı ile ilk diplomatik temasından ölümüne kadar geçen süreçte (634-650) yaşanan önemli siyasî ve askerî olayları kaydetmektedir. Bu dönem aynı zamanda Tang Hanedanı'nın ikinci hükümdarı Tang Taizong'un tahtta bulunduğu döneme de (626-649) denk gelmektedir. Tibet'in Tang Hanedanı ile ilişkilerinin şekillendiği bu dönemde, Songzan Ganbu'nun Tang ile diplomatik temasları, evlilik ittifakı arayışları ve bölgesel askerî seferleri dikkat çekmektedir. Bu kayıtlar, Tibet'in giderek güçlenen bir devlet yapısına sahip olduğunu ve bölgesel politikada önemli bir aktör hâline geldiğini göstermektedir.

4.3.1 JTS Çevirisi

貞觀八年，其贊普棄宗弄贊始遣使朝貢。

Zhenguan saltanat devri 8. yılında (634), Zanpu Qizonglongzan⁵¹ ilk kez hediyelerle elçiler gönderdi.

弄贊弱冠嗣位，性驍武，多英略，其鄰國羊同及諸羌並賓伏之。

Longzan (Songzan Ganbu) genç yaşta tahta geçti, cesur ve güçlü bir karakteri vardı, çok zeki bir taktik uzmanıydı. Komşu ülkelerden Yangtong⁵² ve birçok Qiang kabilesi ona bağlılıklarını arz ettiler.

太宗遣行人馮德遐往撫慰之。見德遐，大悅。

⁵¹ Esasen Songzan Ganbu *Srong btsan sgam po* olarak bilinir. Yarlung Hanedanı'nın 617-650 yılları arasında hükümdarlık yapan 33. Tibet zanpusudur.

⁵² Yángtóng (羊同): Zhangzhung olarak da anılan; Qiang kökenli yerli bir topluluk olup, Tibet Krallığı öncesi askerî ve kültürel bakımdan en güçlü gruplardan biri olarak tanımlanır. Göçebe hayvancılığa dayalı yaşam biçimleri, koyun totemi, Bon inancının erken gelişimi ve kendilerine atfedilen Zhangzhung yazısı, bu topluluğun ayırt edici özellikleri arasında sayılmaktadır. (Yang ve Yang, 2002, s.33)

Hükümdar Taizong, onu memnun etmek için elçi Feng Dexia'yı gönderdi. (Longzan) Dexia'yı sevinçle karşıladı.

聞突厥及吐谷渾皆尚公主，乃遣使隨德遐入朝，多齎金寶，奉表求婚，太宗未之許。

Tujue (Göktürkler) ve Tuyuhun'a prensesler verildiğini duyunca, birçok altın ve değerli eşyayla birlikte Dexia'nın yanında saraya (Taizong'a) bir elçi gönderdi. Bir bildiri ile evlilik isteğinde bulundu, Taizong reddetti.

使者既返，言於弄贊曰：「初至大國，待我甚厚，許嫁公主。會吐谷渾王入朝，有相離間，由是禮薄，遂不許嫁。」

Elçi geri döndüğünde Longzan'a şunları söyledi: “Saraya ilk vardığımızda bana çok nazik bir şekilde davrandılar, prensesle evliliğe izin verdiler. O sırada Tuyuhun kralının saraya gelip araya girmesinden dolayı [bize karşı gösterilen ihtimam ve] nezaket zayıfladı, evliliğe izin vermediler.”

弄贊遂與羊同連，發兵以擊吐谷渾。

Bunun üzerine Longzan, Tuyuhun'a saldırmak için Yangtong [kabilesi] ile beraber askerlerini [onların üzerine] gönderdi.

吐谷渾不能支，遁於青海之上，以避其鋒。

Tuyuhun destek bulamadı, Longzan'ın kılıcından kurtulmak için Qinghai'nin kuzeyine kaçtı.

其國人畜並為吐蕃所掠。

[Tuyuhun'un] insanlarına ve sürülerine Tibet tarafından el konuldu.

於是進兵攻破黨項及白蘭諸羌，率其眾二十餘萬，頓於松州西境。

Dangxiang (Tangut)⁵³ ve Bailan⁵⁴ gibi birçok Qiang kabilesine saldırıp onları yendi. 200.000 küsur kişilik ordusu ile Songzhou'un⁵⁵ batı sınırında konuşlandı.

遣使貢金帛，雲來迎公主。

Elçiyle beraber altın ve kumaşlar gönderdi, [elçi de] prensesi almaya geldiklerini söyledi.

又謂其屬曰：「若大國不嫁公主與我，即當入寇。」

Aynı zamanda askerlerine [şöyle] seslendi: “Eğer saray (hükümdar) prensesi benimle evlendirmezse, işte o zaman [ülkesini] işgal edeceğiz.”

遂進攻松州，都督韓威輕騎覘賊，反為所敗，邊人大擾。

Bunun üzerine ilerleyip Songzhou'a saldırdılar. [Songzhou] Valisi Han Wei, hafif süvari birlikleriyle düşmanı izliyordu ancak yenilgiye uğradı ve sınırda yaşayan insanlar büyük bir kargaşa çıkardı.

⁵³ Dǎngxiàng (黨項): Dangxiang, Batı Qiang kabilelerinin bir kolu olup, Güney ve Kuzey Hanedanları döneminde günümüz Qinghai'nin güneyinde, Sarı Nehir'in kıvrım bölgesinde yaşamıştır. Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan bu topluluk, savaşçı gelenekleri, göçebe yaşam tarzı ve yazısız kültürel yapısıyla öne çıkmış; inanç, evlilik ve defin uygulamaları bakımından Tibet bölgesinde yaşayan diğer küçük kabilelerle büyük ölçüde benzerlik göstermiştir. (JTS, 1975, s.5290-5291) 1032 ve 1227 yılları arasında bugünkü Kansu, Shaanxi, İç Moğolistan'ın bazı kısımları ve Ningxia'yı kapsayan bölgede, tarihte Batı Xia olarak bilinen Tangut Devleti'ni kurmuşlardır.

⁵⁴ Báilán Qiāng (白蘭羌): Bailan Qiangları, Batı Qianglarının bir kolu olup Tuyuhun topraklarının ve Qinghai Gölü'nün güneybatısında, Sichuan'ın batısında yaşamış bir halktır. (<https://baike.baidu.com/item/白蘭羌/8772737>)

⁵⁵ Sōngzhōu (松州): 618 yılında kurulmuş olup idari merkezi Jiacheng ilçesidir (bugünkü Sichuan eyaleti Songpan ilçesi). 628 yılında askerî-idari bir merkez statüsü kazanmış, 763 yılında ise Tibet hakimiyetine girmiştir. (GDJM, s. 1712)

太宗遣吏部尚書侯君集為當彌道行營大總管，左武衛將軍牛進達為闊水道行軍總管，右領軍將軍劉蘭為洮河道行軍總管，右領軍大將軍執失思力為白蘭道行軍總管率步騎五萬以擊之。

Taizong; Atamalar Bakanı Hou Junji'yi Dangmi Yolu sorumlu karargâh komutanı, Sağ Cenah Komutanı Zhishi Sili'yi Bailan Yolu intikâlden sorumlu komutan, Sol Askerî Muhafız Komutanı Niu Jinda'yı Kuoshui Yolu intikâlden sorumlu komutan, Sağ Cenah Komutanı Liu Lan'ı Taohe Yolu intikâlden sorumlu komutan olarak atadı ve düşmana saldırmak için 50.000 piyade ve süvari [ordusuna] liderlik ettiler.

進達先鋒自松州夜襲其營，斬千餘級。

[Niu] Jinda'nın öncü kuvvetleri Songzhou'dan geceleyin [Tibet] kıışlasına saldırdı, 1.000'den fazla [adamın] kafasını kestiler.

弄贊大懼，引兵而退，遣使謝罪。

Longzan çok korktu, ordusunu geri çekip [işlediği] suçlar için af dilemek üzere bir elçi gönderdi.

因復請婚，太宗許之。

Bu arada evlilik teklifini yineledi, Taizong bunu kabul etti.

弄贊乃遣其相祿東贊致禮，獻金五千兩，自餘寶玩數百事。

Longzan daha sonra başbakanı Lu Dongzan'ı⁵⁶ hediyelerle birlikte gönderdi. 5.000 *tael*⁵⁷ altın ve ayrıca birkaç yüz parça değerli eşya sundu.

貞觀十五年，太宗以文成公主妻之，令禮部尚書、江夏郡王道宗主婚，持節送公主於吐蕃。

Zhenguan saltanat devri 15. yılında (641) Taizong, Prenses Wencheng'ı evlendirdi. Törene başkanlık etmesi için Merasim Bakanı olan Jiangxia Prensi Daozong'u atadı ve [o da] hükümdar adına Tibet'e kadar prensese eşlik etti.

弄贊率其部兵次柏海，親迎於河源。

Longzan, askerleriyle birlikte Baihai'a⁵⁸ gidip orada durdu ve onu Heyuan'da⁵⁹ kendisi karşıladı.

見道宗，執子婿之禮甚恭。

Daozong'u gördüğünde, damat [olarak] hediyelerle [onu] çok saygılı bir şekilde karşıladı.

既而嘆大國服飾禮儀之美，俯仰有愧沮之色。

Bu andan itibaren büyük devletin kılık kıyafetini ve görgülerinin mükemmelliğini övdü. Mahcup ve hüsrana uğramış bir ifadeyle başını eğdi.

⁵⁶ Lù Dōngzàn (祿東贊): Gar Tongtsen Yulsung olarak bilinen, 590 – 667 yılların arasında yaşamış olan ünlü Tibetli siyaset adamı ve komutan.

⁵⁷ *Tael*: *Tahil* olarak da bilinen, Doğu ve Güneydoğu Asya'da kullanılan bir ağırlık ve para birimi. Tarihte 16 *tael* (兩) 1 *jine* (斤) eşittir. 1 *jin* ise 0.5 kg'a tekabül eder. 1959 yılında bir *tael* 50 grama standardize edildi.

⁵⁸ 柏海: Baihai veya Bohai. Eski Çin'de bir göl adı. Günümüzde Qinghai'daki Eling Gölü ve Zhaling Gölü. (GDJM, s. 2031)

⁵⁹ 河源(Héyuán): 609 yılında, Tuyuhun'un fethi sonrası oluşturulmuş ve merkezi Chishui şehri (赤水城, günümüzde Qinghai eyaleti Xinghai ilçesinin güneydoğusunda, Sangdang Xiangtang Antik Kenti) olmuştur. Bölge, günümüzde Qinghai eyaleti Maduo ilçesinin doğusu, Gonghe ilçesinin güneyi, Maqin ilçesinin kuzeyi ve Henan Moğol özerk ilçesinin batısını kapsıyordu. (GDJM, s. 1924)

及與公主歸國，謂所親曰：「我父祖未有通婚上國者，今我得尚大唐公主，為幸實多。當為公主築一城，以誇示後代。」

Sonra prensesle ülkesine döndü. Akrabalarına [şöyle] söyledi: “Atalarımdan [hiçbiri] Çin sarayından kimse ile evlenmedi. Bugün ben Tang’ın prensesini aldım. Çok şanslı olduğumu düşünüyorum. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5221) Sonraki nesiller övünsün diye prenses için bir şehir/kale inşa edeceğim.”

遂築城邑，立棟宇以居處焉。

Bunun üzerine bir şehir/kale inşa etti ve orada yaşaması için bir konak yaptırdı.

公主惡其人赭面，弄贊令國中權且罷之，自亦釋氍毹，襲紈綺，漸慕華風。

Prenses onların yüzlerini kırmızıya boyamalarından hoşlanmadığı için Longzan (bu geleneğe) ülkedekilere/şehirdekilere geçici olarak son verdirdi. Kendisi de keçe kürkü⁶⁰ [giymeyi] bıraktı, ipek giysiler giydi, yavaş yavaş Çin geleneklerine alıştılar/yöneldiler.

仍遣酋豪子弟，請入國學以習《詩》、《書》。

Ayrıca şeflerin ve zenginlerin çocuklarını “Şiir Klasığı” ve “Tarih Klasığı” [gibi eserleri] öğrenmeleri için [Çin] devlet okullarına gönderdi.

又請中國識文之人典其表疏。

⁶⁰ 毡裘 (zhan qiu): Eski kuzey göçebelerinin keçeden yaptığı giysilere verilen isim. (<https://www.zdic.net/hans/毡裘>)

Bunu yanı sıra Çinli bilginleri hükümdara [yazılacak] resmî raporları hazırlamaları için davet etti.

太宗伐遼東還，遣祿東贊來賀。

[Longzan], Liaodong⁶¹ seferinden dönen Taizong'u tebrik etmek için Lu Dongzan'ı gönderdi.

奉表曰：「聖天子平定四方，日月所照之國，並為臣妾，而高麗恃遠，闕於臣禮。

Övgülerini sunup [şöyle] dedi: “Göğün ulu oğlu, dünyanın dört bir tarafını huzura kavuşturdu [ve] güneşin, ayın aydınlattığı tüm ülkeler, hepsi [onun] tebaası oldu, Koguryo uzakta [oluşuna] güvenip [Tang’a sadık] devlet olmanın adabını çiğnedi.

天子自領百萬，度遼致討，隳城陷陣，指日凱旋。

Göğün oğlu yüzbinlerce askere liderlik edip Liao[dong]'u geçti [ve orayı] cezalandırdı, şehirlerini yok edip ordularını mahvetti, birkaç gün içinde zaferle döndü.

夷狄才聞陛下發駕，少進之間，已聞歸國。

Yabancı [kabileler], hükümdar hazretlerinin yola (sefere) çıktığını daha yeni duymuşlardı ki kısa süre içinde eve dönüş haberiniz [geldi].

雁飛迅越，不及陛下速疾。

Yabankazları çok hızlı uçarlar [fakat] hükümdar hazretlerinin hızına yetişemez.

⁶¹ Liáodōng (遼東): Bir bölge adıdır; günümüzde Liaoning Eyaleti'nin doğu kesimini ifade eder. Dandong kenti ile Benxi kentinin bir bölümünü kapsar. Liaodong Yarımadası'nın bir parçasıdır. (GDJM, s. 1029)

奴忝預子婿，喜百常夷。

[Buna] köleniz ve değersiz damadınız sıradan yabancılardan yüz [kat daha çok] sevindi.

夫鵝，猶雁也，故作金鵝奉獻。」

Bu kaz, yabankazına benzer, bu yüzden [size] altından yapılmış [bir] kaz takdim ediyorum.”

其鵝黃金鑄成，其高七尺，中可實酒三斛。

[Onun yaptırdığı] yabankazı saf altından yapılmıştı ve yedi *chi* yüksekliğindeydi. İçi üç *hu*⁶² şarap ile doldurulabilecek [kadar hacmi vardı].

二十二年，右衛率府長史⁶³王玄策使往西域，為中天竺所掠。

22. yılda (648) Batı bölgelerine⁶⁴ elçi [olarak] gönderilen Sağ Muhafız-Vali Yardımcısı Wang Xuance Orta Hindistan’da⁶⁵ yağmalandı.

吐蕃發精兵與玄策擊天竺，大破之，遣使來獻捷。

⁶² Hú (斛): Eski Çin’de kullanılan bir ölçü birimi olup yaklaşık 150 litreye tekabül eder.

⁶³ Zhǎngshǐ (長史): Tang Dönemi’nde eyalet, askerî valilik ve prensliklerde görev yapan yüksek idarî memur. *Zhangshi*, ilgili idarî birimin günlük işleyişinden ve iç işlerinden sorumlu baş yönetici olarak görev yapar; birçok durumda asıl yöneticinin (vali, komutan vb.) yardımcısı olmakla birlikte, kimi zaman vekaleten idareyi fiilen üstlenir. Görev yetki ve sorumlulukları dönemlere ve bağlı olduğu kurumlara göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle terimin çevirisinde “baş yönetici” veya “baş idarî görevli” ifadeleri de tercih edilebilir. (Shen ve Xu, 1992, s. 75.)

⁶⁴ Xīyù (西域): Eski bir bölge adıdır. Geniş anlamda, Han Hanedanı’ndan itibaren Yumen ve Yangguan geçitlerinin batısında kalan; Orta Asya, Batı Asya, hatta Avrupa ile Hint Yarımadası’nı da kapsayan geniş coğrafyayı ifade eder. Dar anlamda ise Yumen ve Yangguan’ın batısında yer alan ve farklı dönemlerde Çin hanedanlarının doğrudan yönetimi ya da siyasi-askerî nüfuzu altına giren bölgeleri belirtir. (GDJM, s. 1068)

⁶⁵ Hindistan, Tang ve Budist kaynaklarında Wutianzhu olarak geçmektedir. Hindistan toprakları Doğu Hindistan, Batı Hindistan, Kuzey Hindistan, Güney Hindistan ve Orta Hindistan olarak adlandırılmıştır. Zhong Tianzhu Orta Hindistan’ı ifade eder. (JTS, 1975, s.5306)

Tibet'in gönderdiği seçkin birliklerle Xuance [Orta] Hindistan'a saldırdı ve [onları] bozguna uğrattı. Savaşta elde edilen esirler ile ganimetleri sunmak için elçiler gönderdi.

高宗嗣位，授弄贊為駙馬都尉，封西海郡王，賜物二千段。

Gaozong⁶⁶ tahta çıkınca Longzan'a *Fuma Duwei* (Saray damadı-komutan) ünvanını [verdi]. [Onu] Xihai⁶⁷ Kralı olarak atadı ve 2.000 parça eşya hediye etti.

弄贊因致書於司徒長孫無忌等云：「天子初即位，若臣下有不忠之心者，當勒兵以赴國除討。」

Longzan, [Tang] Bakanı Zhangsun Wuji'ye gönderdiği mektupta [şunları] söyledi: “Göğün oğlu tahta yeni çıktı. Eğer sadakatsizlik [yapan] memurları olursa, ordu gönderip [onları] yok eder öldürürüm.”

並獻金銀珠寶十五種，請置太宗靈座之前。

Ayrıca 15 çeşit altın, gümüş [ve] mücevher takdim edip Taizong'un mozolesinin önüne konulmasını rica etti.

高宗嘉之，進封為賓王，賜雜彩三千段。

Gaozong onu övdü, ünvanlarına *Cong Wang*⁶⁸ ünvanını ekledi ve ona çeşitli renklerde 3.000 parça ipek verdi.

⁶⁶ Tang Gaozong: Esas adı Lizhi'dir. Tang Hanedanı'nın 3. hükümdarı olup 649 – 683 yılları arasında hüküm sürmüştür.

⁶⁷ Xihai (西海): Xihai Bölgesi: Günümüz Qinghai Gölü ve Gonghe ilçesi (共和縣) civarı. (GDJM, s. 1067)

⁶⁸ Cóng (賓): Qin ve Han Hanedanları dönemlerinde Sichuan, Yunnan ve çevresindeki etnik topluluklar tarafından ödenen bir tür vergiyi ifade eden terim; aynı zamanda bu bölgelerde yaşayan söz konusu topluluklara atıfla da kullanılmıştır. *Cóng Wáng* (賓王) ifadesi bu bağlamda “Cong halkının kralı” şeklinde anlaşılabilir. Ancak terimin tarih yazıcılığındaki kullanımı istikrarlı değildir: JTS'nin bazı nüshalarında *Bīn Wáng* (賓王), Cefu Yuanguai'de

因請蠶種及造酒、礪、磴、紙、墨之匠，並許焉。

Bu arada [Longzan, Gaozong’dan] ipekböceği yumurtası ile şarap, taş değirmen, kâğıt ve mürekkep ustaları istedi ve [bu istekleri] kabul edildi.

乃刊石像其形，列昭陵玄闕之下。

Ayrıca Zhaoling’e⁶⁹ dikilmek üzere [Longzan’ın] taşta oyulmuş bir heykelini yaptırdı.

4.3.2 XTS Çevirisi

其後有君長曰痕悉董摩，董摩生佗土度，佗土生揭利失若，揭利生勃弄若，勃弄生詎素若，詎素生論贊索，論贊生棄宗弄贊，亦名棄蘇農，亦號弗夜氏。其為人慷慨才雄，常驅野馬、犛牛，馳刺之以為樂，西域諸國共臣之。

Daha sonra Jiaxidongmo adında bir şefleri oldu, [Jiaxi]dongmo’nun oğlu Tuotudu doğdu, Tuotu[du]’nun oğlu Jielishiruo doğdu, Jieli[shiruo]’nun oğlu Bonongruo doğdu, Bonong[ruo]’nun oğlu Jusuruo doğdu, Jusu[ruo]’nun oğlu Lunzansuo doğdu, Lunzan[suo]’nun oğlu Qizonglongzan⁷⁰ doğdu. Ayrıca Qisunong adıyla [ve] *Fuye* ünvanıyla da [bilinir]. O, cömert ve olağanüstü yetenekli bir kişiydi, sık sık vahşi atlara ve yıklara biner, eğlenmek için [onların] üstündeyken mızrak kullanırdı. Batı Bölgeleri’nin birçok ülkesi ona bağlıydı.

太宗貞觀八年，始遣使者來朝，帝遣行人馮德遐下書臨撫。

ise *Bǎo Wáng* (寶王) şeklinde kaydedilmiştir. Bu farklı yazımların ve unvan tercihlerinin nedenleri kaynaklar arasında tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. (CFYG, 1779, Tom. 974, 16-a)

⁶⁹ Zhāolíng (昭陵): 636 yılında Tang hükümdarı Taizong’un eşi Wende’nin ilk defininden 741 yılına kadar inşası süren, 60 kilometre çevre uzunluğuna ve 200 kilometrekare alana sahip olan türbe, mezarlık. 180’den fazla ek mezar içermektedir. Guanzhong’daki “On Sekiz Tang Türbesi”nden biri olan türbe, aynı zamanda ölçek ve ek mezar sayısı bakımından Çin’deki en büyük imparatorluk türbesidir. (<https://www.zdic.net/hans/昭陵>). Tang Hanedanı’nın temsili bir mezarlığıdır ve “Tang Mezarları” olarak bilinir.

⁷⁰ Qizōng Lòngzàn (棄宗弄贊): Songzan Ganbu’nun isimlerinden biri.

Tang Gaozong'un Zhenguan saltanat devri 8. yılında (634), ilk elçiler gönderilmeye başlandı. Hükümdar, [onu] teskin etmek üzere bir fermanla elçi Feng Dexia'yı gönderdi.

弄贊聞突厥、吐谷渾並得尚公主，乃遣使齎幣求昏，帝不許。

Longzan, Göktürklerin ve Tuyuhunların [Çinli] prenseslerle evlendiğini duyduğunda, elçi gönderip hediyelerle evlenme teklifinde bulundu [ancak] hükümdar reddetti.

使者還，妄語曰：「天子遇我厚，幾得公主，會吐谷渾王入朝，遂不許，殆有以間我乎？」

Elçi [ülkesine] dönünce yalan söyleyip: “Göğün oğlu beni nazik bir şekilde karşıladı. Tam prensesi alacaktık ki Tuyuhun kralı saraya geldi, sonrasında [isteğimizi] reddettiler. Belki de bizi birbirimize düşürmek için [yapıldı]!” demiş.

弄贊怒，率羊同共擊吐谷渾，吐谷渾不能亢，走青海之陰，盡取其貲畜。

Longzan öfkelendi, Yangtong [ordusu] ile birlikte Tuyuhun'a saldırdı. Tuyuhunlar karşı koyamadı [ve] Qinghai'in kuzeyine kaçtılar. [Tibet] Tuyuhunların tüm mal ve hayvanlarını ele geçirdi.

又攻黨項、白蘭羌，破之。

Sonra Dangxiang (Tangut) ve Bailan Qianglarına saldırıp onları mağlup etti.

勒兵二十萬入寇松州，命使者貢金甲，且言迎公主，謂左右曰：「公主不至，我且深入。」

200.000 kişilik ordusuyla Songzhou’u işgal etti. Elçilerle hediye olarak altın zırh gönderdi ve prensesi alacaklarını söyledi. Yanındakilere [şöyle] dedi: “Prenses gelmezse daha da ileriye gideceğiz.”

都督韓威輕出覘賊，反為所敗，屬羌大擾，皆叛以應賊。

Vali Han Wei süvarilerle düşmanı izliyordu ancak yenilgiye uğradı. Bölgedeki Qianglar büyük [bir] karışıklık çıkardı [ve] hepsi düşmana katılarak isyan etti.

乃詔吏部尚書侯君集為行軍大總管，出當彌道，右領軍大將軍執失思力出白蘭道，右武衛大將軍牛進達出闊水道，右領軍將軍劉蘭出洮河道，並為行軍總管，率步騎五萬進討。

Saray fermanıyla, Atamalar Bakanı Hou Junji Dangmi Yolu’nda intikâlden sorumlu komutan; Sağ Cenah Komutanı Zhishi Sili Bailan Yolu’ndan sorumlu komutan; Sol Askerî Muhafız Komutanı Niu Jinda Kuo Suyu Yolu’ndan sorumlu komutan; Sağ Cenah Komutanı Liu Lan Taohe Yolu’ndan sorumlu komutan olarak atandı. Hepsi ordunun intikalinden sorumluydu [ve düşmana] saldırıp [onları] püskürtmek için 50.000 piyade ve süvariye liderlik ettiler. (XTS, 1975, Tom. 216: 6073)

進達自松州夜襲其營，斬首千級。

[Niu] Jinda Songzhou’dan düşman karargâhına gece baskını yaptı, 1.000 [düşmanın] kafasını kestiler.

初東寇也，連歲不解，其大臣請返國，不聽，自殺者八人。

Doğuyu işgale başladığında birkaç yıl durmadı. Başbakanı, ülkeye geri dönmesini istedi [ama o] dinlemedi. Sekiz kişi intihar etti.

至是弄贊始懼，引而去，以使者來謝罪，固請昏，許之。

Bu noktaya gelindiğinde Longzan korkmaya başladı, geri çekilip gitti. [İşlediği] suçlar için af dilemek üzere bir elçi gönderdi. Evlilik teklifinde ısrar etti (evlilik teklifini yineledi), kabul edildi.

遣大論薛祿東贊獻黃金五千兩，它寶稱是，以為聘。

[Longzan], Başbakan Xue Lu Dongzan ile beraber [Saray'a] nişan hediyesi olarak son derece kıymetli 5.000 *tael* altın gönderdi.

十五年，妻以宗女文成公主，詔江夏王道宗持節護送，築館河源王之國。

15. yılda (641), [Taizong] kızı Prenses Wencheng'ı evlendirdi. Jiangxia Prensi Daozong'u hükümdar adına [Prenses Wencheng'a] eşlik etmesi [ve] Heyuan Kralı'nın ülkesinde⁷¹ bir köşk yapması emredildi.

弄贊率兵次柏海親迎，見道宗，執婿禮恭甚，見中國服飾之美，縮縮愧沮。

Longzan bir orduyla Baihai'a gidip [konukları] bizzat kendi karşıladı. Daozong'u gördüğünde damat [olarak] hediyeler [verip] çok saygılı bir şekilde karşıladı. Çin kıyafetlerinin güzelliğini gördüğünde mahcup oldu ve canı sıkıldı.

⁷¹ Héyuán Wáng (河源王): Bu ünvan, Tuyuhun krallığının lideri Murong Nuohebo'ya aittir. Zhenguan saltanat devri 9. yılında (635), Tuyuhun'da yaşanan iç karışıklıklar üzerine Tang Hanedanı bölgeye askerî müdahalede bulunarak isyanı bastırmıştır. Ertesi yıl (636), Tuyuhun elçileri Tang'a giderek Tang takvimini ve resmî yıl adını benimsemiştir. Bunun ardından Tang hükümdarı, Tuyuhun liderine "Heyuan Bölgesi Kralı" (河源郡王) ünvanını vermiştir. (Gao, 1995, s. 1509) Dolayısıyla burada Tuyuhun ülkesi kastedilmektedir.

歸國，自以其先未有昏帝女者，乃為公主築一城以誇後世，遂立宮室以居。

Ülkesine döndüğünde, daha önceden kimse [Çin] sarayından bir kızla evlenmediği için, sonraki nesiller övünsün diye prenses adına bir şehir inşa etti. Sonrasında [prensese] yaşaması için [buraya bir] saray yaptırdı.

公主惡國人赭面，弄贊下令國中禁之。

Prensese ülke halkının yüzlerini kırmızıya boyamasından hoşlanmıyordu, Longzan [da] emir verip ülkede bunu yasakladı.

自赭面，襲紉綃，為華風。

Çin gelenekleri adına kendisi [de] keçe kürkü [giymeyi] terk etti, ipek giysiler giydi.

遣諸豪子弟入國學，習《詩》、《書》。又請儒者典書疏。

Güçlü ve zenginlerin çocuklarını “Şiir Klasığı” ve “Tarih Klasığı” [gibi eserleri] öğrenmeleri için [Çin] devlet okullarına gönderdi. Ayrıca Konfüçyüsçü bilginleri hükümdara [yazılacak] raporları hazırlamaları için davet etti.

帝伐遼還，使祿東贊上書曰：「陛下平定四方，日月所照，並臣治之。」

Hükümdar Liaodong seferinden döndükten [sonra], [Longzan], Lu Dongzan’la gönderdiği mektupta [şöyle] dedi: “Hükümdar hazretleri, dünyanın dört bir tarafını huzura kavuşturdu. Güneşin, ayın aydınlattığı her yeri itaat altına alıp yönetti.

高麗恃遠，弗率於禮，天子自將度遼，隳城陷陣，指日凱旋，雖雁飛於天，無是之速。夫鵝猶雁也，臣謹冶黃金為鵝以獻。」

Koguryo uzakta [oluşuna] güvenip kuralları çiğnedi. Göğün oğlu bizzat kendisi [ordusunun] başında Liao[dong]'u geçti [ve] şehirlerini yok edip ordularını mahvetti. Birkaç gün içinde zaferle döndü. Yabankazları gökyüzünde onun kadar hızlı uçamazlar. Bu kaz yabankazına benzer, hizmetkârınız [olarak] altından eriterek [yaptığım] kazı hürmetlerimle takdim ediyorum.”

其高七尺，中實酒三斛。

[Kazın] yüksekliği yedi *chi* idi, içi üç *hu* şarap ile doldurulacak [kadar hacmi vardı].

二十二年，右衛率府長史王玄策使西域，為中天竺所鈔，弄贊發精兵從玄策討破之，來獻俘。

22. yılda (648) Batı Bölgeleri'ne elçi [olarak] gönderilen Sağ Muhafız - Vali Yardımcısı Wang Xuance Orta Hindistan'da yağmalandı. Longzan'ın gönderdiği seçkin birlikler Xuance'ya katıldı ve onları yendiler. Yakaladıkları esirleri [hükümdara] takdim ettiler.

高宗即位，擢駙馬都尉、西海郡王。

Gaozong tahta çıkınca Longzan'ı “Saray damadı-komutan” [ve] Xihai Kralı olarak atadı.

弄贊以書詒長孫無忌曰：「天子初即位，下有不忠者，願勒兵赴國共討之。」

Longzan, Zhangsun Wuji'ye bir mektupla [şunları] söyledi: “Göğün oğlu tahta yeni çıktı, altındaki kişiler sadakatsiz [olursa], yemin olsun oraya gidip onları öldürürüm.”

並獻金琲十五種以薦昭陵。

Ayrıca Zhaoling'e konulması amacıyla 15 çeşit altın boncuk takdim etti.

進封寶王，賜餉蕃渥。

[Ona] *Congwang* ünvanı verildi ve cömert hediyelerle ödüllendirildi.

又請蠶種、酒人與碾磑等諸工，詔許。

Ayrıca [Longzan, Gaozong'dan] ipekböceği yumurtası [ile] şarap ve değirmen ustaları gibi çeşitli zanaatkârlar istedi ve [bu isteği] kabul edildi.

永徽初，死，遣使者吊祠。

Yonghui saltanat devri başlarında (650) [Longzan] öldü, başsağlığı için elçi gönderildi.

無子，立其孫，幼不事，故祿東贊相其國。

Oğlu olmadığı [için] torunu tahta çıktı [ancak] yaşı küçük [olduğundan] işleri yönetemeyeceği için ülkeyi Lu Dongzan yönetti. (XTS, 1975, Tom. 216: 6074)

Bu bölümde, JTS ve XTS'de Songzan Ganbu'nun hükümdarlık sürecinin nasıl tasvir edildiği karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. İki eser arasında olayların ele alınış biçimi, vurgulanan noktalar, detaylandırma düzeyi ve üslup açısından farklılıklar bulunmakta; ayrıca, her iki metin kendi içinde de bazı tutarsızlıklar içermektedir.

4.3.3 Kişi Adları, Ünvanlar ve Çeşitli Özel Terimler ile İlgili Farklılıklar

Tibet Krallığı'nın tarihi ve kurucularının ele alındığı birinci bölümde, krallığın kurucuları arasında Tufa Lilugu, Nutan, Fanni ve Hutiboxiye gibi isimlerin zikredildiği görülmektedir.

XTS'nin bu kısmında ise, Tibet Krallığı'nın 33. zanpusu olan Songzan Ganbu'nun siyasi hayatından önce, altı selefinin isimlerine yer verilmektedir: Jiaxidongmo, Tuotudu, Jielishiruo, Bonongruo, Jusuruo ve Lunzansuo. JTS'nin bu isimleri içermemesi, XTS yazarlarının, JTS'nin derlenmesinden sonra erişebildikleri farklı kaynaklara sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu kaynaklar, muhtemelen Tang Dönemi'ne ait olup 11. yüzyıla kadar ulaşmış Tibet kökenli listeler veya Çinli tarihçilerin elindeki diğer resmî olmayan kayıtlar olabilir.

XTS, Songzan Ganbu'nun *Qizonglongzan* ve *Qisunong* gibi diğer adlarını ve *Fuye* ünvanını da sayar. Fakat her iki kitap da ana bölümlerde ona neredeyse hep *Longzan* diye hitap eder ve Songzan Ganbu'yu överek anlatır. Aralarındaki fark şudur: JTS, daha çok onun siyasi başarılarına odaklanır ve Songzan Ganbu'nun genç yaşta kral olduğunu ve birçok zekice stratejik becerisi bulunduğunu yazar. XTS ise daha çok onun kişisel özelliklerine odaklanır ve onun vahşi atlara ve yaklara bindiğini, onların sırtındayken eğlenmek için mızrak attığından bahseder. XTS, onun yönettiği toprakları “Batı bölgelerindeki birçok ülke” diyerek genel bir şekilde tanımlarken; JTS, “Yangtong (Zhangzhung) ülkesi” ve “Qiang”ların ona bağlı olduğunu belirterek, yer ismi vererek daha ayrıntılı bir açıklama yapar.

Songzan Ganbu'nun, Tang prensesiyle evlenmesini engellediğini düşündüğü Tuyuhunlara saldırmasının ardından, Tuyuhun kuvvetleri Qinghai Gölü'nün kuzeyine çekilir. Bu olay her iki kaynakta da kaydedilmekle birlikte, coğrafi yön farklı terimlerle ifade edilmiştir: JTS'de “kuzey” yönü için 上(shàng) imi tercih edilirken, XTS'de aynı yön 陰(yīn) imiyle karşılanmıştır. 上(shàng) teriminin Han Hanedanı Dönemi'nden (M.Ö. 206 - M.S. 220) itibaren nehir kaynakları veya yüksek bölgeler için kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, Sarı Nehir'in kaynak bölgesini oluşturan Bayenkara Dağları'nın ⁷² Qinghai Platosu'nda

⁷² Bāyánkālā Shānmài (巴顏喀拉山脈): Bayenkara Dağları, Moğolca anlamı “verimli mavi (ya da siyah) dağ” demektir. Qinghai eyaletinin orta kesiminin güneyinde ve Sichuan eyaletinin kuzeybatısında yer alır. Kunlun Dağları'nın doğu kesiminin güney kolunu oluşturur. Qinghai eyaleti sınırları içinde, Yangtze ile Sarı Nehir'in havzalarını birbirinden ayıran doğal sınırı oluşturur. (GDJM, s. 603)

konumlanması, 上 teriminin bu coğrafyayı nehrin akış yukarı bölgesini veya yüksek rakımlı alanları ifade etmek üzere kullanıldığına işaret etmektedir. Alternatif bir yoruma göre, bu terimin Qinghai’ın kuzeyindeki Qilian Dağları’nı referans aldığı da düşünülebilir.

XTS’nin, metnin bu kısmında coğrafi terminoloji konusunda daha kesin tanımlar kullanma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Antik Çin coğrafya anlayışında yön tayini, dağ sıralarının ve nehir sistemlerinin güneş ışınımına göre konumlandırılması temel alınarak yapılmaktaydı. Han Hanedanı dilbilimcisi Xu Shen (许慎) tarafından derlenen sözlükte, “陰” [şöyle] tanımlanır: *Yin (陰), karanlık demektir. Suyun (nehir) güneyi, dağın kuzeyidir.* (SWJZ, 1797, Tom.14, s.9a). Bu tanım, “陰” teriminin “上”e kıyasla kuzey yönünü daha kesin ve sistematik bir şekilde belirttiğini ortaya koymaktadır.

Taizong’un, Songzan Ganbu’yla Prenses Wencheng’ı evlendirme bahsinde XTS, “[Tai]zong kızı” (宗女) ifadesini ekleyerek, Prenses Wencheng’ın hanedan ailesinden bir kadın olduğunu vurgulamaktadır. JTS’de ise bu ayrıntıya yer verilmemiştir.

JTS, düğün merasiminin yönetilmesi için görevlendirilen Daoxiong’un, Merasim Bakanı (禮部尚書) ve Jiangxia Prensi (江夏郡王) ünvanlarını açıkça belirtirken, XTS sadece Jiangxia Prensi (江夏王) ünvanını kullanarak sadeleştirme yoluna gitmiştir.

4.3.4 Yazım Tarzındaki Farklılıklar

JTS’de Songzan Ganbu’nun evlilik talebi “...birçok altın ve değerli eşyayla birlikte *Dexia’nın yanında Taizong’a bir elçi gönderdi. Bir bildiri ile evlilik isteğinde bulundu...*” şeklinde detaylı bir biçimde aktarılmaktadır. Buna karşın XTS’de aynı durum, “*elçi gönderip hediyelerle evlenme teklifinde bulundu*” ifadesiyle oldukça sadeleştirilmiş ve özetleyici bir anlatımla ifade edilmiştir.⁷³

⁷³ “...乃遣使随德遐入朝，多赍金宝，奉表求婚...” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5221); “...遣使赍币求婚...” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6073).

XTS metinde sadeleştirmeyi sadece kelime sayısını azaltarak değil aynı zamanda doğrudan anlatımları dolaylı anlatıma dönüştürerek yapmaktadır. JTS, Prens Wencheng’la ülkesine dönen Songzan Ganbu’nun, yakınlarına söylediği sözleri doğrudan anlatım yoluyla bildirmektedir. XTS ise bu ifadeleri dolaylı anlatımla aktararak cümleleri sadeleştirmektedir.

Son olarak, JTS’de Songzan Ganbu’nun Gaozong’dan talep ettiği teknolojik transfer unsurları son derece spesifik bir şekilde kaydedilmiştir: “*İpekböceği yumurtası ile şarap, taş değirmen, kâğıt ve mürekkep ustaları*”. XTS’de ise bu detaylı liste sadeleştirilmiş ve “*ipekböceği yumurtası ile şarap ve değirmen ustaları gibi çeşitli zanaatkârlar*” şeklinde yeniden kaleme alınmıştır.⁷⁴ XTS’de bu isteklerden “kâğıt ve mürekkep ustaları”nı çıkartıp “şarap ve değirmen ustaları ve diğer çeşitli zanaatkârlar” diyerek metinde sadeleştirme yoluna gitmiştir. XTS’deki monografinin genelinde bu tarz sadeleştirme örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

4.3.5 JTS’ye Özgü Bilgiler ve XTS’deki Eklemeler

634 yılında, Tang’ı ziyaret eden Tibet elçisi Feng Dexia’nın ülkesine geri döndüğünde Songzan Ganbu’ya söylediği sözlerle ilgili olarak; JTS, bu olayı tarafsız bir üslupla aktararak elçinin sözlerini doğrudan sunarken, XTS ise öznel bir bakış açısıyla ele alarak elçinin ifadelerine şüpheyi yaklaşmaktadır. XTS, elçinin yalan söyleyerek Songzan Ganbu’yu yanılttığını vurgulamakta ve olayları belirli bir siyasî çerçevede yorumlamaktadır.

İki kaynakta da Songzan Ganbu’nun, evlilik teklifinin reddedilmesinin ardından Tang topraklarına saldırdığı ve Tang ordusunun karşılık verdiği aktarılmaktadır. Her iki kaynağa göre Songzan Ganbu, savaşın seyrinin değişmesiyle geri çekilmiş ve işlediği suçlar için af dilemek üzere bir elçi göndererek evlilik teklifini yinelemiştir. XTS ayrıca, Songzan Ganbu’nun Tang

⁷⁴ “...蚕种及造酒、碾、磑、纸、墨之匠...” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5222); “...蚕种、酒人与碾磑等诸工...” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6074).

topraklarını işgal etmeye başladığı dönemde bakanları tarafından uyarıldığı, ancak bu uyarıları dikkate almadığı ve bu durumun sekiz kişinin intiharına yol açtığı bilgisini de içermektedir.

Bu anlatım farkları, XTS'nin tarihî olayları sadece belgelemekle kalmayıp, belirli bir siyasî ve ideolojik çerçevede şekillendirdiğini göstermektedir. JTS, olayları olduğu gibi aktarmaya eğilimliken, XTS, tarihî gerçeklikleri belirli bir anlatı doğrultusunda yeniden düzenleme eğilimindedir. XTS, Songzan Ganbu'nun bakanlarının ona karşı çıktığını vurgulayarak, Tibet yönetimi içinde dahi bu saldırının hatalı görüldüğünü ima etmektedir. Bu anlatım, Tang'ın savaşta haklı olduğunu ve Tibet'in yanlış bir karar alarak saldırıya geçtiğini göstermek için kurgulanmış olabilir. Çin tarih yazıcılığında, iyi bir hükümdarın danışmanlarını dinlemesi gerektiği fikri yaygındır. XTS, belki de bu anlatımla “*Longzan, danışmanlarını dinleseydi Tang'a saldırmazdı*” fikrini işleyerek, savaşın Tibet için gereksiz bir felaket olduğunu ve iyi bir liderin bu hatayı yapmayacağını ima etmiş olabilir.

Songzan Ganbu'nun, 645 yılında Koguryo seferinden dönen Tang Taizong için söylediği övgü dolu sözler, her iki kaynakta da yer almaktadır. Ancak, “*Yabancı kabileler, hükümdarın sefere çıktığını duyar duymaz...*” ve “*Buna, köleniz ve değersiz damadınız, sıradan yabancılardan yüz kat daha fazla sevindi.*” gibi ifadeler XTS tarafından tamamen çıkarılmıştır. Bu durum, XTS yazarlarının, hükümdarın başarısını ön plana çıkarırken özellikle askerî zaferlere ve stratejik üstünlüğe vurgu yapmayı tercih etmeleriyle açıklanabilir. Alternatif olarak, metni sadeleştirme amacıyla da bu ifadelerin metne dahil edilmemiş olması mümkündür.

Bu bölümde, JTS'de yer alan üç ifadenin XTS'ye dahil edilmemesi dikkat çekicidir: Gaozong'un tahta çıkmasının ardından Songzan Ganbu'ya “2.000 parça eşya hediye etmesi”, Songzan Ganbu'nun sadakatini bildiren bir mektup göndermesi üzerine Gaozong'un ona “çeşitli renklerde 3.000 parça ipek” vermesi ve “Zhaoling'de ona ait bir taş heykel yaptırması”. Hediyelerin miktarına ve içeriğine dair ifadelerin çıkarılması, XTS'nin metni sadeleştirme eğilimiyle açıklanabilir. Ancak XTS Türk Monografisi (突厥下) veya Uygur Monografisi'nde

(回鹘上) Tang sarayı tarafından *yabancı/barbar* liderlere verilen hediyelerin miktarı, içeriği açık bir şekilde belirtilmektedir. (XTS, 1975, Tom. 215, s.19; Tom. 217, s.3) Dolayısıyla sadeleştirme amacıyla yapılan bu kelime, cümle eksiltmelerinin gelişigüzel yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Taizong'un siyasî ve askerî başarılarını vurgulayan Zhaoling anlatısının XTS'de yer almaması, geleneksel Çin merkezli tarih anlatısıyla belirli ölçüde çelişmektedir. Bilindiği üzere, Zhaoling Anıtmezarı, Gaozong tarafından Tang Taizong (Li Shimin) için inşa edilmiş olup Tang Hanedanı'nın en büyük ve en görkemli hanedan mezarıdır. Mezarın çevresinde, hükümdarın yaşamını ve başarılarını simgeleyen heykeller, yazıtlar ve diğer sanatsal unsurların yanı sıra, Taizong'a boyun eğen veya ona sadakatle hizmet eden yabancı liderlerin heykelleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, Songzan Ganbu'ya ait bir heykelin Zhaoling'de yer aldığına dair bilginin XTS'de yer almaması, yalnızca metni sadeleştirme kaygısıyla açıklanamayacak bir boşluk yaratmaktadır. Daha da dikkat çekici olan nokta, bu ifadenin 15. yüzyılın başlarında derlenen *Yongle Dadian* (永乐大典) dışında hiçbir Çin tarihî kaynağında geçmemesidir. XTS derleyicilerinin bu bilgiye erişememiş olmaları ihtimal dahilinde olsa da belirli tarihî unsurların bilinçli bir tercihle dışarıda bırakılmış olabileceği olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

4.3.6 Tarihsel Açıdan Çelişkili ve Tutarsız İfadeler

Bu çalışmada, kaynaklarda yer alan bilgileri doğrudan tarihsel olarak doğrulama amacı gütmemekle birlikte, bazı durumlarda anlatıların iç tutarlılığına yönelik değerlendirmeler kaçınılmaz hâle gelmektedir. Özellikle burada aktarılan iki bilgi, tarihsel mantık açısından ciddi bir çelişki ve tutarsızlık arz ettiğinden, doğruluğunun tarihsel bağlamda sorgulanması gerekliliği doğmuştur.

Birincisi, Tibet krallarının ataları ile ilgili problem:

Fanni'nin doğum ve ölüm yılı Çin kaynaklarında açıkça belirtilmemekle birlikte, yine Çin kaynaklarından hareketle Tufa Nutan'ın 402-414 yılları arasında hüküm sürdüğü

anlaşılmaktadır (SLGCQ, Tom. 89, s.11b, 14b). JTS ve XTS’ye göre, Fanni, bu tarihten itibaren Juqu Mengxun’un idaresi altına girmiş, ancak Mengxun’un 433 yılında vefat etmesinin ardından Qiang kabilelerini birleştirerek bölgeyi kontrol altına almıştır (SLGCQ, Tom.9, s.3a; TPYL. Tom.124. s.9b). Fanni’nin torunlarının Batı Wei Dönemi’nde (535-556) Linsong ilçesi yöneticiliğine atandığı ve halkın desteğini kazandığı görülmektedir. Wei Hanedanı’nın son dönemlerinde ise, Çin’deki iç karışıklıklardan yararlanarak çevredeki Qiang kabileleri üzerinde hakimiyet kurmuş ve giderek güçlenmişlerdir (WYCJJZ, Tom. 17. s.6a; ZZTJ, Tom.194, s.16b).

JTS ve XTS’nin anlatımlarından, Fanni’nin Hutiboxiye ile aynı kişi olması gerektiği anlaşılmaktadır. XTS’de adı geçen Tuotudu’nun 460 yılında doğmuş olabileceği öne sürülmektedir (Richardson, 1989: 10). Bu veriler doğrultusunda, Fanni’nin ya Tibet Krallığı’nın 25. zanpusu olan Chizan Nan (赤贊南 Tritsen Nam) ya da onun oğlu 26. zanpu Chizhaben Zhan (赤扎本贊 Tridra Pungtsen) ile özdeşleştirilebileceği düşünülmektedir. Ancak ne Fanni ne de bu iki *zanpu* hakkında kesin tarihî veriler bulunmaktadır. Bu bağlamda, JTS ve XTS’de Tibet’in kuruluşuna dair verilen bilgilerin güvenilirliği sorgulanmakta ve bu kayıtların yazım sürecinde doğruluğunun teyit edilmediği kanaati doğmaktadır.

Tang ve Tibet ilişkilerini konu alan Tang-Tibet Antlaşma Anıtı (唐蕃会盟碑) ve Gongbu Dimu Kaya Yazıtı (工布第穆摩崖刻石) gibi Tibetçe kitabelerde, “kutsal ve tanrısal hükümdar Huti Xibuye’nin dünyaya inerek Tibet’in hükümdarı olduğu” ifade edilmektedir.⁷⁵ Tibet’in kurucu atası olarak O-lde spu-rgyal adı geçmektedir. (Richardson, 1969: 32) Huti Xibuye isminin iki iminin yerleri değiştirildiğinde, Tibetçedeki “O-lde spu-rgyal” adının bir transkripsiyonuna ulaşıldığı görülmektedir (Hoffman, 1990: 373).

Tang Dönemi’nde yaşamış Wang Wei’in *Wang Youcheng Ji Jianzhu* adlı eserinde şu ifadeler yer almaktadır: “Başka bir görüşe göre, ilk ataları olan zanpu, kendisini gökten gelen

⁷⁵ http://www.tibetology.ac.cn/2022-11/13/content_42169175.htm

bir tanrı olarak tanımlamış ve ‘Huti Xibuye’ (鶻堤悉補野) ünvanını almıştır. Bu isim zamanla soyadı olarak benimsenmiştir.” “Tibetlilerin atası ‘Hutiboxiye’ (鶻提勃悉野), güçlü ve zeki bir lider olarak çeşitli Qiang kabilelerini kendine bağlamış ve bu toprakları kontrol altına almıştır. ‘Tibet’ (Tubo) adının kökeni, bu liderin adı olan ‘Bosuye’ (勃率野) ile ilişkilendirilmiştir.” (WYCJJZ, Tom. 17, s.6a).

Yukarıda sunulan veriler ışığında, JTS ve XTS’de Tibet Krallığı’nın kurucularının Xianbei kökenli Güney Liang hükümdarları, Tufa Lilugu, Nutan ve Fanni ile ilişkilendirilmesi önemli ölçüde şüphe uyandırmaktadır. JTS ve XTS dışında kalan diğer Çin kaynakları da dahil olmak üzere, Tibet tarihine ilişkin Çin kayıtlarında hem Tibetçe kaynaklarla örtüşen hem de çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Dolayısıyla, Tibet tarihine dair araştırmaların yalnızca Çin kaynaklarına dayanarak yapılmasının yeterli olmayacağı öngörülmektedir. Çin tarihî eserlerinin içerdiği özellikle Çin’e komşu “barbar/yabancı” halklar ile ilgili bilgiler dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır.

İkincisi, Tibet-Tang savaşı ile ilgili problem:

Daha önce de değinildiği üzere, her iki kaynağa göre de Songtsen Gampo, Tang Taizong’dan bir prenses istemiş, ret cevabı alınca önce Tuyuhun’a saldırmış, ardından Tang sınırlarını ihlal etmiştir. Hatta prenses verilmezse Tang topraklarını işgal etmekle tehditte bulunmuştur. Tarafların askerî gücüne ilişkin olarak, Tibet ordusunun 200.000, Tang ordusunun ise 50.000 kişi olduğu belirtilmektedir. Kayıtlara geçen tek çatışma, Songzhou’dan Tibet karargâhına düzenlenen bir gece baskınıdır ve bu baskında 1.000 Tibet askerinin öldürüldüğü ifade edilmektedir. Bunun üzerine Songtsen Gampo’nun korkuya kapılarak barış talebinde bulunduğu aktarılmaktadır. Anlatının bu kısmına kadar olan kısım kısmen anlaşılabilir niteliktedir. Ancak, Taizong’un bu barış talebini kabul etmesi ve üstelik bir Tang prensesini Songtsen Gampo ile evlendirmeyi onaylaması, mantık çerçevesinde izah edilmesi güç bir durum arz etmektedir. Zira savaşın çıkış nedeni evlilik teklifinin reddedilmesidir ve savaştan

galip çıktığı anlaşılan tarafın (Tang), mağlup konumundaki tarafın (Tibet) isteğini kabul etmesi tutarlı görünmemektedir.

Bu çelişkiye ilişkin olarak Japon araştırmacı Yamaguchi, Tibet-Tang savaşında taraflardan hiçbirinin kesin bir üstünlük sağlayamadığını, Tang'ın ileride kendisine bir fayda sağlamayacağını düşündüğü için evlilik teklifini mecburiyetten kabul ettiğini öne sürmektedir. Yamaguchi ayrıca, Tang ve Tuyuhun'un aynı dönemde (veya birlikte) haraç ödediklerini iddia etmekte ve bu görüşlerini *Eski Tibet Yıllıkları (Old Tibetan Annals)* ile *Eski Tibet Kroniği'ne (Old Tibetan Chronicle)* dayandırmaktadır (Yamaguchi, 1983: 683).

4.3.7 Ara Değerlendirme

JTS ve XTS arasındaki farklılıklar, bu metinlerin sadece tarihî olayları kaydetmekle kalmayıp, aynı zamanda onları farklı siyasî ve ideolojik bağlamlarda aktif olarak inşa ettiklerini ortaya koymaktadır. XTS'nin “sadeleştirme” eğilimi, çoğu zaman bilinçli bir tercihe işaret eder; bazı küçük ayrıntıları dışarıda bırakmakta, kişisel ifadeleri daha dolaylı bir anlatıma dönüştürmekte ve JTS'de bulunmayan bazı ek bilgileri metne dahil etmektedir. Örneğin, Tibet bakanlarının intiharına ilişkin kısa bir not eklemesi ya da belirli sahneleri daha özet bir biçimde sunması, XTS'nin anlatıyı belirli bir çerçevede yeniden düzenleme yaklaşımını yansıtır. Bu bakış açısı, Tang'ın konumunu daha avantajlı bir şekilde sunar. Bu nedenle, iki kaynak arasındaki karşıtlık, birinin diğerinden daha “doğru” olmasından ziyade, geçmişi farklı siyasî ihtiyaçlar ve tarih anlayışları doğrultusunda nasıl yeniden düzenlediklerini gösterir; JTS daha çok olayları olduğu gibi kaydetmeye çalışırken, XTS düzenlenmiş bir resmî hikâyeye sunar.

Ayrıca, her iki kaynağın da Tibet atalarını Xianbei kökenli hükümdarlarla ilişkilendirmesi, resmî Çin tarih yazıcılığının komşu halkların tarihini kendi tarihsel kapsamına dahil etme eğilimini gösterir. Bu nedenle, bu bilgiler Tibet kaynaklarıyla karşılaştırılarak dikkatle kullanılmalıdır. Son olarak, Tang'ın savaşı kazandığı iddiasına rağmen Tibet'in evlilik teklifini kabul etmesi mantıksız görünmektedir. Bu tutarsızlık, resmî anlatının arkasında, belki de bir

diplomatik pazarlık veya savaşın fiilî sonucuna dair kamuya açıklanmayan bir belirsizliğin varlığını düşündürmektedir.

4.4 Tang Gaozong ile Lu Dongzan ve Lun Qinling Dönemi

Bu bölüm, Tang Hanedanı'nın üçüncü hükümdarı Tang Gaozong'un hüküm sürdüğü 649-683 yıllarında Tang-Tibet ilişkilerini ihtiva etmektedir. Bu dönem, aynı zamanda 650-667 yılları arasında Tibet Krallığı'nın başbakanlığını ve *zanpunun* naipliğini yapan Lu Dongzan'ın (veya Lun Dongzan) aktif siyasî rol üstlendiği yılları kapsamaktadır. Lu Dongzan, yalnızca iç siyasette değil, aynı zamanda Tang ile sürdürülen diplomatik temaslarda da belirleyici bir aktör olmuş, Tibet'in dış politikasını yönlendiren başlıca figürlerden biri hâline gelmiştir. Tang sarayıyla yapılan yazışmaların çoğu bizzat onun adına düzenlenmiş; elçilerin gönderilmesi, hediyeleşmeler ve barış taleplerinde merkezi bir rol oynamıştır. Dolayısıyla bu dönem hem Tibet'in iç yönetiminde hem de Tang-Tibet ilişkilerinde Lu Dongzan'ın aracılığıyla şekillenen siyasî dengelerin öne çıktığı bir evre olarak değerlendirilmelidir. Lu Dongzan'ın ölümünden itibaren devlet yönetimi, 699 yılına kadar zanpuya naiplik yapan Lun Qinling'e emanet edilmiştir. Bu bölüm Qinling'in 683 yılına kadar olan faaliyetlerini de kapsamaktadır.

4.4.1 JTS Çevirisi

永徽元年，弄贊卒。

Yonghui saltanat devri ilk yılında (650) Longzan öldü.

高宗為之舉哀，遣右武侯將軍鮮於臣濟持節齎書吊祭。

Gaozong onun için yas tuttu, Sağ Wuhou⁷⁶ Komutanı Xianyu Chenji'yi taziyelerini iletmesi için saray fermanıyla [Tibet'e] gönderdi.

⁷⁶ Zuōyòu Wǔhòu (左右武侯): Saray Muhafızları Bölüğü, Sui Wendi tarafından kurulan on iki askerî-idarî birlikten (十二府) ikisini ifade eder. Her birinde birer başkomutan, ikişer komutan ve diğer görevliler bulunur; imparatorun seyahat ve seferleri sırasında önden ve arkadan refakat etmek, gündüz ve gece devriye gezmek gibi koruma ve güvenlik görevlerini yerine getirirlerdi. (Shen ve Xu, 1992, s. 96.)

弄贊子早死，其孫繼立，復號贊普，時年幼，國事皆委祿東贊。

Longzan'ın oğlu erken [yaşta] öldü [ve] torunu [aynı] Zanpu ünvanıyla tahta çıktı. Bu sırada [oldukça] gençti [ve] devlet işleri [Başbakan] Lu Dongzan'a teslim edildi.

祿東姓婁氏，雖不識文記，而性明毅嚴重，講兵訓師，雅有節制，吐蕃之並諸羌，雄霸本土，多其謀也。

Lu Dong, Xue kabilesindendir. Okuma yazma bilmemesine rağmen, bilge, kararlı, titiz bir karaktere sahipti. Ordusuna askerî eğitim verdi. İtidal sahibi ve kibar birisiydi. Tibet [Krallığı'nın] birleştirdiği tüm Qiangları kendi topraklarında hâkim kıldı. Çoğu onun stratejisi [sayesinde oldu]. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5222)

初，太宗既許降文成公主，贊普使祿東贊來迎，召見顧問，進對合旨，太宗禮之，有異諸蕃，乃拜祿東贊為右衛大將軍，又以邪琅長公主外孫女段氏妻之。

Taizong, Prenses Wencheng'in evlenmesine izin verdiğinde, Zanpu [prensesi] karşılaması için Lu Dongzan'ı göndermişti. [Taizong] [Lu Dongzan'ı] çağırdı, Lu Dongzan içeri girip [sorulara] makul [cevaplar verince], ona [diğer] tüm yabancılardan [daha] saygılı ve nazik [davrandı] ve ona sağ muhafız komutanı ünvanını verdi. Ayrıca [ona] Langya⁷⁷ Baş Prensesi'nin torunu olan, Duan ailesinden bir kadını eş [olarak vermek istedi].

祿東贊辭曰：「臣本國有婦，父母所聘，情不忍乖。」

Lu Dongzan redderek [şöyle] dedi: “Hizmetkârınızın, kendi ülkesinde karısı var. Annem ve babam seçti [onu]. Ayrılmaya gönlüm el vermez.

⁷⁷ Lángyá (琅邪): Günümüzde Shandong eyaletindeki Jiaonan kentinin güneybatısına karşılık gelir. (GDJM, s. 2595)

且贊普未謁公主，陪臣安敢輒娶。」

Ayrıca Zanpu, prensesi [henüz] görmemişken, bakanı olarak nasıl öncesinde evlenmeye cesaret edeyim!”

太宗嘉之，欲撫以厚恩，雖奇其答而不遂其請。

Taizong onu övdü, daha derin lütufta bulunmak istedi. Onun verdiği cevaplara şaşırsa da isteklerini yerine getirmedi.

祿東贊有子五人：長曰贊悉若，早死；次欽陵，次贊婆，次悉多干，次勃論。

Lu Dongzan’ın beş oğlu vardı. En büyüğü Zanziruo genç yaşta öldü, sonrakiler [sırasıyla] Qinling, Zampo, Xiduogan [ve] Bolun’du.

及東贊死，欽陵兄弟復專其國。

Lu Dongzan öldükten sonra, Qinling [ve] kardeşleri ülkelerini [tek başlarına] yönetmeye devam ettiler.

後與吐谷渾不和，龍朔、麟德中遞相表奏，各論曲直，國家依違，未為與奪。

Sonrasında Tuyuhun ile [aralarında] anlaşmazlık çıktı. Longshuo [ve] Linde saltanat devirleri arasında (661 - 665), hükümdara her biri birbirlerinin haklı olduğunu ileri sürdükleri [biri] bildiri gönderdiler. [Tang] Devleti tereddütte kalıp karar vermedi.

吐蕃怨怒，遂率兵以擊吐谷渾。

Tibet [bu duruma] alındı ve sinirlendi, ordusuyla Tuyuhun’a saldırdı.

吐谷渾大敗，河源王慕容諾曷鉢及弘化公主脫身走投涼州，遣使告急。

Tuyuhunlar [tamamen] yenildiler. Heyuan Kralı Murong Nuohebo⁷⁸ ve [eşi] Prenses Honghua⁷⁹ kurtulmak için Liangzhou'a⁸⁰ kaçtılar ve [hükümdardan] acil yardım istediler.

咸亨元年四月，詔以右威衛大將軍薛仁貴為邏婆道行軍大總管，左衛員外大將軍阿史那道真、右衛將軍郭待封為副，率眾十餘萬以討之。

Xianheng saltanat devrinin ilk yılının dördüncü ayında (670), saray fermanıyla Sağ Bölük Muhafız Komutanı Xue Rengui, 100.000 küsur kişilik ordusuyla düşmanı cezalandırmak için Lasa Yolu intikâlden sorumlu başkomutan olarak atandı. Yardımcılıklarına Sağ Muhafız Komutanı -toprak ağası- Aşina Daozhen⁸¹ ve Sağ Muhafız Komutanı Guo Daifeng verildi.

軍至大非川，為吐蕃大將論欽陵所敗，仁貴等並坐除名。

Ordu, Dafeichuan'da⁸² Tibet komutanı Lun Qinling tarafından yenilgiye uğratıldı. Rengui ve [diğer komutanların] rütbeleri düşürüldü.

吐谷渾全國盡沒，唯慕容諾曷鉢及其親信數千帳來內屬，仍徙於靈州。

⁷⁸ Mùróng Nuòhébō (慕容諾曷鉢): Tuyuhun Devleti'nin 635-672 yılları arasında hüküm süren son hanı.

⁷⁹ Hónghuà Gōngzhǔ (弘化公主): 623-698 yılları arasında yaşamış olan, Tang Hanedanı'nın yabancı bir liderle evlendirdiği ilk prensesi.

⁸⁰ Liángzhōu (涼州): 619 yılında yeniden kurulan idarî bölgenin, bu dönemde yetki alanı bugünkü Kansu'da Yongchang'ın doğusu ile Tianzhu'nun batısı arasındaki bölgeyle sınırlıydı. 742 yılında adı Wuwei Komutanlığı olarak değiştirildi; 758 yılında yeniden Liangzhou adını aldı. (GDJM, s. 2469)

⁸¹ Āshìnà Dàozhēn (阿史那道真): Tang Hanedanı'nda görev yapan bir Türk komutanı. Aşina She'er'in (阿史那社爾) oğlu.

⁸² Dàfēichuān (大非川): Dafeichuan, günümüzde Qinghai eyaleti Gonghe ilçesinin güneybatısındaki Cheji Ovası'nda yer alır. (GDJM, s. 148)

Tuyuhun Devleti tamamen yok edildi, sadece [kalan] birkaç bin çadırılık [nüfusla] Murong Nuohebo ve yandaşları gelip teslim oldular, sonra Lingzhou'a⁸³ göç ettiler.

自是吐蕃連歲寇邊，當、悉等州諸羌盡降之。

Bu tarihten itibaren, Tibet her yıl [sürekli] sınırı işgal etti. Dangzhou,⁸⁴ Xizhou'daki⁸⁵ Qiang [kabilelerinin] hepsi onlara boyun eğdi.

上元三年，進寇鄯、廓等州，殺掠人吏，高宗命尚書左僕射劉仁軌往洮河軍鎮守以御之。

Shangyuan saltanat devri 3. yılında (676), Shanzhou⁸⁶ ve Kuozhou⁸⁷ işgal edip yağmaladılar, insanları ve memurları öldürdüler, zorla alıp götürdüler. Gaozong, Başbakan Liu Rengui'yi Taohe⁸⁸ Garnizonu'na gönderip konuşlanmış orduyu savunması talimatını verdi.

儀鳳三年，又命中書令李敬玄兼鄯州都督，往代仁軌於洮河鎮守。

Yifeng saltanat devri 3. yılında (678), Rengui'nin yerine Taohe'daki garnizonu savunması için Başbakan Li Jingxuan, Shanzhou Valisi olarak atandı.

仍召募關內、河東及諸州驍勇，以為猛士，不簡色役。

⁸³ Língzhōu (靈州): Günümüzde Ningxia Hui özerk bölgesi, Lingwu ili civarı. (GDJM, s. 1610)

⁸⁴ Dāngzhōu (當州): Günümüz Ngawa Tibet ve Qiang özerk ili Heishui ilçesinin (黑水縣) kuzeyini kapsayan eski yerleşim yeri. (GDJM, s. 1135)

⁸⁵ Xīzhōu (悉州): Günümüz Sichuan eyaleti Mao ilçesinin (茂縣) kuzeybatısını kapsayan eski yerleşim yeri. (GDJM, s. 2713)

⁸⁶ Shànzhōu (鄯州): Günümüz Qinghai eyaleti Ledu ilçesi. Hakimiyet alanı yaklaşık olarak bugünkü Qinghai eyaletinin Xining, Huangzhong ve Ledu gibi şehir ve ilçelerine tekabül ediyordu. (GDJM, s. 3161)

⁸⁷ Kuòzhōu (廓州): İdare alanı bugünkü Qinghai eyaleti Hualong Huizu özerk ilçesi ve Jianzha ilçesi ve çevresini kapsayan yerleşim yeri. (GDJM, s. 3097)

⁸⁸ Táo Hé (洮河): Tao Nehri, Tibetçede "Ejderha Suyu" veya "Kutsal Su" anlamına gelir. Kansu ve Qinghai eyaletleri arasındaki Xiqing Dağı'nın (西頃山) doğu eteklerinden doğar, Lintao ilçesinden (臨洮縣) geçer ve Yongjing ilçesi (永靖縣) yakınlarından Sarı Nehir'e katılır. (GDJM, s. 2278)

Ayrıca Guannei⁸⁹, Hedong⁹⁰ ve diğer illerden cesur [insanları] topladılar. Cesur olduğunu düşündükleri [kim varsa] yaptıkları işlere bakmadan [orduya aldılar].

亦有嘗任文武官者召入殿庭賜宴，遣往擊之。

Ayrıca sivil ve askerî görevlilerinin hepsi saraya davet edilip ziyafet verildi [ve sonrasında] saldırıya gönderildiler.

又令益州長史李孝逸、嶺南都督拓王奉等發劍南、山南兵募以防禦之。

Yizhou⁹¹ Vali Yardımcısı Li Xiaoyi ve Xizhou⁹² Askerî Valisi Tuowang Feng'a Jiannan ve Shannan'ı savunması için asker toplayıp göndermesi emredildi. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5223)

其年秋，敬玄與工部尚書劉審禮，率兵與吐蕃戰於青海。

O yılın sonbaharında, [Li] Jingxuan ve Çalışma (Bayındırlık) Bakanı Liu Shenli, ordularının başında Qinghai'da Tibet ile savaşa girdiler.

官軍敗績，審禮沒於陣，敬玄按軍不敢救。

⁸⁹ Guānnèi (關內): Tang Dönemi'nde Guannei şu bölgeleri kapsardı: Hangu Geçidi'nin doğusu (Sarı Nehir çevresi), Tongguan Geçidi'nin batısı ve Shaanxi eyaleti, özellikle Chang'an ve çevresindeki bölgeler bu terimin içine dahildi. (GDJM, s. 1245)

⁹⁰ Hédōng (河東): Hedong, Tang Hanedanı'ndan sonra genellikle günümüz Shanxi (山西) eyaletinin tamamını belirtmek için kullanılmıştır. (GDJM, s. 1910)

⁹¹ Yìzhōu (益州): Yetki alanı günümüz Sichuan eyaleti Chengdu şehri ve civarındaki birçok ilçeyi kapsayan eski yerleşim yeri. (GDJM, s. 2519)

⁹² Xìzhōu (巂州): Günümüz Sichuan eyaleti Xichang şehri. İdare alanı yaklaşık olarak bugünkü Sichuan eyaletinin Mianning, Yuexi ve Meigu ilçelerinin güneyini, Jinsha Nehri'nin batısı ve kuzeyini, Yanyuan ve Yanjing ilçelerinin ise doğusunu kapsıyordu. (GDJM, s. 3303)

[Tang] ordusu bozguna uğradı, Shenli savaşta öldürüldü, Jingxuan ordusunu hareket ettirip yardım etmeye cesaret edemedi.

俄而收軍卻出，頓於承風嶺，阻泥溝不能動，賊屯於高岡以壓之。

Çok geçmeden ordusunu toplayıp tekrar harekete geçti. Çamurdan bir hendeğin engellemesinden [dolayı] [çok fazla] hareket edemedikleri Chengfengling’de⁹³ konuşlandı. Düşman [ise] onları kontrol etmek için yüksek bir yamaçta konuşlandı.

偏將左領軍員外將軍黑齒常之率敢死之士五百人，夜斫賊營，賊遂潰亂，自相蹂踐，死者三百餘人。

Sol Kanat Komutanı *Yuanwai*⁹⁴ Heichi Changzhi, korkusuz (ölümünden korkmayan) 500’ü aşkın askerle geceleyin düşman karargâhına baskın yaptı. Düşman [ordusu] neye uğradığını şaşırды, [o hengamede] birbirlerini ezdiler ve 300’ü aşkın kişi öldü.

敬玄遂擁眾鄴州，坐改為衡州刺史。

Jingxuan askerlerini toplayıp Shanzhou’a gitti. Hengzhou valisi olarak rütbesi düşürüldü (cezalandırıldı).

往劍南兵募，於茂州之西南築安戎城以壓其境。

⁹³ Chéngfēnglǐng (承風嶺): Eski bir dağ adıdır. Bugünkü Qinghai eyaleti, Gonghe ilçesinin kuzeydoğusundaki Dongba’nın kuzeyinde yer alır. (GDJM, s. 2013)

⁹⁴ Yuánwài (員外): Bu terim, geleneksel olarak sarayın resmî yapılanmasının dışında yer alan, ancak sarayla ilişkili olan memurları tanımlamak için kullanılırdı. Heichi Changzhi (黑齒常之) da Kore kökenli bir Tang komutanıdır. “Çin Hanedanlar Tarihi Resmî Görevler ve Ünvanlar Sözlüğü”nde *Yuanwai*’ın kadro dışı gibi görünse de fiilen resmî kadro içinde olduğu belirtilir. (Shen ve Xu, 1992, s. 176)

Jiannan'a [varıp] asker için adam toplandı. Maozhou'un⁹⁵ güneybatısında, sınırı savunmak için Anrong Kalesi⁹⁶ inşa edildi.

俄有生羌為吐蕃鄉導，攻陷其城，遂引兵守之。

[Ancak] [orada] yaşayan Qianglar, Tibetlilere yol gösterdi ve [Tibet ordusu] o şehri ele geçirdi [ve] daha sonra oraya konuşlandılar.

時吐蕃盡收羊同、黨項及諸羌之地，東與涼、松、茂、巂等州相接，南至婆羅門，西又攻陷龜茲、疏勒等四鎮，北抵突厥，地方萬餘里，自漢、魏已來，西戎之盛，未之有也。

Bu sırada Tibet; Yangdong, Tangut ve tüm Qiang kabilelerinin topraklarını tamamen ele geçirdi. [Böylece] doğudaki Liang[zhou], Song[zhou], Mao[zhou] [ve] Xi[zhou] ile sınır komşusu oldu. Güneyde Poluomen,⁹⁷ batıda Kuça/Kuçar (günümüzdeki Aksu ili), Kaşgar [dahil] dört garnizonu ele geçirip kuzeyde Göktürk [sınırlarına] ulaştılar. Toprakları 10.000 *liyi* aşyordu. Han [ve] Wei [dönemlerinden] beri Xironglar⁹⁸ [bu kadar] güçlü olmamıştı.

高宗聞審禮等敗沒，召侍臣問綏御之策，中書舍人郭正一曰：

⁹⁵ Mào zhōu (茂州): Günümüz Sichuan eyaleti Ngawa Tibet ve Qiang özerk bölgesine bağlı Mao ilçesi (茂县). (GDJM, s. 1729)

⁹⁶ Ānróng Chéng (安戎城): Günümüz Sichuan eyaleti Xiaojin ilçesinin (小金縣) kuzeydoğusunda yer almaktadır. 677 yılında, Tibet'e giden Nanzhao yolunu kontrol etmek amacıyla inşa edilmiştir. 680 yılında Tibet tarafından ele geçirilmiştir. (GDJM, s. 1291)

⁹⁷ Póluómén (婆羅門): Hindistan'ın diğer adıdır.

⁹⁸ Xīróng (西戎): Antik Çin'de batı ve kuzeybatı taraflarında yaşayan Çinli olmayan halkların genel adı. Ayrıca Çin tarihî kayıtlarında zaman zaman Tibet için kullanılan genel bir terim. (Kirilen, 2012, s.85)

Gaozong, Shenli'nin ve diğerlerinin yenilgisi ve ölümüyle ilgili haberi aldığıında, barış veya savaş konusunda danışmak için bakanlarını çağırdı. Saray Sekreteri⁹⁹ Guo Zhengyi [şöyle] dedi:

「吐蕃作梗，年歲已深，命將興師，相繼不絕。」

“Tibet uzun yıllar bize sıkıntı çıkardı. Komutanlar görevlendirildi ve [her yıl] art arda ordu gönderildi.

空勞士馬，虛費糧儲，近討則徒損兵威，深入則未窮巢穴，望少發兵募，且遣備邊，明烽堠，勿令侵抄。

Askerlerimiz ve atlarımız boşu boşuna sıkıntı çektiler, tahıllarımız ve stoklarımız nafile yere tükendi. Bastırmak için ordu göndersek sadece askerin gücü azalır [ve] yine de yüksek [yerlerdeki] inlerine (yuvalarına) asla giremeyiz. [Hizmetkârınız olarak] beklentim, kısa bir sürede [buraya] gönderilen askerler toplanıp sınırı korumaya sevk edilsin, gözetleme kulelerinin ateşlerini yakıp işgal ve yağma önlensin.

使國用豐足，人心葉同，寬之數年，可一舉而滅。」

Eğer devletin kaynakları bollaşır [ve] halkın iradesi tek yürek olursa, birkaç yıl geçtikten sonra onları tek seferde yok edebiliriz.”

給事中劉齊賢、皇甫文亮等皆言嚴守之便。

⁹⁹ Zhōngshū Shě rén (中書舍人): Memuriyet ünvanıdır. Tang Hanedanı'nda hükümdarın kıdemli sekreteri olarak bilinir. Ferman taslağı hazırlama, imparatora eşlik etme, emirleri duyurma, taziye ve tebrik mesajlarını iletme, sunulan raporları kabul etme ve Zhongshu biriminin işlerini yönetme görevlerini üstlendiler. Tang Dönemi'nin başlarında kısa süre “Neishi Sheren” (內史舍人) olarak adlandırılmıştır. (Shen ve Xu, 1992, s. 67)

Saray Sekreteri Liu Qixian, Huangfu Wenliang dahil bütün bakanlar [sınırın] sıkı bir şekilde korunmasının uygun olacağını söylediler.

尋而黑齒常之破吐蕃大將贊婆及素和貴於良非川，殺獲二千餘級，吐蕃遂引退。

Kısa zamanda Heichi Changzhi, Liangfei Nehri'nde,¹⁰⁰ Tibet komutanı Zampo'yu ve Suhegui'yi¹⁰¹ yenerek 2.000'den fazla [askeri] öldürdü [ve] esir aldı. Tibet [ordusu] sonrasında geri çekildi.

詔以常之為河源軍使以鎮御之。

Saray fermanı ile Changzhi, [bölgeyi] savunması ve idare etmesi amacıyla Heyuan Garnizon Komutanı olarak atandı.

儀鳳四年，贊普卒，其子器弩悉弄嗣位，復號贊普，時年八歲，國政復委於欽陵。

Yifeng saltanat devri 4. yılında (679) zanpu öldü. Oğlu Qinuxilong¹⁰² aynı zanpu ünvanıyla tahta geçti. O sırada 8 yaşındaydı [ve] devlet yönetimi önceden olduğu gibi Qinling'e emanet edildi.

遣其大臣論寒調傍來告喪。且請和。

Başbakan Lunhan Diaobang yas haberini vermesi için gönderildi ve barış istendi.

高宗遣郎將宋令文入蕃會葬。

¹⁰⁰ Liángfēichuān (良非川): Günümüz Qinghai eyaleti Gonghe ilçesinde yer alan Qiabuqia Nehri'dir. (GDJM, s. 1594)

¹⁰¹ Sùhéguì (素和貴): Tibet ile savaşırken saf değiştirip Tibet tarafında savaşan üst düzey Tuyuhun yetkilisi.

¹⁰² Qìnxūlǒng (器弩悉弄): Tibet Krallığı'nın 676'dan 704'e kadar hüküm süren 35. zanpusudur. Chidū Sōngzàn (赤都松贊) olarak da bilinir.

Gaozong, Askerî Ataşe Song Lingwen'ı cenazeye katılması için Tibet'e gönderdi.

永隆元年，文成公主薨，高宗又遣使吊祭之。

Yonglong saltanat devri ilk yılında (680), Prenses Wencheng vefat etti. Gaozong cenaze törenine katılması için yine [bir] elçi gönderdi.

4.4.2 XTS Çevirisi

顯慶三年，獻金盃、金頗羅等，復請昏。

Xianqing saltanat devri 3. yılında (658), [Tibet, Tang sarayına] altın kap ve kadehler gibi hediyeler sunarak tekrar evlilik istedi.

未幾，吐谷渾內附，祿東贊怨忿，率銳兵擊之，而吐谷渾大臣素和貴奔吐蕃，槩以虛實，故吐蕃能破其國。

Çok geçmeden, Tuyuhun [Tang'a] bağlılığını bildirdi. Lu Dongzan [buna] içerlendi [ve] kızdı. Seçkin [bir] orduyla onlara saldırdı. Üst düzey Tuyuhun yetkilisi [olan] Suhegui Tibet'e kaçtı [ve ülkesinin] durumu ve gücü [ile ilgili bilgileri Tibet'e] verdi. Böylece Tibet [Tuyuhun] ülkesini yenebildi.

慕容諾曷鉢與弘化公主引殘落走涼州，詔涼州都督鄭仁泰為青海道行軍大總管，率將軍獨孤卿雲等屯涼、鄯，左武侯大將軍蘇定方為安集大使，為諸將節度，以定其亂。

Murong Nuohebo ve [eşi] Prenses Honghua, geri kalan kabilelerle [beraber] Liangzhou'a kaçtılar. [Hükümdar], Liangzhou Askerî Valisi Zheng Rentai'ı Qinghai Yolu intikâlden sorumlu komutanı olarak atadı. Komutan Dugu Qingyun ve diğerleri Liang[zhou] ve Shan[zhou]'da

konuşlandı. [Ayrıca] Sol Wuhou Başkomutanı Su Dingfang Düzeni Tesis Elçisi olarak atandı. Bütün komutanlar [birlikte bu] karışıklığı sona erdirmek için görevlendirildi.

吐蕃使論仲琮入朝，表吐谷渾罪，帝遣使者譙讓，乃使來請與吐谷渾平憾，求赤水地牧馬，不許。

Tibet elçisi Lun Zhongcong saraya geldi [ve] Tuyuhun'un suçlarını dile getirdi. Hükümdar uyarmak (azarlamak) elçi gönderdi. [Tibet] elçisi [Saray'dan] Tuyuhun ile olan husumeti sona erdirmesini rica etti. [Ayrıca] Chishui bölgesinde atlarını otlatma¹⁰³ talebinde bulunundu [ancak bu talep] reddedildi.

會祿東贊死。

O sırada Lu Dongzan öldü.

東贊不知書而性明毅，用兵有節制，吐蕃倚之，遂為強國。

[Lu] Dongzan okuma yazma bilmemesine rağmen bilge ve kararlı [bir] kişiliğe [sahipti]. Orduyu ölçülü kullanırdı [ve] Tibet [Devleti] ona güvenirdi. Sonrasında [Tibet'i] güçlü bir ülke yaptı.

始入朝，占對合旨，太宗擢拜右衛大將軍，以瑯邪公主外孫妻之。

[Lu Dongzan] saraya ilk geldiğinde [sorulara] makul cevaplar verince Taizong ona sağ muhafız komutanı ünvanını verdi. Langya Prensesi'nin torunu olan, Duan ailesinden [bir kadını] eş [olarak vermek istedi].

¹⁰³ Mù mǎ (牧馬): Bu tabir “at otlatma” manasına geldiği gibi ayrıca “atlarını konuşturmak, o bölgede asker bulundurup sınırları korumak” manasında da kullanılabilir. (<https://www.zdic.net/hans/牧馬>)

祿東贊自言：「先臣為聘婦，不敢奉詔。且贊普未謁公主，陪臣敢辭！」

Lu Dongzan [şöyle] dedi: “Annem ve babamın seçtiği [bir] karım var, [o yüzden bu] emrinizi kabul etmeye cesaret edemem. Ayrıca Zanpu prensesi [henüz] görmemişken, bakanı [olarak bunu] söylemeye nasıl cesaret ederim!”

帝異其言，然欲懷以恩，不聽也。

Hükümdar onun sözlerine şaşırdı, lütuf da bulunmak istese de onun [isteklerine] izin vermedi.

有子曰欽陵、曰贊婆、曰悉多於、曰勃論。

[Lu Dongzan'ın] Qinling, Zanpo, Xiduoyu [ve] Bolun adında oğulları vardı.

祿東贊死，而兄弟並當國。

Lu Dongzan öldükten sonra [bu dört] kardeş ülkeyi beraber yönetti.

自是歲入邊，盡破有諸羌羈縻十二州。

Bundan sonraki yıllarda sınır bölgelerine girdi [ve] Qiangların bulunduğu on iki *Jimi* (Gevşek Dizgin)¹⁰⁴ bölgesini tamamen işgal etti.

¹⁰⁴ Jimi (羈縻): Jimi ya da Gevşek Dizgin politikası, merkezî yönetim tarafından, genellikle sınır bölgelerindeki etnik grupları yönetme ve kontrol etme amacıyla uygulanan bir özerk yönetim şeklidir. Bu politika çerçevesinde, sınır bölgelerindeki yerel liderlere özerklik verilir ve onların yerel nüfusu kontrol etme, vergi toplama ve askerî güçlerini yönetme gibi konularda sorumluluk almaları sağlanırdı. Bu politika, farklı etnik grupları bir arada tutma ve genişlemiş sınırlar üzerinde kontrol sağlama amacını taşıyordu.

Tibet'in 667 yılında işgal ettiği bu on iki bölge Du, Liu, Jue, Tiao, Cou, Ban, Fu, Qi, Er, Huang, Lü, Cha bölgeleridir. (<http://www.amdotibet.com/history/zhuanli/2021-12-21/21287.html>)

總章中，議徙吐谷渾部於涼州旁南山。

Zong Zhang saltanat devri ortalarında (669) Tuyuhun kabilesinin Liangzhou'un güneyindeki dağlık bölgeye¹⁰⁵ taşınması tartışıldı.

帝刘吐蕃之入，召宰相姜恪閭立本、將軍契苾何力等議先擊吐蕃。

Hükümdar, Tibet'in istilalarının yok edilmesi [amacıyla] başbakanlar Jiang Ke [ve] Yan Liben, komutan Qibie Heli ve diğerlerini Tibet'e saldırı başlatma [konusunda] tartışmak üzere [saraya] çağırdı.

立本曰：「民饑未可以師。」

Liben [şöyle] dedi: “Halk aç, asker gönderemezler.”

何力曰：「吐蕃介在西極，臣恐師到，獸竄山伏，捕討無所得，至春復侵吐谷渾。臣請勿救，使疑吾力困而驕之，一舉可滅也。」

Heli [şöyle] dedi: “Tibet, batının en ucunda yer alıyor. Askerlerimiz [oraya] vardığında, [Tibet ordusu] vahşi hayvanlar [gibi] dağlara kaçıp saklanabilir [ve kimseyi] yakalayıp cezalandıramayız. İlkbahar geldiğinde tekrar Tuyuhun'u işgal edebilirler. Hizmetkârınız [onlara] yardım etmeyiniz ki, güçsüz ve kibirli olduğumuzu düşünsünler, [böylece] tek hamlede onları yok edebiliriz.”

恪曰：「不然，吐谷渾方衰，吐蕃負勝，以衰氣拒勝兵，戰必不亢，不救則滅。臣謂王師亟助之，使國幸存，後且徐圖可也。」

¹⁰⁵ Nánshān (南山): Günümüzde Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güney sınırındaki Kunlun ve Altun dağları ile Kansu eyaletinin güney sınırındaki Qilian Dağları'nı ifade eder. (GDJM. s.2056)

Ke [şöyle] dedi: “Hayır, Tuyuhun tarafı zayıf, Tibet galip [taraf], zayıf [bir] ruhla muzaffer [bir] orduya [karşı] muhakkak başarısız olacaktır. Yardım edilmezse yok olurlar. Hizmetkârınız, hanedan ordusunun onlara yardım etmesi [gerektiğini] düşünüyor. [Böylece] [Tuyuhun] ülkesi varlığını devam ettirir ve sonra sakince [bir] plan yapılabilir.”

議不決，亦不克徙。

Tartışma sonuçsuz kaldı [ve Tuyuhun halkının] taşınması da gerçekleşmedi. (XTS, 1975, Tom. 216: 6075)

咸亨元年，入殘羈縻十八州，率於闐取龜茲撥換城，於是安西四鎮並廢。

Xianheng saltanat devrinin ilk yılında (670), [Tibet] on sekiz *Jimi* bölgesini işgal etti. Hotan’dan [girip] Kuça’yı (Aksu) aldılar ve şehrin [idaresi] el değiştirdi. Böylelikle Anxi’nin dört garnizonu ortadan kaldırıldı.

詔右威衛大將軍薛仁貴為邏娑道行軍大總管，左衛員外大將軍阿史那道真、左衛將軍郭待封自副，出討吐蕃，並護吐谷渾還國。

Saray fermanıyla Sağ Bölük Muhafız Komutanı Xue Rengui, Lasa Yolu intikâlden sorumlu komutan olarak atandı. Yardımcılıklarına Sağ Muhafız Komutanı -toprak ağası- Aşina Daozhen ve Sağ Muhafız Komutanı Guo Daifeng verildi. Tibet [ordusunu] cezalandırıp Tuyuhun’u koruyacak [ve] başkente geri döneceklerdi.

師凡十餘萬，至大非川，為欽陵所拒，王師敗績，遂滅吐谷渾而盡有其地。

Ordunun [mevcudu] toplam 100.000'in üzerindeydi. Dafeichuan'da [Tibet komutanı] Lun Qinling tarafından savuşturuldu. Saray Ordusu bozguna uğradı. Sonrasında Tuyuhun'u ortadan kaldırdılar [ve] topraklarını tamamen ele geçirdiler.

詔司戎太常伯、同東西臺三品姜恪為涼州道行軍大總管出討，會恪卒，班師。

Saray fermanıyla, Savaş Bakanı [ve] Başbakan Jiang Ke [düşmanı cezalandırmak amacıyla] Liangzhou Yolu intikâlden sorumlu komutan olarak atandı [ancak Jiang] Ke öldü [ve] ordu geri çekildi.

吐蕃遣大臣仲琮入朝。

Tibet, Başbakan Zhong Cong'u saraya gönderdi.

仲琮少游太學，頗知書。

Zhong Cong gençliğinde Saray Akademisi'nde okumuştı [ve] oldukça bilgiliydi.

帝召見問曰：「贊普孰與其祖賢？」

Hükümdar [onu] çağırıp sordu: “Tibet zanpularından hangisi atalarından daha bilge?”

對曰：「勇果善斷不逮也，然勤以治國，下無敢欺，令主也。」

[Zhong Cong şöyle] cevap verdi: “Zanpu, cesaret ve kararlılıkta atalarına yetişemese de ülkesini yönetmede gayretli, altındakilerin [onu] aldatmaya cesaret edemediği erdemli bir hükümdardır.

且吐蕃居寒露之野，物產寡薄，烏海之陰，盛夏積雪，暑暍冬裘。

Ayrıca, Tibet [halkı] soğuk ve açık arazilerde yaşar, doğal kaynakları yetersizdir; Wuhai'nin¹⁰⁶ gölgeleri bile yazları karla kaplıdır. İnsanlar yazın aba, kışın kürk giyerler.

隨水草以牧，寒則城處，施廬帳。

[Hayvanlarını] otlatmak için su ve otlak ararlar. Soğuk [aylarda] çadırlarını kurup şehir [içinde] yaşarlar.

器用不當中國萬分一。

Kullandıkları eşyalar Çin'inin binde biri bile etmez.

但上下一力，議事自下，因人所利而行，是能久而強也。」

Fakat hükümet ve halk birlikte çaba gösterir, meseleler alt taraftan başlayarak [ele alınır]. Halkın yararına göre hareket edilir, [bu da devletin] uzun süre güçlü [kalmasını] sağlar.”

帝曰：「吐谷渾與吐蕃本甥舅國，素和貴叛其主，吐蕃任之，奪其土地。

Hükümdar dedi ki: “Tuyuhun ve Tibet esasen kayınpeder-damat ilişkisine sahip/akraba devletlerdi. Suhegui vatanına ihanet etti, Tibet onu görevlendirdi [ve Tuyuhun] topraklarını ele geçirdi.

薛仁貴等往定慕容氏，又伏擊之，而寇我涼州，何邪？」

Xue Rengui ve yanındakiler Murong kabilesini teskin etmek için [Tuyuhun ülkesine] gitti; ancak [Tibet] onu pusuya düşürdü [ve sonra] Liangzhou'yu yağmaladı, bunun sebebi nedir?”

¹⁰⁶ Wūhǎi (烏海): Günümüz Qinghai eyaleti Xinghai ve Maduo ilçelerinin sınırında yer alan Kuhai bölgesidir. (GDJM, s. 544)

仲琮頓首曰：「臣奉命來獻，它非所聞。」

Zhong Cong el pençe divan durup [şöyle] dedi: “Ben emir üzerine buraya geldim, [bu konuda] bilgim yok.”

帝聽其答。然以仲琮非用事臣，故殺其禮。

Hükümdar elçinin cevaplarını onayladı ancak Zhong Cong [statüsü yüksek] bir bakan olmadığı için teşrîfatı asgarî düzeye indirdiler.

上元二年，遣大臣論吐渾彌來請和，且求與吐谷渾脩好，帝不聽。

Shangyuan saltanat devri 2. yılında (675), [Tibet] barış istemek ve aynı zamanda Tuyuhun ile dostane ilişkileri iyileştirme teklifinde [bulunmak üzere] Başbakan Luntuhunmi'yi gönderdi. Hükümdar [bu teklifi] reddetti.

明年，攻鄯、廓、河、芳四州，殺略吏及馬牛萬計。

Ertesi yıl (676), Shanzhou, Kuozhou, Hezhou,¹⁰⁷ Fangzhou¹⁰⁸ [olmak üzere] dört bölgeyi işgal etti. Pek çok sayıda memur öldürüp at [ve] inek yağmaladılar.

乃詔周王顯為洮州道行軍元帥，率工部尚書劉審禮等十二總管，以相王輪為涼州道行軍元帥，率左衛大將軍契苾何力、鴻臚卿蕭嗣業等軍討之。

¹⁰⁷ Hézhōu (河州): Günümüz Kansu eyaleti Linxia şehri. Tang Dönemi'nde bir süre Anxiang olarak anıldıktan sonra 762 yılında Tibet kontrolüne geçti. (GDJM, s. 1910)

¹⁰⁸ Fāngzhōu (芳州): İdare alanı günümüz Kansu eyaleti Diebu ilçesini kapsayan bölge. (GDJM, s. 1432)

Bunun üzerine hükümdar, düşmanı durdurmak için, Zhou Prensi Xian'i¹⁰⁹ Taozhou Yolu intikâlden sorumlu mareşal olarak atayıp emrine Çalışma (Bayındırlık) Bakanı Liu Shenli [dahil olmak üzere] on iki komutan verdi; bunun yanı sıra Xiang Prensi Lun'u¹¹⁰ Liangzhou Yolu intikâlden sorumlu mareşal olarak atayıp emrine Sol Muhafız Başkomutanı Qibie Heli ve Diplomatik Törenler Bakanı¹¹¹ Xiao Siye [dahil olmak üzere bir] ordu verdi.

二王不克行。

İki prens de başarısız oldu.

吐蕃進攻疊州，破密恭、丹嶺二縣，又攻扶州，敗守將。

Tibet, Diezhou'a¹¹² saldırdı, Migong ve Danling¹¹³ ilçelerini ele geçirdi, ardından Fuzhou'ya¹¹⁴ saldırarak [orayı] savunan komutanı mağlup etti.

乃高選尚書左僕射劉仁軌為洮河鎮守使，久之，無功。

Bunun üzerine Gao[zong], Başbakan Liu Rengui'yi Taohe valisi olarak gönderdi [ancak] uzun bir süre başarı elde edemedi. (XTS, 1975, Tom. 216: 6076)

¹⁰⁹ Zhōu Wáng Xiǎn (周王顯): Zhou Prensi Xian'in esas ismi Li Xian (李顯)'dir. Li Zhe (李哲) olarak da bilinir. Tang Gaozong'un yedinci oğlu olup 683 yılında Tang Zhongzong (唐中宗) adıyla Tang Hanedanı'nın dördüncü hükümdarı olmuştur.

¹¹⁰ Xiāng Wáng Lún (相王輪): Xiang Prensi Lun'un esas ismi Li Lun (李輪)'dür. Tang Gaozong'un sekizinci oğlu olup 684–690 yılları arasında ve 710–712 yılları arasında Tang Ruizong (唐睿宗) adıyla Tang Hanedanı'nda hükümdarlık yapmıştır.

¹¹¹ Hónglúqīng (鴻臚卿): Saray seremonileri, diplomatik protokoller ve yabancı heyetlerin ağırlandığından sorumlu olan *Honglu Si* (鴻臚寺, Protokol Dairesi) biriminin en üst düzey yöneticisi. Saraya gelen elçilerin kabulü ve çeşitli etnik gruplarla olan ilişkilerin idari kayıtlarından sorumludur. (Shen ve Xu, 1992, s. 325)

¹¹² Diézhōu (疊州): Günümüz Kansu eyaleti Diebu ilçesi sınırları içinde yer alan eski bir yerleşim yeri. (GDJM, s. 3123)

¹¹³ Dānlǐng (丹嶺): Günümüz Kansu eyaleti Diebu ilçesinin güneydoğusunda yer alan eski bir yerleşim yeri. (GDJM, s. 542)

¹¹⁴ Fúzhōu (扶州): Günümüz Sichuan eyaletine bağlı Jiuzhaigou (eski adıyla Nanping) ilçesi civarında, Sui ve Tang hanedanları döneminde varlık göstermiş eski bir idari bölge. (GDJM, s. 1465)

吐蕃與西突厥連兵攻安西，復命中書令李敬玄為洮河道行軍大總管、西河鎮撫大使、鄯州都督，代仁軌。Tibet ve Batı Göktürkler Anxi'ye saldırmak için birleştiler. Bunun üzerine [hükümdar], [Liu] Rengui'nin yerine Başbakan Li Jingxuan'ı Taohe Yolu intikâlden sorumlu başkomutan, Xihe¹¹⁵ Garnizon Komutanı [ve] Shanzhou Valisi olarak atadı.

下詔募猛士，毋限籍役痕負，帝自臨遣。

[Hükümdar], cesur savaşçıları toplamak için [bir] ferman yayınladı; kişilerin kökenlerine, geçmişteki hizmetlerine bakılmaksızın [hepsini orduya alındı]. Hükümdar, [seçilenleri sefere] bizzat gönderdi.

又敕益州長史李孝逸、嶲州都督拓王奉益發劍南、山南士。

Ayrıca, Yizhou Vali Yardımcısı Li Xiaoyi ve Xizhou Askerî Valisi Tuo Wangfeng'a, Jiannan ve Shannan'a daha fazla asker göndermeleri için emir verildi.

先戰龍支，吐蕃敗。

İlk önce Longzhi'da¹¹⁶ savaşıldı [ve] Tibet yenildi.

敬玄率劉審禮擊吐蕃青海上，審禮戰沒。

[Li] Jingxuan, Liu Shenli ile birlikte Tibet'e Qinghai'da saldırdı, [Liu] Shenli savaşta öldü.

¹¹⁵ Xīhé (西河): Çin coğrafyasında “Xihe” adıyla birçok nehir, ilçe ve kasaba bulunmaktadır. Ancak, metinde Taohe ve Shanzhou'un aynı bağlamda yer alması göz önünde bulundurulduğunda Xihe'nin İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin batı kesiminde yer alan, Ejinaqi bölgesinin Huxi köyü yakınlarından kuzeye doğru akarak Gashunuoer Gölü'ne dökülen veya Jialing Nehri'nin bir kolu olup Sichuan eyaletinin kuzeyinde bulunan nehir olduğu değerlendirilmektedir. (GDJM, s. 1066-1067)

¹¹⁶ Lóngzhī (龍支): Günümüzde Qinghai eyaletinin Haibei Tibet Özerk Bölgesi Haiyan ilçesi sınırları içinde yer alır. Longqi (龍耆) olarak da bilinir. (GDJM, s. 727)

敬玄頓承風嶺，礙險不得縱，吐蕃壓王師屯，左領軍將軍黑齒常之率死士五百，夜斧其營，虜驚，自相輻藉而死者甚眾，乃引去。

[Li] Jingxuan, Chengfengling’de konuşlandı, tehlike [yüzünden] ilerleyemedi. Tibet, kraliyet ordusunun karargâhını bastı. Sol Kanat Komutanı Heichi Changzhi, ölümü [göze alan] 500 askerle beraber geceleyin düşman karargâhına baskın düzenledi. Düşman şaşırıldı, kendi aralarında çatışmaya başladı ve çok fazla sayıda kişi öldü. Sonunda geri çekildiler.

敬玄僅脫。

Jingxuan zar zor kaçabildi.

帝既儒仁無遠略，見諸將數敗，乃博咨近臣，求所以御之之術。

Hükümdar zaten uysal (yumuşak huylu) [ve] merhametli [olduğu için] ileri görüşlülükten yoksundu; komutanlarının defalarca yenilgisini görünce, [düşmanın] direnme yöntemlerinin sebeplerini bulmak amacıyla yakın danışmanlarını topladı.

帝曰：「朕未始擐甲履軍，往者滅高麗、百濟，比歲用師，中國騷然，朕至今悔之。今吐蕃內侵，盍為我謀？」

Hükümdar [şöyle] dedi: “Ben hiç savaş zırhını giyip orduda yer almadım. Geçmişte Koguryo ve Baekje’yi¹¹⁷ yok ettik, ordumuz yıllarca savaştı [ve bu yüzden] Çin karıştı. Ben hâlâ bunun pişmanlığını [yaşıyorum]. Şimdi Tibet içeriden saldırıyor, [bunun için] bana bir çare [düşünebilir misiniz]?”

¹¹⁷ Koguryo (Gāoli, 高麗), 918-1392 tarihleri arasında Kore’de hüküm sürmüş bir krallık. Baekje (Bǎiji, 百濟) MÖ 18 yılında yine Kore’de kurulan bir krallık olup 660 yılında Tang ve diğer Kore krallığı Silla tarafından yıkılmıştır.

中書舍人劉禕之等具對，須家給人足可擊也。

Saray Sekreteri Liu Yizhi ve yanındakiler [şöyle] yanıtladı: “Saldırmak için yeterli askerî teçhizat ve insan gücüne sahip olmalıyız.”

或言賊險黠不可與和，或言營田嚴守便。

Bazıları, düşmanın tehlikeli [ve] kurnaz olduğunu, barış yapılamayacağını söyledi; bazıları ise tarlaları işlemenin [ve] sıkı [bir] savunma yapmanın daha uygun [olacağını] söyledi.

惟中書侍郎薛元超謂：「縱敵生患，不如料兵擊之。」

Sadece Bakan Xue Yuanchao [şöyle] dedi: “Düşmanın sorun çıkarmasına izin vermek yerine, orduyu hazırlayıp onlara saldırmak daha iyidir.”

帝顧黃門侍郎來恆曰：「自李勣亡，遂無善將。」

Hükümdar, Danışman Lai Heng’a dönerek [şöyle] dedi: “Li Ji öldüğünden beri iyi bir komutanımız yok.”

恆即言：「向洮河兵足以制敵，但諸將不用命，故無功。」

Heng hemen [şöyle] dedi: “Önceki Taohe [seferinde] ordu düşmanı bastırmak için yeterliydi ancak komutanlar emirlere uymadığı için başarısız oldular.”

帝殊不悟，因罷議。

Hükümdar [durumu] anlamadı ve bu yüzden görüşmeyi sonlandırdı.

儀鳳四年，贊普死，子器弩悉弄立，欽陵復擅政，使大臣來告喪，帝遣使者往會葬。

Yifeng saltanat devrinin 4. yılında (679), Zanpu öldü, oğlu Qinuxilong tahta çıktı. Qinling tekrar yönetimi ele geçirdi, başbakanını yas haberi için [saraya] gönderdi. Hükümdar [da] cenaze törenine katılması için [bir] elçi gönderdi.”

明年，贊婆、素和貴率兵三萬攻河源，屯良非川，敬玄與戰湟川，敗績。

Ertesi yıl, Zanpo ve Suhegui, 30.000 [kişilik] orduyla Heyuan’a saldırdı ve Liangfei Nehri’nde konuşlandılar. Jingxuan, Huangchuan’da¹¹⁸ savaştı ve mağlup oldu.

左武衛將軍黑齒常之以精騎三千夜搗其營，贊婆懼，引去。

Sol Askerî Muhafız Komutanı Heichi Changzhi, 3.000 seçkin süvariyle gece onların karargâhına baskın düzenledi, Zanpo korktu [ve] geri çekildi.

遂擢常之為河源軍經略大使。

Bunun üzerine, [Heichi] Changzhi, Heyuan Garnizonu askerî ataşeliğine terfi ettirildi.

乃嚴烽邏，開屯田，虜謀稍折。

Bundan sonra sınır güvenliğinde sıkı [tedbirler alındı], çorak araziler askerlerin kullanımına açıldı. Düşman planları bir nebze sekteye uğratıldı.

初，劍南度茂州之西築安戎城，以迕其鄙。

¹¹⁸ Huángchuān (湟川): Günümüz Qinghai eyaleti Xining ili Ledu ilçesi yakınlarındaki Huangshui Ovası’dır. (GDJM, s. 2949)

Geçmişte, sınırları güvence altına almak için Jiannan Askerî Valiliği [yetki alanında bulunan] Maozhou'un batısında Anrong kalesi inşa edilmişti.

俄為生羌導虜取之以守，因並西洱河諸蠻，盡臣羊同、黨項諸羌。

[Ancak] [orada] yaşayan Qiangların düşmana (Tibetlilere) şehri ele geçirmesi için yol göstermesi sebebiyle [Tibet şehre] konuşlandı. [Tibet], Xi'er Nehri¹¹⁹ [civarındaki] tüm Man [kabilelerini] birleştirdi [ve] Yangtong ve Tangut Qianglarına tamamen boyun eğdirdi. (XTS, 1975, Tom. 216: 6077)

其地東與松、茂、嶲接，南極婆羅門，西取四鎮，北抵突厥，幅圓餘萬里，漢、魏諸戎所無也。

[Tibet'in] toprakları doğuda Song, Mao ve Xi [bölgelerine] dayandı. Güneyde Poluomen'a (Hindistan) ulaştılar, batıda [Anxi'deki] dört garnizonu ele geçirdiler [ve] kuzeyde Göktürk [sınırlarına] ulaştılar. [Bu alanın] genişliği 10.000 *li*den fazlaydı [ve bu topraklar] Han ve Wei dönemlerinde Rongların sahip olmadığı [yerlerdi].

永隆元年，文成公主薨，遣使者吊祠，又歸我陳行焉之喪。

Yonglong saltanat devrinin ilk yılında (680), Prenses Wencheng vefat etti, başsağlığı için elçi gönderildi ve Chen Xingyan'in cenazesi [ülkeye] geri getirildi.

初，行焉使虜，論欽陵欲拜己，臨以兵，不為屈，留之十年。

¹¹⁹ Xī'ěr Hé (西洱河): Günümüzde Yunnan eyaleti Dali ilinin doğusunda bulunan Erhai Gölü. (GDJM, s. 1087)

Başlangıçta, [Chen] Xingyan elçi [olarak gittiği Tibet ülkesinde] esir alınmış, Lunqinling ondan kendisine diz çökmesini istemiş, silahla tehdit etmiş [fakat Xingyan] boyun eğmemiş, [bunun üzerine] on yıl [boyunca] alıkonulmuştu.

及是喪還，贈睦州刺史。

Bu cenaze dönüşünde, ona hediye olarak Muzhou¹²⁰ Valiliği verildi.

贊婆復入良非川，常之擊走之。

Zanpo, Liangfei Nehri [sınırını] tekrar ihlal etti ve [Heichi] Changzhi saldırıya geçti ve onu [oradan] kovdu.

Bu bölümde, JTS ve XTS’de Songzan Ganbu ile Tang Taizong’un vefatlarının ardından şekillenen Tang-Tibet ilişkilerinin ve Lu Dongzan ile Tang Gaozong’un siyasî, askerî ve diplomatik faaliyetlerinin nasıl aktarıldığı karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. İnceleme kapsamında, XTS’nin bu döneme dair anlatısında önemli ölçüde yeni bilgilerin eklendiği, buna karşılık JTS’de yer alan birçok ifadenin XTS’ye dâhil edilmediği görülmektedir. Bunların haricinde iki eser arasında zaman, yer ve kişi adlarına ilişkin farklılıklar da mevcuttur.

4.4.3 Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar

650 yılında Songzan Ganbu’nun vefatının ardından, Tang hükümdarı Gaozong, taziyelerini sunmak üzere Tibet’e fermanla bir elçi göndermiştir. JTS, bu elçiyi “Sağ Wuhou Komutanı Xianyu Chenji” olarak kaydederken, XTS elçinin isim ve ünvanını belirtme gereği duymamıştır.

¹²⁰ Mùzhōu (睦州): Günümüz Hubei eyaleti Changyang Tujia Özerk Bölgesi’nde bulunan yerleşim yeri. (GDJM, s. 3017)

JTS’de Tibet Başbakanı Lu Dongzan’ın kabile adı yani “soy” adı 夔 (Xue) olarak verilmişken, XTS’de 薛 (Xue) olarak sunulmuştur. Bununla ilgili olarak JTS Tibet monografisinin sonunda yer alan “Düzeltilme Notları” kısmında, soyadının 薛 (Xue) olarak yazılması gerektiği ifade edilir.¹²¹

Lu Dongzan’ın Tang sarayına elçi olarak gelişi ve Hükümdar Taizong ile yaşadığı görüşmelere dair geçmişe yönelik anlatıda, JTS, Taizong’un Lu Dongzan’a Langya Baş Prensesi’nin torunu olan Duan ailesine mensup bir kadını eş olarak teklif ettiğini açıkça belirtmektedir. Buna karşılık XTS, bu kişiden yalnızca “Langya Prensesi’nin torunu” şeklinde bahsetmekle yetinmiştir.

JTS’de, Lu Dongzan’ın beş oğlu olduğu ve bunlardan Zanziruo’nun erken yaşta vefat ettiği kaydedildikten sonra diğer dört oğlunun isimleri zikredilmektedir. Buna karşılık XTS, Zanziruo’dan hiç bahsetmemekte ve isimlerini JTS ile tutarlı biçimde aktarmakla birlikte yalnızca dört oğuldan söz etmektedir. XTS’nin bu tutumunun muhtemel nedeni, Zanziruo’nun erken dönemde hayatını kaybetmiş olması ve mevcut dönemde diğer dört oğlunun hayatta bulunmasıdır.

Lu Dongzan’ın oğullarından biri, JTS’de *Xiduogan* (悉多干) olarak kaydedilmişken, XTS’de bu isim *Xiduoyu* (悉多于) biçiminde geçmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, bu isme yalnızca iki farklı eserde rastlanmaktadır: ZZTJ’de *Xiduoyu* olarak, *Xu Tongzhi* (续通志, XTZ)’da ise *Xiduogan* olarak yer almaktadır.¹²² Hangisinin doğru olduğu konusu belirsizdir.

¹²¹ “Düzeltilme Notları” (校勘記), bu çalışmada temel alınan JTS’nin 1975 Zhonghua Kitabevi baskısına aittir. Notlarda, JTS’de geçen “夔 (Xue)” ifadesi için Tong Dian’in (通典) 150. bölümü ve Huan Yu Ji’nin (寰宇記) 185. bölümünün “薛 (Xue)” kaydı referans gösterilir ve bu doğrultuda bir okuma önerilir. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5241)

¹²² ZZTJ, XTS ile neredeyse eşzamanlı olarak derlenmiştir bu yüzden muhtemelen ya aynı kaynaktan yararlandılar ya da ZZTJ XTS’deki bilgiyi kopyaladı. Qing Dönemi derlemelerinden XTZ ise XTS’de *Xiduoyu* olarak geçtiğini ama JTS’yi takip ettiklerinin notunu ekler. (ZZTJ, Tom. 206, s. 31b; XTZ, Tom. 637.) (bkz. [https://zh.wikisource.org/wiki/欽定續通志_\(四庫全書本\)/卷637](https://zh.wikisource.org/wiki/欽定續通志_(四庫全書本)/卷637))

Her iki tarihî kaynak da 678 yılında Tang ordusuna mensup Li Jingxuan ve Liu Shenli'nin Qinghai bölgesinde Tibet kuvvetleriyle girdikleri askerî çatışmayı kaydetmektedir. Bununla birlikte, JTS, Liu Shenli'nin resmî ünvanını “*Gongbu Shangshu* (Çalışma [Bayındırlık] Bakanı)” olarak belirtirken, XTS bu detayı atlamıştır. Benzer şekilde, aynı çatışmada yer alan Heichi Changzhi'nin “左领军员外 (Sol Kanat Komutanı-*Yuanwai*)” rütbesi JTS'de açıkça zikredilmiş, ancak XTS'de *Yuanwai* ünvanına yer verilmemiştir.

679 yılında Tibet zannusunun ölümünün ardından Tibet tarafı ölüm haberini vermek için, Tang tarafı da cenazeye töreni için karşılıklı elçi göndermişlerdir. JTS'de hem Tibet elçisinin adı (Lunhan Diaobang) hem de Tang elçisinin adı (Askerî Ataşe Song Lingwen) geçmektedir. XTS bu konuda sadece elçilerin gönderildiği bilgisi ile yetinmektedir.

Bu bölümdeki örneklerle baktığımızda, JTS'nin kişi adları ve resmî ünvanlar konusundaki detaylı anlatım tarzına karşılık, XTS'nin daha seçici ve zaman zaman özetleyici bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. JTS, tarihî şahsiyetlerin kimliklerini, sosyal konumlarını ve devlet hiyerarşisindeki yerlerini açıkça belirtme eğilimindedir. Bu yönüyle JTS, kaynak değeri bakımından biyografik ve idarî veri açısından daha zengindir. XTS ise, özellikle tarihî önemi azalmış ya da olayın aktarımı açısından talî kabul edilen kişisel bilgileri dışarıda bırakarak metni sadeleştirme eğilimindedir.

4.4.4 Yer Adları ile İlgili Farklılıklar

JTS'de, Shangyuan saltanat devri 3. yılında (676), Tibet'in Shanzhou ve Kuozhou bölgelerini işgal edip yağmaladıkları aktarılırken, XTS'de bu iki bölgeye ek olarak Hezhou ve Fangzhou bölgesinin de işgal edildikleri aktarılmaktadır.

JTS, Yifeng saltanat devrinin 3. yılında (678), Taohe Garnizonu'nu savunmak üzere Rengui'nin yerine Başbakan Li Jingxuan'ın Shanzhou valisi olarak atandığını aktarırken, XTS ise bu atamayı Tibet ve Batı Göktürklerin Anxi'ye yönelik birleşik saldırıları bağlamında değerlendirmektedir. XTS ayrıca, Jingxuan'ın Shanzhou Valiliğine ek olarak Taohe Yolu

intikâlden sorumlu başkomutanlık ve Xihe Garnizon Komutanlığı görevlerine de atandığını belirtmektedir. Shanzhou, Taohe ve Xihe'nin coğrafi konumlarına bakıldığında, bu bölgelerin günümüz Kansu, Qinghai ve İç Moğolistan veya Sichuan üzerinden geçen stratejik bir hattı oluşturduğu görülmektedir. XTS, yalnızca bir görev değişikliğini değil, aynı zamanda bölgenin askerî harekât içerisindeki kritik konumunu da vurgulamaktadır.

Li Jingxuan'ın Shanzhou valisi olarak atanmasının yanı sıra hükümdar tarafından cesur savaşçıların toplanması için ferman yayınlar. JTS'de bu insanların Guannei, Hedong ve diğer illerden toplandığı belirtilmektedir. XTS'de ise herhangi bir yer ifadesi belirtilmemektedir.

JTS'de, Tibet'in Yangdong, Tangut ve tüm Qiang kabilelerinin topraklarını tamamen ele geçirdiği, XTS'de buna ek olarak Tibet'in Xi'er Nehri civarındaki tüm Man kabilelerini birleştirdiği belirtilmektedir. Tibet'in coğrafi yayılımına dair bu anlatıda, kaynaklar arasında önemli farklar bulunmaktadır. JTS, doğuda Liang eyaletini de dahil ederek dört sınır eyaletinden (Liang 涼、Song 松、Mao 茂、Xi 巋) bahsederken, XTS yalnızca üç eyaleti (Song, Mao, Xi) zikretmektedir. Benzer şekilde batı cephesinde JTS, Kuça ve Kaşgar'ı spesifik olarak anarken, XTS “dört garnizon” ifadesiyle yetinmiştir.

Anrong Kalesi'nin (安戎城) konumu hakkında kaynaklar arasında farklılık bulunmaktadır. JTS, kalenin Maozhou'un (茂州) güneybatısında inşa edildiğini kaydederken, XTS ise batısında yer aldığını belirtmektedir. Her iki kaynağın da mutabık kaldığı nokta, bu askerî yapının bölgedeki sınır güvenliğini sağlama amacı taşıdığıdır.

4.4.5 Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar

JTS'de, 678 yılında Başbakan Li Jingxuan'ın Rengui'nin yerine Shanzhou valisi olarak atandığı belirtilirken XTS'de tarih belirtilmemektedir. Bu bilginin akabinde, JTS'de “o yılın sonbaharında...” denilerek Tibet ile Tang arasında savaş yapıldığı belirtilmektedir. XTS'de bahse konu Tang-Tibet savaşından bahsedilse de savaşın tarihi yazılı değildir.

JTS, Heichi Changzhi'nin 678 yılında gerçekleşen savaş sırasında, Tibet karargâhına düzenlediği saldırı sonrasında meydana gelen kargaşa ortamında Tibet askerlerinin birbirlerini ezdiğini ve bu olayda 300'den fazla askerın hayatını kaybettiğini açık bir şekilde kaydetmektedir. Buna karşılık XTS ise ölen Tibet askerlerinin sayısını kesin bir rakam vermeden “çok fazla sayıda (甚眾)” şeklinde muğlak bir ifadeyle aktarmaktadır.

Heichi Changzhi komutasındaki Tang kuvvetleriyle, Tibet'in komutanları Zanpo ve Suhegui arasında Liangfei Nehri civarında gerçekleşen çarpışma ve akabinde Tibet ordusunun geri çekilmesi, XTS'de zanpunun ölümünden sonraki yıl (680) olarak tarihlenirken, JTS'de bu olay zanpunun ölümünden önceki döneme yerleştirilmiştir. Ayrıca XTS, bu çatışmanın tarihini açık bir biçimde 680 yılı olarak kaydederken, JTS'de net bir yıl ifadesi bulunmamaktadır.

XTS, Liangfei Nehri civarında gerçekleşen bu askerî çatışmada Tibet kuvvetlerinin 30.000 kişilik bir orduyla harekete geçtiğini, Tang komutanı Li Jingxuan'ı mağlup ettiğini ve ardından Tang komutanı Heichi Changzhi'nin 3.000 seçkin süvariyle Tibet kuvvetlerini bozguna uğrattığını kaydetmektedir. Buna karşın JTS, savaşın yalnızca sonucuna odaklanmakta ve Heichi Changzhi'nin 2.000'den fazla ölü/esir aldığını belirterek tek taraflı bir zafer istatistiği sunmaktadır. JTS ne Tibet ordusunun sayısından, nereye saldırdığından ne de Tang komutanı Jingxuan'ın mağlubiyetinden bahsetmektedir. XTS'de de alınan Tibet esirlerinden bahsedilmemektedir.

4.4.6 JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler

Bu bölümde, XTS'de özellikle diyaloglar başta olmak üzere çok sayıda ifadenin eklendiği, JTS'de olan birçok ifadenin de XTS'ye aktarılmadığı görülmektedir.

Bu bilgiler özellikle Tang Hanedanı'nın askerî başarısızlıklarını ve Tibet'in üstünlüğünü vurgulayan olaylara odaklanmaktadır. Örneğin, Gaozong'un Tibet lideri Songzan Ganbu'nun ölümü üzerine yas tutması, Tibet'in tüm Qiang kabilelerini birleştirerek bölgede hakimiyet kurması, komutanlar Xue Rengui ve Li Jingxuan'ın Tibet karşısındaki yenilgileri nedeniyle

rütbelerinin düşürülmesi, Tibet'in Tuyuhun'u yıldıktan sonra düzenli olarak Tang sınırlarına saldırması ve 678 yılında Tang ordusunun Tibet karşısında uğradığı ağır yenilgi gibi kayda değer olaylar XTS'de yer bulmamıştır. XTS'nin JTS'ye kıyasla daha seçici ve ideolojik bir yaklaşım benimsediği, özellikle Tang'ın askerî başarısızlıklarını ve Tibet'in üstünlüğünü vurgulayan pasajları metne dahil etmekten kaçındığı görülmektedir. Dolayısıyla XTS'de bu tür anlatımların dışarıda bırakılması, eserin siyasî hassasiyetler doğrultusunda şekillendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bunun yanı sıra, XTS'nin JTS'den çıkardığı bazı bilgiler ise doğrudan siyasî veya askerî sonuçları olmayan, daha çok günlük hayata ve protokol detaylarına ilişkin ayrıntılardan oluşmaktadır. Songzan Ganbu'nun oğlunun erken yaşta vefatı, Prenses Wencheng'ı karşılamak üzere Lu Dongzan'ın gönderilmesi, Tibet ile Tuyuhun arasındaki anlaşmazlıkta Tang sarayının tarafsız kalması ve 678 yılındaki savaş öncesinde askerî yetkililere verilen ziyafet gibi olayların XTS'de yer almaması ise XTS'nin tarihî açıdan önemsiz olarak düşündükleri ayrıntıları ayıklayarak anlatıyı sadeleştirme amacı taşıdığını göstermektedir.

Öte yandan XTS, JTS'de yer almayan pek çok yeni anlatı ve diyalog ekleyerek, tarihî olaylara kendine özgü bir yorum getirmiştir. Bu eklemelerin odak noktasını, askerî başarısızlıklardan ziyade diplomatik temaslar ve ahlaki mesajlar oluşturur. Örneğin, 670 yılında Tibet'in on sekiz eyaleti işgali gibi askerî yenilgiler kısaca aktarılırken, İmparator Gaozong ile Tibet elçisi Zhong Cong arasındaki diyalog gibi sahneler ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bu diyalogda, hem Tibet yönetiminin işleyişine dair bilgiler verilmiş hem de ideal bir yöneticilik modeline vurgu yapılmıştır. Benzer şekilde, elçi Chen Xingyan'ın on yıl boyunca Tibet'e direnmesi ve sonrasında onurlandırılması gibi olaylar, sadakatin ve direncin devlet nezdindeki değerini göstermek amacıyla metne dahil edilmiştir.

XTS'nin bu eklemeleri, eserin tarih yazıcılığındaki temel amacını yansıtır: Salt bir kronoloji sunmak yerine, okuyucuya ahlakî ve siyasî dersler vermek. Askerî zaferlerin (Longzhi

savaşı gibi) vurgulanması, diplomatik başarısızlıkların (barış görüşmelerinin reddi) kayıt altına alınması ve bireysel kahramanlık hikâyelerine yer verilmesi, XTS'nin tarihî bir eğitim aracı olarak gördüğünü gösterir.

Bu bölümde iki kaynak arasındaki en dikkat çeken farklılık ise Tibet saldırılarına çözüm bulmak amacıyla Tang Gaozong'un danışmanlarıyla yapmış olduğu toplantının kaydıdır. JTS'de Gaozong'un saray danışmanlarına savaş stratejisi sorması, danışmanlardan bazılarının askerî harekâtın yararsız olduğunu ve savunma ağırlıklı bir strateji izlenmesi gerektiğini söylemesi, halkın refahı ve kaynak birikiminin sağlanmasıyla birkaç yıl içinde kesin zafer elde edilebileceği görüşü yer alırken; XTS'de hükümdarın şahsî pişmanlıkları, geçmiş savaşları anımsayarak kararsızlık yaşaması, danışmanların farklı fikirler sunması (kimi savaş, kimi savunma, kimi uzlaşma öneriyor), fakat nihayetinde hükümdarın durumu kavrayamaması ve görüşmeyi sonlandırması aktarılmaktadır. JTS'de, olaylar daha tarafsız biçimde aktarılmakta, devletin kurumsal yapısına ve alınan kararlara odaklanmakta ve hükümdarın şahsî zaaflarına yer verilmemektedir. XTS ise yönetici figürünü merkez almakta ve onun eksikliklerini sorgulamaktadır. Özellikle Gaozong'un beceriksizliği ve askerî lider yoksunluğu doğrudan dillendirilmektedir.

JTS'deki anlatım pragmatiktir: “Ne yapılmalı?” sorusuna teknik çözümler önerilmektedir. Strateji, kaynak yönetimi, halk desteği gibi devlet aklı ön plandadır. XTS'de ise olay bir “ahlakî ders” olarak sunulmakta, hükümdarın geçmişteki hatalarından ders almadığı, iyi komutanların yokluğu, danışmanların dağınık görüşleri ve nihayetinde etkisiz bir liderlik tasviri yer almaktadır. XTS'nin buradaki amacı iyi bir hükümdarın nasıl olması gerektiğini göstermektir. Gaozong'un zayıflıklarını anlatarak, aslında “güçlü ve bilge bir lider” modeli çizmeye çalışmışlardır.

JTS'de yer alan bu diyalog XTS'ye doğrudan aktarılmamış; XTS'de sahne yeniden düzenlenmiş, JTS'deki diyalog metinden çıkarılmış ve yerine farklı bir diyalog eklenmiştir.

Ayrıca toplantıya katılan kişilerin isimleri de iki metinde birbirinden tamamen farklıdır. JTS’de Guo Zhengyi, Liu Qixian ve Huangfu Wenliang yer alırken, XTS’de Liu Yizhi, Xue Yuanchao ve Lai Heng adları geçmektedir.

Öte yandan, XTS’nin başka bir biyografisinde JTS’deki bu anlatının korunmuş olması (XTS, 1975, Tom.106, s. 4042), yalnızca bir “sadeleştirme” ihtimalini düşündürebilirdi. Ancak Tibet monografisinde bu anlatının yer almaması ve yerine başka hiçbir kaynaktan bulunmayan yeni bir diyalogun yerleştirilmiş olması, XTS’nin Tibet ile ilgili anlatıyı bilinçli bir seçimle yeniden düzenlediğini ve monografi içinde farklı bir anlatı yapısı kurduğunu göstermektedir.

4.4.7 Ara Değerlendirme

Bu bölümü genel olarak değerlendirecek olursak JTS’nin, bir devrin resmî arşivlerini derleme kaygısıyla yazıldığı izlenimi verdiği görülmektedir. Kronolojik tarihler, sayısal veriler, resmî ünvanlar, elçi isimleri ve diplomatik protokol detayları konusundaki titizliği, onu bu dönem için vazgeçilmez bir birincil kaynak kılar. Özellikle Tang’ın askerî başarısızlıklarını (Li Jingxuan ve Xue Rengui’nin yenilgileri, rütbe düşürülmeleri) kaydetmekten çekinmemesi, - XTS’ye göre- daha tarafsız ve olguya dayalı bir tarih anlayışını yansıtmaktadır.

XTS ise, tarihî olayları olduğu gibi aktarmaktan ziyade, onları belirli bir edebî ve ahlakî çerçevede yeniden işleme niyetini göstermektedir. Kronoloji ve sayısal kesinlik yerine, diyaloglar ve retorik süslemelerle zenginleştirilmiş, daha akıcı bir anlatıma öncelik verdiği görülmektedir. Tang’ın itibarını zedeleyebilecek bazı askerî başarısızlık kayıtlarını çıkarması ve Tang’ın askerî gücünü vurgulayan anlatıları eklemesi, metnin ideolojik bir süzgeçten geçirildiğine örnek gösterilebilir. Gaozong’un danışma toplantısı örneğinde olduğu gibi, olayları tamamen yeniden yazarak bir “liderlik dersi” vermeye çalışması, XTS’nin temel amacının salt tarih aktarmak değil, tarih yoluyla siyasi ve ahlakî ders vermek olduğunu gösterir.

4.5 Wu Zetian, Zhongzong Ve Ruizong ile Lun Qinling, Qinuxilong ve Chimalei Dönemi

Tang Hanedanı cephesinde, Hükümdar Gaozong'un 683 yılında ölümü üzerine yönetimi fiilen devralan Wu Zetian'in (武則天) siyasî etkinliği ön plana çıkmaktadır. Wu Zetian, 690 yılında resmen hükümdar ünvanını alarak Çin tarihindeki ilk kadın hükümdar olmuştur. Saltanatı süresince yalnızca iç yönetimde değil, sınır bölgelerinde artan dış tehditler karşısında da proaktif ve müdahaleci bir siyaset izlemiştir. Wu Zetian, 705 yılında gerçekleşen saray darbesi sonucunda tahtı terk etmiş ve yerine oğlu Zhongzong (中宗) geçmiştir. Zhongzong'un 710 yılında ölümünün ardından ise taht, diğer oğlu Ruizong'a (睿宗) intikal etmiştir.

Bu döneme paralel olarak Tibet'te, 679 yılında çocuk yaşta tahta çıkan Qinuxilong (器弩悉弄, Tridu Songtsen) fiilen yönetimde yer almamış; 699 yılına dek devlet yönetimi, başkomutan sıfatıyla Lun Qinling (論欽陵) tarafından yürütülmüştür. Qinling, selefi Lu Dongzan'ın yürüttüğü diplomatik çizgiyi sürdürmekle birlikte, Tang-Tibet sınırlarında artan askerî gerilimlerde merkezi bir rol üstlenmiş, Tang'a karşı hem diplomatik hem de askerî baskının baş aktörü hâline gelmiştir. 699 yılından itibaren fiilî yönetimi devralan Qinuxilong, Tibet'in askerî kapasitesini yeniden organize etmiş ve Tang ile olan ilişkilerde daha saldırgan bir politika benimsemiştir.

704/705 yılında Qinuxilong'un ölümüyle birlikte yerine geçen Qili Sulongliezan (乞黎蘇籠臘贊, Tridé Tsuktsen), yaşının küçük olması nedeniyle tahtta sembolik bir konuma sahip olmuş; yönetim yetkisi 712 yılına kadar büyükannesi Chimalei (赤瑪類) (ya da başka kaynaklara göre Zhuosa Chimalun 卓薩·赤瑪倫) tarafından üstlenilmiştir (Gyaltzen, 2016: 240; Yeshe De Project, 1986: 242) Dolayısıyla bu dönem hem Tang hem de Tibet'te kadın figürlerin siyasî nüfuz kazandığı, aynı zamanda Tibet'te genç bir hükümdarın iktidara gelişiyle birlikte

taraflar arasında diplomatik ve askerî dengelerin yeniden şekillendiği bir evre olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde, 683–712 yılları arasındaki Tang-Tibet ilişkilerinin JTS ve XTS’de nasıl sahnelendiği incelenecektir.

4.5.1 JTS Çevirisi

則天臨朝，命文昌右相韋待價為安息道大總管，安西大都護閻溫古為副。

(Wu) Zetian¹²³ iktidarı ele aldığında, Başbakan Wei Daijia’yı Anxi Yolu başkomutanı olarak, Anxi Valisi Yan Wengu’yu ise [onun] yardımcısı olarak atadı. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5224)

永昌元年，率兵往征吐蕃，遲留不進，待價坐流浦州，溫古處斬。

Yongchang saltanat devri ilk yılında (689), ordunun başında Tibet’e saldırdılar [ancak] gecikip beklemek [zorunda kaldılar] [ve] ilerleyemediler. Ceza olarak [Wei] Daijia Puzhou’a¹²⁴ sürgün edildi, [Yan] Wengu ise idam edildi.

待價素無統御之才，遂狼狽失據，士卒饑饉，皆轉死溝壑。

Daijia’nın hiçbir [askerî] kabiliyeti yoktu. Sonrasında kötü bir izlenim bırakıp gücünü ve güvenini kaybetti. Askerlerin hepsi açlıktan vadilerde ve hendeklerde (kanallarda) ölüme terkedilmişti.

明年，又命文昌右相岑長倩為武威道行軍大總管以討吐蕃，中路退還，軍竟不行。

¹²³ Wǔ Zétiān (武則天): 690-705 yılları arasında hüküm süren kadın hükümdar. Tang Hanedanı’nın ismini Wǔzhōu (武周) olarak değiştirmiştir.

¹²⁴ Pǔzhōu (浦州): Yönetim alanı, bugünkü Chongqing şehrinin Wanzhou ve Liangping gibi bölgelerinin topraklarına denk gelen bir vilayet. (GDJM, s. 2521)

Ertesi yıl, Başbakan Cen Changqian, Tibet'e saldırması için Wuwei¹²⁵ Yolu başkomutanı [olarak] atandı. [Ancak] yarı yoldan geri döndü, böylece ordusu asla ulaşamadı.

如意元年，吐蕃大首領曷蘇率其所屬並貴川部落請降，則天令右玉鈐衛大將軍張玄遇率精卒二萬充安撫使以納之。

Ruyi saltanat devri ilk yılında (692), Tibet'in büyük şefi Hesu, emrindekiler ve Guichuan¹²⁶ kabileleri ile birlikte teslim olma isteğinde bulundu. (Wu) Zetian, [teslim olmak isteyenleri] alması için Sağ Yuqian Muhafız Komutanı¹²⁷ Zhang Xuanyu'yü 20.000 seçilmiş askerle Denetleme/Bariş elçisi olarak atadı.

師次大渡水，曷蘇事洩，為本國所擒，又有大首領咎捶率羌蠻部落八千餘人詣玄遇內附。

Ordu Dadu Irmağı'nda¹²⁸ konakladığı sırada Hesu'nun planı ortaya çıktı [ve] kendi ülkesi tarafından yakalandı. Başka bir büyük şef Zanchui, Qiang ve Man¹²⁹ kabilelerinden 8.000'i aşkın adamla boyun eğmek için [Zhang] Xuanyu'ye geldi.

玄遇以其部落置葉川州，以咎捶為刺史。

Xuanyu, o kabileleri Yechuanzhou'a¹³⁰ yerleştirdi, Zanchui'yi [oraya] vali olarak atadı.

¹²⁵ Wǔwēi (武威): Günümüz Kansu eyaletinde bir vilayet. (GDJM, s. 1690)

¹²⁶ Guìchuān (貴川): Eski Qiang kabilelerinden biridir. Guìqiāng (貴羌) ya da Guìqióng (貴瓊) olarak da bilinir. Sichuan eyaletinin orta ve batı kesimlerinde yer alan Dadu Irmağı (大渡河) havzasında yaşamışlardır. (Guo, 2001, s.8)

¹²⁷ Yòu yùqiánwèi (右玉鈐衛): Tang Hanedanı'nın başkent güvenliğinden sorumlu "On Altı Muhafız Birliği"nden biri olan "Sağ Lingjun Muhafız Birliği"ne (右領軍衛) Wu Zetian döneminde (684) verilen geçici isimdir. 705 yılına kadar bu isimle anılmıştır. (Shen ve Xu, 1992, s. 97, 99)

¹²⁸ Dàdù Shuǐ (大渡水): Günümüzde Sichuan eyaletindeki Dadu Irmağı'dır (大渡河). (GDJM, s. 170)

¹²⁹ Mán (蠻): Eski Çin'de güneydeki Çinli olmayan etnik grupları ifade etmek için kullanılmıştır. (Kirilen, 2012, s.66)

¹³⁰ Yèchuānzhōu (葉川州): 692 yılında kurulmuştur, bugünkü Sichuan eyaleti Kanding ilçesi sınırlarında yer alır. Sonrasında adı Mǐchuānzhōu (米川州) olarak değiştirilmiştir. (GDJM, s. 873)

仍於大度西山勒石紀功而還。

Ayrıca Dadu [İrmağı'nın] batısındaki tepede, eylemlerinin ve hizmetlerinin kaydını [bir] taşa kazıdı ve geri döndü.

長壽元年，武威軍總管王孝傑大破吐蕃之眾，克復龜茲、于闐、疏勒、碎葉等四鎮，乃於龜茲置安西都護府，發兵以鎮守之。

Changshou saltanat devri ilk yılında (692), Wuwei Ordusu Komutanı Wang Xiaojie, Tibet ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Kuça, Hotan, Kaşgar ve Suyab¹³¹ garnizonlarını ele geçirdi. Kuça'da Anxi Sınır Valiliğini¹³² kurdu ve muhafazası için asker gönderdi.

萬歲登封元年，孝傑復為肅邊道大總管，率副總管婁師德與吐蕃將論欽陵、贊婆戰於素羅汗山。

Wansui dengfeng saltanat devri ilk yılında (696) Suibian Yolu Başkomutanı [Wang] Xiaojie, yardımcısı Lou Shide ile birlikte Tibet komutanları Lun Qinling ve [Lun] Zampo'ya [karşı] Suluohan Dağı'nda¹³³ savaştılar.

官軍敗績，李傑坐免官。

[Tang] ordusu mağlup oldu, Xiaojie azledildi.

¹³¹ Suiyè (碎葉): Suyab, günümüzde Kırgızistan Tokmok şehri yakınlarında yer alan, tarihi İpek Yolu üzerindeki bir yerleşim yeri. Tang Hanedanı Dönemi'nde Batı Bölgeleri'nin en uzak şehridir. Kuça, Hotan ve Kaşgar ile birlikte Anxi'nin dört garnizonundan biridir. (GDJM, s. 3008)

¹³² Ānxī Dūhùfǔ (安西都護府): Anxi Sınır Valiliği; Tang Hanedanı tarafından M.S. 640 yılında kurulan ve 790 yılına kadar faaliyet gösteren, Batı Bölgeleri'nin (西域) yönetiminden sorumlu en üst düzey askerî-idarî birimdir. Merkezi Kuça olan bu valilik; Hotan, Kaşgar ve Suyab gibi stratejik noktaları içeren garnizonları yönetmiş, İpek Yolu ticaretinin güvenliğini sağlamış ve Batı Türk Kağanlığı ile Tibet gibi güçlere karşı stratejik bir tampon bölge görevi görmüştür. (Li, 2001, s. 129, 130)

¹³³ Sùluóhànshān (素羅汗山): Günümüzde Kansu eyaleti Lintan ilçesinin doğusunda yer almaktadır. (<https://www.guoxuemi.com/diming/43366bjwu/>)

萬歲通天元年，吐蕃四萬眾奄至涼州城下，都督許欽明初不之覺，輕出按部，遂遇賊，拒戰久之，力屈為賊所殺。

Wansui tongtian ilk yılında (696), 40.000'i aşkın adamdan oluşan bir Tibet ordusu birden Liangzhou şehrinin surlarına [dayandılar]. [Liangzhou] Valisi Xu Qinming başta anlayamadı, aceleyle askerlerini dışarı çıkardı [ve] sonra düşmanla karşı karşıya geldiler. Uzun süre direndiler [fakat] güçleri tükenince düşman tarafından öldürüldüler.

時吐蕃又遣使請和，則天將許之；論欽陵乃請去安西四鎮兵，仍索分十姓之地，則天竟不許之。

Bu sırada Tibet barış istemek için elçi gönderdi, [Wu] Zetian kabul edecekti [fakat] Lun Qinling sonrasında [Tang] askerlerinin Anxi'nin dört üssünü terk etmesini ve On-ok topraklarını talep etti. [Wu] Zetian bu [istekleri] kabul etmedi.

吐蕃自論欽陵兄弟專統兵馬，欽陵每居中用事，諸弟分據方面，贊婆則專在東境，與中國為鄰，三十餘年，常為邊患。

Tibet'te, Lun Qinling ve kardeşlerinin birliklerin kontrolüne sahip oldukları zamandan beri, Qinling her zaman merkezde yönetimin başındaydı, [diğer] bütün kardeşleri ülkenin yönetimini bölüşmüştü. Zampo doğu sınırını yönetiyordu ve merkez ülkenin (Çin) komşusuydu ve otuz yıldan fazla bir süredir sınır için sürekli bir tehlikeydi.

其兄弟皆有才略，諸蕃憚之。

Kardeşlerin hepsi yetenekli ve becerikliydi ve sınır halkları onlardan korkardı.

聖歷二年，其贊普器弩悉弄年漸長，乃與其大臣論巖等密圖之。

Shengli saltanat devri 2. yılında (699), Zanpu Qinuxilong gitgide aklıselim [bir] yaşa [erişmişti]. Başbakan Lunyan ve diğerleri ile gizli [bir] plan yaptı.

時欽陵在外，贊普乃佯言將獵，召兵執欽陵親黨二千餘人，殺之。

Qinling dışarıdayken, Zanpu sözde ava çıktığını söyledi [ve ardından] askerleri toplayıp Qinling'in 2.000'den fazla akrabasını ve destekçilerini yakalatıp öldürdü.

發使召欽陵、贊婆等，欽陵舉兵不受召，贊普自帥眾討之，欽陵未戰而潰，遂自殺，其親信左右同日自殺者百餘人。

[Zanpu]; Qinling, Zanpo ve diğerlerini yanına gelmesi için elçi yolladı. Qinling askerlerini toplayıp çağrıya [katılmayı] reddetti. Zanpu, onları bastırmak için ordusuyla beraber [üzerlerine] hareket etti. Qinling savaşmadan mağlup oldu [ve] sonra intihar etti. [Onunla beraber] 100'den fazla takipçisi [de] intihar etti. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5225)

贊婆率所部千餘人及其兄子莽布支等來降，則天遣羽林飛騎郊外迎之，授贊婆輔國大將軍、行右衛大將軍，封歸德郡王，優賜甚厚，仍令領其部兵於洪源谷討擊。

Zanpo [ise] emri altındaki 1.000'den fazla adamı ve yeğeni Mangbuzhi ile¹³⁴ [Tang Hanedanı'na] teslim oldu. [Wu] Zetian, Yulin¹³⁵ [ordusu] süvarilerini onları karşılaması için gönderdi. Zanpo'ya “Yardımcı Ülke Başkomutanı”, “Sağ Muhafız Komutanı” ünvanlarını verdi

¹³⁴ Mǎngbùzhī (莽布支): (663-723), asıl adı Lùn Gōngrén (論弓仁)'dir. Lun Qinling'in oğlu, Zanpo'nun yeğenidir. Ayrıca *mangbuzhi*, Tibet Krallığı'nda yerel liderlere verilen bir ünvanıdır. Bu ünvan, Tang Dönemi'ndeki Tibet bakanlarında sıklıkla görülmektedir ve saygı ifadesidir.

¹³⁵ Yǔlín (羽林): Han Hanedanı zamanında kurulan saray ordusunun adıdır. Farklı tarihî dönemlerde farklı alt sistemlere, işlevsel güce ve statüye sahip olmuş, Tang devrinde sağ ve sol Yulin ordusu olarak ayrılmış ve saray muhafızlığı görevini ifa etmiştir. (Shen ve Xu, 1992, s. 162)

[ve] onu Guide Prensi olarak atadı. Değerli hediyeler [verip] nezaket gösterdi. Ayrıca askerleriyle birlikte Hongyuan Vadisi'nde¹³⁶ [Tibet'e] saldırmasını emretti.

尋卒，贈特進、安西大都護。

[Zanpo] kısa bir süre sonra öldü, fahrî olarak *tejin*¹³⁷ ve Anxi Valisi ünvanları verildi.

久視元年，吐蕃又遣其將趨莽布支寇涼州，圍逼昌松縣。

Jiushi saltanat devri ilk yılında (700), Tibet, yine komutanlarından Qu Mangbuzhi'yı¹³⁸ Liangzhou'u işgal etmesi için gönderdi. [Qu Mangbuzhi] Changsong¹³⁹ ilçesini kuşattı.

隴右諸軍州大使唐休璟與莽布支戰於洪源谷，斬其副將二人，獲首二千五百級。

Longyou¹⁴⁰ Askerî Bölgeler Büyükelçisi Tang Xiujing ile [Qu] Mangbuzhi Hongyuan Vadisi'nde savaştılar. [Tang Xiujing], [Qu Mangbuzhi'nin] iki komutan yardımcısının [ve] 2.500 [adamının] kellesini aldı.

長安二年，贊普率眾萬餘人寇悉州，都督陳大慈與賊凡四戰，皆破之，斬首千餘級。

¹³⁶ Hóngyuán (洪源): Bugünkü Kansu eyaleti Wuwei şehrinin yakınlarında bulunan vadinin adı. (TPYL, Tom.277, s. 4b)

¹³⁷ Tèjìn (特進): *Tejin* ünvanı, Batı Han Hanedanı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmış olup, başlangıçta resmî bir görev değil, saray protokolünde kullanılan onursal bir hitap biçimi olarak değerlendirilmiştir. Zamanla bu uygulama kalıcı hâle gelmiş ve özellikle yüksek rütbeli soylulara veya devlet nezdinde itibarlı kişilere verilen bir tür fahrî ünvana dönüşmüştür. Tang ve Song dönemlerinde, resmî görevi olmayan ancak devlet teşrifatında yer alan memurlar sınıfı içerisinde ikinci dereceden bir rütbe olarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda *Tejin*, fiilî idarî yetki taşımayan, ancak törenlerde ve protokolde yüksek itibara sahip seçkin kişilere verilen sembolik bir ünvan olarak değerlendirilmelidir. (Shen ve Xu, 1992, s. 292)

¹³⁸ Qū Mǎngbùzhī (趨莽布支): Lun Qinling'in oğlu olan Mangbuzhi ile karıştırılmamalıdır.

¹³⁹ Chāngsōng (昌松): Günümüzde Kansu eyaleti Wuwei ilçesinde yer alan eski bir yerleşim yeri. (GDJM, s. 1793)

¹⁴⁰ Lǒngyòu (隴右): Longyou, eski bir coğrafî terimdir. Longxi (隴西) olarak da adlandırılır ve genellikle Long Dağı'nın batısında yer alan bölgeyi ifade eder. Antik çağlarda batı yönü “sağ” (右) olarak adlandırıldığından, bu isim kullanılmıştır. Yaklaşık olarak günümüz Kansu eyaletinin Long Dağı ve Liupan Dağı'nın batısında, Sarı Nehir'in doğusunda kalan bölgeyi kapsar. (GDJM, s. 1633)

Chang'an saltanat devri 2. yılında (702), Zanpu, 10.000'i aşkın kişilik bir orduyla Xizhou'u işgal etti. Vali Chen Daci düşmanla toplam dört savaş yaptı [ve] hepsini kazandı, 1.000'den fazla kafa kesti.

於是吐蕃遣使論彌薩等入朝請求和，則天宴之於麟德殿，奏百戲於殿庭。

Bunun üzerine Tibet, Lun Misa'yı ve diğerlerini, barış istemek için [Tang] sarayına gönderdi. [Wu] Zetian, sarayın Linde Solunu'nda onlara ziyafet verdi, salonda çeşitli oyunlar sergilendi.

論彌薩曰：「臣生於邊荒，由來不識中國音樂，乞放臣親觀。」則天許之。

Lun Misa, “Hizmetkârınız ıssız ve uzak yerde doğdu, merkez ülkenin (Çin) müziğine hiç aşına değil, yalvarıyorum yakından bakmama izin verin.” dedi. [Wu] Zetian [onun bu isteğini] kabul etti.

於是論彌薩等相視笑忤拜謝曰：「臣自歸投聖朝，前後禮數優渥，又得親觀奇樂，一生所未見。

Bunun üzerine Lun Misa ve yanındakiler birbirlerine bakıp neşe içinde gülümsediler ve eğilip teşekkür ettiler: “Hizmetkârınız [olarak], baştan sona [bizleri] nazik bir şekilde ağırlayan [ve] aynı zamanda hayatımızda hiç görmediğimiz harika müziği yakından incelememize izin veren hükümdar hazretlerine bağlılıklarımızı bildiriyorum.

自顧微瑣，何以仰答天恩，區區褊心，唯願大家萬歲。」

Çok önemsiz biri [olarak] hizmetkârınız, nasıl başını kaldırsın da lütuflarınıza karşılık verebilsin, bu aciz [kulunuz] sadece hükümdar hazretlerine uzun ömürler dileyebilir.”

明年，又遣使獻馬千匹、金二千兩以求婚，則天許之。

Ertesi yıl, evlilik ittifakı için 1.000 ve 2.000 *tael* altınla tekrar bir elçi gönderdiler. [Wu] Zetian kabul etti.

時吐蕃南境屬國泥婆羅門等皆叛，贊普自往討之，卒於軍中。

O sırada Tibet'in güney sınırında [yer alan] Nepal ve Mon¹⁴¹ gibi tâbi devletler isyan çıkardılar. Zanpu [isyanı] bastırmaya gitti [ancak] savaşta öldü.

諸子爭立，久之，國人立器弩悉弄之子棄隸跼贊為贊普，時年七歲。

Bütün oğulları taht mücadelesine giriştiler, uzun bir süre sonra devletin ileri gelenleri Qinuxilong'un o sırada yedi yaşında olan oğlu Qilisuzan'ı zanpu olarak tahta çıkardı.

中宗神龍元年，吐蕃使來告喪，中宗為之舉哀，廢朝一日。

Zhongzong'un¹⁴² saltanatı sırasında Shenlong saltanat devri ilk yılında (705), Tibet, krallarının ölümünü bildirmek için elçi gönderdi. Zhongzong onun için yas tuttu [ve] saray toplantılarını bir günlüğüne iptal etti.

俄而贊普之祖母遣其大臣悉薰然來獻方物，為其孫請婚，中宗以所養雍王守禮女為金城公主許嫁之。

¹⁴¹ Nípóluómén (泥婆羅門): Bazı tarihçiler bu ismi Nepal ve Puluomen (Hindistan) olarak açıklamakta, bazıları ise Nepal (泥婆羅) ve Mon (門) kabileleri olarak değerlendirmektedir. (Wang, 2020)

¹⁴² Zhōngzōng (中宗), 705 – 710 yılları arasında tahtta bulunan Tang hükümdarı. Asıl adı Li Xian'dir (李顯). Daha sonra Li Zhe (李哲) ismini kullanmıştır. Wu Zetian naipliğini yapmıştır. İlk olarak 684 yılında babası Gaozong'un ölümü üzerine tahta çıksa da annesi Wu Zetian iktidarı ele geçirmiştir.

Kısa bir süre sonra, zanpunun büyükannesi, torunu adına evlilik ittifakı isteğini sunması için Başbakan Xixunran'ı hediyelerle birlikte [hükümdara] gönderdi. Zhongzong, evlat edindiği Yong Prensi Shouli'nin kızını, Prenses Jincheng ünvanıyla verdi.

自是頻歲貢獻。

Bundan sonra her yıl haraç [istendi].

景龍三年十一月，又遣其大臣尚贊吐等來迎女，中宗宴之於苑內球場，命駙馬都尉楊慎交與吐蕃使打球，中宗率侍臣觀之。

Jinlong saltanat devri 3. yılı (709) 11. ayında, [Tibet] gelini karşılamak (almak) için Başbakan Shang Zantu [ve] heyetini gönderdi. Zhongzong [sarayın] bahçesindeki top sahasında ziyafet verdi. *Fuma Duwei* (Saray damadı-komutan) Yang Shenjiao'ya Tibet elçisi ile top¹⁴³ oynamasını emretti. Zhongzong maiyetindeki bakanlarla birlikte onları seyretti. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5226)

四年正月，制曰：

4. yılın (710) ilk ayında hükümdar [şöyle] ferman buyurdu:

聖人布化，用百姓為心；王者垂仁，以八荒無外。

Bilgeler, [kendi] insanlarını merkeze koyup medeniyeti yaydılar; krallar, dört bir taraftaki yabancılar da dahil her yere iyilik lütfettiler.

¹⁴³ Bu top oyunu Tibetliler arasında popüler bir oyun olan *çevgendir* (daha bilinen adıyla *polo*). İlk olarak Orta Asya'da ortaya çıktığı bilinen *çevgen* oyununun İran, Tibet, Toharistan hatta Çin kökenli olduğu iddialar arasında yer almaktadır. (Zhao ve Zang, 2017: 162-166)

故能光宅遐邇，裁成品物。

Böylelikle şöhretleri uzak yakın [her tarafa yayıldı] [ve] her şey gelişti.

由是隆周理歷，恢柔遠之圖；強漢乘時，建和親之議。

Bundan sonra büyük Zhou [Hanedanı] uzaktaki ülkelerin planlarını etkisiz kıldı; güçlü Han (Hanedanı) yükseldiğinde evlilikle ittifak siyasetini başlattı.

斯蓋宇長策，經邦茂範。

İşte bu uzun vadeli devlet yönetme stratejisi, ülke yönetmede model oldu.

朕受命上靈，克纂洪業，庶幾前烈，永致和平。

Biz emirleri “Gök”ten aldık, atalarımızın yaptığı işleri devraldık, eskilerin (atalarımızın) başarılarını arzu edip ilelebet bir barış[ın sürmesi] için mücadele ettik.

睽彼吐蕃，僻在西服，皇運之始，早申朝貢。

Tibet’e baktığımızda, (onlar) [bizden] uzakta, batıda [bize] hizmet ettiler. Hanedanın kaderinin başladığı zamanlarda, çok önceden [bize] defalarca hediyelerini yolladılar (sadakatlerini sundular).

太宗文武聖皇帝德侔覆載，情深億兆，思偃兵甲，遂通姻好，數十年間，一方清淨。

Bilgelik ve savaşçılıkta üstün (yetkin) olan Taizong yer ve gök kadar [geniş] olan [bir] erdeme sahiptir. [Onlarla ilişkilerinde] binlerce insana duyduğu derin sevgisi[nden ötürü]

silahları bırakıp akrabalık yoluyla bölgede on yıllarca barış ve huzuru [tesis etmeye] [karar verdi].

自文成公主化往，其國因多變革。

Prenses Wencheng [Tibet’e] gittiğinden beri, onun ülkesinde (Tibet) birçok gelenek değişmiştir.

我之邊隅，亟興師旅，彼之蕃落，頗聞雕弊。

[Fakat] sınırlarımıza birçok kez birlik yığıldı, oradaki Tibet kabileleri çok fazla itibar kaybettiler.

頃者贊普及祖母可敦、酋長等，屢披誠款，積有歲時，思托舊親，請崇新好。

[Ancak] çok geçmeden Zanpu, büyükannesi Kedun (Kadın/Hatun)¹⁴⁴ ve şefleri tekrar sadakatlerini gösterdiler. Yılların birikimine [binaen] eski akrabalık bağlarını büyütmek, dostluğu yenilemek istediler.

金城公主，朕之少女，豈不鐘念，但為人父母，志息黎元，若允乃誠祈，更敦和好，則邊土寧晏，兵役服息。

Prenses Jincheng [bizim] için çok kıymetlidir fakat anne baba olarak insanların rahat bulmasını diliyoruz. Eğer samimi [bir şekilde] [bu] adanmış dualara inanırsak yeniden

¹⁴⁴ Kědūn (可敦): Türkçede hakanın/kağanın eşi veya kızı anlamındaki “kadın/hatun” kelimesi Çinceye “kedun” olarak geçmiştir. Türkler, Moğollar, Xianbeilerde bir han veya kağanın “kadın” karşılığına verilen bu ünvanın Tibet sarayında kullanılması, Tibetlilerin Orta Asya bozkır devlet gelenekleriyle olan temasını ve benzer yönetim pratiklerini benimsediğini düşündürmektedir. Bu durum, Tibet aristokrasisinin ünvanlandırma sisteminde komşu siyasî kültürlerden etkilenmiş olabileceğine işaret etmektedir.

uzlaşmamız daha pek olacak ve sınır bölgesini rahatlatırsak [oradaki] askerî güçler de rahatlayacak.

遂割深慈，為國大計，築茲外館，聿膺嘉禮，降彼吐蕃贊普，即以今月進發，朕想自送於郊外。

Bunun üzerine [kızımızla] derin sevgi [bağlarını] kopardık (kızımızdan ayrıldık). Ülkemizin büyük planları için (ülke yönetmek büyük düşünmeyi [gerektirir]), burada bir saray inşa ettik, sonra kutlama törenini üstlendik, onu Tibet zanpusu ile evlendirdik. İşte bu ayda [düğün] yürüyüşü başlayacak. Biz [de] [bu yürüyüşe] şehrin dışında bizzat eşlik etmeyi düşünüyoruz.

中宗召侍中紀處訥謂曰：

Zhongzong, Bakan Ji Chune'ya [şöyle] dedi:

「昔文成公主出降，則江夏王送之。

“Önceden Prenses Wencheng’in evliliğinde Jiangxia Prensi eşlik etmişti.

卿雅識蕃情，有安邊之略，可為朕充吐蕃使也。」

Tibet’in durumu [hakkında] bilgin ve deneyimin yüksek, sınır güvenliği [için bir] stratejin var. Benim için Tibet’e elçi olarak hizmet edebilirsin.”

處訥拜謝，既而以不練邊事固辭。

Chune özürlerini ifade ettikten sonra sınırdaki işleri yerine getiremeyeceğini [söyleyerek] [görevi] reddetti.

上又令中書侍郎趙彥昭充使。

Bu sefer Bakan Zhao Yanzhao’yu elçi olarak görevlendirdi.

彥昭以既充外使，恐失其權寵，殊不悅。

Yanzhao elçilik hizmetinden dolayı itibarının [ve] gücünün kaybolacağından korkuyordu [ve] çok mutsuz oldu.

司農卿趙履溫私謂之曰：

*Sinongqing*¹⁴⁵ Zhao Lüwen bizzat [şöyle] dedi:

「公國之宰輔，而為一介之使，不亦鄙乎？」

“Prenslüğün bakan yardımcısı elçi olacak, [bu] aşağılayıcı değil mi?”

彥昭曰：「然計將安出？」

Yanzhao, “Evet, ama ne yapmalıyım?”

履溫因陰托安樂公主密奏留之。

Lüwen, gizlice Prenses Anle’ya durumu bildirerek onun aracılığıyla Yanzhao’nun [başkentte] kalmasını sağladı.

¹⁴⁵ Sīnóngqīng (司農卿): Tang Hanedanı’nda devletin mali işlerinden sorumlu olan yüksek rütbeli bir görevli ünvanıdır. Han Hanedanı Dönemi’nde devlet hazinesinden sorumlu en yetkili makam olan Dàsī Nóng (大司農) sisteminin devamı olup, Tang Dönemi’nde bu görev *Sinongqing* (司農卿) adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Temel sorumlulukları arasında kamuya ait erzak ve depo yönetimi yer almaktadır. (Shen ve Xu, 1992, s.21)

於是左衛大將軍楊矩使焉。

Bunun üzerine elçilik görevi Sol Muhafız Komutanı Yang Ju'ye verildi.

其月，帝幸始平縣以送公主，設帳殿於百頃泊側，引王公宰相及吐蕃使入宴，中坐酒闌，命吐蕃使進前，諭以公主孩幼，割慈遠嫁之旨，上悲泣歔歔久之。

Aynı ay, hükümdar prensesi uğurlamak için bizzat Shiping ilçesine ¹⁴⁶ gitti. Çadırı Baiqingpo'nun yanına kuruldu. Prenslere, başbakana ve Tibet elçisine ziyafet verdi. Ziyafetin ortasında Tibet elçisinin öne gelmesini söyledi. [Ona] prensesin küçük bir çocuk olduğunu [ve] uzaklara gelin gitmesinden ötürü [ondan] ayrıldıklarını söyleyip uzun süre gözyaşlarına boğuldu. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5227)

因命從臣賦詩餞別，曲赦始平縣大闢罪已下，百姓給復一年，改始平縣為金城縣，又改其地為鳳池鄉愴別里。

Bu arada [hükümdar] görevli bakanlara veda yemeği için şiir yazmalarını emretti. Shiping ilçesindeki idam suçlularını affetti, [oradaki] halkı bir yıl vergiden muaf tuttu. Shiping ilçesini Jincheng ilçesi olarak değiştirdi, bulundukları yeri [de] Fengchi kasabası Chuangbie mahallesi olarak değiştirdi.

公主既至吐蕃，別築一城以居之。

Prenses, Tibet'e ulaştığında [onun] ikamet etmesi için ayrı bir şehir/kale inşa ettiler.

睿宗即位，攝監察御史李知古上言：

¹⁴⁶ Shípíng (始平): İdare merkezi günümüzde Shaanxi eyaleti Xianyang şehrinin kuzeybatısı olan ilçe. (GDJM, s. 2000)

Ruizong¹⁴⁷ tahta çıktığında (710), Denetçi Li Zhigu [şöyle] dedi:

「姚州諸蠻，先屬吐蕃，請發兵擊之。」

“Yaozhou’daki ¹⁴⁸ Man kabileleri önceden Tibet’e bağlıydı, lütfen asker gönderip saldıralım.”

遂令知古征劍南兵募往經略之。

Bunun üzerine (hükümdar), Zhigu’ya Jiannan¹⁴⁹ ordusunu toplayıp sefere çıkmasını ve [orduyu] yönetmesini emretti.

蠻酋傍名乃引吐蕃攻知古，殺之，仍斷其尸以祭天。

Yabancıların (Manların) şefi Tibet [güçlerini] yanına çekerek Zhigu’ya saldırdı, onu öldürüp cesedini kesip göğe kurban [olarak] sundu.

時張玄表為安西都護，又與吐蕃比境，互相攻掠，吐蕃內雖怨怒，外敦和好。

Zhang Xuanbiao Anxi sınır valisi olduğunda, yine Tibet ile sınır tartışmaları oldu. Karşılıklı olarak [birbirlerine] saldırıp [topraklarını] yağmaladılar. Tibet[liler], içlerinde küskünlük ve öfke olsa da dışarıda uzlaşıya önem veriyorlardı.

時楊矩為鄯州都督，吐蕃遣使厚遺之，因請河西九曲之地以為金城公主湯沐之所，矩遂奏與之。

¹⁴⁷ Ruizōng (睿宗): 684-690 ve 710-712 yılları arasında hüküm süren Tang Hanedanı hükümdarı.

¹⁴⁸ Yáo zhōu (姚州): 621 yılında kurulan, günümüzde Yunnan eyaletinin Yao'an ilçesinin kuzeybatısında kalan şehir. (GDJM, s. 2318)

¹⁴⁹ Jiànnán (劍南): Günümüz Sichuan eyaleti Jiange ilçesinin güneyinde bulunan bölgeye verilen ad. (GDJM, s. 2233)

Yang Ju, Shanzhou Valisi olduğunda, Tibet ona elçiyle beraber birçok değerli hediye gönderdi. [Tibet], Prenses Jincheng’a tımar¹⁵⁰ yeri olarak Hexi’deki¹⁵¹ Jiuqu¹⁵² bölgesini istedi. [Yang] Ju sonunda hükümdara [bahse konu yerin] verilmesi [için] yazı yazdı.

吐蕃既得九曲，其地肥良，堪頓兵畜牧，又與唐境接近，自是復叛，始率兵入寇。

[Sonrasında] Tibet, askerlerinin konuşlanabileceği, hayvanlarını otlatabileceği, Tang sınırına yakın olan, verimli ve zengin Jiuqu topraklarını ele geçirmiş oldu. O andan itibaren tekrar isyan edip ordularıyla [Tang topraklarını] işgal etmeye başladılar. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5228)

4.5.2 XTS Çevirisi

武后時，與蠻夷同朝賀。

Wu [Zetian]¹⁵³ döneminde, yabancılar gelip [yeni] hükümdarı tebrik ettiler.

永昌元年，詔文昌右相韋待價為安息道大總管，安西大都護閻溫古副之，以討吐蕃，兵逗留，坐死、徙。

Yongchang saltanat devri ilk yılında (689), Tibet’e saldırmak amacıyla Başbakan Wei Daijia Anxi Yolu başkomutanı olarak, Anxi Valisi Yan Wengu [ise] onun yardımcısı olarak atandı. [Ancak] seferi yarıda kestikleri [için] [biri] ölüm cezasına çarptırıldı, [biri] sürgün edildi.

¹⁵⁰ Tāngmùyì (湯沐邑): “Tangmu Tımarı” Zhou Hanedanı Dönemi’nde uygulanmaya başlayan bir sistemdir. Başlangıçta, prensler hükümdarla buluştuğunda hanedan topraklarında konaklama, yıkanma, çeşitli ibadetler için hükümdar tarafından prenslere verilen arazileri ifade ederdi. Zaman geçtikçe bu kelime yavaş yavaş kralların, kraliçelerin, prenseslerin ve diğer soylu kişilerin kendi topraklarında vergi topladığı özel mülklerini ifade etmek için kullanılmaya başlandı. (https://baike.baidu.com/item/汤沐邑/5930449?fr=ge_ala)

¹⁵¹ Héxī (河西): Genellikle Sarı Nehir’in batısındaki araziye ifade eder. Han ve Tang hanedanları dönemlerinde günümüz Kansu ve Qinghai eyaletlerinde bulunan Sarı Nehir’in batısını, diğer bir ifadeyle Hexi Koridoru ve Huang Nehri havzasını kapsayan bölgeye verilen isimdir. (GDJM, s. 1910)

¹⁵² Jiǔqū (九曲) Günümüzde Qinghai eyaletinin Gonghe ilçesinin güneydoğusunda, Sarı Nehir’in menderesler çizerek aktığı bölgeyi ifade eder. Toprakları verimli, suları ve otlakları bol olduğu için hayvancılığa çok uygundur. (GDJM, s. 40)

¹⁵³ Wǔhòu (武后): Tang hükümdarı Wu Zetian’in diğer adıdır.

明年，復詔文昌右相岑長倩為武威道行軍大總管討之，兵半道罷。

Ertesi yıl, tekrardan [Tibet'e] saldırmak için Başbakan Cen Changqian, Wuwei Yolu intikâlden sorumlu başkomutan olarak atandı [fakat] ordu yarı yolda geri döndü.

又明年，大首領曷蘇率貴川部與黨項種三十萬降，後以右玉鈐衛將軍張玄遇為安撫使，率兵二萬迎之，次大度水，吐蕃禽曷蘇去。

Yine ertesi yıl [Tibet] büyük şefi Hesu, emrindeki 300.000 [kişilik] Guichuan ve Dangxiang (Tangut) kabileleri ile teslim oldular. Sonrasında Sağ Yuqian Muhafız Komutanı Zhang Xuanyu Denetleme/Barış elçisi olarak [atandı]. 20.000 seçilmiş askerle onları karşılamak için Dadu Irmağı'nda konaklarken, Tibet Hesu'yu yakalayıp götürdü.

而它酋咎插又率羌、蠻八千自來，玄遇即其部置葉州，用咎插為刺史，刻石大度山以紀功。

Ancak [Tibet] şeflerinden Zancha 8.000 [kişilik] Qiang [ve] Man [kabileleriyle] kendiliğinden teslim oldu. [Zhang] Xuanyu o kabileleri Yezhou'a yerleştirdi. Zancha'yı vali olarak atadı. Kaydetmek maksadıyla başarılarını Dadu Dağı'ndaki taşlara kazıdı.

是歲，又詔右鷹揚衛將軍王孝傑為武威道行軍總管，率西州都督唐休璟、左武衛大將軍阿史那忠節擊吐蕃，大破其眾，復取四鎮，更置安西都護府於龜茲，以兵鎮守。

Bu yıl, hükümdarın fermanıyla Sağ Askerî Muhafız Komutanı Wang Xiaojie Wuwei Yolu intikâlden sorumlu komutan oldu. [Wang Xiaojie], Xizhou¹⁵⁴ Valisi Tang Xiujing ve Sol Askerî

¹⁵⁴ Xīzhōu (西州): Tang Hanedanı döneminde (640) Gaochang'daki Qu Hanedanı'nın yıkılmasıyla kurulan idarî birim. Merkezi bugün Turfan yakınlarındaki antik Gaochang şehri olup; bünyesinde Toksun ve Piçan (Shanshan)

Muhafız Başkomutanı Ashina Zhongjie ile Tibet’e saldırdı [ve] Tibet ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Dört garnizonu geri aldı ve Kuça’da Anxi Sınır Valiliği kurarak askerleriyle [burayı] korudu.

議者請廢四鎮勿有也，右史崔融獻議曰：

Danışmanların bazıları dört garnizonun terk edilmesini ve korunmamasını önerdi, ama Sağ Tarihçi¹⁵⁵ Cui Rong [şu] öneriyi sundu:

「戎狄為中國患尚矣，五帝、三王所不臣。

“*Rong-Diler* çok uzun süredir merkez ülkeye (Çin’e) sıkıntı yaratıyor. Beş Hükümdar ve Üç Kral’a [dahi] itaat etmediler.

漢以百萬眾困平城，其後武帝赫然發憤，甘心四夷，張騫始通西域，列四郡，據兩關，斷匈奴右臂，稍稍度河、湟，築令居，以絕南羌。

Han [Hanedanı], kalabalık [bir] orduyla Pingcheng’i¹⁵⁶ kuşattı. Daha sonra Hükümdar Wu, dört barbar [halkla] uzlaşma sağladı. Zhang Qian Batı Bölgeleri [ile] ilişki kurmaya başladı,

bölgelerini barındırmaktaydı. Tanrı Dağları üzerindeki stratejik konumu nedeniyle İpek Yolu’nun kilit noktalarından biridir. MS 640-658 arası Anxi Sınır Valiliği’ne ev sahipliği yapmıştır. (GDJM, s. 1065)

¹⁵⁵ Yòushǐ (右史): “Sağ Tarihçi” Zhou Hanedanı Dönemi’nden itibaren devlet teşkilatında hükümdarın her anını kayıt altına alan resmî makamlardan biridir. Diğeri “Sol Tarihçi” (Zuǒshǐ, 左史)’dir. Geleneksel kabule göre “Sağ Tarihçi” ise hükümdarın sözlerini, “Sol Tarihçi” ise hükümdarın icraatlarını ve hareketlerini not almakla görevlidir. (Shen ve Xu, 1992, s. 93,100)

¹⁵⁶ Píngchéng (平城): Günümüz Shanxi eyaletinin Datong şehri yakınlarında bulunan ve MÖ 200’de Han İmparatoru Gaozu’nun Hunlar tarafından kuşatıldığı meşhur askerî merkezdir. Bu bölge, MS 398-494 yılları arasında Tabgaçlara başkentlik yapmış olmasıyla tarihte büyük önem arz eder. (GDJM, s. 777)

dört ilçe kurdu, iki geçidi ele geçirdi. Hunların sağ kolunu kesti, yavaş yavaş [Sarı] Nehir'i, Huang [Nehri'ni]¹⁵⁷ geçti. Lingju [ilçesini]¹⁵⁸ kurup güney Qiangları durdurdu.

於是鄣侯亭燧出長城數千里，傾府庫，殫士馬，行人使者歲月不絕，至作皮幣，算繒法，稅舟車，榷酒酤。

Böylece sınır karakolları [ve] işaret kuleleri Çin Seddi'nden çok uzaklara kuruldu. [Bu bölgelerin elde tutulması için] devlet hazinesi boşaltıldı, ordu tükendi. Elçiler yıllarca gidip geldi. Hatta deri paralar basıldı, vergi hesaplamaları yapıldı, taşıt ve gemilerden vergi alındı, içki tekelleştirildi. (XTS, 1975, Tom. 216: 6078)

夫豈不懷，為長久計然也！

Düşünmediniz mi bunun uzun [vadeli bir] plan olduğunu?

匈奴於是孤特遠竄，遂開西域，置使者領護。

Hunlar böylece tecrit edilip sınırlarımızdan uzaklaştırıldı. Akabinde Batı Bölgeleri [toprakları bize] açıldı ve [bu bölgeleri] yönetmek [ve] korumak [için] elçiler görevlendirildi.

光武中興，皆復內屬，至於延光，三絕三通。

¹⁵⁷ Huángshuǐ (湟水): Xining Nehri olarak da bilinir. Bugünkü Qinghai Eyaletinin doğu kesiminde, Sarı Nehir'in üst kısımlarının bir koludur. Qinghai eyaletinin kuzeydoğusundaki Haiyuan ilçesinden doğar, Kansu eyaletinin Lanzhou şehrinin batısından Sarı Nehir'e dökülür. (<https://baike.baidu.com/item/湟水/2624680>)

¹⁵⁸ Lìngjū (令居): Batı Han zamanında kurulmuş, Jin Dönemi'nde kaldırılmış, günümüz Kansu eyaleti Yongdeng ilçesinin kuzeybatısında yer alan eski bir ilçe. Bu ilçe, Huang Nehri havzasında ve Hexi Koridoru'na giden önemli bir geçiş noktasında bulunmaktaydı. (GDJM, s. 934)

“Guangwu’nun Yeniden Yükselişi”¹⁵⁹ [Dönemi ile birlikte] herkes tekrar sadakatlerini sundu. Yanguang saltanat devrine kadar [Batı Bölgeleri ile olan ilişkiler] üç kez kesildi, üç kez [yeniden] kuruldu.

太宗文皇帝踐漢舊跡，並南山抵蔥嶺，剖裂府鎮，煙火相望，吐蕃不敢內侮。

Han Hükümdarı Wen (Taizong)¹⁶⁰ Han’ın eski yolunu takip edip Güney Dağları’nı¹⁶¹ aldı [ve] Congling’e¹⁶² ulaştı. [Bölgeyi] illere, ilçelere ve dört kasabaya ayırdı. [Han, o kadar kalabalıktı ki çıkan her] duman ve ateşi [her yerden] görmek [mümkündü]. [Bu yüzden] Tibet [topraklarımızı] işgal etmeye cesaret edemedi.

高宗時，有司無狀，棄四鎮不能有，而吐蕃遂張，入焉耆之西，長鼓右驅，逾高昌，歷車師，鈔常樂，絕莫賀延磧，以臨燉煌。

Gaozong döneminde, yetkililerin liyakatsizliğinden dört garnizon (kasabası) terkedildi, böylece Tibet güçlendi [ve] Karaşehir’in¹⁶³ batısını istila etti. Uzun davullarıyla batıdan

¹⁵⁹ Guāngwǔ Zhōngxīng (光武中興): Doğu Han Hanedanı’nın kurucusu Guangwu (Liu Xiu 刘秀) zamanında (MS 25-MS 57), alınan tedbirler ve uygulanan politikalar sayesinde malî, askerî, sosyal açıdan yaşanan refah dönemine verilen ad.

¹⁶⁰ Hàn Wéndì (太宗文皇帝 / 漢文帝): Han Hanedanı’nın MÖ 180’den MÖ 157’ye kadar hüküm süren 5. hükümdarıdır.

¹⁶¹ Nán Shān (南山): Çin’de bu adda çok fazla yer ismi olmakla beraber, iki tanesinin burada bahsedilen Nanshan olması muhtemeldir. Birincisi günümüz Shaanxi eyaleti Xi’an şehrinin güneyindeki Qinling dağlarıdır; bu dağlar günümüzde Zhōngnán Shān (終南山) olarak geçer; ikincisi ise Sincan Uygur Özerk Bölgesi güney sınırlarındaki Kunlun Dağları, Altun dağları ve Kansu eyaletinin güney sınırlarındaki Qilian dağları. (Diğer isimler için bkz. <https://www.cidianwang.com/lishi/diming/4/67544kn.htm>)

¹⁶² Cōnglǐng (蔥嶺): Sincan eyaletinin güneybatı kesimi. Eski Çin’de Pamir Yaylası, Kunlun Dağları ve Karakorum Dağları’nın batısındaki dağların genel adı. (GDJM, s. 2843)

¹⁶³ Yānqí (焉耆): Karaşehir, günümüzde Sincan Özerk Bölgesi’ndeki Yanqi ilçesidir. (<https://chinesenotes.com/words/29164.html>)

ilerleyip Karahoca'yı¹⁶⁴ aştı. Jushi'yi¹⁶⁵ geçtikten [sonra] Changle'yı yağmaladı. [Sonrasında] Moheyanqi'yi¹⁶⁶ de aşp Dunhuang'a¹⁶⁷ saldırdı.

今孝傑一舉而取四鎮，還先帝舊封，若又棄之，是自毀成功而破完策也。

Şimdi [Wang] Xiaojie bir hamlede dört garnizonu [ve] de önceki hükümdarların belirlediği sınırları [geri] almışken, şayet buraları tekrar terk ederse [elde etmiş olduğu] başarıları kendi kendine yok etmiş ve tamamlanmış planları bozmuş [olmaz mı?]

夫四鎮無守，胡兵必臨西域，西域震則威憚南羌，南羌連衡，河西必危。

Tekrar [bu] dört garnizonu korumazsak, barbar ordusu kesinlikle Batı Bölgeleri'ne saldıracak. Batı Bölgeleri'nde denge bozulursa, Güney Qiangları korkudan birleşecekler ve Hexi tehlikede olacak.

且莫賀延磧袤二千里，無水草，若北接虜，唐兵不可度而北，則伊西、北庭、安西諸蕃悉亡。」

¹⁶⁴ Gāochāng (高昌): Karahoca, günümüz Sincan Özerk Bölgesi'ndeki Turfan şehrinin doğusunda, Karahoca Kalesi'nin güneybatısında yer alır. (GDJM, s. 2477)

¹⁶⁵ Jūshī (車師): Sincan Özerk Bölgesi Turfan şehri civarında kurulmuş olan şehir devletlerinden biri. M.S. 5. yy.'da yıkılmış olsa da muhtemelen Tang zamanında bahse konu bölgeye "Jushi" denilmeye devam edilmektedir. (GDJM, s. 439)

¹⁶⁶ Mòhèyǎnqì (莫賀延磧): Moheyan Çölü. Luobu Gölü (Lop Nur) ile Yumen Geçidi arasında yer alan çöl. Günümüzde Sincan Özerk Bölgesi'nin Hami ilçesinin güneydoğusunda yer alır. Gobi Çölü'nün "Gashun Gobi" olarak adlandırılan kısmıdır. Batı Bölgeleri (西域) olarak adlandırılan bölgenin başlangıç noktasıdır. (<https://baike.baidu.com/item/莫賀延磧/2957978>)

¹⁶⁷ Dūnhuáng (燉煌): 敦煌 (Dūnhuáng) olarak da yazılan, günümüz Kansu eyaletinde bulunan bir ilçe. (GDJM, s. 2908)

Ayrıca Moheyanqi'nin 2.000 *li* genişliğinde [bir çöl], ne su var ne de ot. Eğer kuzey [tarafı] düşmanın eline geçerse, Tang ordusu kuzeye geçemez [ve o zaman] Yi, Xi, Beiting¹⁶⁸ [ve] Anxi'deki tüm halklar yok olacak.”

議乃格。

[Dört garnizonun terk edilmesi] önerisi bunun üzerine rafa kaldırıldı.

於是首領勃論贊與突厥偽可汗阿史那倭子南侵，與孝傑戰冷泉，敗走。

Çok geçmeden [Tibet] şefi Bolunzan, Göktürklerin sözde kağanı Aşina Tuizi ile güneyden saldırdı. Lengquan'de¹⁶⁹ [Wang] Xiaojie ile savaştılar ve yenilip kaçtılar.

碎葉鎮守使韓思忠破泥熟沒斯城。

Suyab Askerî Valisi Han Sizhong, Nishumeisi şehrini ele geçirdi.

證聖元年，欽陵、贊婆攻濫洮，孝傑以肅邊道大總管戰素羅汗山，虜敗還。

Zhengsheng saltanat devri ilk yılında (695), Qinling [ve] Zanpo Lintao'ya¹⁷⁰ saldırdı. Suibian Yolu Başkomutanı [Wang] Xiaojie Suluohan Dağı'nda [düşmanla] savaştı. Düşman mağlup oldu [ve] döndü.

又攻涼州，殺都督。

¹⁶⁸ Yī (伊)'den kastedilen Yīwú (伊吾) yani Hami şehri; Xī (西)'den kastedilen ise Gāochāng (高昌), diğer adıyla Karahoca şehri olmalıdır. Běiting (北庭) ise Tang Hanedanı Dönemi'nde Beiting Duhufu'nun kısaltması. İdarî merkezi, şimdiki Sincan Özerk Bölgesi'nin Cimsar ilçesidir. (GDJM, s. 841, 1065, 1176, 2249)

¹⁶⁹ Lěngquán (冷泉): Bu yerin tam olarak nerede olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı internet kaynaklarında buranın Qinghai Gölü yakınları olduğu ifade edilmektedir.

¹⁷⁰ Lǐntáo (臨洮): Lintao, günümüzde Kansu eyaletinin Dingxi şehrine (定西市) bağlı bir ilçesidir. (GDJM, s. 2152)

Ardından Liangzhou’a saldırdılar ve valiyi öldürdüler.

遣使者請和，約罷四鎮兵，求分十姓地。

Elçi gönderip barış istediler. Dört garnizondaki askerlerin çekilmesini [ve] On-ok topraklarını talep ettiler.

武后詔通泉尉郭元振往使，道與欽陵遇。

Wuhou’un (Wu Zetian) elçi olarak gönderdiği Tongquan¹⁷¹ İlçe Subayı Guo Yuanzhen [yolda] Qinling ile karşılaştı.

元振曰：「東贊事朝廷，誓好無窮，今猥自絕，歲擾邊，父通之，子絕之，孝乎？父事之，子叛之，忠乎？」

[Guo] Yuanzhen [şöyle] dedi: “[Lu] Dongzan saraya hizmet etti, sonuna kadar yeminine [sadık kaldı]. Şimdi [ise] birden kendinizi [saraydan] tecrit ettiniz, her yıl sınırlarımızı taciz ediyorsunuz. Baba uzlaşırken, oğlu [ilişkileri] kopartırsa [bu] hürmet [olur mu]? Baba hizmet ederken, oğlu isyan ederse [bu] sadakat [olur mu]?”

欽陵曰：「然！然天子許和，得罷二國戍，使十姓突厥、四鎮各建君長，俾其國自守若何？」

Qinling [şöyle] dedi: “Kesinlikle! Ancak Göğün oğlu barışı kabul edecekse, iki ülkenin askerleri çekilmeli, On-okların ve dört garnizonun kendi beyliklerini kurmalarına izin vermeli. Bırakın memleketlerini kendileri savunsunlar. Nasıl olur?”

¹⁷¹ Tōngquán (通泉): Günümüzde Sichuan eyaleti Shehong (射洪) ilçesine bağlı Yangxi (洋溪) kasabasıdır. (GDJM, s. 2582)

元振曰：「唐以十姓、四鎮撫西土，為列國主，道非有它，且諸部與吐蕃異，久為唐編人矣。」

Yuanzhen [şöyle] dedi: “Tang [Hanedanı], çeşitli devlet beyleri adına On-oklar ve dört garnizon ile batı topraklarını koruyor, başka bir amacı yoktur. Ayrıca [diğer] tüm kabilelerle Tibet farklıdır, uzun zamandır Tang’ın tebaası olmuşlardır.”

欽陵曰：「使者意我規削諸部為唐邊患邪？我若貪土地財賦，彼青海、湟川近矣，今舍不爭何哉？」

Qinling [şöyle] dedi: “Elçi, benim [o] kabileleri yok edip Tang’ın sınırlarını işgal etmeyi planladığımı mı düşünüyor? Toprak ve gelir peşinde olsaydım, Qinghai ve Huangchuan¹⁷² [daha] yakın, şimdi [buralardan] vazgeçip [o topraklar için] mücadele etmez miydim?

突厥諸部磧漠廣莽，去中國遠甚，安有爭地萬里外邪？

Bütün Türk boyları, merkez ülkeden (Çin) çok uzaklarda, çöllerde ve geniş bozkırlarda [yaşıyorlar]. Binlerce *li* ötedeki topraklar için neden savaşıyorsunuz? (XTS, 1975, Tom. 216: 6079)

且四夷唐皆臣並之，雖海外地際，靡不磨滅，吐蕃適獨在者，徒以兄弟小心，得相保耳。

Ayrıca [Tang] çevre halklarını [kontrol altına alıp] kendine tâbi hâle getirdi. Deniz ötesi sınırlarda bile yok edilmeyen yer kalmadı. Tibet, sadece [ben ve] kardeşlerimin dikkatli olması [ve] birbirimizi korumamız sayesinde ayakta kaldı.

¹⁷² Huángchuān (湟川): Günümüz Qinghai eyaleti Guide ilçesi. (<https://baike.baidu.com/item/湟川郡/15627777>)

十姓五咄陸近安西，於吐蕃遠，俟斤距我裁一磧，騎士騰突，不易旬至，是以為憂也。

On-oklardan beş To-lu boyu¹⁷³ Anxi'ye yakındır [fakat] Tibet'e uzaktır. Erkinleri¹⁷⁴ bizden sadece bir çöl mesafesi uzaklığındadırlar. Süvarileri çok hızlıdır, on günde varmak kolay değil, bu yüzden endişeleniyorum.

烏海、黃河，關源阻奧，多癘毒，唐必不能入；則弱甲孱將易以為蕃患，故我欲得之，非規諸部也。

Wuhai ve Sarı Nehir'de geçitler ve kaynaklar kapalıdır, çok fazla hastalık [ve] zehir vardır, Tang kesinlikle giremez. Oysa [diğer tarafta] zayıf ve güçsüz komutanlar Tibet için kolayca tehlike yaratabilir. Bu yüzden bu [toprakları] istiyorum, tüm kabileleri yönetmeyi değil.

甘、涼距積石道二千里，其廣不數百，狹才百里，我若出張掖、玉門，使大國春不耕，秋不獲，不五六年，可斷其右。

Gan[zhou], Liang[zhou] Jishi Yolu'ndan 2.000 *li* uzaklıkta. En geniş yeri yüzlerce *li*, en dar yeri 100 *li*. Zhangye [ve] Yumen'dan hareket edersek, devletinizin ilkbaharda toprağı sürmesini, sonbaharda hasat yapmasını [engelleriz]. Beş altı yıl [boyunca yaparsak] sizin batı [ile olan ilişkinizi] keseriz.

¹⁷³ Duōlù (咄陸): To-lu/Tu-lu, Batı Göktürkleri'nin lideri Tun (Tong) Yabgu'nun ölümünden sonra şekillenen On-Ok konfederasyonunun doğu (sol) kanadını oluşturan kabile birliğidir. Beş boydan meydana gelir; boyların her biri bir çor tarafından yönetilmiştir. On-Ok'un batı (sağ) kanadını oluşturan diğer kol ise yine beş boydan oluşan Nu-şi-pi birliğidir. (Golden, 1992, s. 135)

¹⁷⁴ Sījīn (俟斤): *Erkin*, On Ok teşkilatında (Tu-lu ve Nu-şi-pi içinde) kabile/alt birlik yöneticilerinin taşıdığı bir unvandır; liderlere otorite simgesi olarak ok verilmesi, "On-Ok" adlandırmasıyla ilişkilendirilir. (Golden, 1992, s.136)

今棄不為，亦無虞於我矣。

Şimdi [bunu] görmezden gelip yapmayacağız, [bu yüzden] bizim hakkımızda endişelenmenize de [gerek yok].

青海之役，黃仁素約和，邊守不戒，崔知辯徑俟斤掠我牛羊萬計，是以求之。」

Qinghai Savaşı'ndan sonra Huang Rensu barış antlaşması yaptı, sınır muhafızları kaldırıldı. Cui Zhibian binlerce ineğimizi ve koyunumuzu yağmaladı. Bu yüzden [sizden] bunları talep ediyorum.”

使使者固請，元振固言不可許，後從之。

Gönderdiği elçiler ısrarla taleplerini dile getirdi, ancak Yuanzhen kesinlikle kabul edilemez olduğunu söyledi [ancak] sonunda onun [isteğine] uydu.

欽陵專國久，常居中制事，諸弟皆領方面兵，而贊婆專東境幾三十年，為邊患。

Qinling devlet işlerini uzun süre yönetti. Sık sık merkezden siyasî ve askerî işleri düzenlerken, kardeşleri [ise] çeşitli cephelerde askerlere komuta etti. Zampo yaklaşık otuz yıl boyunca doğu sınırını yönetti [ve] sınır için [bir] tehdit [oluşturdu].

兄弟皆才略沈雄，眾憚之。

Kardeşlerinin hepsi yetenekli, becerikli [ve] çok güçlüydü. İnsanlar onlardan korkardı.

器弩悉弄既長，欲自得國，漸不平，乃與大臣論巖等圖去之。

Qinixilong büyümüşü [ve] devleti [artık] kendisi yönetmek istiyordu. Gitgide memnuniyetsizlik hissetmeye [başladı] ve Başbakan Lunyan ve diğerleri ile [Qinling'i] ortadan kaldırmak için [bir] plan yaptı.

欽陵方提兵居外，贊普托言獵，即勒兵執其親黨二千餘人殺之，發使者召欽陵、贊婆，欽陵不受命，贊普自討之。

Qinling askerleri ile dışarıdayken, Zanpu ava çıkma bahanesiyle Qinling'in 2.000'den fazla destekçisini yakalatıp öldürdü. Qinling'e [ve] Zanpo'ya yanına gelmesi için elçi yolladı [ancak] Qinling [bu] emre itaat etmedi. Zanpu onları bastırmak için ordusuyla beraber [üzerlerine] hareket etti.

未戰，欽陵兵潰，乃自殺，左右殉而死者百餘人。

Qinling'in ordusu savaşmadan mağlup oldu [ve] sonra intihar etti. Yanındakilerden 100'den fazla insan [da onun uğruna] canını feda etti.

贊婆以所部及兄子莽布支等款塞，遣羽林飛騎迎勞，擢贊婆特進、輔國大將軍、歸德郡王，莽布支左羽林大將軍、安國公，皆賜鐵券，禮尉良厚。

Zanpo, emri altındaki birlikler ve yeğeni Mangbuzhi aracılığıyla [Tang Hanedanı'na] boyun eğdi. [Zanpo'yu ve adamlarını] karşılaması için Yulin ordusunun süvarileri gönderildi. Zanpo; *Tejin*, Yardımcı Ülke Başkomutanlığı ve Guide Prensi mevkisine yükseltildi. Mangbuzhi [ise] Sol Yulin Ordusu Başkomutanı ve Anguo Prensi mevkisine yükseltildi. İkisine de demir makbuz¹⁷⁵ bahşedildi ve cömert hediyeler sunuldu.

¹⁷⁵ Tiěquàn (鐵券): Tarihte feodal hükümdarların hizmetkârlarına ödül ve antlaşma niteliğinde bir simge ve belge olarak verdiği, halk arasında “ölümden muafiyet belgesi” olarak bilinen bir nesnedir. Bu uygulama Han Hanedanı Dönemi'nde başlamış olup, söz demir üzerine cıva kırmızısı ile yazılırdı. Sahteciliği önlemek amacıyla, demir

贊婆即領部兵戍河源，死，贈安西大都護。

Zanpo, birliklerini Heyuan'de konuşlandırdı. Öldüğünde, [ona] fahrî Anxi Valisi ünvanı verildi.

又遣左肅政臺御史大夫魏元忠為隴右諸軍大總管，率隴右諸軍大使唐休璟出討。

Ayrıca İdareyi Düzenleme Bürosu'ndan¹⁷⁶ Saray Müfettişi Wei Yuanzhong Longyou Orduları Başkomutanı olarak atandı. Longyou Orduları Büyükelçisi Tang Xiujing'in başında sefere çıktı.

方虜攻涼州，休璟擊之，斬首二千級。

Düşman tam Liangzhou'a saldıracağı sırada, [Tang] Xiujing onlara saldırdı ve 2.000 [düşman askerinin] başını kesti.

於是論彌薩來朝請和。

Bunun üzerine Lun Misa barış istemek için [Tang] sarayına geldi.

贊普自將萬騎攻悉州，都督陳大慈四戰皆克。

Zanpu, 10.000 süvarisiyle Xizhou'a saldırdı ve Vali Chen Daci yaptığı dört savaşın hepsini kazandı.

belge ortadan ikiye bölünür ve bir yarısı sarayda, diğer yarısı ise kişi tarafından saklanırdı. Tang Hanedanı'ndan sonra, demir makbuzlar cıva kırmızısı ile değil, altın kakma ile yapıldı. (<https://www.zdic.net/hans/鐵券>)

¹⁷⁶ Zuǒ Sùzhèngtái (左肅政臺): Hükümdar Wu Zetian'in hüküm sürdüğü 684 yılında "İdareyi Düzenleme Bürosu" (肅政臺) kuruldu, başkentteki görevliler ve askerî birlikleri denetlemekle görevliydi. Sağ ve sol olarak ikiye ayrıldı. 705 yılında bu büro "Saray Denetçiler Bürosu" (Yushitai, 御史臺) olarak değiştirildi. (Shen ve Xu, 1992, s. 231)

明年，乃獻馬、黃金求昏。

Ertesi yıl, [Tibet] beklenmedik şekilde at [ve] altın sunarak evlilik teklifinde bulundu.

而虜南屬帳皆叛，贊普自討，死於軍。

Bu arada, güneyinde [kendisine] tâbi olan halkın hepsi isyan etti. Zanpu [isyanı] bizzat bastırmaya [gitti], savaşta öldü. (XTS, 1975, Tom. 216: 6080)

諸子爭立，國人立棄隸縮贊為贊普，始七歲，使者來告喪，且求盟。

Oğulları taht için mücadele etti, devletin ileri gelenleri henüz yedi yaşında [olan] Qilisuozan'ı Zanpu olarak belirledi. [Tibet] elçisi [saraya] cenaze haberini getirdi ve aynı zamanda [Tang ile] ittifak talep etti.

又使大臣悉董熱固求昏，未報。

[Tibet] yine evlilik ittifakı teklifi için Başbakan Xi Dongregu'yu [saraya] gönderdi, [ancak herhangi bir] cevap verilmedi.

會監察御史李知古建討姚州蠻，削吐蕃向導，詔發劍南募士擊之。

O sırada Denetçi Li Zhigu, Yaozhou Manlarına saldırılması ve Tibet liderlerinin yok edilmesi önerisinde bulundu. Hükümdar askerlerin Jiannan'a sevk edilip [Tibet'e] saldırması emrini verdi.

蠻酋以情輸虜，殺知古，尸以祭天，進攻蜀漢。

Man [kabilesinin] şefi durumu düşmana (Tibet'e) bildirdi [ve] Zhigu'yu öldürdü. Cesedini göğsüne kurban [olarak] sundu. Shuhan'a¹⁷⁷ saldırdı.

詔靈武監軍右臺御史唐九徵為姚嵩道討擊使，率兵擊之。

Hükümdar, Lingwu Teftiş Ordusu komutanı [ve] İdareyi Düzenleme Bürosu Denetçisi Tang Jiuzhi'yı Yaoxi Yolu Sınır Ataşesi olarak atadı [ve] ordusuyla saldırması emrini verdi.

虜以鐵絙梁漾、水鼻二水，通西洱蠻，築城戍之。

Düşman, Xi'er Manları¹⁷⁸ ile iletişim kurmak için Yangbi Nehri'ne¹⁷⁹ zincirlerden köprü yaptı [ve] orayı korumak için bir kale inşa etti.

九徵毀絙夷城，建鐵柱於滇池以勒功。

[Tang] Jiuzhi zincirleri kırıp kaleyi yıktı. Dian Chi Gölü'ne¹⁸⁰ başarılarının kaydını kazıdığı demir bir sütun dikti.

中宗景龍二年，還其昏使。

Hükümdar Zhongzong'un Jinglong saltanat devrinin 2. yılında (708), evlilik [müzakereleri] için gönderilen [Tibet] elçileri geri gönderildi.

¹⁷⁷ Tang Dönemi bağlamında Shu (蜀) terimi genellikle günümüz Sichuan eyaletine tekabül eden coğrafi alanı ifade etmektedir. Buna karşılık Han (漢) adlandırmasının, yüksek olasılıkla günümüz Shaanxi eyaletinin güneyinde yer alan Hanzhong (漢中) bölgesine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Hanzhong, coğrafi ve idarî bakımdan Shaanxi'nin güney kesimini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu kullanımın, Üç Krallık Dönemi'nde varlık gösteren Shuhan (蜀漢) devletinin Tang dönemi sınırları içerisinde kalan eski idarî sahasına yönelik tarihsel bir atıf içerme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Nitekim Shuhan devletinin idarî nüfuz alanı, başta Sichuan olmak üzere, Shaanxi'nin güney kesimleri ile Yunnan'ın kuzeyi ve Guizhou bölgelerini kapsayan geniş bir coğrafyaya yayılmaktaydı.

¹⁷⁸ Xī'ěr (西洱): Yunnan eyaleti civarında yaşamış olan eski bir kabile adı. (<https://www.zdic.net/hans/西洱>)

¹⁷⁹ Yàngbì (漾鼻): Lancang Nehri'nin (瀾滄江) bir koludur. Diğer adıyla Heihui Jiang (黑惠江) olarak da bilinir. Yunnan eyaletinin kuzeybatısında yer alır. (Zhu, 2007, s. 583)

¹⁸⁰ Diānchí (滇池): Günümüz Yunnan eyaletinin başkenti Kunming'in güneybatı banliyösünde, aynı adla yer alan göl. (GDJM, s. 3103)

或言彼來逆公主，且習聞華言，宜勿遣，帝以中國當以信結夷狄，不許。

Bazıları, elçilerin prensesi almak için geldiğini ve ayrıca Çince öğrendiklerini belirterek onları geri göndermemenin daha uygun olacağını söyledi. [Ancak] hükümdar merkez ülkenin (Tang'ın) *Yi-Di*¹⁸¹ [halklarıyla olan ilişkilerinin] güvene bağlı olması gerektiği düşüncesiyle bu öneriyi kabul etmedi.

明年，吐蕃更遣使者納貢，祖母可敦又遣宗俄請昏。

Ertesi yıl, Tibet bir kez daha elçi gönderip haracını ödedi [ve Zanpu'nun] büyükannesi Kedun (Kadın/Hatun), Zong'e'yı evlilik teklifi için gönderdi.

帝以雍王守禮女為金城公主妻之，吐蕃遣尚贊咄名悉臘等逆公主。

Hükümdar, Yong Prensi Shouli'nin kızını Jincheng Prensesi olarak [Tibet'e] verdi. Tibet, prensesi karşılamak üzere Shang Zanduo, Ming Xila ve heyetini gönderdi.

帝念主幼，賜錦繒別數萬，雜伎諸工悉從，給龜茲樂。

Hükümdar, prensesin gençliğini düşünerek [ona] binlerce renkli, desenli ipek kumaşlar hediye etti. Çeşitli sanatkârlar ve zanaatkârlar ona eşlik etti [ve] Kuça müziği enstrümanları verdi.

詔左衛大將軍楊矩持節送。

¹⁸¹ Yídí (夷狄): Klasik Çin literatüründe başlangıçta sırasıyla doğu (Yi) ve kuzey (Di) halklarını ifade eden etnik tanımlamalar iken; Han Hanedanı'ndan itibaren somut içeriklerini yitirerek Çin merkezli medeniyet algısının (*Huaxia*) dışında kalan tüm “yabancı” toplulukları ifade eden kapsayıcı bir üst terime dönüşmüştür (Kirilen, 2012, s. 182). Tang dönemi metinlerinde bu kavram, etnik bir aidiyetten ziyade, Çin'in evrensel hakimiyet iddiası karşısında konumlanan “öteki”ni ve medeniyet dairesi dışındaki siyasî muhatabı temsil eder.

Saray fermanıyla Sol Muhafız Komutanı Yang Ju “Chijie elçisi”¹⁸² olarak gönderildi.

帝為幸始平，帳飲，引群臣及虜使者宴，酒所帝悲涕噓歔，為赦始平縣，罪死皆免，賜民繇賦一年，改縣為金城，鄉曰鳳池，里曰愴別。

Hükümdar, Shiping’e özel bir ziyarette bulunarak veda çadırı kurdu. Bakanlara ve [Tibet] elçisine ziyafet verdi, içki sırasında üzüntüden gözyaşlarına boğuldu. Shiping ilçesine af ilan etti, bütün idam cezalarını kaldırdı, halka bir yıl boyunca vergi [muafiyeti] bahsetti. İlçenin adını Jincheng olarak değiştirdi, kasabayı Fengchi, mahalleyi Chuangbie olarak adlandırdı.

公主至吐蕃，自築城以居。

Prenses Tibet’e varınca, [orada] yaşamak için kendisine [bir] şehir/kale inşa edildi.

拜矩鄯州都督。

[Yang] Ju Shanzhou valisi olarak atandı.

吐蕃外雖和而陰銜怒，即厚餉矩，請河西九曲為公主湯沐，矩表與其地。

Tibet dışarıdan barışçıl görünse de içten içe öfkeliydi. [Yang] Ju’ye cömertçe hediyeler sundular ve Hexi’deki Jiuqu bölgesini prensesin tımarı olarak talep ettiler. [Yang] Ju bu bölgeyle [ilgili] hükümdara rapor sundu.

九曲者，水甘草良，宜畜牧，近與唐接。

¹⁸² Chíjié (持節): Kelime anlamı “sancak/tuğ taşıyan” demektir. Bu, görevlinin hükümdar adına özel yetkiyle donatıldığını ve bağımsız hareket edebileceğini gösteren bir belge veya yetki sembolüdür. (<https://www.zdic.net/hans/持節>)

Jiuqu; suyunun tatlı [ve] otlığının verimli olduğu, hayvancılığa uygun ve Tang sınırına yakın [bir] yerdir.

自是虜益張雄，易入寇。

Bu [olaydan] sonra düşman daha [da] güçlendi ve [Tang topraklarına] saldırmak [daha] kolay [hâle geldi].

4.5.3 Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar

Tibet şefi Hesu'nun bağlılarıyla birlikte Tang tarafına teslim oluşuna dair olay, JTS'de “Ruyi saltanat devri ilk yılı (692)” olarak açık şekilde tarihlendirilmiştir. Buna karşılık XTS aynı olayı yalnızca “ertesi yıl” şeklinde muğlak bir ifadeyle sunmakta olup, ön anlatım sıralamasına bakıldığında olayın 691 yılına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca XTS, Hesu'nun emrindeki grubu sayısal olarak 300.000 kişi olarak belirtirken, JTS bu konuda herhangi bir niceliksel bilgiye yer vermemektedir.

Benzer biçimde, Wuwei Ordusu Komutanı Wang Xiaojie'nin Tibet kuvvetleri karşısında kazandığı askerî zafer JTS'de “Changshou saltanat devri ilk yılı (692)” olarak net biçimde verilirken, XTS'de yalnızca “bu yıl” ifadesiyle belirtilmiş, dolayısıyla olayın kronolojisi doğrudan açık bir tarih ifadesiyle ilişkilendirilmemiştir.

Suluohan Dağı'nda Tang komutanı Wang Xiaojie ile Tibet komutanları Lun Qinling ve Zampo arasında gerçekleşen çatışmanın tarihi JTS'de “Wansui Dengfeng saltanat devri ilk yılı (696)” olarak aktarılırken, XTS bu olayı “Zhengsheng saltanat devri ilk yılı (695)” olarak kaydetmiştir. Dolayısıyla kaynaklar arasında bir yıllık bir tarih farkı göze çarpmaktadır.

696 yılında Tibet kuvvetlerinin 40.000 kişilik bir orduyla Liangzhou'a düzenlediği saldırı ve bu saldırı sırasında Vali Xu Qinming'in hayatını kaybetmesi JTS'de “Wansui Tongtian” saltanat devri ilk yılı olarak açıkça tarihî bağlama oturtulmuştur. Buna ek olarak JTS, saldırıya

katılan Tibet birliklerinin sayısını da belirtmiştir. Buna mukabil, XTS söz konusu olaya ne tarihî bir bağlam ne de sayısal bir içerik kazandırmakta; yalnızca valinin öldürüldüğünü belirten son derece özet bir ifade ile yetinmektedir.

Tibet zanpusu Qinuxilong'un olgunluk çağına erişerek devlet yönetimini Başbakan Lun Qining'in elinden almak amacıyla bir darbe girişimi planladığı dönem, JTS'de "Shengli saltanat devri ikinci yılı (699)" olarak açıkça verilmiş, XTS ise bu gelişmeye ilişkin herhangi bir tarihsel çerçeve sunmamıştır.

Zanpo'nun ölümüne dair JTS'de yalnızca "kısa bir süre sonra" (尋) ifadesi geçmekte olup, bu ifade olay öncesi ve sonrası verilerle birlikte değerlendirildiğinde ölüm tarihinin 699 veya 700 yılı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna karşılık, XTS bu ölümü yalnızca "öldüğünde" şeklinde ifade etmekte ve bağlamdan anlam çıkarılmasına olanak sağlayacak herhangi bir tarihsel ipucu sunmamaktadır. Dolayısıyla XTS'de Zanpo'nun ölüm tarihi belirsiz kalmaktadır.

Tibet komutanı Qu Mangbuzhi'nin Liangzhou üzerine düzenlediği askerî harekât JTS'ye göre "Jiushi saltanat devri ilk yılında (700)" meydana gelmiştir. XTS ise bu olayı tarihî bağlamdan bağımsız şekilde sunmuş, herhangi bir tarihle ilişkilendirmemiştir. Aynı olaya dair çatışma sonucunda JTS, Tang ordusunun iki Tibet komutanı ile birlikte toplamda 2.500 düşmanı öldürdüğünü kaydederken, XTS bu sayıyı 2.000 olarak vermektedir.

Bu harekâtın ardından Tibet zanpusunun 10.000 kişilik bir kuvvetle Xizhou'a saldırması ve Vali Chen Daci'nin bu saldırıları püskürtmesi JTS'de "Chang'an saltanat devri ikinci yılı (702)" olarak açıkça belirtilmişken, XTS bu olaya dair herhangi bir tarihsel bilgi sunmamaktadır. Ayrıca JTS, bu çatışmada 1.000'den fazla düşman başının kesildiğini ifade ederken, XTS bu yönde herhangi bir sayısal veriye yer vermemiştir.

Zanpu Qinuxilong'un bir iç isyanı bastırma sürecinde ölümü sonrası cenazesinin haberi için Tibet tarafından Tang sarayına elçi gönderilmesi, JTS'de "Shenlong saltanat devri ilk yılı (705)" olarak tarihlendirilmiştir. XTS ise bu diplomatik temasın tarihini belirtmemektedir.

Zanpu'nun büyükannesinin evlilik teklifi amacıyla Tang sarayına elçi göndermesi ve teklifin Hükümdar Zhongzong tarafından kabul edilmesi JTS'de tarih verilmeden aktarılmışken, XTS bu olayı 709 yılına tarihlendirmiştir.

Denetçi Li Zhigu'nun Man kabilelerine dair yaptığı saldırı önerisi, JTS'de “Ruizong tahta çıktığında (710)” ifadesiyle verilirken, XTS'de bu öneri Jinglong saltanat devrinin 2. yılının (708) öncesinde anlatılmaktadır. Burada iki kaynak arasında çok belirgin bir çelişki söz konusudur.

Sonuç olarak, yukarıdaki karşılaştırmalar JTS ile XTS arasında zaman, tarih ve sayısal veriler bakımından ciddi düzeyde uyumsuzlukların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bazı olaylara dair tarihler ve rakamsal bilgiler her iki kaynakta da farklılık gösterirken, kimi örneklerde yalnızca JTS belirli bir tarih sunmakta; XTS ise bu tür tarihî verileri ya belirsiz ifadelerle aktarmakta ya da tamamen dışlamaktadır. Bu durum, her iki metnin tarih yazıcılığı yaklaşımı ve önceliklendirme stratejileri bakımından birbirinden önemli ölçüde ayrıldığını göstermektedir.

4.5.4 Yer Adları, Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar

Yongchang saltanat devrinin ilk yılında (689) Tibet'e yönelik düzenlenen askerî seferin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Anxi Yolu Başkomutanı Wei Daijia ile yardımcısı Yan Wengu'nun cezalandırıldığı hem JTS hem de XTS tarafından kaydedilmektedir. Ancak JTS, cezaların muhataplarını açıkça belirtmekte; Wei Daijia'nın Puzhou'a sürgün edildiğini, Yan Wengu'nun ise idam edildiğini ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Buna karşın XTS, yalnızca bir sürgün ve bir idamdan söz etmekle yetinmekte, bu cezaların kime uygulandığına dair herhangi bir bilgi sunmamaktadır.

695/696 yılında gerçekleşen Tibet-Tang çatışmasına ilişkin olarak, JTS hem Komutan Wang Xiaojie'nin hem de yardımcısı Lou Shide'nin adını zikrederken; XTS, Lou Shide'ya hiç yer vermemektedir. Benzer şekilde, 700 yılında Tibet komutanı Qu Mangbuzhi tarafından

Liangzhou'a gerçekleştirilen saldırı ve Changsong ilçesinin kuşatılması, JTS'de ayrıntılı şekilde aktarılmakta; böylece Tibet'in saldırı istikameti ve stratejik hedefi açıkça ortaya konulmaktadır. Buna karşılık XTS, saldırının yönü, kuşatılan yerleşim yeri veya Tibet komutanının kimliği gibi unsurlara değinmeden yalnızca Tang komutanlarının isimlerini ve çatışmaya verilen askerî karşılığı vurgulamaktadır. Ayrıca, JTS, Tang kuvvetlerinin başındaki Tang Xiujing'in Qu Mangbuzhi ile Hongyuan Vadisi'nde çarpıştığını açıkça ifade ederken, XTS bu coğrafi ayrıntıyı da atlamaktadır.

Her iki kaynağın 692 yılında Tang'a sığınan Tibet şefi Hesu'ya dair aktarımları da farklılık göstermektedir. XTS, Hesu'nun emrinde teslim olan kabileleri Guichuan ve Dangxiang (Tangut) olarak belirtirken, JTS yalnızca Dangxiang kabilelerinden söz etmektedir. Aynı şekilde, Wang Xiaojie komutasındaki Tang kuvvetlerinin 692 yılında Tibet ordusu karşısında elde ettiği zaferde görev alan Tang Xiujing ve Ashina Zhongjie yalnızca XTS tarafından anılmakta, ayrıca bu komutanların resmî ünvanlarına da yer verilmektedir. 700 yılında gerçekleşen bir diğer Tibet-Tang çatışmasında, yalnızca XTS, Saray Müfettişi Wei Yuanzhong'un ismine ve Longyou Orduları Başkomutanı olarak görev yaptığına dair bilgi sunmaktadır.

Her iki eser de 703 veya 704 yıllarında, Tibet'in güney sınırında gerçekleşen halk isyanlarını bastırmak amacıyla sefere çıkan Tibet zanpusu Qinuxilong'un savaş sırasında hayatını kaybettiğini belirtmektedir. JTS, bu isyancı grupların Nepal ve Mon kabileleri olduğunu açıkça ifade ederken, XTS ise bu halkların kimlikleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

709 yılında Tibet zanpusunun büyükannesinin Tang sarayına gönderdiği kişi JTS'de Başbakan Xixunran (悉薰然) olarak verilmekteyken, XTS gönderilen kişinin Zong'e (宗俄) olduğunu belirtmektedir. Ayrıca XTS'de zanpunun büyükannesi için *Kedun* (Kadın/Hatun 可敦) ünvanı kullanılmıştır.

709 yılının 11. ayında Prenses Jincheng'ı karşılamak üzere gönderilen Tibet heyetine ilişkin olarak JTS, Başbakan Shang Zantu'yu (尚贊吐) işaret ederken; XTS, heyetin başında Shang Zanduo (尚贊咄) ve Ming Xila (名悉臘) adlı iki kişiden söz etmektedir. Başbakanın ismi her iki eserde farklı biçimde yazılmıştır.

710 yılında Ruizong'un tahta çıkışı sırasında, Denetçi Li Zhigu'nun önerisiyle Tang güçleri Tibet'e bağlı Man kabilelerine yönelik bir saldırı düzenlemiştir. Ancak, Man kabilesi Tibet'in desteğiyle Li Zhigu'yu öldürmüştür. XTS Man kabilesinin bu olayın ardından Shuhan'a (günümüz Sichuan bölgesine) saldırıda bulunduğunu belirtmektedir. Buna karşın, JTS Shuhan'a saldırıldığına dair bir bilgi vermemektedir.

Bu bağlamda, ünvanlar, şahıs adları ve coğrafi unsurlar gibi ayrıntılar değerlendirildiğinde, XTS'nin salt sadeleştirme amacıyla hareket etmediği, aksine Tang Hanedanı'nın askerî ve siyasî meşruiyetini pekiştirme yönünde bir anlatı stratejisi izlediği izlenimi vermektedir. Özellikle, Suluohan Dağı'ndaki çatışmadan önce Tibet'in Lintao bölgesine saldırdığına dair XTS tarafından eklenen bilgi dikkat çekicidir. JTS bu saldırıdan hiç bahsetmezken, XTS bu eklemeyle Tang'ın askerî müdahalesini meşru bir zemine oturtmaktadır.

Son olarak, kaynaklar arasında kişi adlarına ilişkin bir diğer yazım farkı da, 692 yılında Tang'a sığınan bir kabile lideri JTS'de 咎捶 (Zǎnchuí) olarak, XTS'de ise 咎插 (Zǎnchā) olarak geçmesidir. Bu tür farklılıklar, yalnızca lisanî değil, aynı zamanda kaynak aktarımı ve redaksiyon sürecindeki tercihler açısından da dikkate değerdir.

4.5.5 Yazım Tarzındaki Farklılıklar

Bu iki tarih kitabı sadece farklı kelimelerle yazılmış değildir. Aralarında çok daha önemli bir fark vardır. Bu fark, tarih yazmanın amacının, görevinin ve hatta dayandığı siyasî temellerin değişmesinden kaynaklanır. Özellikle, iki kitapta da anlatılan aynı olayları yan yana okuduğumuzda, bu değişimin kelimelere ve anlatım şekline nasıl yansıdığını açıkça görebiliriz.

Her şeyden önce, JTS metinleri genellikle daha uzun ve kurgusal anlatımla yapılandırılmıştır. Örneğin “*Bütün oğulları taht mücadelesine giriştiler, uzun bir süre sonra devletin ileri gelenleri Qinuxilong’un o sırada yedi yaşında olan oğlu Qilisuzan’ı zanpu olarak tahta çıkardı.*” cümlesinde görüldüğü gibi olaylar zaman belirten ifadelerle (*uzun bir süre sonra, o sırada*) birbirine bağlanır; aktarılan bilgi sadece olayın sonucu değil, kronolojik süreci de gösterir. Buna karşın XTS aynı olayı şöyle aktarır: “*Oğulları taht için mücadele etti, devletin ileri gelenleri henüz yedi yaşında [olan] Qilisuozan’ı Zanpu olarak belirledi.*” Burada hem zaman mefhumu hem de soya dair detay (*Qinuxilong’un oğlu*) çıkarılmıştır; anlatım sadeleştirilmiş ve doğrudan sonuç odaklı hâle getirilmiştir.¹⁸³

JTS ile XTS arasındaki farkı en iyi özetleyen kısımlardan biri de 710 yılındaki Tibet’e bağlı *Man* kabileleri ile Tang arasındaki çatışma anlatısıdır. JTS, Li Zhigu’nun teklifini doğrudan alıntı yaparak aktarır; buna karşılık, XTS aynı teklifi özetleyerek ve dolaylı anlatım kullanarak sunar. Cümle yapısı açısından, JTS metni, teklif, emir ve hazırlık aşamalarını yansıtan bağlaçlarla daha ayrıntılı ve aşamalı bir akış sergilerken, XTS metni daha kısa ve öz ifadelerle olayları hızla sıralar.¹⁸⁴ Kelime seçiminde de JTS “cesedi keserek/parçalayarak göğe kurban etti” anlamına gelen ifadeyle daha şiddetli bir detay sunarken; XTS, “cesedini kurban etti” anlamına gelen ifadeyi kullanarak eylemi daha genel ve kısa bir ifadeyle geçirir (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5228).¹⁸⁵

4.5.6 JTS’ye Özgü Bilgiler ve XTS’deki Eklemeler

Bu bölümde, JTS tarafından aktarılan ancak XTS metnine dâhil edilmeyen anlatı unsurlarının sayıca fazlalığı dikkat çekmektedir.

¹⁸³ “諸子爭立，久之，國人立器弩悉弄之子棄隸縮贊為贊普，時年七歲” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5226); “諸子爭立，國人立棄隸縮贊為贊普，始七歲” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6081).

¹⁸⁴ “...李知古上言：「姚州諸蠻，先屬吐蕃，請發兵擊之。」” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5227); “...李知古建討姚州蠻，削吐蕃嚮導，詔發劍南募士擊之” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6081).

¹⁸⁵ “...仍斷其屍以祭天。” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5228); “...屍以祭天...” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6080).

İki metin arasındaki en bariz çelişkilerden biri bu kısımdadır. XTS'ye göre Tibet ordusu 695/696 yılında gerçekleşen Suluohan Dağı'ndaki savaşta yenilmiştir. Buna karşın JTS savaşı Tang ordusunun kaybettiğini söyler. Bununla ilgili olarak, “Düzeltilme Notları” kısmında hem ilgili JTS kaydı hem de XTS'deki Wu Zetian biyografisine göre XTS kaydının yanlış olduğu “düşman mağlup oldu” ifadesindeki “düşman” kelimesinin yanlışlıkla eklendiği açıklanmıştır.¹⁸⁶ (XTS, 1975, Tom. 216: 6090)

689 yılında Tibet'e karşı düzenlenen seferin başarısızlıkla sonuçlanmasında doğrudan sorumluluğu bulunan Wei Daijia hakkında JTS, açıkça onun askerî ehliyetsizlik sergilediğini ve bu durumun Tang ordusunda ciddi kayıplara yol açtığını ifade etmektedir. Buna karşın XTS, aynı olaya ilişkin yalnızca bir sürgün ve bir idam cezasından söz etmekte, şahıs ismi ya da nitelendirme sunmaksızın meseleyi oldukça yüzeysel bir biçimde ele almaktadır.

Benzer biçimde, 695/696 yılındaki savaşta Tang ordusunun mağlup komutanı Wang Xiaojie'nin görevden alındığı bilgisi yalnızca JTS'de yer almaktadır. XTS ise bu cezaî süreç hiç değinmemektedir. 696 yılında Tibet'in Liangzhou'a yönelik saldırısına dair JTS'de kaydedilen, Vali Xu Qinming'in tehdidi başlangıçta algılayamadığı ve yeterli değerlendirme yapmaksızın aceleyle karşılık verdiği yönündeki ifadeler de XTS'de tamamen dışlanmıştır. Bu tür detaylar yalnızca askerî başarısızlığa değil, aynı zamanda idarî yetersizliklere de işaret etmekte ve böylelikle bireysel sorumluluğu ön plana çıkararak eleştirel bir anlatıya zemin hazırlamaktadır.

Bunun yanı sıra, bazı anlatım unsurlarının XTS'de yer almaması, sadeleştirme ya da tarihî metni özetleme kaygısı ile açıklanabilir. Örneğin JTS, Tibet komutanı Zampo'nun Tang'a ilticasının ardından Wu Zetian tarafından Hongyuan Vadisi'ne askerî harekât düzenlemesi yönünde görevlendirildiğini aktarırken, XTS yalnızca Zampo'nun birlikleriyle Heyuan'de konuşlandığını belirtmekte, söz konusu askerî emir ve eylem zincirine yer vermemektedir.

¹⁸⁶ “...孝杰以肅邊道大總管戰素羅汗山，虜敗還。” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6079)

Benzer şekilde, Wu Zetian'ın 702 yılında Tibet elçilerini Linde Sarayı'nda kabul ettiğine ve bu kabul töreninde çeşitli sanatsal gösterilerin düzenlendiğine ilişkin detaylar yalnızca JTS kaynaklarında bulunmaktadır. XTS ise bu diplomatik karşılamaya yüzeysel biçimde değinmekte ne saray protokolüne ne de törensel uygulamalara ilişkin ayrıntı sunmaktadır. Ayrıca, elçi Lun Misa'nın Çin müziğine dair övgü dolu sözleri ve Wu Zetian'e yönelik minnettarlığını dile getirdiği pasajlar da yalnızca JTS tarafından aktarılmaktadır.

703 yılında Tibet elçileri aracılığıyla sunulan evlilik ittifakı teklifini Wu Zetian'ın kabul etmesi; 705 yılında ölen Zanpu Qinuxilong için Tang Zhongzong'un zanpu için yas tutması ve saray toplantılarını bir günlüğüne iptal etmesi; 709 yılında Prenses Jincheng almaya gelen Tibet heyetine Zhongzong'un sarayda ziyafet vermesi, Komutan Yang Shenjiao'ya Tibet elçisi ile top oynamasını istemesi ve Zhongzong'un bakanlarıyla beraber müsabakayı seyretmesi; 710 yılında prenses için hazırlanan veda yemeğinde, Zhongzong'un bakanlarından şiir yazmalarını istemesi; Zhang Xuanbiao Anxi sınır valisi olduğunda Tibet ile sınır tartışmalarının çıkması ve iki tarafın birbirlerine saldırıp topraklarını yağmalaması ile ilgili bilgiler de yalnızca JTS metinlerinde yer almaktadır. XTS bu gelişmeye dair herhangi bir ifade içermemektedir. Hatta XTS'nin hiçbir bölümünde bu anlatılara rastlanılmamıştır. Bu örneklerde, söz konusu anlatıların XTS tarafından bilinçli bir şekilde sadeleştirme amacıyla dışarıda bırakıldığı söylenebilir.

Bu bölümde, yine JTS'de olup da XTS'nin bünyesine almadığı, hükümdarın bir fermanı ve prensese eşlik edecek elçinin belirlendiği bir konuşma mevcuttur. Ferman, Tang Zhongzong'un neden Tibet ile evlilik ittifakını yaptıklarını açıklamasını içermektedir. Ferman metni, evlilik ittifakını sadece bir dış politika aracı olarak değil, aynı zamanda duygu yüklü bir “fedakârlık” anlatısı olarak işlemektedir. Zhongzong, kızını yabancı bir hükümdara verme kararını, halkın barışı ve sınır güvenliğini önceleyen bir baba figürü olarak sunmaktadır. Bu tür kişisel duyguların ön planda olduğu söylemler, Song Dönemi tarihçiliğinde fazla dramatik ve

bireysel bulunmuş olabilir. Bu konuşmanın oldukça kişiselleştirilmiş ve öznel bir dile sahip olması da XTS'ye dahil edilmemesinin sebebi olabilir.

Benzer şekilde, prensese eşlik edecek elçinin belirlenmesine dair JTS'de yer alan anlatı da XTS tarafından atlanmıştır. Zhongzong önce Bakan Ji Chune'yı elçi olarak görevlendirmek istemiş, ancak onun görevi reddetmesi üzerine Zhao Yanzhao atanmıştır. Yanzhao da başka bir devlet görevlisinin aracılığıyla elçilik görevinden çekilmiştir. Bu anlatı, yüksek rütbeli bürokratların bireysel memnuniyetsizliklerini ve saray içi politik manevraları açıkça ortaya koymaktadır. XTS'nin, Song Dönemi tarih yazıcılığının siyasî ve ahlakî yönelimleri doğrultusunda, devlete zarar verebilecek bireysel zaafı ve iç tartışmaları metin dışında bırakmayı tercih ettiği anlaşılabılır. Özellikle Zhao Yanzhao'nun elçiliği küçük düşürücü bulması ve görevden kaçınmak için dolaylı yollara başvurusu gibi ayrıntılar, Song Dönemi resmî tarih yazıcılığının devleti ve yönetenleri itibarsızlaştırabilecek içeriklerinden kaçınma eğilimiyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca ne bu konuşma ne de bahse konu ferman XTS'nin herhangi bir bölümünde yer almaktadır.

Bununla birlikte, yalnızca XTS'de yer alan bazı unsurlar incelendiğinde, metnin askerî ve diplomatik içerik bağlamında devleti yüceltme veya yabancıyı (Tibet'i) zayıf gösterme amacı taşıyan bir anlatı benimsediği değerlendirilebilir. Örneğin, yabancı unsurların (蛮夷) Wu Zetian'in hükümdarlığını sarayda kutlaması, Tang Hanedanı'nın kudretini ve evrenselliğini vurgulayan bir sembolizme sahiptir. Benzer biçimde, Tang'a sığınan Mangbuzhi'nin yüksek askerî ünvanlarla ödüllendirilmesi, kendisine demir makbuz (*tiequan*) verilmesi ve Zanpu Qinuxilong ölümünü haber vermek için saraya gelen Tibet heyetinin ittifak talep etmesi; itaatkâr vasallara karşı gösterilen himaye ve lütuf politikasını yansıtan bir hükümdarlık jesti olarak öne çıkmaktadır. Tibet başbakanının evlilik ittifakı teklifine dair saraydan bir yanıt alamaması ise, diplomatik süreci yönlendirme inisiyatifinin Tang'da olduğuna işaret eder.

Ayrıca, Tibet şefi Bolunzan'ın, Göktürk kağanı Aşina Tuizi ile birlikte Wang Xiaojie karşısında mağlup edilerek geri çekilmesi ya da Han Sizhong'un Nishumeisi şehrini ele geçirmesi gibi anlatılar, XTS'nin düşman aktörleri etkisiz ve Tang'ı askerî bakımdan üstün gösterecek temsillere özel vurgu yaptığını göstermektedir. Tibet birliklerinin Xi'er Manları ile iletişim kurmak için Yangbi Nehri üzerine zincir köprü kurarak geçiş sağlaması ve bu bölgeyi korumak amacıyla kale inşa etmesi karşısında, Tang komutanının bu yapıları yıkıp Dianchi Gölü kıyısına demir bir zafer sütunu dikmesi, Tang'ın güney sınırlarını koruma iradesiyle Tibet'in stratejik hamlelerini etkisizleştirdiğini simgesel biçimde ortaya koymaktadır.

708 yılında prensesi almaya gelen Tibet elçilerinin Çince konuştukları ve bu durumun Tang içinde endişe yaratacağını söyleyen bazı danışmanlar, bu elçilerin geri gönderilmemesini önermiştir. Ancak hükümdar, Tang'ın “barbarlarla” ilişkilerinde dürüst olması gerektiğini söyleyerek öneriyi reddetmiştir. Bu ifadelerin Çin merkezli ahlakî üstünlük anlayışını yansıttığı değerlendirilmektedir. Bu anlatıların hiçbirine JTS'de yer verilmemektedir.

Yine sadece XTS'de kayıtlı olan Cui Rong'un “Dört Garnizon” savunması veya Guo Yuanzhen-Qinling diyalogu gibi metinler, salt tarihî kayıt olmanın ötesinde, ahlakî ve siyasî alt metinler içerir. Örneğin, Cui Rong'un söylemi, stratejik ihmalin doğuracağı tehlikelere karşı bir uyarı niteliği taşıırken; Guo Yuanzhen'in “baba-oğul sadakati” vurgusu, Konfüçyüsçü “liyakat ve bağlılık” normlarını Tibet'e dayatma çabasıdır. Dolayısıyla bu tür pasajlar, Song Dönemi tarih yazıcılığının, tarihî metni aynı zamanda siyasî erdemlerin teşhir edildiği bir araç olarak kullandığını gösteren güçlü göstergelerdir.

4.5.7 Ara Değerlendirme

Bu bölümde de iki kaynak arasındaki farklar derinleşerek devam etmektedir. JTS, bir önceki bölümde olduğu gibi, kronolojik tutarlılığını, sayısal ve bürokratik detaycılığını sürdürmekte; Tang'ın askerî ve idarî başarısızlıklarını, diplomatik protokolü ve kişisel dramları kaydetmekten çekinmemektedir. XTS ise, bu bölümde daha da belirginleşen bir şekilde,

kendine özgü tarih yazıcılığı anlayışını sergilemeye devam etmektedir. Bu anlayış, kronoloji ve ayrıntılardan ziyade didaktik bir anlatıma öncelik vermekte, Tang'ın itibarını zedeleyen unsurları çıkarmakta ve Tang'ın askerî ve ahlakî üstünlüğünü vurgulayan eklemeler yapmaktan oluşmaktadır. Bu yaklaşım, XTS'nin tarih yazıcılığında belirli siyasî ve ahlakî mesajları öne çıkarma eğilimini ortaya koymaktadır.

4.6 Tang Xuanzong ve Qili Sulongliezan Dönemi

Bu bölüm, 712 yılında tahta çıkan Tang Hükümdarı Xuanzong ile aynı yıl Tibet tahtına resmen geçen Qili Sulongliezan'ın hükümdarlıkları süresince (712–755) yaşanan Tang–Tibet ilişkilerini konu edinmektedir. Xuanzong'un uzun süren ve genel olarak *Kaiyuan* Devri (开元) olarak anılan hükümdarlığı, Tang Hanedanı'nın siyasî, askerî ve kültürel açıdan zirveye ulaştığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Ancak bu ihtişamlı dönemin sonlarına doğru patlak veren An Lushan İsyanı (755), hanedanın çöküş sürecini başlatan bir kırılma noktası olmuştur. Tibet cephesinde ise Qili Sulongliezan, büyükannesi Chimalei'in vefatıyla beraber resmî olarak tahta çıkmasının ardından giderek güçlenmiş ve hükümdarlığı boyunca Tang sınırlarında art arda askerî harekâtlar düzenlemiştir.

4.6.1 JTS Çevirisi

開元二年秋，吐蕃大將蚩達焉、乞力徐等率眾十餘萬寇臨洮軍，又進寇蘭、渭等州，掠監牧羊馬而去。

Kaiyuan saltanat devri 2. yılının (714) sonbaharında, Tibet komutanlarından Fen Dayan, Qilixu ve yanındakiler 100.000 kûsur kişilik orduyla Lintao Garnizonu'na saldırdılar. Ayrıca Lan[zhou]¹⁸⁷, Wei[zhou]¹⁸⁸ gibi eyaletleri de işgal ettiler, devletin sorumluluğundaki koyunları [ve] atları zorla alıp kaçtılar.

楊矩悔懼，飲藥而死。

Pişmanlık ve korku duyan Yang Ju zehir içerek [kendini] öldürdü.

玄宗令攝左羽林將軍薛訥及太僕少卿王晙率兵邀擊之。

¹⁸⁷ Lánzhōu (蘭州): Günümüz Kansu eyaletinin ortasında yer alan eyalet başkenti. (GDJM, s. 954)

¹⁸⁸ Wèizhōu (渭州): Adını Wei Nehri'nden alan, günümüz Kansu eyaletinin Longxi ilinin güneydoğusunda yer alan antik şehir. (GDJM, s. 2946)

[Hükümdar] Xuanzong¹⁸⁹, Sol Yulin Komutanlığı [görevini] vekaleten [yürüten] Xue Ne ve *Taipu Shaoqing*¹⁹⁰ Wang Jun'e birlikleriyle düşmana saldırılarını emretti.

仍下詔將大舉親征，召募將士，克期進發。

Sonrasında fermanla, büyük bir ordunun başında hükümdarın bizzat sefere çıkacağı bildirildi. Rütbeli ve rütbesiz askerler toplandı, belirlenen bir vakitte sefere çıkıldı.

俄而唆等與賊相遇於渭源之武階驛，前軍王海賓力戰死之，唆等率兵而進，大破吐蕃之眾，殺數萬人，盡收復所掠羊馬。

Çok geçmeden [Wang] Jun ve yanındakiler, Weiyuan'deki¹⁹¹ Wujie Durağı'nda¹⁹² düşmanla karşılaştılar. Öncü birliklerin [başındaki] Wang Haibin var gücüyle savaşırken öldürüldü. [Wang] Jun ordusuyla ilerledi, Tibet'in ordusunu büyük bir yıkıma uğrattı, binlercesini öldürdüler. Çalınan tüm koyun [ve] atları geri aldılar.

賊餘黨奔北，相枕藉而死，洮水為之不流。

Düşmanın geri kalanı kuzeye kaçtı, peş peşe yığınlar hâlinde öldüler, [öyle ki] Tao Nehri¹⁹³ akamayacak hâle geldi.

上遂罷親征，命紫微舍人倪若水往按軍實，仍吊祭王海賓而還。

¹⁸⁹ Táng Xuánzōng (唐玄宗): Asıl adı Li Longji (李隆基) olup Tang Hanedanı'nın 712–756 yılları arasında en uzun süre hüküm süren hükümdarıdır.

¹⁹⁰ Tàipú Shǎoqīng (太僕少卿): Taipu Shaoqing, Taipuqing (Tàipú Qīng, 太僕卿) makamının yardımcılığı görevini üstlenir. (Bkz. 太僕卿) (<https://www.baike.com/wikiid/1293637532665094101>)

¹⁹¹ Wèiyuán (渭源): Günümüz Kansu eyaleti Dingxi şehrine bağlı ilçesidir. (GDJM, s. 2948)

¹⁹² Wǔjiēyì (武階驛): Wujie Durağı günümüz Kansu eyaleti Dingxi şehrine bağlı Qingping kasabasının yakınlığında bulunmaktaydı. (<https://news.qq.com/rain/a/20250425A0A6WR00>) Tang Hanedanı'nda Chang'an'ın batıya giden yolundaki posta istasyonu. Yì (驛), eskiden resmi evrak teslim edenlerin mola verip at değiştirdikleri yerlere verilen ad.

¹⁹³ Táo Shuǐ (洮水): bkn. Táo Hé (洮河)

Hükümdar ordunun başında sefere çıkmaktan vazgeçti, Saray Sekreteri¹⁹⁴ Ni Ruoshui'ye ordunun durumunu teftiş etmesini [ve] Wang Haibin için yas töreni yapıp geri dönmesini emretti.

吐蕃遣其大臣宗俄因子至洮河祭其死亡之士，仍款塞請和，上不許之。

Tibet, başbakanı Zong'e Yinzi'yı ölen askerlerine anma töreni yapılması için Tao Nehri'ne gönderdi. Ayrıca bağlılıklarını sunup barış istediler [fakat] hükümdar bunu reddetti.

自是連年犯邊，郭知運、王君奭相次為河西節度使以捍之。

Bu tarihten itibaren [Tibetliler] her yıl sınırları taciz ettiler. Guo Zhiyun ve Wang Junchuo, [saldırıları] bertaraf etmek için sırasıyla Hexi Askerî Valiliği [yaptılar]. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5228)

吐蕃既自恃兵強，每通表疏，求敵國之禮，言詞悖慢，上甚怒之。

Tibet, askerî gücüne güvenip her resmî dilekçe ve rapor gönderdiğinde [kendilerine] denk ülke teşrifatı [uygulanmasını] talep etti, [bununla birlikte] kibirli ve nezaketsiz [bir] dil [kullandı]. Hükümdar buna çok sinirlendi.

及封禪禮畢，中書令張說奏言：

[Dağda] tapınma töreni [yapılırken]¹⁹⁵ Başbakan Zhang Yue [hükümdara şöyle] söyledi:

「吐蕃醜逆，誠負萬誅，然又事征討，實為勞弊。

¹⁹⁴ Zīwēi Shě rén (紫微舍人): *Zhongshu Sheren*'ın diğer adıdır. (Bkz. 中書舍人.)

¹⁹⁵ Fēngshàn (封禪): Eski Çin hükümdarları tarafından barış veya refah zamanlarında şükür ve dua edilerek cennete ve dünyaya kurban sunulan büyük ölçekli törene verilen isimdir. Bu ritüel, beş kutsal dağdan biri olarak kabul edilen Tai Dağı'nın tepesinde yapılır. (Lewis, 1999, s. 208; <https://www.zdic.net/hans/封禪>)

“Tibet küstahlık ve asilik [yaptı], muhakkak ki hepsi cezalandırılmayı hak ediyorlar ancak [onları] cezalandırmak için yeniden bir sefere çıkmak, [askerlerin] yorulmasından dolayı kesinlikle yenilgiyle [sonuçlanacaktır].

且十數年甘、涼、河、鄯徵發不息，縱令屬勝，亦不能補。

Ayrıca on yılı aşkın Gan, Liang, He [ve] Shan bölgesi askerleri devamlı [sefere] gönderildi. Ardı ardına zaferler olsa da [zararlar/kayıplar] telafi edilemez.

聞其悔過請和，惟陛下遣使。

Onların (Tibetlilerin) pişman olduklarını [ve] barış istediklerini duydum, dilerim ki hükümdar hazretleri [onlara] elçi gönderir.

許其稽顙內屬，以息邊境，則蒼生幸甚。」

Sınırlarımızın rahatlaması ve insanların mutlu olması adına onların boyun eğip teslim olmalarına izin verin.”

上曰：「待吾與王君奐籌之。」

Hükümdar, “Ben Wang Junchuo ile planlama yapana [kadar] bekle.” dedi.

說出，謂源乾曜曰：

[Zhang] Yue dışarı çıktı, [Başbakan] Yuan Qian Yao’ya [şöyle] dedi:

「君奐勇而無謀，常思僥幸，兩國和好，何以為勞？」

“[Wang] Junchuo cesur fakat stratejiden yoksun, her zaman her şeyi başarabileceğini düşünüyor. İki ülke arasında barış olursa, [Junchuo bize] memnuniyetini nasıl göstermiş olacak?

若入陳謀，則吾計不遂矣。」

Gelip stratejisini [ayrıntılı bir şekilde] anlatırsa, fikrim geçersiz olacak.”

尋而君奭入朝奏事，遂請率兵深入以討之。

Kısa süre sonra Junchuo saraya görüşlerini bildirmeye geldi ve var gücüyle onlara saldırmak için orduya komuta etmek istediğini [söyledi].

十五年正月，君奭率兵破吐蕃於青海之西，虜其輜重及羊馬而還。

15. yılın ilk ayında (727), Junchuo'nun komuta ettiği ordu Qinghai'nın batısında Tibet'i mağlup etti. Erzaklarını, teçhizatlarını, koyunlarını ve atlarını ele geçirip geri döndü.

先是，吐蕃大將悉諾邏率眾入攻大斗谷，又移攻甘州，焚燒市里。

Tibet komutanı Xinuoluo daha önceden bir orduyla Dadougu'ya¹⁹⁶ saldırmıştı, sonra da kasabaları, köyleri yakarak Ganzhou'a¹⁹⁷ saldırmak için harekete geçti.

君奭畏其鋒，不敢出戰。

Junchuo onun (Xinuoluo) keskin kılıcından korkup savaşmaya cesaret edemedi.

會大雪，賊凍死者甚眾，遂取積石軍西路而還。

¹⁹⁶ Dàdòugǔ (大斗谷): Günümüz Kansu eyaleti, Minyue ilçesinin güneydoğusundaki bölgedir. Qinghai'nın Kansu'ya ana geçiş noktalarından biridir. (GDJM, s. 123)

¹⁹⁷ Gānzhōu (甘州): Günümüz Kansu eyaleti Zhangye şehridir. Askerî açıdan stratejik bir bölgedir. (GDJM, s. 653)

Tam da bu arada büyük bir kar yağışı oldu, çok sayıda düşman [askeri] donarak öldü, sonrasında Jishi Garnizonu¹⁹⁸ batı yolunu kullanıp geri döndüler.

君奭先令人潛入賊境，於其歸路燒草。

Junchuo, adamlarına düşman sınırına gizlice girmelerini, geri dönüş yolunda otları yakmalarını emretti.

悉諾邏軍還至大非山，將士息甲牧馬，而野草皆盡，馬死過半。

Xinuoluo'nun ordusu Dafei Dağı'na döndüğünde birlikler zırhlarını çıkartıp atları otlatmaya [çıkardılar] ancak bütün otlak yok olmuştu [ve] atların yarısından fazlası [açlıktan] öldü.

君奭與秦州都督張景順等率眾襲其後，入至青海之西，時海水冰合，將士並乘冰而渡。

Junchuo, Qinzhou¹⁹⁹ Valisi Zhang Jingshun [ve] yanındakilerle [düşmana] arkadan saldırdılar. Qinghai'in batısına kadar takip ettiler, o sırada göl donmuştu, birlikler de bu fırsattan istifade karşıya geçtiler.

會悉諾邏已渡大非川，輜重及疲兵尚在青海之側，君奭縱兵俘之而還。

Bu arada Xinuoluo çoktan Dafeichuan [tarafına] geçmişti [ancak] erzaklar, teçhizatlar ve yaralı askerler hâlâ Qinghai [Gölü] tarafındaydı. Junchuo [da] askerlerini gönderip onları ele geçirdi ve geri döndü.

¹⁹⁸ Jishí Jūn (積石軍): 677 yılında günümüz Qinghai eyaleti Guide ilçesinin batısında inşa edilmiş olan, Longyou Askerî Valiliğine bağlı garnizon. (GDJM, s. 2444)

¹⁹⁹ Qínzhōu (秦州): Tang Dönemi'nde, yönetim alanı bugünkü Kansu eyaleti Wushan ilçesinin doğusunda, Wei Nehri'nin üst kısmını kapsayan eyalet. (GDJM, s. 2334)

其年九月，吐蕃大將悉諾邏恭祿及燭龍莽布支攻陷瓜州城，執刺史田元獻及王君奐之父壽，盡取城中軍資及倉糧，仍毀其城而去。

Aynı yılın 9. Ayında Tibet komutanlarından Xinuoluo Gonglu ve Zhulong Mangbuzhi Guazhou şehrini ele geçirdi. Vali Tian Yuanxian'i ve Junchuo'nun babası Shou'u yakaladılar. Ordunun tüm tahıllarını ve erzaklarını şehirden alıp sonra [da] surları yıktılar ve gittiler.

又進攻玉門軍及常樂縣，縣令賈師順嬰城固守，凡八十日，賊遂引退。

Ayrıca Yumen Garnizonu'na²⁰⁰ ve Changle ilçesine saldırdılar. İlçeden sorumlu Jia Shishun kahramanca toplam 80 gün boyunca şehri savundu, düşman sonunda geri çekildi.

俄而王君奐為回紇餘黨所殺，乃命兵部尚書蕭嵩為河西節度使，以建康軍使、左金吾將軍張守珪為瓜州刺史，修築州城，招輯百姓，令其復業。

Kısa bir süre sonra Wang Junchuo Uygur²⁰¹ bakiyelerinden bir hizip tarafından öldürüldü. Bunun üzerine [hükümdar], Harp Bakanı Xiao Song'u Hexi askerî valisi olarak atadı ve Guazhou valisi olarak atanan Jiankang (Nanjing) Garnizon Komutanı ve Sol Jinwu [Muhafızları]²⁰² Komutanı Zhang Shougui'yi şehri yeniden inşa etmesini [ve] şehrin sakinlerini tekrar şehre toplaması için geri çağırmasını ve işleri eski hâle döndürmesini emretti.

時悉諾邏恭祿威名甚振，蕭嵩乃縱反間於吐蕃，云其與中國潛通，贊普遂召而誅之。

²⁰⁰ Yùménjūn (玉門軍): Tang Dönemi'nde, bugünkü Kansu eyaletindeki Yumen Geçidi (玉門關) çevresinde konuşlanmış askerî birlik. (GDJM, s. 639)

²⁰¹ Huíhé (回紇): Uygurlara verilen ad. 788 yılında 回鶻 (Huǐhú) olarak değişmiştir.

²⁰² Jīnwú (金吾): Hükümdar ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinin korunmasından, tören ve başkent çevresinde devriye görevlerinden sorumlu olan, aynı zamanda kamu düzenini sağlayan askerî görevlilere verilen ad. Tang Dönemi'nde Jinwu Muhafızları (金吾衛) olarak da adlandırılmıştır. (Shen ve Xu, 1992, s. 218)

O sırada Xinuoluo Gonglu'nun şöhreti ve gücü son derece artmıştı. Bu yüzden Xiao Song [düşman esirlerini] serbest bırakıp Tibet'e gönderdi [ve] Xinuoluo Gonglu'nun merkez ülke [Çin] ile gizlice görüştüğünü söylemelerini [sağladı]. Bunun üzerine Zanpu onu çağırıp idam etti. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5229)

明年秋，吐蕃大將悉末朗復率眾攻瓜州，守珪出兵擊走之。

Ertesi yılın sonbaharında (728), Tibet komutanı Ximolang tekrar [bir] orduyla Guazhou'a saldırdı [fakat] [Zhang] Shougui askerlerini gönderip onları geri püskürttü.

隴右節度使、鄯州都督張忠亮引兵至青海西南渴波谷，與吐蕃接戰，大破之。

Longyou Askerî Valisi, Shanzhou Valisi Zhang Zhongliang birlikleri Qinghai'nin güneybatısındaki Kebogu'ya²⁰³ götürdü [ve orada] Tibet ile savaştı, onları büyük bir yenilgiye uğrattı.

俄而積石、莫門兩軍兵馬總至，與忠亮合勢追討，破其大莫門城，生擒千餘人，獲馬一千匹、犛牛五百頭，器仗衣資甚眾，又焚其駱駝橋而還。

Kısa bir süre sonra Jishi ve Momen garnizonlarının²⁰⁴ piyade ve süvarileri bir araya gelip Zhongliang ile birleştiler [ve] saldırıya [geçtiler]. [Tibetlilerin] Damomen²⁰⁵ şehrini yıktılar. 1.000'den fazla esir aldılar, 1.000 tane at, 500 baş yak, çok sayıda silah, giyecek [ve] tahıl ele geçirdiler. Sonra da Luotuo (Deve) Köprüsü'nü²⁰⁶ yakıp döndüler.

²⁰³ Kēbōgǔ (渴波谷): Günümüz Qinghai eyaleti Gonghe ilçesinin kuzeybatısındaki bölge. (<https://baike.baidu.com/item/石堡城之战/84448>)

²⁰⁴ Mòmén Jūn (莫門軍): 677 yılında günümüz Kansu eyaleti Lintan ilçesinde inşa edilmiş ve daha sonra kaldırılmış olan, Longyou Askerî Valiliğine bağlı garnizon. (GDJM, s. 2386)

²⁰⁵ Dàmòmén (大莫門): Tibetliler tarafından kurulan şehir günümüzde Qinghai eyaleti Gonghe ilçesinin güneydoğusunda yer almaktadır. (GDJM, s. 187)

²⁰⁶ Luòtuóqiáo (駱駝橋): Deve Köprüsü, günümüz Qinghai eyaleti Gonghe ilçesinin güneyinde, Sarı Nehir'in üzerinde bulunmaktaydı. (GDJM, s. 2325)

八月，蕭嵩又遣副將杜賓客率弩手四千人與吐蕃戰於祁連城下，自辰至暮，散而復合，賊徒大潰，臨陣斬其副將一人。

8. ayda yine Xiao Song'un gönderdiği Komutan Yardımcısı Du Binke komutasındaki 4.000 okçu Qilian şehrinin eteklerinde Tibet ile sabahtan gün batıncaya kadar savaştı. Dağılıp yeniden birleştiler [ve] düşman bozguna uğratıldı. Savaş sırasında [Tibetli] komutan yardımcılarında birinin kafasını kestiler.

賊敗，散走投山，哭聲四合。

Düşman yenildi, dağılıp dağlara kaçtılar, dört bir tarafta ağlama sesleri [duyuluyordu].

初，上聞吐蕃重來入寇，謂侍臣曰：

Başlangıçta hükümdar Tibetlilerin [Tang topraklarını] tekrar işgal etmeye geldiklerini duyduğunda, saraydaki görevlilere [şöyle] seslendi:

「吐蕃驕暴。恃力而來，朕今按地圖。審利害，親指授將帥，破之必矣！」

“Kibirli ve gaddar Tibet gücüne güvenip [topraklarımıza] geldi. Bizzat hemen haritaları kontrol edip artıları ve eksileri inceledim. [Bunları] komutanlara bizzat gösterdim. Muhakkak yenilecekler!”

數日而露布至。

Birkaç gün içinde zafer haberi geldi.

十七年，朔方大總管信安王禕又率兵赴隴右，拔其石堡城，斬首四百餘級，生擒二百餘口，遂於石堡城置振武軍，仍獻其俘囚於太廟。

17. yılda (729), Shuofang²⁰⁷ Başkomutanı Xin'an Prensi [Li] Yi askerleriyle Longyou'a gitti. [Tibetlilerin] Shibao²⁰⁸ şehrini ele geçirdi. 400'den fazla kafa kestiler, 200'den fazla esir aldılar. Sonrasında Shibao şehrinde Zhenwu Garnizonu'nu²⁰⁹ kurdu. Ayrıca esirleri atalar tapınağına takdim etti.

於是吐蕃頻遣使請和，忠王友皇甫惟明因奏事面陳通和之便。

Bunun üzerine Tibet barış istemek için arka arkaya elçiler gönderdi. *Zhongwangyou*²¹⁰ Huangfu Weiming, şahsen hükümdara [Tibet] ile barışmanın faydalı olacağını ifade etti.

上曰：「吐蕃贊普往年嘗與朕書，悖慢無禮，朕意欲討之，何得和也！」

Hükümdar [şöyle] dedi: “Önceki yıllarda Tibet zanpusu bize saygısız ve nezaketsiz [bir] mektup gönderdi ve biz [de] onu cezalandırmaya karar verdik. Nasıl barış olacak ki!”

惟明曰：「開元之初，贊普幼稚，豈能如此。」

²⁰⁷ Shuòfāng (朔方): Günümüzde İç Moğolistan özerk bölgesi, Urad Sancağı'nın doğusunda yer alan antik şehir. (GDJM, s. 2517)

²⁰⁸ Shibǎo (石堡): Tibetlilerin Tiěren (鐵仞) olarak adlandırdıkları, günümüz Qinghai eyaleti Huangyuan ilçesinin yakınındaki Shicheng Dağı'nın olduğu yerleşim yeri. Stratejik açıdan önemli bir yer olduğu bilinmektedir. (GDJM, s. 686)

²⁰⁹ Zhènwǔ Jūn (振武軍): 729 yılında Shibao şehrinde kurulmuş olan garnizon. Kaynaklarda Zhenwei Garnizonu (振威軍) olarak da geçer. 749 yılında tekrar Tang'ın kontrolüne geçtiğinde Shenwu Garnizonu (神武軍) olarak adlandırıldı. (GDJM, s. 2417)

²¹⁰ Zhōngwángyǒu (忠王友): Kelime anlamıyla “Prensin sadık dostu” demektir. Tang Hanedanı idarî yapısında, prenslerin eğitimi ve günlük yaşam rehberliği için atanan resmî bir görevlidir. Temel sorumluluğu, prene gündelik hayatında refakat etmek, ona ahlakî ve etik konularda rehberlik etmek, doğru davranışlar sergilemesi için tavsiyelerde bulunmaktır. Bu makam, doğası gereği prensle çok yakın bir kişisel ilişki ve güven bağı kurulmasını gerektirdiğinden, bu göreve getirilen kişiler genellikle prensin en yakın sırdaşları ve siyasî müttefikleri arasında yer almaktadır. (Li, 2022, s. 60)

Weiming [şöyle] cevap verdi: “Mevcut saltanatın başlangıcında Zanpu bir çocuktı, böyle davranamazdı.

必是在邊軍將務邀一時之功，偽作此書，激怒陛下。

Muhtemelen sınır ordusundaki bir komutan, anlık bir başarı [kazanmak] için o sahte mektubu [yazdı] ve siz hükümdar hazretlerini öfkелendirdi.

兩國既鬥，興師動眾，因利乘便，公行隱盜，偽作功狀，以希勛爵，所損鉅萬，何益國家！

İki ülke karşı karşıya gelecek, askerler seferber edilecek. Fırsatlardan yararlanıp alenî [bir şekilde] hırsızlık yapılacak, saraydan terfî almak amacıyla sahte evraklarla çok sayıda kayba [sebe] olunacak. Ülkeye nasıl faydalı olabilir ki!

今河西、隴右，百姓疲竭，事皆由此。

Bugün Hexi, Longyou halkı hasta [ve] tükenmiş [durumda], hepsi bu sebepten.

若陛下遣使往視金城公主，因與贊普面約通和，令其稽顙稱臣，永息邊境，此永代安人之道也。」

Eğer hükümdar hazretleri Prenses Jincheng’ı görmesi amacıyla bir elçi gönderirse, (böylece) zanpu ile yüz yüze görüşüp barış yapılabilir. Diz çöküp boyun eğmelerini emredersiniz, sınırlar kalıcı olarak rahatlar, bu ebediyen insanlara barış getiren yolu temsil edecektir.”

上然其言，因令惟明及內侍張元方充使往問吐蕃。

Hükümdar sözlerini onayladı [ve] Weiming ile saray görevlilerinden Zhang Yuanfang'ı Tibet'i ziyaret etmeleri için elçi olarak görevlendirdi.

惟明、元方等至吐蕃，既見贊普及公主，具宣上意。(JTS, 1975, Tom. 196, s. 5230)

Weiming [ve] Yuanfang yanındakilerle [beraber] Tibet'e vardılar. Zanpu ve Prenses [Jincheng] ile görüştüklerinde hükümdarın fermanını bildirdiler.

贊普等欣然請和，盡出貞觀以來前後敕書以示惟明等，令其重臣名悉獵隨惟明等入朝，上表曰：

Zanpu ve yanındakiler barış isteğinin [kabul edilmesini] sevinçle [karşıladılar]. Weiming ve diğerlerine göstermek amacıyla *Zhenguan* Dönemi'nden beri [aldıkları] saraydan gelen tüm fermanları ve belgeleri çıkardılar. [Zanpu], yüksek rütbeli bakanı Ming Xilie'ye, Weiming ve yanındakilere [Tang] sarayına gitmelerinde eşlik etmesini ve hükümdara şu mektubu sunmasını emretti:

外甥是先皇帝舅宿親，又蒙降金城公主，遂和同為一家，天下百姓，普皆安樂。

“Damadınız, kayınpederi merhum hükümdarın akrabasıydı, sonra Prenses Jincheng ile evliliğe lütfedip izin verdiniz. Böylece müttefik olup bir aile olduk ve göğün altındaki (dünyadaki) tüm insanlar huzurlu ve mutlu [bir yaşam sürdü].

中間為張玄表、李知古等東西兩處先動兵馬，侵抄吐蕃，邊將所以互相征討，迄至今日，遂成釁隙。

[Ancak] bu arada Zhang Xuanbiao ve Li Zhigu ve diğerleri doğudan, batıdan iki taraftan [da] askerlerini harekete geçirip Tibet'i işgal edip yağmaladılar. Sınır komutanları böylece günümüze kadar birbirlerine saldırıp [durdular], böylece [iki taraf arasında] husumet hasıl oldu.

外甥以先代文成公主、今金城公主之故，深識尊卑，豈敢失禮！

Damadınız, önce Prenses Wencheng şimdi Prenses Jincheng sebebiyle büyüklüğün, küçüklüğün [gerektirdiklerini] gayet iyi bilmektedir, nezaketsizliğe nasıl cesaret etsin!

又緣年小，枉被邊將讒拘鬥亂，令舅致怪。

Fakat yaşımın genç olması sebebiyle, sınırdaki komutanların yalanlarıyla hiç uğruna kavga [ve] kargaşa [çıktı]. Muhterem kayınpederimin [beni] suçlamasına sebep oldu.

伏乞垂察追留，死將萬足。

Hükümdar hazretlerine [meseleyi] iyi araştırması için yalvarıyorum, [eğer yaparsanız] ölene kadar hep memnuniyet duyacağım.

前數度使人入朝，皆被邊將不許，所以不敢自奏。

Önceden birkaç kez saraya elçiler gönderdim, hepsi sınır komutanları tarafından engellendi, bu yüzden sizinle konuşmaya cüret gösteremedik.

去冬公主遣使人婁眾失若將狀專往，蒙降使看公主來，外甥不勝喜荷。

Geçen kış prenses, Lou Zhongshiruo'yu mektup götürmesi için elçi olarak yolladı, [siz] de elçilerin prensesi görmeye gelmesine lütfedip izin verdiniz. Damadınız haddinden fazla mutlu ve minnettar oldu.

謹遣諭名悉獵及副使押衙將軍浪些紇夜悉獵入朝，奏取進止。

Müsaadenizle, Ming Xilie'yi ve Elçi Yardımcısı Tören Muhafız Komutanı Langxiehey'e Xilie'yi sarayınıza gönderiyorum, talimatlarınızı bekliyorum.

兩國事意，悉獵所知。

Xilie iki ülke arasındaki işlere hâkimdir.

外甥蕃中已處分邊將，不許抄掠，若有漢人來投，便令卻送。

Damadınız, Tibet'teki sınır komutanlarını zaten cezalandırdı, kavgaya [ve] yağmaya izin vermeyecektir. Şayet Çinlilerden [Tibet'e] sığınan olursa [geri] gönderilmeleri için hemen talimat verecektir.

伏望皇帝舅遠察赤心，許依舊好，長令百姓快樂。

Umut ederim ki hükümdar kayınpederim uzaktan sadakatimi [ve] samimiyetimi inceleyip eskiden olduğu gibi [ilişkilerimizin] iyi olmasını [ve] halkımızın kalıcı olarak mutlu olmasını lütfetmiş olur.

如蒙聖恩，千年萬歲，外甥終不敢先違盟誓。

Şayet hükümdarın [bu] lütfuna nail olursam, binlerce yıl [geçse bile] damadınız hiçbir zaman antlaşmayı bozmaya cesaret etmeyecektir.

謹奉金胡瓶一、金盤一、金碗一、馬腦杯一、零羊衫段一，謹充微國之禮。

[Size] hürmetlerimle altın bir şarap şişesi, altın bir tabak, altın bir kâse, akik taşından bir şarap bardağı [ve] bir parça yünlü giysi sunuyorum. Hürmetlerimle küçük ülkemizin hediyelerini takdim ediyorum.”

金城公主又別進金鴨盤盞雜器物等。

Prenses Jincheng da ayrıyeten hediye olarak altın ördek, kap [ve] çeşitli eşyalar gönderdi.

十八年十月，名悉獵等至京師，上御宣政殿，列羽林仗以見之。

18. yılın (730) 10. ayında Ming Xilie ve yanındakiler başkente ulaştı. Hükümdar onunla görüşmek için Xuanzheng Salonu’na²¹¹ teşrif etti. Yulin muhafızlarını [da] görecek [şekilde] yerleştirdi.

悉獵頗曉書記，先曾迎金城公主至長安，當時朝廷皆稱其才辯。

Xilie oldukça bilgili bir kâtipti, önceden Prenses Jincheng’ı karşılamak için Chang'an’a gelmişti. O zaman bütün saray onun yeteneğini ve belagatını övmüştü.

及是上引入內宴，與語，甚禮之。

[Xilie geldiğinde] hükümdar [onun adına] sarayda ziyafet verdi, onunla sohbet edip nezaket gösterdi.

賜紫袍金帶及魚袋，並時服、繒彩、銀盤、胡瓶，仍於別館供擬甚厚。

²¹¹ Xuānzhèng Diàn (宣政殿): Tang Hanedanı’nda Chang'an şehrindeki Daming Sarayı’nın 662 yılında inşa edilen ikinci salonudur. (<https://baike.baidu.com/item/宣政殿/3069899>)

[Hükümdar ona] mor kaftan, altın kemer ve balık [şekilli] kesenin²¹² yanında mevsimlik kıyafet, renkli ipekler, gümüş tabak, şarap şişesi verdi. Sonra başka [bir] ikametgâhta cömert bir şekilde ağırladı.

悉獵受袍帶器物而卻進魚袋，辭曰：

Xilie kaftanı, kemeri [ve] diğer hediyeleri kabul etti ama balık [şekilli] keseyi almayı reddetti [ve] mazeretini ifade etti:

「本國無此章服，不敢當殊異之賞。」

“Benim ülkemde böyle desenli kıyafetler yok, [bu] özel hediye kabul edemem.”

上嘉而許之。

Hükümdar [onun sözlerini] takdir etti ve kabul etti.

詔御史大夫崔琳充使報聘。

Fermanla, Saray Müfettişi Cui Lin’i iade-i ziyaret amacıyla elçi olarak görevlendirdi.

²¹² Balık şekilli kese (*yudai*, 魚袋): Tang Hanedanı’nda ortaya çıkan ve memurların resmî kimlik ile statüsünü gösteren bir aksesuardır. İlk olarak, Sui Hanedanı’ndan devralınan ve askerî emirlerin doğrulanmasında kullanılan “balık şekilli levha” (魚符) sisteminden evrilmiştir. Tang Hükümdarı Gaozu, bu levhaları bakırdan yaptırmış ve sadece askerî alanda değil, kimlik belirleme amacıyla da kullanmaya başlamıştır. Zamanla, bu metal balık şekilli levhaları korumak ve taşımak için özel kılıflar kullanıldı ve bu kılıflar “balık şekilli kese” (魚袋) adıyla anılır oldu. Balık şekilli kesesinin temel amacı, memurun hem kimliğini doğrulamak hem de devlet hiyerarşisindeki konumunu görsel olarak belgelemektir. Örneğin, saraya çağrılan bir memurun kimliği, kendisindeki sağ yarım balık levhası ile sarayda bulunan sol yarımın eşleştirilmesiyle doğrulanırdı. En üst düzey memurlar, yani üçüncü derece ve üzerindeki, altın süslemeli balık şekilli kese; beşinci derece ve üzerindeki orta kademe memurlar ise gümüş süslemeli balık şekilli kese kullanırdı. Balık levhasının kendisi de rütbeye göre değişirdi: Veliht prens yeşimden, prensler altından, sıradan memurlar ise bakırdan yapılmış levha taşırdı. Kesenin rengi ve süsü, memurun giydiği resmî cübbenin rengi (mor veya kırmızı/turuncu) ile uyumlu olmak zorundaydı. Bu ikili, *zhangfu* (章服) adı verilen tam bir tören kıyafetini oluştururdu. Wu Zetian döneminde (690-705), balık sembolü geçici olarak kaldırıldı ve “kaplumbağa şekilli kese” (龜袋) kullanıldı. Ancak geleneksel balık sembolüne kısa sürede dönüldü. Song Hanedanı’nda, pratik kimlik doğrulama işlevi olan balık şekilli levha kullanımdan kalktı, ancak statü göstergesi olarak balık şekilli kese (genellikle boş) kullanılmaya devam edildi. (XTS, 1975, Tom. 24, s. 525, 526)

仍於赤嶺各豎分界之碑，約以更不相侵。

Sonrasında Chiling’de her [iki taraf] sınırlarına anıt dikip bir daha birbirlerinin [sınırlarını] ihlal etmeyeceklerine dair antlaşma yaptılar. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5231)

時吐蕃使奏云：「公主請《毛詩》、《禮記》、《左傳》《文選》各一部。」

O sırada Tibet elçisi [hükümdara] şunları söyledi: “Prenses [sizden] ‘*Mao Shi*’, ‘*Liji*’, ‘*Zuo Zhuan*’ [ve] ‘*Wen Xuan*’²¹³ [kitaplarından] birer tane rica ediyor.”

制令秘書省寫與之。

Sekreterlik dairesine bunları yazması emri verildi.

正字於休烈上疏請曰：

*Zhengzi*²¹⁴ Yu Xiulie hükümdara [bir] maruzatta bulundu:

臣聞戎狄，國之寇也；經籍，國之典也。

“Hizmetkârınıza [göre] *Rong-Diler*²¹⁵ ülkenin haydutlarıdır, [tıpkı] klasiklerin ülkenin yasaları olması [gibi].

戎之生心，不可以無備；典有恆制，不可以假人。

²¹³ Máo Shī (毛詩), Beş Klasik’ten biri olan “Şiir” (Shī Jīng, 詩經) kitabına atıfta bulunur. *Lǐjì* (禮記), Zhou Dönemi ritüellerini ve sosyal normlarını anlatan Beş Klasik içinde yer alan eserlerden biridir. *Zuǒ Zhuàn* (左傳), yine Beş Klasik arasında yer alan *Bahar ve Güz Yıllıkları*’nın (春秋) yorum ve açıklamalarını içeren klasik bir eserdir. *Wén Xuǎn* (文選), Güney Liang Hanedanı Dönemi’nde (MS 502-557) derlenmiş bir edebî antoloji olup içeriğinde şiirler, nesirler, denemeler, resmî yazışmalar ve tarihî belgeler gibi çeşitli edebî türler yer alır. Beş Klasik arasında yer almaz. (<https://baike.baidu.com/item/文选/15539>)

²¹⁴ Zhèngzì (正字): Kitap ve belgeleri gözden geçirmek, yazı ve metinleri tashih etmekle görevli üst kademe saray görevlisi. (Shen ve Xu, 1992, s. 89)

²¹⁵ Róng Dí (戎狄): Qin öncesi dönemden başlayarak Çin’in batısında ve kuzeyinde bulunan Çinli olmayan halklara verilen genel isim. (Kirilen, 2012, s. 9, 10)

Rongların doğuştan gelen mizacı[na karşı] hazırlıksız olunamaz, [tıpkı] kanunların değişmez ilkeleri başkalarıyla müzakere edilemeyeceği [gibi].

《傳》曰：「裔不謀夏，夷不亂華。」

(Zuo) Zhuan kitabında [şöyle] der: ‘Çinli olmayanların plan yapıp Çin’i karıştırmasına [izin verilmez].’

所以格其非心，在乎有備無患。

Bu yüzden onların kötü niyetlerine engel olmalıyız, [bunu] önemsersek hazırlık yaparak felaketleri önleyebiliriz.

昔東平王入朝求《史記》、諸子，漢帝不與。

Bir zamanlar Dongping²¹⁶ Kralı saraya gelip ‘Tarih Kayıtları’nı, felsefe kitaplarını istediğinde Han hükümdarı [vermeyi] reddetmişti.

蓋以《史記》多兵謀，諸子雜詭術。

Çünkü ‘Tarih Kayıtları’nda çok fazla savaş stratejisi, felsefe kitaplarında çeşitli hileli teknikler vardı.

夫以東平，漢之懿戚，尚不欲示征戰之書，今西戎，國之寇讎，豈可貽經典之事！

²¹⁶ Dōngpíng Guó (東平國): Dongping Krallığı Batı Han Hanedanı Dönemi’nde kurulan tâbi devlet. (<https://baike.baidu.com/item/東平國/4346999>)

Bu Dongping [Kralı], Han [hükümdarının] akrabası [olmasına rağmen], yine de hükümdar ona savaş kitaplarını göstermeye istekli değildi. Bugün ülkemizin düşmanları *Bati Ronglar*'a '*Klasikler*'i nasıl olur da teslim ederiz!

且臣聞吐蕃之性，剽悍果決，敏情持銳，善學不回。

Üstelik hizmetkârınız Tibetlilerin atik ve cesur, kesin ve kararlı, hassas ve keskin, iyi öğrenmeden geri dönmeyecek [bir] doğaya [sahip olduklarını] duymuştur.

若達於書，必能知戰。

Şayet kitaplara ulaşırlarsa, kesinlikle [nasıl] harp edeceklerini bileceklerdir.

深於《詩》，則知武夫有師干之試；深於《禮》，則知月令有興廢之兵；深於《傳》，則知用師多詭詐之計；深於《文》，則知往來有書檄之制。

'Şiir'de ustalaştıklarında, ordunun savunma gücünü [nasıl] kullanacaklarını öğrenecekler; 'Tören'de ustalaştıklarında, birliklerin [hangi] aylarda toplandığını ve dağıtıldığını öğrenecekler; 'Zhuan'da ustalaştıklarında, orduların aldatıcı taktikleri [nasıl] kullandıklarını öğrenecekler; 'Edebiyat'ta ustalaştıklarında, [ikili] ilişkilerde belgelerin [nasıl] tertip edildiğini öğrenecekler.

何異借寇兵而資盜糧也！

Düşmana silah vermek ile hırsıza yemek vermek arasında ne fark var!

臣聞魯秉周禮，齊不加兵；吳獲乘車，楚疲奔命。

Hizmetkârınız, Lu [Devleti'nin] Zhou'un ayinlerini devam ettirirken Qi [Devleti'nin onlara] saldırmadığını; Wu [Devleti] savaş arabaları [elde ederken] Chu [Devleti'nin] yorulduğunu ve [kendisini] riske attığını duymuştur.

一以守典存國，一以喪法危邦，可取鑒也。

Biri yasalarını muhafaza edip ülkesini korumuş, biri yasalarını ihlal edip ülkesini tehlikeye atmış. [Bunlardan] ders çıkarılabilir.

且公主下嫁²¹⁷從人，遠適異國，合慕夷禮，返求良書，愚臣料之，恐非公主本意也。

Ayrıca [Penses] evlenip uzak, yabancı bir ülkeye [gelin] gitti. Yabancıların (Tibetlilerin) ayinlerini takip ediyor [ve buradan] değerli kitaplar istiyor. [Bu] akılsız kulunuzun [naçizane] fikri [odur ki], korkarım [bunlar] Penses'in kendi düşüncesi değil.

慮有奔北之類，勸教於中。

[Buradan oraya] yenilip kaçan birinin akıl verdiğiinden endişe etmekteyim.

若陛下慮失蕃情，以備國信，必不得已，請去《春秋》。

Hükümdar hazretleri şayet Tibet'in dostluğunu kaybedeceğini düşünüyorsa, ülkemizin itibarını korumak için başka çaremiz yoksa, lütfen '*Bahar ve Güz Yıllıkları*'nı gönderin.

²¹⁷ Xià jià (下嫁): Yüksek statülü bir kadının düşük statülü bir erkekle evlenmesini ifade eder. Özellikle hükümdarın kızının evliliğine atıfta bulunulur. (<https://www.zdic.net/hans/下嫁>)

當周德既衰，諸侯強盛，禮樂自出，戰伐交興，情偽於是乎生，變詐於是乎起，則有以臣召君之事，取威定霸之名。

Zhou [Devleti'nde] ilkeler zayıflayıp, merkeze tâbi beyler güçlendi, müzik ve ritüeller ortaya çıktı, savaşlar ve saldırılar yaygınlaştı. Bu yüzden sahtekarlık ortaya çıktı [ve] hileli davranışlar başladı. Böylece bakanlar aracılığıyla hükümdarları [ve] beyleri [toplantılara] çağırıp, liderliği ele geçirmek ve güç kullanarak egemenlik kurmak [isteyen] aileler [ortaya] çıktı.

若與此書，國之患也。

Şayet bu kitaplar verilirse, ülke için felaket olur.

《傳》曰：「於奚請曲縣鞶纓，仲尼曰：『惜也，不如多與之邑。惟名與器，不可假人。』」

(Zuo) Zhuan kitabında [şöyle] der: “Yuxi, müzik aletleri [ve] at süsü²¹⁸ isteyince, Konfüçyüs [şöyle] dedi: ‘*Daha fazla toprak verilmesi daha iyi olur ancak şöhret ve [bu tarz] eşyalar başkalarına verilemez*’”

狄固貪婪，貴貨易土，正可錫之錦綺，厚以玉帛，何必率從其求，以資其智！

Diler kararlı [ve] açgözlü [insanlardır]. Mala mülke değer verir, toprağı önemsemezler. Sadece parlak güzel kumaşlar, bolca yeşim taşı [ve] ipekli kumaşlar verilebilir. Neden bilgileri artsın diye onların isteklerine boyun eğmek zorundayız ki!

²¹⁸ Qǔxiàn (曲縣): Feodal beylerin yaşadıkları yerde asılı bulunan müzik aletlerine verilen ad. Pányīng (鞶纓) ise, sadece imparatorlar, feodal beyler veya soylular tarafından atlarını süslemek için kullanılan bir kemer süsü. (<https://www.zdic.net/hans/曲縣>; <https://www.zdic.net/hans/鞶纓>)

臣忝叨列位，職刊秘籍，實痛經典，棄在戎夷。

Hizmetkârınız, sizlerden gördüğü lütuf karşısında mahcuptur. Nadir, değerli kitapların bakımını yaptığım [için] klasiklerin *Rong-Yilere* bırakılmasından gerçekten acı duyuyorum. (JTS, 1975, Tom. 196, s.5232)

昧死上聞，惟陛下深察。

Ölümü göze alarak raporumu arz ediyorum. Dilerim ki hükümdar hazretleri dikkatle inceler.”

疏奏不省。

Rapor dikkate alınmadı.

二十一年，又制工部尚書李皓往聘吐蕃。

Ayrıca 21. yılda (733), Çalışma (Bayındırlık) Bakanı Li Hao’ya Tibet’e dostluk ziyareti yapması talimatı verildi.

每唐使入境，所在盛陳甲兵及騎馬，以矜其精銳。

Tang elçileri sınırdan girdiklerinde, her yerde silahlı askerler ve atlılar [ordunun] gücünü göstermek için sıra sıra dizilmişlerdi.

二十二年，遣將軍李侁於赤嶺與吐蕃分界立碑。

22. yılda (734), Komutan Li Quan Chiling’e gönderildi ve [burada] Tibet ile sınırı belirlemek için [bir] taş yazıt dikildi.

二十四年正月，吐蕃遣使貢方物金銀器玩數百事，皆形制奇異。

24. yılın ilk ayında (736), Tibet yüzlerce değerli eşya, altın ve gümüşten yapılmış süs eşyası ile [Tang sarayına] elçiler göndererek haraç sundu. Bu eşyaların tümü alışılmadık [ve] özgün tasarımlara [sahipti].

上令列於提象門外，以示百僚。

Hükümdar, [bu eşyaları] bürokratlara göstermek için Tixiang Kapısı'nın ²¹⁹ dışında sergilenmesini emretti.

其年，吐蕃西擊勃律，遣使來告急。

Aynı yıl Tibet, batıda [Küçük] Bolü'ye²²⁰ saldırdı. Bolü [bu] acil durumu bildirmek üzere [saraya] elçilerini gönderdi.

上使報吐蕃，令其罷兵。

Hükümdar, Tibet'e ordusunu durdurması için bir talimat gönderdi.

吐蕃不受詔，遂攻破勃律國，上甚怒之。

[Ancak] Tibet fermanı kabul etmedi. Sonra [Küçük] Bolü ülkesini işgal ettiler. Hükümdar çok öfkелendi.

²¹⁹ 提象門 (Tíxiàng mén): Tixiang Kapısı, Tang Hanedanı Dönemi'nde başkent Luoyang'daki devlet sarayının güneybatısında bulunan Shangyang Sarayı'nın (上陽宮) ana kapısıdır.

(<https://www.guoxuedashi.com/diming/53008nmjl/>)

²²⁰ Bólù (勃律): Günümüzde Pakistan'ın kuzeyindeki Gilgit-Baltistan bölgesine tekabül eden, Orta Asya'daki tarihi bölge ve krallık. Çin kaynaklarında Büyük Bolü (Baltistan) ve Küçük Bolü (Gilgit) olarak ikiye ayrılır. 7. ve 8. yüzyıllarda Tang ve Tibet arasındaki güç mücadelesinde kilit bir stratejik nokta olmuş; İpek Yolu'nun Hindistan ve Orta Asya bağlantısını kontrol etmesiyle tanınmıştır. (XTS, 1975, s. 6251)

時散騎常侍崔希逸為河西節度使，於涼州鎮守。

Dönemin Saray Müşaviri Cui Xiyi, Hexi askerî valisi [yapıldı], Liangzhou'da garnizon kuruldu.

時吐蕃與漢樹柵為界，置守捉使。

O zamanlar, Tibet ve Han hanedanları, sınır olarak ağaç çitlerini kullanıyorlardı ve [sınırı] muhafızlar koymuşlardı.

希逸謂吐蕃將乞力徐曰：「兩國和好，何須守捉，妨人耕種。請皆罷之，以成一家豈不善也？」

Xiyi, Tibet komutanı Qi Lixu'ye [şöyle] dedi: “İki ülke barış içerisinde, neden muhafız [koyup da insanların ekip biçmesine engel olmak zorundayız? Bütün bunları kaldırıp bir aile olmayı başarmak iyi olmaz mı?”

乞力徐報曰：「常侍忠厚，必是誠言。但恐朝廷未必皆相信任。萬一有人交拘，掩吾不備，後悔無益也。」

Qi Lixu [şöyle] cevap verdi: “Komutan, içten ve nazıksınız, bunlar kesinlikle samimi sözler olmalı. Ancak korkarım ki saray herkesi güvenilir bulmayabilir. Eğer birileri diğerinin [bölgesini] zapt eder [ve] hazırlıksız yakalayıp saldırırsa, pişman olmak fayda etmez.”

希逸固請之，遂發使與乞力徐殺白狗為盟，各去守備。

[Ancak] Xiyi [teklifinde] ısrar etti [ve] sonunda elçiler göndererek Qi Lixu ile beyaz [bir] köpek öldürüp antlaşma yaptı. Her iki taraf [da] muhafızları [ve çitleri] kaldırdı.

於是吐蕃畜牧被野。

Bunun üzerine Tibet, arazide hayvanlarını otlatmaya [başladı].

俄而希逸僉人孫誨入朝奏事，誨欲自邀其功，因奏言「吐蕃無備，若發兵掩之，必克捷。」

Ancak kısa bir süre sonra, Xiyi'nin yaverlerinden Sun Hui, konuyu hükümdara anlatmak için saraya gitti. Kendi başarısını öne çıkarmak isteyen [Sun] Hui, “Tibet hazırlıksız, eğer birden saldırırsak onları kesinlikle mağlup ederiz.” dedi.

上使內給事趙惠琮與孫誨馳往觀察事宜。

Hükümdar, saray memurlarından Zhao Huicong’u Sun Hui ile durumu incelemesi için gönderdi.

惠琮等至涼州，遂矯詔令希逸掩襲之，希逸不得已而從之，大破吐蕃於青海之上，殺獲甚眾，乞力徐輕身遁逸。

Huicong yanındakilerle Liangzhou’ya vardığında, Xiyi’ye sahte bir fermanla ani bir saldırı başlatması emrini verdiler. Xiyi’nin emre uymaktan başka çaresi yoktu. Tibet’i Qinghai’da büyük bir yenilgiye uğrattılar. Birçok askeri öldürdüler. Qi Lixu hayatını kurtarmak için kaçtı.

惠琮、孫誨皆加厚賞，吐蕃自是復絕朝貢。

Huicong, Sun Hui her birine birçok ödül verildi. Tibet o andan itibaren hediye vermeyi (bağlılık göstermeyi) reddetti.

希逸以失信怏怏，在軍不得志。

Xiyi sözünü tutmadığı için hoşnutsuzdu [ve] orduda [da] istediğini elde edememişti.

俄遷為河南尹，行至京師，與趙惠琮俱見白狗為祟，相次而死。

Kısa bir süre sonra Henan Valiliğine terfi etti ve başkente giderken Zhao Huicong ile ikisi beyaz bir köpeğin lanetine uğradılar (beyaz bir köpeğin hayaletini gördüler) ve ardı ardına öldüler.

孫誨亦以罪被戮。

Sun Hui de suçlu bulunup idam edildi.

詔以岐州刺史蕭炅為戶部侍郎判涼州事，代希逸為河西節度使；鄯州都督杜希望為隴右節度使；太僕卿王昊為益州長史、劍南節度使，分道經略，以討吐蕃。

Hükümdarın fermanıyla Qizhou Valisi Xiao Jiong, Xiyi'nin yerine Hexi'nin askerî valisi olarak atandı ve [aynı zamanda] Maliye Bakan Yardımcısı olarak Liangzhou'da görev yapması emredildi; Shanzhou Valisi Du Xiwang, Longyou askerî valisi olarak atandı; *Taipuqing*²²¹ Wang Hao [da] Yizhou vali yardımcısı ve Jiannan askerî valisi olarak atandı. Tibet'i işgal etmek için [her biri] farklı yollardan gidecekti. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5233)

仍令毀其分界之碑。

Ayrıca sınır anıtının yıkılması emredildi.

²²¹ Tàipúqīng (太僕卿): Qin ve Han hanedanlarından başlayarak Güney Hanedanları Dönemi'nde Song ve Qi hanedanlarına kadar bu ünvan Taipu (太僕) olarak adlandırılmıştır. Görevi, saraya bağlı atlar ve arabaları yönetmektir. Hem Qin hem Han dönemlerinde mevcut olup, Dokuz Qing'den (九卿) biriydi. Bu memuriyet yalnızca başkentteki ve civarındaki ahırları değil, aynı zamanda sınır bölgelerindeki hayvancılık merkezlerini de kapsardı. (Shen ve Xu, 1992, s. 3) Türkçe karşılık olarak *mîrâhur* önerilmektedir.

二十六年四月，杜希望率眾攻吐蕃新城，拔之。

26. yılın (738) 4. ayında, Du Xiwang, ordusuyla Tibet'in Xincheng²²² şehrine saldırıp şehri ele geçirdi.

以其城為威武軍，發兵一千以鎮之。

[Xincheng] şehrini Weiwu Garnizonu²²³ olarak [adlandırdı], korumak için 1.000 asker gönderdi.

其年七月，希望又從鄯州發兵奪吐蕃河橋，於河左築鹽泉城。

Aynı yılın 7. ayında, Xiwang Shanzhou'dan tekrar birlikler gönderdi ve Tibet'e ait He (Irmak) Köprüsü'nü²²⁴ ele geçirdi [ve] [Sarı] Nehir'in solunda Yanquan şehrini²²⁵ inşa etti.

吐蕃將兵三萬人以拒官軍，希望引眾擊破之，因於鹽泉城置鎮西軍。

Tibet, [Tang] ordusunu püskürtmek için 30.000 asker gönderdi ancak Xiwang liderliğindeki ordu onları yendi ve Yanquan şehrinde Zhenxi Garnizonu'nu kurdu.

時王昊又率劍南兵募攻其安戎城。

Bu sırada, Wang Hao Jiannan ordusunu toplayarak Anrong şehrine saldırdı.

²²² Xīnchéng (新城): Günümüzde Qinghai eyaleti Menyuan Hui özerk ilçesi. (GDJM, s. 3044)

²²³ Bkz: *Wēiróng Jūn* 威戎軍.

²²⁴ Hé Qiáo (河橋): Günümüz Qinghai eyaleti Guide ilçesinin batısında yer alan, Geç Han döneminden beri bilinen ve daha sonra Tibetlilerin ve Tuyuhunların kullandığı stratejik geçiş noktasıdır. (GDJM, s. 1911)

²²⁵ Yánquánchéng (鹽泉城): Günümüzde Qinghai eyaleti Xunhua Salar özerk ilçesinin kuzeybatısı. (GDJM, s. 2395)

先於安戎城左右築兩城，以為攻拒之所，頓兵於蓬婆嶺下，運劍南道資糧以守之。

Öncelikle Anrong'un sağında ve solunda saldırı ve savunma yerleri [olmak üzere] iki kale inşa etti. Askerlerini Pengpo sırtlarının²²⁶ altında konuşlandırdı [ve] Jiannan yolundan malzeme ve yiyecek taşıttı.

其年九月，吐蕃悉銳以救安戎城，官軍大敗，兩城並為賊所陷，昊脫身走免，將士已下數萬人及軍糧資仗等並沒於賊。

Aynı yılın 9. ayında, Tibet Anrong şehrini kurtarmak için tüm seçkin askerlerini topladı. [Tang] ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. İki kale de düşman tarafından ele geçirildi. [Wang] Hao kaçmayı başardı. Binlerce subay ve asker, erzak ve silahlar düşmana kaptırıldı.

昊坐左遷括州刺史。

[Wang] Hao, rütbesi tenzil edilerek cezalandırıldı [ve] Kuozhou valisi yapıldı.

初，昊之在軍，謬賞其子錢帛萬計，並擅與紫袍等，所費鉅萬，坐是尋又重貶為端州高要尉而死。

Başlarda [Wang] Hao orduda olduğu zaman, oğluna sayısız para ve kumaş hediye etti, ayrıca keyfi olarak mor kaftan verdi. [Bunlara] on binlerce para harcandı. [Bu nedenle] ceza olarak tekrar derecesi tenzil edildi ve Duanzhou (bölgesi) Gaoyao ilçe²²⁷ subaylığına tayin edildikten [sonra] [orada] öldü.

二十七年七月，吐蕃又寇白草、安人等軍，敕臨洮、朔方等軍分兵救援。

²²⁶ Péngpó Lǐng (蓬婆嶺): Günümüzde Sichuan eyaleti Maoxian ilçesinin güneybatısında yer alan dağ. (GDJM, s. 2996)

²²⁷ Gāoyào (高要): İdarî merkezi günümüzdeki Guangdong eyaleti Zhaoqing şehridir. (GDJM, s. 2490)

27. yılın (739) 7. ayında, Tibet tekrar Baicao ve Anren garnizonlarına saldırdı. Hükümdar, Lintao ve Shuofang garnizonlarına yardıma gitmelerini emretti.

時吐蕃於中路屯兵，斷臨洮軍之路。

O sırada Tibet, yol üzerinde birliklerini konuşlandırmış ve Lintao ordusunun yolunu kesmişti.

白水軍守捉使高東于拒守連旬，俄而賊退，蕭炅遣偏將掩其後，擊破之。

Baishui Garnizonu²²⁸ Muhafız Komutanı Gao Jianyu, on gün boyunca direndi, çok geçmeden düşman çekildi. Xiao Jiong, [bir] komutan yardımcısını düşmanın arkasından sarması için gönderdi [ve] onları yendi.

王昊既敗之後，詔以華州刺史張宥為益州長史、劍南防禦使，主客員外郎章仇兼瓊為益州司馬、防禦副使。

Wang Hao'nun yenilgisinin ardından, [hükümdar], Huazhou Valisi Zhang You'u Yizhou vali yardımcısı [ve] Jiannan müdafaa komutanı olarak atadı; Merasim Bakanlığı Misafir Dairesi Başkan Yardımcısı²²⁹ Zhangchou Jianqiong'u Yizhou'un askerî işlerden sorumlu memuru [ve] müdafaa komutan yardımcısı olarak atadı.

宥既文吏，素無攻戰之策，兼瓊遂專其戎事。

²²⁸ Báishuǐ Jūn (白水軍): 717 yılında kurulan, Longyou Askerî Valiliği idaresi altındaki garnizon. (<https://baike.baidu.com/item/白水軍/5396810>)

²²⁹ Zhǔkè Yuánwàiláng (主客員外郎): Tang ve sonraki hanedanlarda, Merasim Bakanlığı (禮部) bünyesinde yabancı devletler, kabileler ve diplomatik heyetlerle ilgili işlerden sorumlu birimin “müdür yardımcısı” konumundaki bürokrata verilen ad. Temel görevi elçi ağırlama, haraç kayıtları ve komşu devletlerle veya halklarla ilişkiler gibi diplomatik-idarî işleri yürütmektir. (Shen ve Xu, 1992, s. 127-128, 187)

You, bir sivil bir yetkiliydi ve saldırı ve savaş stratejileri [konusunda] hiç [deneyimi] yoktu, bu yüzden Jianqiong onun askerî işlerini üstlendi.

俄而兼瓊入奏，盛陳攻取安戎之策。

Kısa bir süre sonra Jianqiong saraya gelip Anrong'u ele geçirme stratejisini ayrıntılı bir şekilde anlattı.

上甚悅，徙張宥為光祿卿，拔兼瓊令知益州長史事，代張宥節度，仍為之親畫取城之計。

Hükümdar çok memnun oldu, Zhang You'u Saray İaşe Dairesi Başkanı²³⁰ olarak atadı ve Jianqiong'u Yizhou Vali Yardımcılığı'na terfi ettirdi. Zhang You'un yerine askerî sevk ve idare görevini [Jianqiong'a verdi] [ve] bizzat şehri ele geçirme planını çizdi.

二十八年春，兼瓊密與安戎城中吐蕃翟都局及維州別駕董承宴等通謀。

28. yılın (740) baharında, Jianqiong; Anrong şehrinden Tibetli Zhai Duju, Weizhou²³¹ Vali Yardımcısı Dong Chengyan ve diğerleri ile gizlice irtibat kurup plan yaptı.

都局等遂翻城歸款，因引官軍入城，盡殺吐蕃將士，使監察御史許遠率兵鎮守。

Duju ve yanındakiler şehri bırakıp teslim ettiler. [Tang] ordusunun şehre girmelerine rehberlik edip çok sayıda Tibetli subay ve askerlerinin öldürülmesine neden oldular. Denetçi

²³⁰ Guānglùqīng (光祿卿): Tang Dönemi'nde Saray İaşe Dairesi'nin başındaki üst düzey memur. Temel sorumluluğu imparatorluk mutfağı, şarap üretimi, gıda depolama ve devlet ziyafetlerinin lojistiğini yönetmekti. (Shen ve Xu, 1992, s. 142)

²³¹ Wéizhōu (維州): 624 yılında kurulan, günümüz Sichuan eyaleti Li ilçesinin kuzeydoğusundaki Xuecheng kasabasının güneybatısında kurulmuş olan şehir. (GDJM, s. 2802)

Xu Yuan önderliğindeki birlikler [şehri] korumak için görevlendirildiler. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5234)

上聞之，甚悅。

Hükümdar bunu duyduğunda çok sevindi.

中書令李林甫等上表曰：「伏以吐蕃此城，正當冲要，憑險自固，恃以窺邊。

Başbakan Li Linfu ve yanındakiler [bir] mektup sunarak [şöyle] dedi: “Naçizane görüşümüz şudur ki; Tibet’in bu şehri stratejik olarak önemli bir geçiş yeri, ulaşılması zor ve savunması kolay bir yer [ve de] sınırları gözetmek için güvenilir bir yer.

積年以來，蟻聚為患，縱有百萬之眾，難以施功。

Yıllardan beri karınca yuvası [misali] [sürekli] sıkıntı yarattıkları [sınırlarımızda], milyonlarca askerimiz olsaydı bile başarı elde edemezdik.

陛下親紆秘策，不興師旅，頃令中使李思敬曉喻羌族，莫不懷恩，翻然改圖，自相謀陷。

Hükümdar hazretlerinin bizzat kendileri gizli bir plan [düşündüler] [ve] asker yollamadan yakın zamanlarda Li Sijing’e Qiang kabilelerini bilgilendirmesi için talimat verdiler. Sizin lütfunuza herkes minnettar oldu [ve] bir anda tamamen niyetlerini değiştirdiler. [Sonra da] birbirlerini tuzağa düşürdüler.

神算運於不測，睿略通於未然，累載逋誅，一朝蕩滅。

Mucizevi planınız beklenmedik şekilde işledi, parlak stratejiniz sona varmadan amacına ulaştı. Yıllarca cezalandırılmaktan kaçtılar [ama şimdi] tek bir günde yok edildiler.

又臣等今日奏事，陛下從容問臣等曰：『卿等但看四夷不久當漸摧喪。』

Ayrıca biz hizmetkârlarınız bugünkü durumu anlattığımızda, siz hükümdar hazretleri biz hizmetkârlarınıza sakın bir şekilde [şöyle] söylemiştiniz: ‘Dört barbara²³² bakın, kısa süre içinde yavaş yavaş yenilip yok olacaklar’.

德音才降，遽聞戎捷，則知聖與天合，應如響至，前古以來，所未有也。

Erdemli sözler yeni duyuruldu [ve] birden *Rong* zaferinin haberini duyduk. [Bu,] hükümdar hazretlerinin ve göğün birlikte [hareket ettiğini] gösterir. [Gökten] cevap ses gibi [hızlı] geldi. Eski çağlardan beri eşi görülmemiş bir şey [bu].

請宣示百僚，編諸史策。」

Tüm görevlilere ilan etmenizi ve yıllıklara kaydedilmesini arz ediyoruz.”

手制答曰：「此城儀鳳年中羌引吐蕃，遂被固守，歲月既久，攻伐亦多。

Saray kalemi yanıtladı/Hükümdar el yazısıyla yanıt verdi: “Bu şehri, Yi Feng saltanat devrinde (670-679), Qianglar Tibet’e teslim etti ve sonrasında sıkı bir şekilde savundular. Uzun yıllar boyunca, çok da saldırı yaptık.

其地險阻，非力所制。朝廷群議，不合取之。

²³² Sìyí (四夷): Eski Çin’de Çinli olmayan dört sınır komşu halkına verilen isim. Doğudakilere *Yi* (Dongyi), batıdakilere *Rong* (Xirong), kuzeydekilere *Di* (Beidi), güneydekilere *Man* (Nanman) denilirdi. Batı dillerine genellikle “barbar” gibi indirgemeci ve kavramsal olarak problemli terimlerle çevrilmektedir. (Kirilen, 2012, s. 9)

Orası tehlikeli ve erişilemez, güçle kontrol edilemez [bir] yer. Sarayın genel görüşü, onu ele geçirmenin uygun olmadığı [yönündeydi].

朕以小蕃無知，事須處置，授以奇計，所以行之，獲彼戎心，歸我城守，有足為慰也。」

[Bu] değersiz yabancıların/barbarların cahil olduğunu düşündüm, durumu ele almak gerekiyordu. Bu yüzden onlara sıra dışı bir plan sundum ve uyguladım. Böylece *Rong*ların kalplerini kazandım. Onların şehrimizi koruma sorumluluğunu almalarını sağladım. Bu [da] rahatlamak için yeterliydi.”

其年十月，吐蕃又引眾寇安戎城及維州，章仇兼瓊遣裨將率眾御之，仍發關中驍騎以救援焉。

Aynı yılın 10. ayında, Tibet tekrar [bir] ordusunu Anrong Şehri ve Weizhou’a saldırmak için seferber etti. Zhangchou Jianqiong, başında komutan yardımcısı olan [bir] orduyu oraları savunması için gönderdi ve ayrıca Guanzhong’dan²³³ süvari birliklerini yardıma gönderdi.

時屬凝寒，賊久之自引退。

Zemheri soğukların [olduğu bir] zamandı, düşman uzun süre bekleyip kendiliğinden geri çekildi.

詔改安戎城為平戎城。

Fermanla, Anrong şehrinin adı Pingrong şehri olarak değiştirildi.

²³³ Guānzhōng (關中): Günümüzde Xi'an, Baoji, Xianyang, Weinan, Tongchuan ve Yangling dahil olmak üzere Shaanxi eyaletinin orta kesimindeki bölgeye verilen ad. (GDJM, s. 1245)

二十九年春，金城公主薨，吐蕃遣使來告哀，仍請和，上不許之。

29. yılın (741) ilkbaharında Prenses Jincheng öldü ve Tibet yas haberini iletmek için elçiler gönderdi. Ayrıca barış talep ettiler [ancak] hükümdar bunu reddetti.

使到數月後，始為公主舉哀於光順門外，輟朝三日。

Elçinin gelişinden birkaç ay sonra, Guangshun Kapısı'nın²³⁴ dışında prenses için yas töreni düzenlendi [ve] saray toplantıları üç gün [boyunca] durduruldu.

六月，吐蕃四十萬攻承風堡，至河源軍，西入長寧橋，至安仁軍，渾崖峰騎將盛希液以眾五千攻而破之。

6. ayda, 400.000 kişilik [bir] Tibet ordusu Chengfeng Kalesi'ne saldırdı. [Saldırıları] Heyuan Garnizonu'na²³⁵, batıda Changning Köprüsü'ne [ve] Anren Garnizonu'na²³⁶ kadar ulaştı. Hunya Tepesi²³⁷ Süvari Komutanı Sheng Xiye, 5.000 kişilik bir orduyla saldırarak onları mağlup etti.

十二月，吐蕃又襲石堡城，節度使蓋嘉運不能守，玄宗憤之。

12. ayda, Tibet bir kez daha Shibao şehrine saldırdı. Askerî Vali Gai Jiayun şehri savunamadı, [bu durum] Hükümdar Xuanzong'u çok öfkелendirdi.

²³⁴ Guāngshùn Mén (光順門): Tang Hanedanı'nın devlet sarayı olan Daming Sarayı'nın kapısı. (<https://baike.baidu.com/item/光順門/5994548>)

²³⁵ Héyuán Jūn (河源軍): 677 yılında, günümüz Qinghai eyaleti Xining şehrinin doğusunda kurulmuş olan garnizon. (GDJM, s. 1924)

²³⁶ Ānrén Jūn (安仁軍): Günümüz Qinghai eyaleti Huangyuan ilçesinin kuzeybatısında kurulmuş olan garnizon. (<https://baike.baidu.com/item/安仁軍/15567551>)

²³⁷ Húnyá Fēng (渾崖峰): Hunya Tepesi, kesin coğrafi konumu modern akademik kaynaklarda tam olarak tanımlanmamıştır. Mevcut verilere göre, büyük olasılıkla günümüz Qinghai eyaleti Xining şehri sınırları içinde yer almaktadır.

天寶初，令皇甫惟明、王忠嗣為隴右節度，皆不能克。

Tianbao saltanat devrinin başlarında, [hükümdar], Huangfu Weiming ve Wang Zhongsi'yı Longyou [bölgesinin] askerî valileri olarak atadı ancak hiçbiri [şehri] ele geçiremedi.

七載，以哥舒翰為隴右節度使，攻而拔之，改石堡城為神武軍。

7. yılda (748), Geshu Han, Longyou askerî valisi olarak [atandı] ve Shibao şehrine saldırıp şehri ele geçirdi. Shibao şehrinin adını Shenwu Garnizonu²³⁸ olarak değiştirdi. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5235)

天寶十四載，贊普乞黎蘇籠獵贊死，大臣立其子婆悉籠獵贊為主，復為贊普。

Tianbao saltanat devri 14. yılında (755), Zanpu Qili Sulongliezan²³⁹ öldü. Başbakan, onun oğlu olan Poxilongliezan'ı²⁴⁰ tahta geçirdi ve onu zanpu ilan ettiler.

玄宗遣京兆少尹崔光遠兼御史中丞，持節齎國信冊命吊祭之。

Xuanzong, devletin resmî beratını sunmak [ve] aynı zamanda taziyelerini iletmek üzere, Başkent Vali Yardımcısı ve Saray Müfettiş Yardımcısı Cui Guangyuan'ı özel elçi olarak görevlendirdi.

²³⁸ Shénwǔ Jūn (神武軍): Bazı kaynaklarda Tianwei Garnizonu (天威軍) olarak da geçer. Shenwu Garnizonu, 749 yılında Shibao şehrindeki Zhenwu Garnizonu'nun yerine kurulmuştur. (GDJM, s. 2309)

²³⁹ Qílí Sūlónglièzàn (乞黎蘇籠獵贊): Chìdézǔzàn (赤德祖贊) olarak da bilinir. XTS'de Qili Suōzàn (棄隸縮贊) ve Qílí Sūlónglāzàn (乞黎蘇籠臘贊) olarak geçer. 705–755 yılları arasında hükümdarlık yapan 37. Tibet zanusudur.

²⁴⁰ Póxīlónglièzàn (婆悉籠獵贊): Trisong Detsen, Qílizàn (乞立贊), Chìsōng Dézàn (赤松德贊) olarak da bilinir. XTS'de Suōxīlónglāzàn (挾悉籠臘贊) olarak geçer. 755-797 yılları arasında hükümdarlık yapan 38. Tibet zanusudur.

4.6.2 XTS Çevirisi

玄宗開元二年，其相盩達延上書宰相，請載盟文，定境於河源，丐左散騎常侍解琬泣盟。

[Tang] Xuanzong'un *Kaiyuan* saltanat devrinin 2. yılında (714), [Tibet] bakanı Ben Dayan, [Tang] başbakanına [bir] mektup yazarak ittifak metninin yazılı hâle getirilmesini, sınırın Heyuan'de belirlenmesini istedi. Sol Saray Müşaviri Xie Wan'dan antlaşmayı onaylamasını istedi.

帝令姚崇等報書，命琬持神龍誓往。

Hükümdar, [Başbakan] Yao Chong ve yanındakilere mektubu cevaplamalarını emretti. [Xie] Wan'ı Shenlong saltanat devrine (705-707) [ait] antlaşmayı [onlara] götürmekle görevlendirdi.

吐蕃亦遣尚欽藏、御史名悉臘獻載辭。

Tibet ayrıca Shang Qinzang [ve] Saray Müfettişi Ming Xila'yı antlaşma metnini hükümdara sunmaları için gönderdi.

未及定，盩達延將兵十萬寇臨洮，入攻蘭、渭，掠監馬。

Henüz [anlaşma] sağlanmadan, Ben Dayan 100.000 askerle Lintao'ya saldırdı, Lan[zhou] ve Wei[zhou]'u işgal edip [devletin] gözetimindeki atları yağmaladı.

楊矩懼，自殺。

Yang Ju korktu [ve] intihar etti.

有詔薛訥為隴右防禦使，與王峻等並力擊。

Bir fermanla Xue Ne Longyou müdafaa komutanı olarak atandı, Wang Jun ve diğerleriyle birlikte güçlerini birleştirerek [düşmana] saldırması emredildi. (XTS, 1975, Tom. 216: 6081)

帝怒，下詔自將討之。

Hükümdar öfkелendi [ve] [bir] fermanla kendisinin saldırıya bizzat komuta edeceğini bildirdi.

會峻等戰武階，斬首萬七千，獲馬羊無慮二十萬。

[Wang] Jun ve diğerleri Wujie'de savaşıırken, 7.000 [düşmanın] kafasını kestiler ve aşağı yukarı 200.000 at ve koyun ele geçirdiler.

又戰長子，豐安軍使王海賓戰死。

Ayrıca Zhangzi'da²⁴¹ savaştılar ve Feng'an Garnizon²⁴² Komutanı Wang Haibin savaşta öldü.

乘之，虜大敗，眾奔突不能去，相枕藉死，洮水為不流。

[Tang] bundan yararlandı, düşman büyük bir yenilgiye uğradı. [Tibet] askerleri kargaşadan [dolayı] kaçamadılar, peş peşe yığınlar hâlinde öldüler, [öyle ki] Tao Nehri akamayacak hâle geldi.

帝乃罷行。

²⁴¹ Zhángzǐ (長子): Günümüz Shanxi eyaleti Zhangzi ilçesinin (長子縣) güneybatısındaki bölgeyi ifade ediyor. (GDJM, s. 492)

²⁴² Fēng'ān Jūn (豐安軍): Tang Dönemi'nde Shuofang Valiliğine ait bir askerî garnizon. (GDJM, s. 326)

Hükümdar bu yüzden seferi durdurdu (sefere çıkmaktan vazgeçti).

詔紫微舍人倪若水臨按軍實戰功，且吊祭戰亡士，敕州縣並瘞吐蕃露屍。

Hükümdar, Saray Sekreteri Ni Ruoshui'ye ordunun [durumunu] soruşturup savaş zaferini rapor etmesini emretti. Ayrıca savaşta ölen askerler için cenaze törenleri düzenledi [ve] illere, ilçelere Tibetlilerin cesetlerini gömmeleri için ferman yayınladı.

宰相建言：「吐蕃本以河為境，以公主故，乃橋河築城，置獨山、九曲二軍，距積石二百里。今既負約，請毀橋，復守河如約。」詔可。

Başbakan [şöyle bir] öneride bulundu: “Tibet [ile] ilk başta [Sarı] Nehir sınır [olarak] belirlenmişti]. [Ancak] prenses için [o] nehrin üzerine köprü kurup şehir inşa ettiler. Dushan²⁴³ ve Jiuqu'ye, Jishi'dan 200 *li* uzakta iki garnizon kurdular. Şimdi anlaşmayı ihlal ettiklerine göre, köprünün yıkılmasını ve nehrin anlaşmaya uygun olarak tekrar korunmasını öneriyoruz.” [Buna] uygun [bir] ferman yayınladı.

遣左驍衛郎將尉遲瑰使吐蕃，慰安公主。

Sol Xiaowei (cesur muhafızlar) Komutanı Yuchi Gui prensesin endişelerini yatıştırmak üzere Tibet'e elçi [olarak] gönderildi.

然小小入犯邊無閑歲，於是郭知運、王君奭相繼節度隴右、河西，一以捍之。

Ancak az [da] olsa sınır ihlalleri durmadan [devam etti]. Bu yüzden [saldırıları] bertaraf etmek için, Guo Zhiyun ve Wang Junchuo sırasıyla Longyou ve Hexi'yi yönettiler.

²⁴³ Dúshān Jūn (獨山軍): Günümüz Qinghai eyaleti Tongde ilçesi yakınlarında bir bölge. (GDJM, s. 2237)

吐蕃遣宗俄因子到洮水祭戰死士，且請和。

Tibet, Zong'e Yinzi'yı ölen askerlerine anma töreni yapılması için Tao Nehri'ne gönderdi, ayrıca barış istedi.

然恃盛強，求與天子敵國，語悖傲。

[Tibet] gücüne [ve] zenginliğine güvenip [Tang] hükümdarı ile denk bir ülke [muamelesi görmeyi] talep etti [bununla birlikte] kibirli ve küstah [bir] dil [kullandı].

使者至臨洮，詔不內。

[Tibet] elçisi Lintao'ya geldiğinde, hükümdar onları kabul etmedi.

金城公主上書求聽脩好，且言贊普君臣欲與天子共署誓刻。

Prenses Jincheng, bir mektupla ilişkilerin düzeltilmesine izin verilmesi isteğinde bulundu ve zanpunun hükümetinin hükümdarla birlikte yeminlerini taş üzerine yazmak istediğini iletti.

吐蕃又遣使者上書言：「孝和皇帝嘗賜盟，是時唐宰相豆盧欽望、魏元忠、李嶠、紀處訥等凡二十二人及吐蕃君臣同誓。

Tibet, başka bir elçi göndererek [şöyle] bir mektup sundu: “Hükümdar Xiaohe²⁴⁴ bir zamanlar ittifak [önerisi] bahşetmişti. O zaman Tang Başbakanı Doulu Qinwang, Wei Yuanzhong, Li Jiao, Ji Chune toplam yirmi iki kişi Tibet hükümetiyle birlikte yemin etmişti.

孝和皇帝崩，太上皇嗣位，脩睦如舊。

²⁴⁴ Xiàohé Huángdì (孝和皇帝): 705–710 yılları arasında tahtta bulunan Tang hükümdarı Zhongzong'un (唐中宗) ölümünden sonraki ünvanıdır.

Hükümdar Xiaohe öldü ve Taishang Huang (Tang Ruizong)²⁴⁵ tahta çıktı, dostluğumuz eskisi gibi oldu.

然唐宰相在誓刻者皆歿，今宰相不及前約，故須再盟。

Ancak yemin taşında [adı geçen] Tang bakanlarının hepsi öldü, şimdikiler anlaşmaya yanaşmıyor, bu yüzden yeniden [bir ittifak] antlaşması gerekiyor.

比使論乞力等前後七輩往，未蒙開許，且張玄表、李知古將兵侵暴甥國，故違誓而戰。

Lun Qili ve diğerleri yedi kez kadar gelip gittiler [ancak] kaba bir şekilde reddedildi. Üstelik Zhuang Xuanbiao [ve] Li Zhigu askerleriyle “damadınızın ülkesi”ni işgal edip yağmaladı, böylece yemin bozuldu [ve] savaş [başladı].

今舅許湔貸前惡，歸於大和，甥既堅定，然不重盟為未信，要待新誓也。

Bugün kayınpeder geçmiş hatalarını telafi ederse [ve] büyük barışa yönelirse, damadınız da [bunu] kararlılıkla sürdürecektir, ancak tekrar [bir] ittifak antlaşması yapmadan [aramızda] güven olmaz, yeni [bir antlaşma] yemini istiyoruz.

甥自總國事，不牽於下，欲使百姓久安。

Damadınız, ülke işlerini kendisi yönetiyor [ve] alt kademelere bağlı değil, halkının uzun süreli huzurunu istiyor.

²⁴⁵ Tàishàng Huáng (太上皇): “Yüce Hükümdar” olarak çevrilebilecek bu terim, başlarda hayatta olsun ya da olmasın hükümdarların babasına verilen isimken, sonraları genellikle oğlu olmak üzere hanedan içinden biri adına gönüllü olarak tahttan feragat eden hükümdarlar için kullanılmıştır. (Shen ve Xu, 1992, s.50) Burada Taishang Huang olarak bahsi geçen kişi 710–712 yılları arasında hüküm süren Tang Hanedanı hükümdarı Ruizong’dur. Ruizong, 712 yılında hayattayken oğlu Li Longji (李隆基) adına tahttan feragat etmiştir.

舅雖及和，而意不專，於言何益？」

Kayınpeder barışa yanaşmış olsanız da niyetiniz kararlı değildir; o halde sözlerin ne faydası olur?”

又言：「舅責乞力徐集兵，且兵以新故相代，非集也。」

Ayrıca [şunları] söyledi: “Kayınpeder, Qi Lixu’yü ordu toplamakla suçluyor, ancak [bunlar sadece] eskilerin yerine gönderilen yeni askerlerdi ve [özel olarak] toplanmadılar.

往者疆場自白水皆為閑壤，昨郭將軍屯兵而城之，故甥亦城。」

Daha önce, sınır toprakları Baishui’den ²⁴⁶ itibaren tarafsızdı (boştu), [fakat] son zamanlarda komutan Guo [Zhiyun] [oraya] asker yerleştirip [bir] şehir inşa etti ve damadınız da [buna karşılık bir] şehir inşa etti.

假令二國和，以迎送；有如不通，因以守境。」

İki ülke [arasında] barış olursa, bu karşılıklı ziyaretlere sebep olur; eğer iletişim olmazsa sınırları korumaya sebep olur.

又疑與突厥骨咄祿善者，舊與通聘，即日舅甥如初，不與交矣。」

Ayrıca Kutluk [Kağan] ile olan dostluğumuzdan [dolayı] da suçlandık. [Evet], eskiden [onlarla] aramızda diplomatik ilişkiler [vardı] [fakat] bugünden itibaren kayınpeder [ve] damat eskisi gibi [olursa], [onlarla] iletişimimiz olmayacak. (XTS, 1975, Tom. 216: 6082)

²⁴⁶ Báishuǐ (白水): Günümüz Sichuan eyaletinin kuzeyi ile Gansu eyaletinin güneyi arasında yer alır. (GDJM, s. 909)

因奉寶瓶、杯以獻。」

Bu nedenle [size] değerli vazolar ve fincanlar takdim ediyoruz.”

帝謂昔已和親，有成言，尋前盟可矣，不許復誓。

Hükümdar, “Geçmişte yapılan evlilik [üzerine] zaten [bir] antlaşma yapıldı. Önceki [bu] antlaşmayı devam ettirmek kafi” dedi [ve] yeni [bir] yemin törenine izin vermedi.

禮其使而遣，且厚賜贊普，自是歲朝貢不犯邊。

Elçiyi ağırladıktan [sonra], zanpuya verilmek [üzere] kıymetli hediyelerle onu geri gönderdi. Bu yıldan itibaren [Tibet] yıllık vergi ödedi ve sınırı ihlal etmedi.

十年，攻小勃律國，其王沒謹忙詒書北庭節度使張孝嵩曰：

10. yılda (722), [Tibet] Küçük Bolü Devleti’ne saldırdı. [Bolü] Kralı Mei Jingmang Beiting Askerî Valisi Zhang Xiaosong’a [bir] mektup göndererek [şunları] söyledi:

「〔勃律，唐西門。失之，則西方諸國皆懷吐蕃，都護圖之。〕

“Bolü, Tang’ın batı kapısıdır. [Eğer] kaybedilirse, batıdaki tüm ülkeler Tibet’in [eline] düşecek. Vali [hazretleri] bunu [engellemek için bir] plan yapmalı.”

孝嵩聽許，遣疏勒副使張思禮以步騎四千晝夜馳，與謹忙兵夾擊吐蕃，死者數萬，多取鎧仗、馬羊，復九城故地。

Xiaosong dinleyip onay verdi. Kaşgar Elçi Yardımcısı Zhang Sili’yi gece gündüz [durmaksızın] hızla hareket edecek 4.000 yaya ve süvariyle [bölgeye] gönderdi. [Mei]

Jingmang'ın ordusuyla Tibet'e saldırdılar. Çok sayıda zırh, silah, at ve koyun ele geçirildi.
[Daha önceden kaybedilen] dokuz şehir eski topraklarına geri döndü.

始勃律王來朝，父事帝。

Bölü Kralı saraya geldiğinde hükümdara kendi babası gibi hizmet etti.

還國，置綏遠軍以捍吐蕃，故歲常戰。

Ülkesine döndüğünde Tibet'e karşı direnmesi için Suiyuan Garnizonu²⁴⁷ kuruldu. Bu yüzden her yıl sürekli savaşlar oldu.

吐蕃每曰：「我非利若國，我假道攻四鎮爾。」及是，累歲不出兵。

Tibetliler her zaman “Bizim [amacımız] sizin ülkenizi ele geçirmek değil, dört garnizona saldırmak için geçici olarak yolu kullanmak” derlerdi. Bu yüzden birkaç yıl boyunca asker göndermediler.”

於是隴右節度使王君奐請深入取償。

Bunun üzerine Longyou Askerî Valisi Wang Junchuo esaslı bir karşılık verilmesini talep etti.

十二年，破吐蕃，獻俘。

12. yılda (724), Tibet'i mağlup etti [ve] esirleri [hükümdara] takdim etti.

²⁴⁷ Suiyuǎn Jūn (綏遠軍): Küçük Bölü Devleti'nde kurulan, Anxi Askerî Valiliğine ait bir garnizon. İdarî alanı günümüzde Pakistan'ın yönetimi altındaki Gilgit bölgesidir. (<https://baike.baidu.com/item/綏遠軍/8298557>)

後二年，悉諾邏兵入大斗拔谷，遂攻甘州，火鄉聚。

İki yıl sonra (726), Xinuoluo'nun ordusu Dadoubagu'ya²⁴⁸ girdi, sonrasında Ganzhou'a saldırdı [ve] köyleri ateşe verdi.

王君奭勒兵避其銳，不戰。

Wang Junchuo ordusunu toplayıp düşmanın seçkin askerlerinden kaçtı [ve] savaşmadı.

會大雪，吐蕃輶凍如積，乃逾積石軍趨西道以歸。

O sırada yoğun [bir] kar yağışı oldu. Tibet [askerleri] soğuktan [o kadar] dondu ki hareket edemez [hâle geldiler]. Bu yüzden Jishi Garnizonu'nu geçip hızlı [bir şekilde] batı yolundan geri döndüler.

君奭豫遣諜出塞，燒野草皆盡，悉諾邏頓大非川，無所牧，馬死過半。

Junchuo önceden casuslarını sınır bölgesine gönderdi, [oradaki] tüm otları yaktırdı. Xinuoluo Dafeichuan'da konuşlandığında otlatacağı [bir yer] bulamadı [ve] atlarının yarısından fazlası [açlıktan] öldü.

君奭率秦州都督張景順約贖窮躡，出青海西，方冰合，師乘而度。

Junchuo, Qinzhou Valisi Zhang Jingshun kısıtlı kaynaklar ve az sayıda askerle Qinghai'ın batısına çıktı. [Göl] buzla kaplandığında askerler bu fırsattan istifade karşıya geçtiler.

於時虜已逾大非山，留輜重疲弱濱海，君奭縱兵俘以旋。

²⁴⁸ Dàdǒubá Gǔ (大斗拔谷): JTS Tibet monografisinde Dàdǒu Gǔ (大斗谷) olarak geçer.

O sırada düşman çoktan Dafei Dağı'nı geçmiş, teçhizatlarını ve yorgun, zayıf askerlerini göl kenarında bırakmıştı. Junchuo [da] asker gönderip [düşman askerlerini ve ganimetleri] ele geçirdi [ve] geri döndü.

時中書令張說以吐蕃出入數十年，勝負略相當，甘、涼、河、鄯之人奉調發困甚，願聽其和。

O sırada Başbakan Zhang Yue, [hükümdara] Tibetlilerin onlarca yıl gelip gittiğini, kazandıkları [veya] kaybettikleri [savaşların] neredeyse eşit olduğunu, Gan, Liang, He [ve] Shan bölgesinde yaşayanların [asker] göndermekte çok zorluklar [yaşadıklarını ve] barış duymayı istediklerini [söyledi].

帝方寵君奐，不聽。

Hükümdar, Junchuo'ya güveniyor [ve onun fikirlerini] destekliyordu, [bu yüzden Zhang Yue'nin önerisini] reddetti.

未幾，悉諾邏恭祿、燭龍莽布支入陷瓜州，毀其城，執刺史田元獻及君奐父，遂攻玉門軍，圍常樂，不能拔，回寇安西，副都護趙頤貞擊卻之。

Bir süre sonra, Xinuoluo Gonglu ve Zhulong Mangbuzhi Guazhou'u ele geçirip yıktılar. Vali Tian Yuanxian ve Junchuo'nun babasını yakaladılar. Yumen Garnizonu'na saldırıp Changle'yı kuşattılar [ama] ele geçiremeyince Anxi'yi istila etmeye yöneldiler [ancak] Vali Yardımcısı Zhao Yizhen onları geri püskürttü.

會君奐為回紇所殺，功不遂。

Bu arada, Junchuo Uygurlar tarafından öldürüldü [ve] amaçlarını gerçekleştiremedi.

帝乃用蕭嵩為河西節度使，左金吾將軍張守珪瓜州刺史，復城之。

Hükümdar bunun üzerine Xiao Song'u Hexi askerî valisi olarak, Sol Jinwu (Muhafızları) Komutanı Zhang Shougui'yi Guazhou valisi olarak atadı [ve] onlara şehri tekrar inşa ettirdi.

嵩縱反間，殺悉諾邏恭祿。

[Xiao] Song [düşman esirlerini] serbest bırakıp düşman içinde güvensizlik yarattı [ve] Xinuoluo Gonglu'nun öldürülmesini [sağladı]. (XTS, 1975, Tom. 216: 6083)

明年，大將悉末朗攻瓜州，守珪擊走之；鄯州都督張志亮又戰青海西，破大莫門城，焚橐它橋；隴右節度使杜賓客以強弩四千射虜，破之祁連城下，斬副將一，上級五千首。

Ertesi yıl, Komutan Ximolang Guazhou'a saldırdı [ancak] Shougui saldırıyı püskürttü; Shanzhou Valisi Zhang Zhiliang Qinghai'in batısında savaştı, Damomen şehrini yıktı, *Tuota* (Deve) Köprüsü'nü ateşe verdi; Longyou Askerî Valisi Du Binke, 4.000 zırhlı okçu ile düşmanı ok [yağmuruna tuttu ve] Qilian şehrinin eteklerinde onları mağlup etti, bir komutan yardımcısını öldürdü ve 5.000 başı [hükümdara] sundu.

虜敗，慟而走山。

Düşman mağlup oldu, çılgınlık içinde dağlara kaçtı.

又明年，守珪率伊、沙等州兵破虜大同軍；又信安王禕出隴西，拔石堡城，即之置振武軍，獻俘於廟。

Yine ertesi yıl, [Zhang] Shougui Yizhou, Shazhou ve diğer eyaletlerin askerleriyle düşmanın Datong Garnizonu’nu²⁴⁹ ele geçirdi; ayrıca Xin'an Prensi [Li] Yi, Longxi’den çıkarak Shibao şehrini aldı, hemen orada Zhenwu Garnizonu’nu kurdu ve esirleri tapınağa sundu.

帝以書賜將軍裴旻曰：「敢有掩戰功不及賞者，士自陳，將吏皆斬。戰有逗留，舉隊如軍法。能禽其王者，授大將軍。」

Hükümdar, Komutan Pei Min’e bir emir göndererek [şöyle] dedi: “Eğer biri, savaşta kazanılan başarıları gizlemeye ve [başarılı kişileri] ödüllendirmemeye cüret ederse, [mağdur olan] asker bunu bizzat bildirsin, asker [ya da] sivil [sorumlu] kim varsa hepsi idam edilecek. Savaşı yarıda bırakanlar, askerî yasaya göre [cezalandırılacaktır]. Düşman kralını yakalayan kıdemli komutan [rütbesiyle] ödüllendirilecektir.”

於是士益奮。

Böylece askerler daha da cesaretlendi.

吐蕃令曩骨委書塞下，言：「論莽熱、論泣熱皆萬人將，以贊普命，謝都督刺史：二國有舅甥好，昨彌不弄羌、黨項交構二國，故失歡，此不聽，唐亦不應聽。」

Tibet, [bir] *nanggu*²⁵⁰ ile sınıra gönderdiği [bir] mektupta [şöyle] dedi: “Her biri 10.000 kişilik orduya komuta eden Lunmangre ve Lunqire, zanpu tarafından askerî validen af dilemek üzere görevlendirildi. İki ülke [arasında] kayınpeder-damat [bağı] var. [Ancak] Mibulong Qiangları ve Tangutlar arasında bir anlaşmazlık çıktı, böylece iki ülke [arasındaki] yakınlık kayboldu. Biz bunlara kulak asmıyoruz, Tang da kulak asmamalı.”

²⁴⁹ Dàtóng Jūn (大同軍): Günümüz Shanxi eyaleti Shuozhou şehrinin kuzeydoğusunda kurulmuş olan garnizon. (GDJM, s. 131)

²⁵⁰ Nāngǔ (曩骨): Tibet’in resmî görevlisine verilen ad. (<https://baike.baidu.com/item/曩骨/4911573>)

都督遣腹心吏與曩骨還議盟事。

Vali, güvendiği bir memuru *nanggu* ile tekrar ittifak konusunu müzakere etmesi için gönderdi.

曩骨，猶千牛官也。

Nanggu, [Tang'daki] Qianniu memurları²⁵¹ gibidir.

於是忠王友皇甫惟明並言約和便。

Bunun üzerine *Zhongwangyou* Huangfu Weiming barış anlaşması yapmanın yararlı olduğunu söyledi.

帝曰：「贊普向上書悖慢，朕必滅之，毋議和！」

Hükümdar [şöyle] dedi: “Zanpunun önceki yazdığı mektubu saygısız ve nezaketsizdi, onu mutlaka yok edeceğim, barış müzakeresi yapmayın!”

惟明曰：「昔贊普幼，是必邊將好功之人為之，以激怒陛下。

Weiming [şöyle] cevap verdi: “O zamanlar Zanpu henüz çocuktı, sınırda görev yapan [ve] şan peşinde koşan komutanların işi olmalıdır, [bunu yaparak] hükümdar hazretlerini öfkelerdirmişlerdir.

²⁵¹ Qiānniú (千牛): Hükümdarın güvenliğinden sorumlu olan muhafız birliğinde görev yapan kişilere verilen ünvanıdır. Sağ ve sol olarak ayrılan Qianniu muhafız birliği, Tang Hanedanı Dönemi on altı saray muhafız birliğinden ikisini teşkil eder. (Shen ve Xu, 1992, s.30)

且二國交惡必興師，師興則隱盜財利，詐功級，希陛下過賞以甘心焉。

İki ülke [arasındaki] düşmanlık savaşa yol açacak [ve] savaş başladığında gizli gizli [devletin] malını mülkünü çalacaklar. Sahte başarılar [gösterip] terfi almaya çalışacaklar. Umarım hükümdar hazretleri [onlar] memnun olsun diye [aşırı] ödüller bahşetmez.

今河西、隴右貲耗力窮，陛下幸詔金城公主許贊普約，以紓邊患，息民之上策也。]

Şu an Hexi ve Longyou bölgeleri malî [ve] askerî [olarak] tükenmiş [durumda]. Hükümdar hazretleri, Prenses Jincheng’a Zanpu ile barış yapmaya izin verdiğinizi ferman buyurursanız, [bu], sınır ihlallerini çözecek [ve] halkın refahını artıracak en iyi çözüm [olacaktır].”

帝採其言，敕惟明及中人張元方往聘，以書賜公主。

Hükümdar onun sözlerini onayladı. Prensese verilmek üzere [bir] mektupla Weiming ve Arabulucu²⁵² Zhang Yuanfang’ı zanpu ile görüşmeleri için [Tibet’e] gönderdi.

惟明見贊普言天子意，贊普大喜，因悉出貞觀以來書詔示惟明，厚饋獻。

Weiming, zanpu ile görüştüğünde hükümdarın niyetini anlatınca zanpu çok sevindi. Bu sebeple, *Zhenguan* Dönemi’nden bu yana tüm mektup ve fermanları Weiming’e gösterdi ve [ona] cömert hediyeler sundu.

使名悉臘隨使者入朝，奉表言：「甥，先帝舅顯親也。」

²⁵² Zhōngrén (中人): İki taraf arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, resmî işlemlerde veya sözleşmelerde tanıklık etmek veya ticari işlemlerde aracılık yapmak gibi çeşitli rolleri üstlenen resmî görevli, arabulucu. (<https://www.zdic.net/hans/中人>)

Hemen sonrasında [Tibet] elçisi Ming Xila saraya geldi [ve] [zanpunun] mektubunu sundu: “Damadınız, kayınpederi merhum hükümdarın saygıdeğer [bir] akrabasıydı.

曩為張玄表、李知古交鬥，遂成大釁。

Zhang Xuanbiao [ve] Li Zhigu’nun birlikte [bizimle] çatışması büyük [bir] felakete yol açtı.

甥以文成、金城公主，敢失禮乎？

Wencheng [ve] Jincheng prenseslerini alarak damadınız [olduk], sizlere nezaketsizlik yapmaya nasıl cesaret edebiliriz?

特以冲幼，枉為邊將讒亂。

[Bu] yalnızca gençliğim [ve] sınır komutanlarının iftiraları ve ortalığı karışırması yüzünden [oldu].

如蒙澄亮，死且萬足，千萬歲不敢先負盟。」

Eğer durum açıklığa kavuşursa, ölene kadar hep memnuniyet duyacağım ve hiçbir zaman yemini ilk bozan [taraf] olmayacağız.”

且獻怪寶。

Ayrıca çok sayıda değerli eşyalar sundular.

使者至，帝御前殿，列羽林仗內之。

Elçi geldiğinde hükümdar [onu] ana salonda karşıladı, Yulin muhafızlarını da içeriye yerleştirdi.

悉臘略通華文，既宴與語，禮甚厚，賜紫服、金魚。

[Ming] Xila biraz Çince biliyordu. Ziyafet [sırasında] konuştular [ve ona] büyük nezaket [gösterildi], mor giysi [ve] altın balık [şekilli kese] hediye edildi. (XTS, 1975, Tom. 216: 6084)

悉臘受服辭魚，曰：「國無是，不敢當。」

[Ming] Xila giysiyi kabul etti [ancak] balığı reddetti. “Ülkemde [böyle bir gelenek] yok, [bu yüzden] kabul edemem” dedi.

帝遣御史大夫崔琳報聘。

Hükümdar iade-i ziyaret için Saray Müfettişi Cui Lin’i [Tibet’e] gönderdi.

吐蕃又請交馬於赤嶺，互市於甘松嶺。

Tibet, atlarını Chiling’de değiştirmek ve Gansongling’de²⁵³ ticaret yapmak için teklifte bulundu.

宰相裴光庭曰：「甘松中國阻，不如許赤嶺。」

Başbakan Pei Guangting [şöyle] dedi: “Gansong, Çin [için] tehlikeli [bir yerdir], Chiling’e izin vermek daha makbul olur.”

²⁵³ Gānsōnglǐng (甘松嶺): Günümüz Sichuan eyaleti Songpan ilçesinin güneydoğusunda yer alır. Songyeling (松叶岭) veya Songziling (松子岭) olarak da bilinir. (GDJM, s. 655)

乃聽以赤嶺為界，表以大碑，刻約其上。

Böylece, Chiling sınır olarak [kabul edildi], büyük bir anıt dikildi [ve] üzerine anlaşma kazındı.

又請《五經》，敕秘書寫賜，並遣工部尚書李暉往聘，賜物萬計。

[Tibet] ayrıca “Beş Klasik”i istedi, hükümdar bunları yazdırarak hediye etti, ayrıca Çalışma (Bayındırlık) Bakanı Li Hao’yu sayısız hediyelerle [birlikte] elçi olarak gönderdi,

吐蕃遣使謝，且言：「唐、吐蕃皆大國，今約和為久長計，恐邊吏有妄意者，請以使人對相曉敕，令昭然具知。」

Tibet, [bir] elçi göndererek teşekkür etti ve [şunları] söyledi: “Tang ve Tibet her ikisi [de] büyük devletlerdir, bugünkü anlaşma uzun süreli olarak planlanmıştır. Sınır memurlarının rastgele ve keyfi davranmaları ihtimal dahilindedir. Lütfen elçiler aracılığıyla [durum] karşılıklı olarak resmî talimatlarla açıklansın, [herkesin] açık ve doğru bir şekilde ayrıntılı olarak öğrenmesi sağlansın.”

帝又令金吾將軍李佺監赤嶺樹碑，詔張守珪與將軍李行禕、吐蕃使者莽布支分諭劍南、河西州縣曰：「自今二國和好，無相侵暴。」

Hükümdar, Jinwu Komutanı Li Quan’i Chiling’de bir anıt dikmekle görevlendirdi. [Ayrıca] Zhang Shougui, Komutan Li Xingyi ve Tibet Elçisi Mangbuzhi’ya Jiannan ve Hexi eyaletlerinde ve [buralardaki] ilçelerde, “Bugünden itibaren iki ülke [arasında] dostluk olacak, birbirlerine saldırmayacaklar.” talimatını bildirmelerini ferman buyurdu.

乃使悉諾渤海納貢，並以幣器遍遺執政。

Sonrasında [Tibet], Xinuobohai'ı gönderip haracını verdi. [Ayrıca] rütbeli görevlilere dağıtılmak üzere para ve değerli eşyalar getirdiler.

明年，上寶器數百具，制冶詭殊，詔置提象門示群臣。

Ertesi sene hükümdar, yapım ve tasarımı son derece sıra dışı olan, yüzlerce değerli hazineden oluşan bu değerli eşyaların Tixiang Kapısı'na yerleştirilerek saray görevlilerine gösterilmesi için bir ferman yayımladı.

其後吐蕃西擊勃律，勃律告急，帝諭令罷兵，不聽，卒殘其國。

Sonrasında Tibet batıda [Küçük] Bolü'ye saldırdı, Bolü [bu] acil durumu [Tang sarayına] bildirdi. Hükümdar, Tibet'e ordusunu durdurması için bir talimat gönderdi fakat dinlemediler [ve] sonunda [Bolü] ülkesini yıkıp yok ettiler.

於是崔希逸為河西節度使，鎮涼州，故時疆畔皆樹壁守捉，希逸謂虜戍將乞力徐曰：「兩國約好，而守備不廢，云何？請皆罷，以便人。」

Bu sebeple, Liangzhou'u savunması için Cui Xiyi Hexi askerî valisi [yapıldı]. Bütün sınıra ağaçtan duvar yapıp muhafızlar yerleştirilmişti. Xiyi düşman garnizon komutanı Qi Lixu'ye [şöyle] dedi: “İki ülke barış anlaşması yaptı ama savunma hazırlıkları [hâlâ] devam ediyor. Ne için? İnsanların [hayatlarının] kolaylaşması için lütfen hepsini durdurun.”

乞力徐曰：「公忠誠，無不可，恐朝廷未皆信，脫掩吾不備，其可悔？」

Qi Lixu [şöyle] cevap verdi: “Adaletiniz ve sadakatiniz [konusunda] şüphemiz yok, ancak korkarım ki saray herkese güvenmiyor. Eğer bizi hazırlıksız yakalayıp saldırırsanız, o zaman pişman [olmaz mıyız]?”

希逸固邀，乃許。

Cui Xiyi talebinde ısrar etti [ve Qi Lixu] nihayet kabul etti.

即共刑白犬盟，而後悉徹障壁，虜畜牧被野。

Hemen beyaz bir köpeği kurban ederek [bir] antlaşma yaptılar ve sonrasında [sınırdaki] tüm engeller kaldırıldı. [Böylece] düşman, arazide hayvanlarını otlatmaya [başladı].

明年，僉史孫誨奏事，妄言「虜無備，可取也」。

Ertesi yıl, yaverlerden Sun Hui olayları hükümdara bildirdi. “Düşman hazırlıksız, [kolayca] ele geçirilebilir” [diyerek] yalan söyledi.

帝採之，詔內豎趙惠琮共往按狀。

Hükümdar bunu kabul etti [ve] saray memuru²⁵⁴ Zhao Huicong’a [Sun Hui] ile birlikte gidip durumu incelemesi için emir verdi.

小人欲徼幸，至涼州，因共矯詔，詔希逸發兵襲破吐蕃青海上，斬獲不貲，乞力徐遁走。

[Bu] düşük statülü yetkililer, “belki bir başarı elde ederiz” düşüncesi [ile] Liangzhou’a vardıklarında beraber sahte [bir] ferman [hazırlayıp] Xiyi’ye Tibet’in Qinghai [bölgesine] saldırımları [için] asker göndermesini emrettiler. [Xiyi’nin askerleri] çok sayıda [kişiyi] öldürdü. Qi Lixu kaçtı.

²⁵⁴ Nèishù (內豎): Saray içi ve dışı arasındaki emirleri ve haberleri iletmekle görevlendirilen küçük dereceli memurlar verilen ad. (Shen ve Xu, 1992, s. 52)

吐蕃恚，不朝。

Tibet [bu duruma] öfkeleni [ve] saraya bağılılığını sona erdirdi.

二十六年，大入河西，希逸拒破之。

26. yılda (738), [Tibet] büyük [bir kuvvetle] Hexi'ye girdi ancak Xiyi onları püskürtüp mağlup etti.

鄯州都督杜希望又拔新城，更號威戎軍。

Shanzhou Valisi Du Xiwang, yeniden Xincheng'ı ele geçirdi ve adını Weirong Garnizonu²⁵⁵ [olarak] değiştirdi. (XTS, 1975, Tom. 216: 6085)

希逸顧失信，悵悵悵悵，召拜河南尹。

Xiyi sözünü tutmadığını düşündükçe derin bir üzüntü ve pişmanlık duydu. Henan Valiliğine atandı.

既而與惠琮俱見犬崇，疑而死，誨亦及它誅。

Daha sonra, [Zhao] Huicong ile birlikte [beyaz bir] köpeğin lanetine uğradılar (beyaz bir köpeğin hayaletini gördüler). Şüpheli [bir şekilde] öldüler [ve Sun] Hui de idam edildi. -

蕭炅代為河西節度留後，杜希望隴右節度留後，王昱劍南節度使，分道經略，碎赤嶺碑。

²⁵⁵ Wēiróng Jūn (威戎軍): 738 yılında kurulan Weirong Garnizonu'nun idarî merkezi Xīnchéng (新城) (günümüzde Qinghai eyaleti, Menyuan ilçesi) idi. Longyou Askerî Valiliği sınırları içinde yer alıyordu. (GDJM, s. 2136)

Xiao Jiong Hexi askerî vali vekili olarak, Du Xiwang Longyou askerî vali vekili olarak atandı. Wang Yu [ise] Jiannan askerî valisi oldu. Her biri, [Tibet'e saldırmak için] farklı yollardan idare ve planlamalarını yaptılar. [Daha önceden dikilmiş olan] Chiling Anıtı'nı parçaladılar.

希望發鄯州兵奪虜河橋，並河築鹽泉城，號鎮西軍，破吐蕃兵三萬。

Du Xiwang, Shanzhou ordusunu göndererek He (Irmak) Köprüsü'nü ele geçirdi. Nehrin yan tarafına Yanquan şehrini inşa etti ve Zhenxi Garnizonu olarak adlandırdı. 30.000 kişilik Tibet ordusunu yendi.

昱以劍南兵入攻安戎城，築二少壘左右之，兵次蓬婆嶺，輸劍南粟餉軍。

[Wang] Yu, Jiannan ordusuyla Anrong şehrine saldırdı. Şehrin sağına ve soluna [savunma ve saldırı amaçlı] iki küçük sur inşa ettirdi. Askerlerini Pengpo sırtlarında konuşlandırdı ve Jiannan'dan askerî erzak taşıttı.

吐蕃悉銳來救，昱大敗，少壘皆沒，士死凡數萬。

Tibet'in tüm seçkin birlikleriyle yardıma gelmesiyle [beraber] [Wang] Yu büyük [bir] yenilgi aldı. Tüm kaleler düştü. Binlerce asker öldü.

昱貪妄，非將選，故敗，貶死高要。

[Wang] Yu hırsı, bilgisizliği ve beceriksizliği nedeniyle başarısız oldu. [Bu yüzden] sürüldü [ve] Gaoyao'da öldü.

明年，吐蕃攻白草、安人軍，詔臨洮、朔方分援。

Ertesi yıl Tibet Baicao²⁵⁶ ve Anren garnizonlarına saldırdı. Hükümdar, Lintao ve Shuofang [ordularından] ayrı ayrı yardım etmelerini emretti.

虜絕臨洮道，白水軍使高柬于拒守，虜引去。

Düşman, Lintao yolunu kesti. Baishui Garnizon Komutanı Gao Jianyu'nun direnişi [sayesinde] düşman geri çekildi.

炁遣將追尾，有雲出軍上，白兔舞，大破吐蕃。

[Xiao] Jiong, [düşmanı] takip etmeleri için komutanlar gönderdi. Ordunun üzerinde beyaz bir bulutun tavşan [gibi] dans ettiği görüldü, [bu uğurlu alametten sonra]²⁵⁷ Tibet büyük bir yenilgiye uğratıldı.

昱之敗，以張宥代節度劍南，以章仇兼瓊為益州司馬。

[Wang] Yu'nün yenilgisinden [sonra], Zhang You [onun] yerine Jiannan bölgesinin askerî sevk ve idaresini [üstlenmekle görevlendirildi]; Zhangchou Jianqiong [da] Yizhou'a askerî işlerden sorumlu memur olarak [atandı].

宥，文吏，不知兵，委事兼瓊。

[Zhang] You, sivil memurdu ve askerî işlerden anlamıyordu, bu yüzden işleri Jianqiong'a bıraktı.

²⁵⁶ Báicǎo Jūn (白草軍): Günümüzdeki Ningxia Hui Özerk bölgesi Haiyuan ilçesinin kuzeydoğusunda kurulmuş olan askerî garnizon. (GDJM, s. 919)

²⁵⁷ M.S 624 yılında derlenen *Yiwen Leiju* (艺文类聚 Sanat ve Edebiyat Koleksiyonu) adlı eserde, efsanelere göre beyaz tavşanın uğurlu olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla burada “beyaz tavşan” tabiri ile bahse konu olayın, Tang ordusu için uğurlu işaret olduğu söylenebilir. (Yiwen Leiju, Tom. 99. s. 17)

兼瓊因得入奏，天子果其議，拔兼瓊代宥節度。

Jianqiong durumu hükümdara sundu, hükümdar onun önerisini kabul etti [ve] [Zhang] You'un yerine Jianqiong'a askerî sevk ve idare görevini [verdi].

兼瓊謀誘吐蕃安戎城主為應，導官軍入，盡殺虜戎，以監察御史許遠守之。

Jianqiong, Anrong şehrinden [sorumlu] Tibet komutanını casuslukla kandırarak antlaşma yaptı. [Tang] ordusunun [şehre] girmesine rehberlik yaptı. [Şehirdeki] tüm düşman askerlerini öldürdü. Şehri savunması için Denetçi Xu Yuan'i [görevlendirdi].

吐蕃圍安戎，絕水泉，會石裂泉湧，虜驚引去。

Tibet, Anrong'u kuşattı [ve] su kaynaklarını kesti [ancak bir anda] bir kaya çatladı [ve] su fışkırdı. Düşman [bunu görünce] korkup geri çekildi.

復攻維州，不得志。

Tibet Weizhou'a tekrar saldırdı [ancak] başarısız oldu.

詔乃改安戎曰平戎云。

Sonrasında, fermanla Anrong'un adı Pingrong [olarak] değiştirildi.

是歲，金城公主薨。

Bu yıl, Jincheng Prensesi öldü.

明年，為發哀，吐蕃使者朝，因請和，不許。

Ertesi yıl, yas ilan edilmesi dolayısıyla Tibet elçileri saraya geldi. [Bu] fırsattan istifade barış istediler, [hükümdar] reddetti.

虜乃悉眾四十萬攻承風堡，抵河源軍，西入長寧橋、安仁軍，渾崖烽騎將臧希液以銳兵五千破之。

Düşman bu yüzden toplam 400.000 kişilik [bir] orduyla Chengfeng Kalesi'ne saldırdı. Heyuan Garnizonu'na ulaştı, batıdan Changning Köprüsü ve Anren Garnizonu'na saldırdı. Hunya Tepesi Süvari Komutanı Zang Xiye, 5.000 seçkin askerle onları mağlup etti.

吐蕃又襲廓州，敗一縣，屠吏人。

Tibet, Kuozhou'a tekrar saldırdı, bir ilçeyi ele geçirip yöneticilerini ve halkını katletti.

攻振武軍石堡城，蓋嘉運不能守。

[Tibet], Zhenwu Garnizonu Shibao şehrine saldırdı [fakat] Gai Jiayun [şehri] savunamadı.

天寶元年，隴右節度使皇甫惟明破虜大嶺軍；戰青海，破莽布支，斬首三萬級。

Tianbao saltanat devri ilk yılında (742), Longyou Askerî Valisi olan Huangfu Weiming, Daling ordusunu yenilgiye uğrattı; Qinghai'da savaştı, Mangbuzhi'yı mağlup etti [ve] 30.000 [düşmanın] başını kesti.

明年，破洪濟城，戰石堡，不克，副將諸葛誨死之。

Ertesi yıl, Hongji şehrini²⁵⁸ ele geçirdi, Shibao [şehrini almak için] savaştı [ama] başarılı olamadı [ve] komutan yardımcısı Zhuge Chan öldü.

又明年，惟明破虜，獻俘京師。

Ondan sonraki yıl, Weiming düşmanı mağlup etti ve esirleri başkente [götürüp hükümdara] sundu. (XTS, 1975, Tom. 216: 6086)

帝以哥舒翰節度隴右，翰攻拔石堡，更號神武軍。

Hükümdar, Geshu Han'ı Longyou askerî valisi olarak [atadı]. [Geshu] Han, Shibao'ya saldırıp şehri ele geçirdi ve [şehri] Shenwu Garnizonu olarak yeniden adlandırdı.

又禽其相兀論樣郭。

Ayrıca düşmanın bakanlarından Wulun Yangguo'yu tutsak aldı.

十載，安西節度使高仙芝俘大酋以獻。

10. yılda (751), Anxi Askerî Valisi Gao Xianzhi büyük bir boy beyini tutsak ederek [hükümdara] sundu.

是時，吐蕃與蠻閣羅鳳聯兵攻瀘南，劍南節度使楊國忠方以奸罔上，自言：「破蠻眾六萬於雲南，拔故洪州等三城，獻俘口。」

Bu sırada, Tibet ve Man Geluofeng'ın birleşik kuvvetleri, Lunan'a²⁵⁹ saldırdı. Jiannan Askerî Valisi Yang Guozhong sahte sözlerle hükümdarı kandırdı [ve] “Yunnan'da 60.000

²⁵⁸ Hóngjì (洪濟): Günümüz Qinghai eyaleti Guide ilçesinin batısında bulunan eski bir yerleşim yeri. (GDJM, s. 2269)

²⁵⁹ Lúnán (瀘南): Günümüz Yunnan eyaleti Dayao ilçesinin güneyinde kurulmuş eski bir ilçe. (GDJM, s.1930)

[kişilik] Man ordusunu mağlup ettim, eski Hongzhou²⁶⁰ gibi üç şehri ele geçirdim [ve] esirler getirdim” dedi.

哥舒翰破洪濟、大莫門諸城，收九曲故地，列郡縣，實天寶十二載。

Geshu Han, Hongji [ve] Damomen şehirlerini ele geçirdi. Jiuqu [bölgesindeki] eski toprakları geri alıp il ve ilçeleri ayırdı. Tam da Tianbao [saltanat devrinin] 12. yılıydı (753).

於是置神策軍於臨洮西、澆河郡於積石西、及宛秀軍以實河曲。

Böylece, Hequ’yu²⁶¹ savunmak için Wanxiu Garnizonu, Lintao’nun batısında Shence Garnizonu ve Jishi’nın batısında Jiaohe²⁶² ilçesi kuruldu.

後二年，蘇毘子悉諾邏來降，封懷義王，賜李氏。

İki yıl sonra, Supi/Sumpa²⁶³ Prensi Xinuoluo [Tang’a] teslim oldu, Huaiyi Prensi olarak atanıp Li soyadı bahşedildi.

蘇毘，強部也。

Supi, güçlü bir kabileydi.

²⁶⁰ Hóngzhōu (洪州): İdare merkezi, günümüz Sichuan eyaleti Maerkang ilçesinin doğusunda bulunan eski bir yerleşim yeri. (GDJM, s. 2265)

²⁶¹ Héqū (河曲): Günümüz Qinghai eyaleti sınırları içinde kalan Sarı Nehir kıvrımı civarını ifade eder. (GDJM, s. 1910)

²⁶² Jiāohé Jùn (澆河郡): 16 Krallık Dönemi’nde günümüz Qinghai eyaleti Guide ilçesi sınırları içerisinde kurulmuş olup daha sonra terkedilen Jiaohe ilçesi, Tang Dönemi’nde tekrar kurulmuştur. (GDJM, s. 2273)

²⁶³ Sūpí (蘇毗): Tang Hanedanı kaynaklarında bugünkü Tibet platosunun kuzeydoğusunda konumlanmış bir krallık veya etnik-siyasî birlik olarak geçer. Köken olarak Batı Qiang (西羌) kabilelerine dayandığı belirtilen Supiler, 7. yüzyılın başlarında Tibet tarafından ilhak edilmiş ve *Sunbo* (孫波) adıyla anılmaya başlanmışlardır. Tibet yönetimi altındaki en kalabalık ve nüfuzlu boylardan biri olarak kaydedilmiştir. (XTS, 1975, Tom. 221, s. 6257)

是歲，贊普乞黎蘇籠臘贊死，子拏悉籠臘贊嗣，遣使者脩好，詔京兆少尹崔光遠持節齎冊吊祠。

Bu yıl, Zanpu Qili Sulonglazan öldü, oğlu Suoxilonglazan tahta geçti ve ilişkileri iyileştirmek için elçi gönderdi. [Hükümdar], Başkent Vali Yardımcısı Cui Guangyuan’i cenaze töreni için [bir] fermanla [Tibet’e] gönderdi.

4.6.3 Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar

XTS’ye göre, *Kaiyuan* Devri’nin 10. yılında (722) Tibet, Küçük Bolü’ye (Gilgit bölgesi) saldırmıştır. Bu saldırıya ilişkin JTS’de herhangi bir kayıt bulunmazken, Bolü kralının yardım talebi üzerine Tang ordusunun *Kaiyuan*’ın 12. yılında (724) düzenlediği ve Tibet ordusunun mağlup edildiği sefer de yalnızca XTS’de yer almaktadır.

Tibet komutanı Xinuoluo’nun Dadoubagu’ya (Dadogu) ve Ganzhou’a saldırması JTS’de geriye dönük bir anlatı ile ifade edilmiş olup kesin tarih ortaya konulamamakla beraber 727 yılından önce olduğu görülebilmektedir. Buna karşın XTS’de bu hadisenin 726 yılında gerçekleştiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu hadisenin anlatıldığı pasajın devamında Tibet komutanlarının Guazhou şehrini ele geçirdiği ve Vali Tian Yuanxian’i ve Junchuo’nun babasını yakaladıkları anlatılır. JTS bu hadiseyi aynı yılın 9. ayına tarihlendirirken, XTS yalnızca “kısa bir süre sonra” şeklinde muğlak bir ifade kullanmaktadır.

JTS, 727 yılında Changle ilçesine saldıran Tibet birliklerine karşı ilçeden sorumlu Jia Shishun’un şehri 80 gün boyunca savunduğunu aktarmaktadır. XTS’de ise şehrin savunulması ile ilgili herhangi bir süre belirtilmemektedir.

JTS’de kaydedilen *Kaiyuan* Devri 15. yılında (727) Qinghai’nin batısında Wang Junchuo’nun başında olduğu Tang ordusunun Tibet karşısında kazandığı askerî zafer, XTS’de tarih belirtilmeksizin anlatılmaktadır.

JTS, 728 yılında Qilian’de gerçekleşen Tibet-Tang savaşını 8. ay olarak tarihlendirirken, XTS bu savaşa dair herhangi bir tarihsel ayrıntı sunmamaktadır. Benzer şekilde, Tibet elçisi

Ming Xilie ve beraberindekilerin Tang sarayında hükümdarla görüşmesi JTS’de *Kaiyuan* Devri’nin 18. yılının 10. ayı (730) olarak belirtilmişken, XTS’de zaman verisi yer almamaktadır. Ayrıca Çalışma Bakanı Li Hao’nun 733 yılında Tibet’e gönderilmesi yalnızca JTS’de kayıtlıdır; XTS’de ise yalnızca bu ziyaretin gerçekleştiği bilgisi verilmektedir.

Tang ve Tibet arasında yapılan antlaşma doğrultusunda Tang komutanı Li Quan tarafından Chiling’de sınırı belirlemek amacıyla bir taş yazıt dikilmiştir. Bu olayın tarihi, JTS’de “*Kaiyuan* Devri 22. yıl (734)” olarak kaydedilirken, XTS’de yalnızca yazıtın dikildiği bilgisi verilmiştir. Tibet elçilerinin özgün tasarımlara sahip, değerli yüzlerce altın, gümüş ve diğer süs eşyası ile Tang sarayına gönderilmesi, yukarıda bahsedilen yazıt dikme olayından iki yıl sonra (736) gerçekleşmiş olup bu bilgi yalnızca JTS’de açık bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Buna karşılık, XTS’de bu olaya ilişkin yalnızca “sonrasında” ifadesi kullanılarak muğlak bir açıklama yapılmıştır. Ancak bu değerli eşyaların bir fermanla “ertesi sene” saray görevlilerine gösterildiğini de sadece XTS’den öğrenebilmekteyiz. JTS bu fermanın tarihini kaydetmemiş olsa da XTS’deki “ertesi sene”nin hangi sene olduğu ancak JTS’deki bilgiyle kıyaslandığında ortaya çıkmaktadır. Buna göre bahse konu ferman 737 yılında verilmiştir.

JTS kayıtlarına göre, Tibet’in Küçük Bolü’ye yönelik saldırısı 736 yılında gerçekleşmiştir. Buna karşılık XTS metninde söz konusu saldırının tarihine ilişkin açık bir ibare bulunmamaktadır. XTS’de bu olaydan önceki anlatılarda en son kesin zaman ifadesinin 726 yılına ait olduğu, sonrasında aktarılan olayların ise belirsiz veya muğlak zaman ifadeleriyle verildiği görülmektedir. Bu durum, söz konusu saldırının XTS bağlamında kronolojik olarak tam olarak konumlandırılmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, bazı araştırmalarda Tibet’in Küçük Bolü’ye 735 ve 737 yıllarında olmak üzere 2 defa saldırı yaptığını belirtmektedir. (Shen, 2022: 276–277) Bu veriler, Tibet’in Küçük Bolü’ye yönelik askerî harekâtına ilişkin tarihlendirmelerin JTS ve XTS arasında uyuşmadığını ve iki kaynakta farklı biçimlerde kayda geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tang komutanı Du Xiwang'ın Tibet'in Xincheng şehrine saldırarak ele geçirmesinin tarihi, JTS tarafından ay ve yıl olarak (738 yılı, 4. ay) verilmekteyken, XTS bu olayı yalnızca yıl (738 yılı) olarak kaydetmektedir. JTS'de, Du Xiwang'ın Shanzhou ordusunu göndererek He (Irmak) Köprüsü'nü ele geçirmesi “aynı yılın (738) 7. ayı” olarak, devamında Tang ordusunun Tibet tarafından büyük bir yenilgiye uğratılması “aynı yılın (738) 9. ayı” olarak tarihlendirilirken, XTS'de bu iki hadiseyle ilgili herhangi bir tarih verilmemektedir.

Tibet ordusunun Baicao ve Anren garnizonlarına saldırmasının tarihi JTS'de ay ve yıl olarak (27.yılın 7. ayı) açık bir şekilde verilirken, XTS'de sadece “ertesi yıl” şeklinde verilmiştir.

JTS'de Tang Askerî Valisi Zhangchou Jianqiong'un, Anrong şehriden sorumlu Tibet komutanını casuslukla kandırarak Tang ordusunun şehre girmesini sağlaması “28. yılın (740) baharında” ve akabinde Tibet ordusunun Anrong ve Weizhou şehirlerine saldırması “aynı yılın 10. ayında) şeklinde tarihlendirilirken; XTS bu konularda herhangi bir tarih vermemektedir.

Prenses Jincheng'in ölüm tarihi JTS'de “29. yılın (741) ilkbaharında” şeklinde açık bir şekilde verilmekteyken, XTS'de “bu yıl” şeklinde verilmiştir ancak öncesinde veya sonrasında net bir tarih verilmediği için “bu yıl”ın hangi yıl olduğu anlaşılamamaktadır. Yine XTS'ye göre “ertesi yıl” yas haberi vermek için Tibet elçileri Tang sarayına gelir, bu vesileyle barış teklifinde bulunurlar. JTS'de ise bu elçilerin Tang sarayına gelişi Prenses Jincheng'in ölümünün hemen ardından gerçekleşmiş gibi algılanmaktadır. Zira prensesin ölümü ile elçilerin gönderilmesi aynı cümlede geçmekte ve herhangi bir zaman ifadesi belirtilmemektedir. Dolayısıyla yas haberi vermeye gelen elçilerin geliş tarihleri iki kitaba ayrı ayrı bakıldığında belirsiz kalmaktadır.

JTS'de, 29 yılın (741) 6. ayında, 400.000 kişilik Tibet ordusunun Chengfeng Kalesi'ne saldırması; Tang Süvari Komutanı Xiye'nin, 5.000 kişilik bir orduyla saldırarak Tibet ordusunu mağlup etmesi; aynı yılın 12. ayında Tibet ordusunun Shibao şehrine saldırması kaydedilmektedir. Bu hadiseler XTS'de tarih ifadesi verilmeden aktarılmaktadır.

XTS’de Tianbao saltanat devri ilk yılında (742), Longyou Askerî Valisi olan Huangfu Weiming’in, Tibet ordusunu yenilgiye uğrattığı, Qinghai’da Mangbuzhi’yı mağlup ettiği ve 30.000 düşmanı öldürdüğü; “ertesi yıl (743)” Shibao şehrini almakta başarısız olduğu; yine “ertesi yıl (744)” düşmanı mağlup ettiği ve esirleri başkente götürdüğü belirtilmektedir. Buna karşın JTS’de ise “Tianbao saltanat devrinin başlarında” şeklinde muğlak bir zaman mefhumu kullanılarak Huangfu Weiming’in ve Wang Zhongsi’nın Longyou askerî valisi olarak atandıkları ve Shibao şehrini geri alma girişimlerinde başarısız oldukları belirtilmektedir. JTS 744 yılına dair herhangi bir bilgi de sunmamaktadır.

Tarih verilerinin farklılığı açısından son olarak, Geshe Han’ın, Longyou askerî valisi olarak atanması ve Shibao şehrine saldırıp şehri ele geçirmesi JTS’de “Tianbao saltanat devri 7. yılında (748)” ifadesiyle net bir şekilde tarihlendirilirken, XTS’de bu konuda herhangi bir tarih verilmemektedir.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere, önceki bölümlerle paralel olarak JTS ile XTS arasında zamanlama ve kronolojik düzenleme açısından dikkat çekici uyumsuzlukların bulunduğunu ortaya koymaktadır. JTS, tarihî olayları çoğunlukla yıl ve ay belirterek ayrıntılı biçimde kaydederken, XTS’de aynı olaylara ilişkin tarihlendirmelerin ya tamamen atlandığı ya da “ertesi yıl”, “bu yıl” ve “kısa bir süre sonra” gibi belirsiz ifadelerle geçirildiği görülmektedir. Bu bağlamda incelenen toplam on sekiz vak’adan yalnızca üçü XTS’de kesin bir zaman ifadesiyle kayıt altına alınmış, geri kalan vak’alarda ise muğlak ya da eksik tarihlendirme tercih edilmiştir. Bu durum, XTS’nin anlatım stratejisinde tarihsel yoğunluğu azaltma ve belirli kronolojik ayrıntıları bilinçli biçimde dışarıda bırakma eğiliminin etkili olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, söz konusu sadeleştirici yaklaşımın, olayların zaman dizini içerisinde doğru biçimde konumlandırılmasını güçleştirdiği ve tarihsel bağlamı belirlemede önemli ölçüde belirsizlik yarattığı da ifade edilmelidir.

Zaman ve tarihsel çerçeveye ilişkin farklılıkların yanı sıra, JTS ve XTS arasındaki bir diğer önemli karşılaştırma unsuru, olaylara dair sunulan sayısal verilerdir. Örneğin JTS, 714 yılında Wang Jun liderliğindeki Tang askerlerinin Wujie’de Tibet’le yaptığı savaşta “binlerce” Tibet askerini öldürdüklerini ve daha önceden çalınan at ve koyunların hepsinin geri alındığını; XTS ise öldürülen düşman askerlerin sayısının yaklaşık 7.000 olduğunu, bununla birlikte yaklaşık 200.000 at ve koyunun ele geçirildiğini belirtmektedir. 728 yılında yapılan savaşta Tibetlilerin Tang ordusundan 1.000’den fazla esir aldığı; 1.000 tane at, 500 baş yak, çok sayıda silah, giyecek ve tahıl ele geçirdikleri sadece JTS’de kayıtlıdır. XTS’de Tibet’in esir ve ganimet aldıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yine bu savaşta öldürülen Tibet askerlerinin sayısına dair JTS herhangi bir bilgi sunmazken, XTS 5.000 düşman askerinin başının kesildiğini bildirmektedir.

Diğer taraftan yukarıdaki örneklerin aksine, JTS’de, 729 yılında Tang birliklerinin 400 Tibet askerini öldürdüğü ve 200’ü aşkın esir aldığı bilgisi verilirken, XTS ölü veya esirler hakkında herhangi bir sayı belirtmemektedir. Yine JTS, 738 yılında Tang tarafından ele geçirilen Xincheng şehrinde kurulan garnizonu korumak amacıyla 1.000 askerin gönderildiğini bildirirken, XTS bu konuda herhangi bir ifade belirtmemektedir.

Bu örnekler, JTS ve XTS arasında sayısal verilerin kullanımı bakımından dikkate değer farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. JTS, özellikle ölü, esir ve ele geçirilen ganimet sayıları gibi savaşlara ilişkin nicel bilgileri detaylı biçimde sunma eğilimindeyken, XTS çoğu zaman bu tür verileri ya hiç aktarmamakta ya da oldukça sınırlı biçimde işlemektedir. Bu durum, XTS’nin anlatım stratejisinde olayları sadeleştirme veya tarihsel anlatıyı yoğunlaştırma gibi kaygıların ön planda olduğunu düşündürmektedir.

Bununla birlikte, bazı verilerin özellikle büyük zaferler söz konusu olduğunda ayrıntılı biçimde kaydedilmesi, XTS’nin Song Dönemi tarih yazıcılığında Tang Hanedanı’nın askerî başarılarını yüceltme amacı taşıyan bir anlatı tercihinde bulunduğunu da akla getirmektedir.

Örneğin, binlerce düşmanın öldürüldüğü veya çok sayıda ganimetin ele geçirildiği savaşlar XTS’de öne çıkarılırken, daha mütevazı başarılar (örneğin 729 yılındaki 400 ölü ve 200 esir gibi) tamamen dışarıda bırakılmıştır. Bu da XTS tarihçilerinin yalnızca “istatistiksel olarak etkileyici” kabul edilebilecek başarıları tarihsel hafızaya dahil etme eğiliminde olduklarını düşündürmektedir. Bu nedenle, XTS’nin sayısal bilgileri aktarmada gösterdiği seçicilik yalnızca metni sadeleştirme amacıyla açıklanamaz; aynı zamanda Tang Hanedanı’nın gücünü ve zaferlerini daha etkileyici göstermek için yapılan bilinçli bir anlatı tercihinin de yansıması olabilir.

Bu bağlamda, JTS ve XTS arasındaki sayısal tutarsızlıkların salt teknik farklılıklardan öte, tarih yazıcılığının dönemsel bağlamı ve ideolojik yönelimleriyle de şekillendiği söylenebilir.

4.6.4 Yer Adları ile İlgili Farklılıklar

714 yılında, Wujie’de (武階) gerçekleşen Tang-Tibet savaşında komutanlardan Wang Haibin savaş esnasında hayatını kaybetmiştir. Ancak XTS, JTS’den farklı bir şekilde, Wang Haibin’in ölümünün Zhangzi’da (長子) gerçekleşen bir çatışmada meydana geldiğini belirtmektedir. Her iki eserde bahsedilen Wujie ile Zhangzi’nın arası yaklaşık 1.000 km olup bu iki lokasyonun aynı askerî harekât kapsamında değerlendirilmesi coğrafi açıdan mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, XTS’nin başka bir pasajında Wang Haibin’in ölümüyle ilgili olarak verilen ayrıntılar JTS ile örtüşmektedir. (XTS, 1975, Tom. 133: 4551) Dolayısıyla, XTS’de yer alan Zhangzi ifadesinin ya başka bir askerî harekâtla karıştırıldığı ya da redaksiyon sürecinde bir hata sonucu metne dahil edildiği düşünülmektedir. Her iki metnin karşılaştırmalı analizi, bu olayın doğru coğrafi bağlamının Wujie olduğu yönündeki JTS kaydını desteklemektedir.²⁶⁴

²⁶⁴ Wang Haibin’le ilgili XTS’nin bahse konu diğer pasajında, Haibin’in Changchengbao’ya (長城堡) kadar ilerlediğini ve orada savaşırken öldüğünü yazar. Daqing Yi Tongzhi’da Changchengbao’nun Didao ilçesinin (狄道縣) 35 km kuzeyinde bulunduğu ifade edilmektedir. (He Kunzuan, 2020, Cilt 28, Tom. 199, s. 2-b) Didao ilçesi,

Savaşın devamında Tibet ordusunun büyük bir yenilgiye uğradığı ve Tibet'in barış talebinde bulunduğu ancak Tang hükümdarının bu talebi reddettiği kaydedilmektedir. XTS, JTS'den ayrılarak, Tibet elçisinin Lintao'ya ulaştığında hükümdar tarafından kabul edilmediğini açıkça ifade etmektedir. Ayrıca, XTS, Tibet'in bu süreçten sonra sınır bölgelerine yönelik saldırılarının devam ettiğini ve bu saldırıların püskürtülmesi için Tang komutanları Guo Zhiyun ve Wang Junchuo'nun sırasıyla Longyou ve Hexi bölgelerini yönettiklerini kaydetmektedir. Buna karşın, JTS yalnızca komutanların Hexi'deki askerî valilik görevlerinden bahsetmektedir.

728 yılında iki taraf arasında yapılan savaşın mevkisi ile ilgili olarak, JTS savaşın Qinghai'in güneybatısında yer alan Kebogu (渴波谷) adlı bölgede gerçekleştiğini belirtirken, XTS bu mevkiyi yalnızca "Qinghai'in batısı" şeklinde daha genel bir coğrafi ifade ile tanımlamaktadır.

JTS'ye göre, 729 yılında Shuofang Başkomutanı Xin'an Prensi Li Yi, ordusuyla Longyou'a (隴右) geçerek Tibet'in kontrolünde bulunan Shibao şehrini ele geçirmiştir. Ancak XTS'de, Li Yi'nin Longxi'den (隴西) harekete geçtiği ifade edilmektedir. Longyou, tarihî olarak Longxi ile eş anlamlı bir terimdir. Bu durum, XTS'nin yazıldığı dönemde, Longxi adının coğrafi bölgeyi tanımlamak için yaygın olarak kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Ayrıca XTS'de Shibao şehrinin ele geçirilmesinden önce Tang komutanı Zhang Shougui'nin Yizhou, Shazhou ve diğer eyaletlerden gelen askerî birliklerle Datong Garnizonu'nu ele geçirdiği kaydedilmektedir. Ancak, JTS bu olaya yer vermemektedir.

günümüz Kansu eyaletinde bulunan Lintao ilçesidir (臨洮縣). Lintao ilçesi ile Wudu bölgesi, Kansu eyaletinin güney ucunda yer alırlar ve birbirlerine çok yakındır. Zhangzi ise günümüz Shanxi eyaleti Zhangzi ilçesinin (長子縣) güneybatısındaki bölgeyi ifade eder. Lintao ilçesi ile bu bölge arası yaklaşık 1.000 km'dir. ([https://map.baidu.com/dir/临洮县/长子县/@11815409.68148477,4222699.0550000025,7.66z?querytype=nav&navtp=2&c=1&drag=1&sc=136&ec=356&sy=0&sn=1\\$\\$\\$11562391.62,4193472.73\\$\\$\\$E4%B8%B4%E6%B4%AE%E5%8E%BF\\$\\$\\$11562391.62,4193472.73\\$\\$\\$&en=1\\$\\$\\$12566382.45,4292799.65\\$\\$\\$E9%95%BF%E5%AD%90%E5%8E%BF\\$\\$\\$12566382.45,4292799.65\\$\\$\\$&version=4&mrs=1&route_traffic=1&da_src=shareurl](https://map.baidu.com/dir/临洮县/长子县/@11815409.68148477,4222699.0550000025,7.66z?querytype=nav&navtp=2&c=1&drag=1&sc=136&ec=356&sy=0&sn=1$$$11562391.62,4193472.73$$$E4%B8%B4%E6%B4%AE%E5%8E%BF$$$11562391.62,4193472.73$$$&en=1$$$12566382.45,4292799.65$$$E9%95%BF%E5%AD%90%E5%8E%BF$$$12566382.45,4292799.65$$$&version=4&mrs=1&route_traffic=1&da_src=shareurl))

JTS'ye göre, 18. yılın (730) 10. ayında Ming Xilie, beraberindeki heyetle birlikte Tang başkentine gelmiş ve hükümdar, heyeti Xuanzheng Salonu'nda kabul etmiştir. Ancak XTS, bu görüşmenin gerçekleştiği salonun adı açıkça belirtilmemekte ve yalnızca “ana salon” ifadesi kullanılmaktadır.

738 yılında Tang ordusunun kontrolüne geçen Xincheng şehrinin yeni idari adı kaynaklar arasında farklı biçimlerde kaydedilmiştir. JTS'de söz konusu yerleşim “Weiwu Garnizonu” (威武軍) olarak anılırken, XTS'de bu ad “Weirong Garnizonu” (威戎軍) şeklinde geçmektedir. “Wu” (武) ve “Rong” (戎) imlerinin görsel benzerliği göz önüne alındığında, JTS'deki ifadenin muhtemelen bir yazım hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu yerleşim biriminin doğru adı, güncel coğrafi referans kaynaklarında da “Weirong Garnizonu” (威戎軍) olarak kayıt altına alınmıştır (Dai, 2005: 2136, 2137). Dolayısıyla, XTS'nin bu bağlamda daha isabetli bir aktarıma sahip olduğu söylenebilir.

Bu bölümde, JTS ve XTS arasındaki tutarsızlıklar, özellikle Wang Haibin'in ölüm yeri, Tibet elçisinin kabul edildiği yer, Longyou/Longxi terminolojisi ve diplomatik görüşmelerin detayları gibi konularda belirginleşmektedir. Yapılan karşılaştırmalı analiz, Weiwu/Weirong örneği haricinde JTS'nin coğrafi ve kronolojik tutarlılık açısından daha güvenilir olduğunu göstermektedir. Örneğin, Wujie ve Zhangzi arasındaki mesafenin askerî harekât açısından mantıksız olması, XTS'deki kaydın ya bir karışıklık ya da bir yazım hatası içerdiğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Longyou ve Longxi terimlerinin kullanımı, XTS'nin derlendiği dönemdeki terminolojik değişimi yansıtabilir. Diplomatik kayıtlardaki farklılıklar ise XTS'nin daha özetleyici ve yoruma açık bir üslup benimsediğini düşündürmektedir. Nitekim “Kebogu” örneğinde olduğu gibi; XTS'nin yer adlarını daha yüzeysel ve özetleyici şekilde aktardığı, buna karşılık JTS'nin yer tespiti konusunda daha ayrıntılı bir anlatım benimsediği görülmektedir.

Öte yandan, XTS'nin özellikle Tang generallerinin görevleri, atamaları ve askerî girişimleri gibi konuları detaylandığı; hatta bu unsurlara JTS'de yer almayan bilgileri de

eklediği görülmektedir. Özellikle JTS’de yer almayan Datong Garnizonu’nun ele geçirilmesi gibi olayları kaydetmesi ve Tang komutanlarının Hexi’de değil, Longyou’daki görevlerine de yer vermesi, XTS’nin tarih yazıcılığında askerî başarıları daha kapsamlı şekilde belgeleme eğiliminde olduğunu gösterebilir. Bunun yanında Tang’ın askerî gücünü öne çıkaran bir anlatı inşa etmeye çalıştığı veya JTS’nin eksiklerini tamamlama iddiasında olduğu da söylenebilir.

Yukarıdaki örnekler baz alındığında, JTS’nin daha detaylı ve resmî kayıtlara yakın duran yapısı, coğrafi ve olay bazlı tutarlılık sağlarken; XTS’nin revizyonist ve sentezci yaklaşımının bazı tutarsızlıkları beraberinde getirdiği aşikardır.

4.6.5 Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar

JTS, 714 yılında Tibet ordusuna komuta eden iki ismi—Fen Dayan (𧈧達焉) ve Qilixu (乞力徐)—açıkça belirtirken, XTS yalnızca Ben Dayan (𧈧達延) adını anmakta ve Qilixu’ye yer vermemektedir. Klasik kaynakların genelinde Ben Dayan (𧈧達延) biçimi yaygın olarak kullanılırken, Fen Dayan (𧈧達焉) formu yalnızca JTS’de geçmektedir. Nitekim JTS’nin başka pasajlarında da aynı şahsın 𧈧達延 olarak zikredilmesi kaynak içi yazım tutarsızlığını göstermektedir. (JTS, 1975, Tom. 93, s. 2894; 2986) Ayrıca XTS’de bu şahıs için “bakan” anlamına gelen “相 (xiāng)” ünvanı tercih edilmiş, buna karşın JTS’de “komutan” (dà jiàng 大將) ifadesi kullanılmıştır.

JTS, 727 yılında, Tibet birliklerinin Guazhou şehrini ele geçirip Vali Tian Yuanxian’i ve Wang Junchuo’nun babası Shou’u yakaladıklarını kaydetmektedir. XTS ise Wang Junchuo’nun babası Shou’u zikretmeden bu olayı aktarır. Tibet birlikleri Guazhou’dan sonra Yumen Garnizonu ve Changle ilçesine saldırır. JTS, şehri savunan kişinin ilçeden sorumlu olan Jia Shishun olduğunu ve onun sayesinde düşmanın geri çekildiğini belirtirken; XTS, JTS’den farklı olarak düşmanın Changle’dan sonra Anxi’ye yöneldiğini ancak Vali Yardımcısı Zhao Yizhen

tarafından püskürtüldüklerini aktarmaktadır. XTS’de ilçeden sorumlu Jia Shishun’un ismi geçmezken, JTS’de de Vali Yardımcısı Zhao Yizhen’in ismi geçmemektedir.

Wang Junchuo’nun Uygurlar tarafından öldürülmesi üzerine, her iki kaynak da Tang sarayının Hexi bölgesine yeni atamalar yaptığını belirtmektedir; ancak kişilere atfedilen ünvanlar bakımından JTS ile XTS arasında belirgin farklar göze çarpmaktadır. JTS, Xiao Song’un hem Harp Bakanı olduğunu hem de Hexi askerî valisi olarak görevlendirildiğini açıkça belirtirken, XTS yalnızca onun yeni görevi olan valilik ünvanına yer vermiştir. Benzer şekilde, JTS’de Guazhou Valiliğine atanan Zhang Shougui için hem Jiankang Garnizon Komutanı hem de Sol Jinwu Muhafızları Komutanı ünvanları kullanılırken, XTS’de yalnızca onun Sol Jinwu Muhafızları Komutanı ünvanından bahsedilmiştir.

Ayrıca, Shanzhou Valisi Zhang Zhongliang’ın eşzamanlı olarak Longyou Askerî Valiliği görevini üstlendiği; yine Xin'an Prensi Li Yi’nin Shuofang Başkomutanlığı görevini yürüttüğü bilgileri yalnızca JTS’de kayıt altına alınmış, XTS’de ise bu ünvanlara dair herhangi bir atıf yapılmamıştır. Buna karşılık, JTS’de 736 yılında Tibet’in Tang sarayına elçi(ler) aracılığıyla haraç sunduğu genel bir şekilde ifade edilirken, XTS bu olayı ayrıntılandırarak gönderilen elçinin ismini (Xinuobohai 悉諾渤海) açıkça kaydetmiştir.

738 yılında Tibet’e karşı başlatılacak askerî harekât öncesinde yapılan idarî ve askerî atamalar her iki kaynakta da kaydedilmiştir; ancak görevlendirilen kişilere ait ünvanların sunumu bakımından yukarıdaki örneklere benzer şekilde JTS ile XTS arasında dikkat çekici farklar bulunmaktadır. JTS, Xiao Jiong’u Qizhou Valisi, Maliye Bakan Yardımcısı ve Hexi Askerî Valisi olarak çok yönlü bir şekilde tanıtırken, XTS yalnızca onun Hexi Valiliği vekalet görevine yer vermektedir. Aynı şekilde, JTS, Wang Hao’nun (王昊) hem *Taipuqing* hem Yizhou Vali Yardımcısı hem de Jiannan Askerî Valisi olduğunu ayrıntılı şekilde kaydederken, XTS bu kişiyi farklı bir adla (Wang Yu 王昱) anarak yalnızca Jiannan Valiliği görevini aktarmaktadır. İsim yazımı açısından değerlendirildiğinde, XTS’nin kullandığı Wang Yu (王昱) biçiminin

tercih edilmesi daha yerinde görünmektedir. Zira XTS metinleri bu ismi tutarlı bir şekilde kullanmakta, ayrıca JTS'nin diğer pasajlarında da ilgili şahıs Wang Yu (王昱) olarak zikredilmektedir (JTS, 1776, Tom.9, s.4b; Tom.103: 15a). Yine kitabın “Düzeltilme Notları” kısmında da 昱 (Yu) kullanımının doğru, Hao (昊)’nun yanlış olduğu anlaşılmaktadır. (JTS, 1975, Tom. 196, s.5241)

Benzer durum iki ayrı yerde daha gözlenmektedir. 728 yılında Tibet ordusunu mağlup eden Tang komutanı JTS’de Zhang Zhongliang (張忠亮) olarak geçerken, XTS’de Zhang Zhiliang (張志亮) olarak geçmektedir. 741 yılında Tibet ordusuna karşı elde edilen zaferde görev alan komutanın adı JTS’de Sheng Xiye (盛希液) olarak aktarılırken, XTS’de Zang Xiye (臧希液) biçiminde geçmektedir. Sima Guang’ın tarih kayıtlarındaki çelişkileri not ettiği ve farklı kaynakları karşılaştırdığı eserinde ilki için JTS’de geçen Zhang Zhongliang, ikincisi için XTS’de geçen Zang Xiye adının benimsendiği belirtilmektedir (ZZTJKY, Tom.13, s.3a; s.9b). Ancak ilk isimle ilgili olarak, JTS’deki diğer pasajlarda Zhang Zhiliang (張志亮) isminin kullanılması, XTS’nin doğru bir düzeltme yaptığına işarettir (JTS, 1776, Tom.8, s.32b; Tom.99, s.10b). Son olarak 729 yılında Tang sarayına barış talebi için giden Tibet elçisi JTS’de Ming Xilie (名悉獵) olarak, XTS’de ise Ming Xila (名悉臘) olarak kaydedilmiştir. Diğer kaynaklar araştırıldığında, XTS’deki Ming Xila ismi sadece *Yu Hai* (玉海) adlı eserde geçerken; ZZTJ, TPYL, CFYG gibi birçok kaynakta JTS’deki Ming Xilie ismi geçmektedir. Bu farklılıklar, muhtemelen bir istinsah hatası ya da söz konusu ismin Song Dönemi kaynaklarında benimsenmiş bir varyantından kaynaklanmış olabilir.

739 yılında Wang Yu liderliğindeki Tang ordusunun Tibet karşısında yenilgisinden sonra JTS’de, Zhang You’un Huazhou valisi, Yizhou Vali Yardımcısı ve Jiannan Müdafaa Komutanı görevlerini eşzamanlı olarak yürüttüğü belirtilirken; XTS’de, Zhang You için yalnızca Jiannan’ın askerî kontrolü verildiği ifade edilmiş ve diğer idarî görevleri atlanmıştır. JTS ayrıca,

Zhang You'un askerî alandaki yetersizliği nedeniyle hükümdar tarafından Saray İaşe Dairesi Başkanlığı (*Guangluqing*) görevine atandığını ve Zhangchou Jianqiong'un da Yizhou Başyönetici Yardımcılığı'na terfi ettirildiğini kaydetmektedir. Bu detaylar XTS'de bulunmazken, her iki kaynak yalnızca Zhangchou Jianqiong'un Zhang You'un yerine Jiannan'daki askerî komutayı devraldığını ortak şekilde ifade etmektedir.

JTS, Jianchong'un 740 yılında Anrong şehrini ele geçirmek için Weizhou Vali Yardımcısı Dong Chengyan ve Tibetli Zhai Duju ile iş birliği yaptığını aktarırken, XTS bu iki ismi zikretmemektedir.

JTS'de 741 yılında Shibao şehrine saldıran Tibet birliklerine karşı şehri savunmadığı belirtilen Askerî Vali Gai Jiayun için XTS herhangi bir ünvan kullanmamaktadır. Yine aynı yıl Shibao şehrini kurtarması için Longyou Askerî Valisi olarak atanan Huangfu Weiming ve Wang Zhongsi isimlerinin her ikisi de JTS'de belirtirken, XTS'de sadece Huangfu Weiming belirtilmektedir.

Son olarak 755 yılında Tibet zanusunun ölümü üzerine Tang hükümdarı elçi olarak Cui Guangyuan'ı görevlendirir. JTS'de bu kişinin Başkent Vali Yardımcısı (京兆少尹) ve Saray Müfettiş Yardımcısı (兼御史中丞) olduğu aktarılırken, XTS yalnızca Başkent Vali Yardımcısı ünvanına yer vermiştir. Ayrıca ölen hükümdarın adı JTS'de “Qili Sulongliezan (乞黎蘇籠獵贊)” biçiminde, XTS'de ise hafif bir varyasyonla “Qili Sulonglazan (乞黎蘇籠臘贊)” olarak kaydedilmiş; yerine geçen oğlunun ismi ise JTS'de “Poxi Longliezan (婆悉籠獵贊)”, XTS'de ise “Suoxi Longlazan (拏悉籠臘贊)” şeklinde farklı imlerle yazılmıştır. Bu adlandırma farkları, her iki eserin kullandığı kaynaklarda veya yazım tercihinde görülen farklılıkların bir yansıması olabilir.

Bu bölümde, iki eser arasındaki kişi adları ve ünvanlar üzerinden ortaya çıkan farklılıklar incelendiğinde; ilk göze çarpan XTS'nin Tang komutanlarının mevcut ünvanlarını almayıp

sadece atandığı görev ünvanlarını kullanmasıdır. Xiao Song, Zhang Shougui, Xiao Jiong, Wang Yu, Zhang You ve Cui Guangyuan'ın XTS'de sadece atanmış oldukları görev ünvanları kaydedilmiştir. İkinci olarak JTS'nin kişi isimlerinde yapmış olduğu dört yazım hatası XTS'de düzeltilerek isimler doğru şekilde yazılmıştır. Fen Dayan, Wang Hao, Sheng Xiye ve Zhang Zhongliang isimleri yanlış olduğu düşünülerek değiştirilmiştir. Ming Xila isminde ise JTS'nin kaydının doğru olduğu söylenebilir. Üçüncü olarak JTS'de adı geçen bazı isimler XTS'ye alınmamıştır. Kuvvetle muhtemel bu isimlerin üst düzey kişiler olmadığı düşünüldüğünden kaydedilmelerine gerek duyulmamış olabilir.

4.6.6 Yazım Tarzındaki Farklılıklar

XTS'nin JTS'ye kıyasla genel olarak daha sade bir anlatı yapısına sahip olduğu, metin boyunca birçok yerde cümleleri kısaltarak bilgileri daha yoğun ve doğrudan bir biçimde aktardığı rahatlıkla gözlemlenebilir. Aşağıda ele alınan örneklerde, bu anlatı stratejisini açıkça göstermektedir.

Her iki kaynak da Tibet'in Tang ile eşit statüde bir ülke olarak tanınmayı talep ettiğini belirtmektedir. Ancak JTS, bu durumu daha ayrıntılı ve yapısal bir bağlam içerisinde sunar: *“Tibet, askerî gücüne güvenip her resmî dilekçe ve rapor gönderdiğinde [kendilerine] denk ülke teşrifatı [uygulanmasını] talep etti, [bununla birlikte] kibirli ve nezaketsiz [bir] dil [kullandı]. Hükümdar buna çok sinirlendi.”* Buna karşılık, XTS'deki karşılığı daha sadeleştirilmiş ve yoğunlaştırılmıştır: *“[Tibet] gücüne [ve] zenginliğine güvenip [Tang] hükümdarı ile denk bir ülke [muamelesi görmeyi] talep etti [bununla birlikte] kibirli ve küstah [bir] dil [kullandı].”*²⁶⁵

Bu karşılaştırma, XTS'nin yalnızca anlatı hacmini azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda belirli unsurları da çıkardığını ortaya koymaktadır. JTS'de açıkça yer alan özne, başvuru sıklığı ve yöntemine dair ifadeler ve hükümdarın tepkisini yansıtan duygu ifadesi XTS versiyonunda

²⁶⁵ “吐蕃既自恃兵強，每通表疏，求敵國之禮，言詞悖慢，上甚怒之。” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5229); “然恃盛強，求與天子敵國，語悖傲。” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6082)

tamamen çıkarılmıştır. Bu durum, XTS’de doğrudan olaylara ve nesnel bilgilere odaklanan, duygusal tepkileri ve anlatı süslemelerini dışlayan bir tarih yazıcılığı tercihinin benimsendiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, kelime tercihleri açısından bakıldığında, XTS’nin her zaman tutarlı bir politika izlemediği görülmektedir. Örneğin, JTS’de geçen “kibirli ve nezaketsiz” anlamındaki (*bei man* 悻慢) ifadesi, XTS’de “kibirli ve küstah” anlamına gelen (*bei ao* 悻傲) şeklinde değiştirilmiştir. Ancak aynı ifade JTS’de başka bir yerde tekrar geçtiğinde, XTS bu kez herhangi bir değişiklik yapmadan orijinal şekliyle korumuştur (XTS, 1975, Tom. 216: 6084). Bu durum, XTS derleyicilerinin kelime seçiminde her zaman sistematik ya da tutarlı bir yaklaşım sergilemediğine işaret etmektedir.

Bir diğer örnek, XTS’nin anlatıyı sadeleştirme tercihinin eğilimini açıkça göstermektedir. JTS’de Tibet komutanlarından Xinuoluo Gongluo’nun ölümüne dair anlatı, olayın arka planını da içeren daha ayrıntılı bir yapıya sahiptir: “*O sırada Xinuoluo Gonglu’nun şöhreti ve gücü son derece artmıştı. Bu yüzden Xiao Song [düşman esirlerini] serbest bırakıp Tibet’e gönderdi [ve] Xinuoluo Gonglu’nun merkez ülke [Çin] ile gizlice görüştüğünü söylemelerini [sağladı]. Bunun üzerine Zanpu onu çağırıp idam etti.*” Buna karşılık XTS’de aynı olay, yalnızca “[Xiao] Song [düşman esirlerini] serbest bırakıp düşman içinde güvensizlik yarattı [ve] Xinuoluo Gonglu’nun öldürülmesini [sağladı].” biçiminde sunulmuştur. Bu örnekte de görüldüğü üzere, XTS yalnızca kelime eksiltmekle kalmamakta, aynı zamanda JTS’nin olayın gelişimini detaylandırmak için kullandığı sebep-sonuç bağlamlarını ve siyasî entrikaya dair ifadeleri de çıkarmaktadır. Bu da XTS’nin anlatı stratejisinde olayların kısa, doğrudan ve çoğu zaman sonuç odaklı şekilde sunulmasının benimsendiğini göstermektedir. Ancak bu sadeleştirme, olayın arka planına ilişkin bağlamın kaybolmasına neden olmaktadır.

4.6.7 JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler

Bu bölümde hem XTS'ye eklenen yeni bilgiler hem de JTS'de mevcut olup XTS bünyesine alınmayan bilgiler oldukça fazladır.

714 yılında gerçekleşen Tibet-Tang savaşına dair JTS, hadiseyi yalnızca askerî bir bakış açısıyla ele almakta ve Tibet ordusunun saldırıları ile gerçekleştirdiği yağmaları aktarmakla yetinmektedir. Buna karşılık XTS, olayları hem askerî hem de diplomatik yönüyle ele alarak, savaş öncesinde Tibet'in bir ittifak metninin hazırlanmasını, sınırların belirlenmesini ve bu sürecin resmiyet kazanmasını talep ettiğini kaydetmektedir. Ayrıca XTS, bu diplomatik süreç tamamlanmadan Tibet'in saldırıya geçtiğini vurgulayarak, savaşın sorumluluğunu dolaylı biçimde Tibet tarafına atfetmekte ve Tang'ın tutumunu daha meşru bir zemine oturtmaktadır. Savaşın Tang zaferiyle sonuçlanmasının ardından XTS ölen Tang askerleri için toplu cenaze töreni düzenlendiğini ve Tibetli askerlerin cesetlerinin gömülmesi için vilayet ve kazalara ferman gönderildiğini açıkça ifade etmektedir. Ayrıca Tang başbakanının, Tibet'in sınırı ihlal etmesinden dolayı antlaşmaya binaen Tibet tarafından nehir üzerine yapılan köprünün yıkılmasını ve buna göre nehrin korunmasını teklif ettiği ve bunun onaylandığı yine sadece XTS'de de ifade edilmektedir. Bu ifadeler XTS'nin Tang'ın ahlakî üstünlüğünü ve diplomatik meşruiyetini vurgulayan bir anlatı çizgisi izlediğini göstermektedir.

Ayrıca Prens Jincheng'in ruhsal durumuna dair hassasiyet de yine XTS'ye özgü olarak dile getirilmiş, onun teselli edilmesi için özel bir elçinin gönderildiği belirtilmiştir.

714 sonrasında Tibet-Tang ilişkilerinde savaşın etkileri devam etmektedir. JTS, Wang Junchuo'nun sefere çıkma arzusu çerçevesinde saray içi tartışmalara odaklanarak, özellikle Zhang Yue'nin barış yanlısı önerileri ve Xuanzong'un bu önerileri reddedişini ayrıntılı şekilde aktarmaktadır. Zhang Yue'nin "Wang Junchuo cesur fakat stratejiden yoksun" şeklindeki ifadesi, bireysel karakter özelliklerinin dış politika üzerindeki etkisini vurgulamakta; bu da JTS'nin birey temelli anlatım tarzını yansıtmaktadır. XTS'de ise Zhang Yue'nin barış önerisine yalnızca

dolaylı biçimde değinilirken, hükümdarın Wang Junchuo'ya duyduğu güvene ise kısaca temas edilmekle yetinilmiştir.

Bu farklı anlatım tarzı, XTS'nin dış politikayı bireyler üzerinden değil, devletler arası ilişkiler düzleminde ele alma eğilimini ortaya koyar. Nitekim XTS, bu saray içi konuşmalara yer vermeden, Prenses Jincheng'in barış çağrısından hareketle Tibet'in ittifakı sürdürme iradesini ve geçmiş antlaşmalara bağlılık talebini ön plana çıkaran Tibet'in bir mektubunu aktarmaktadır. JTS'de yer almayan bu mektupta Tibet, önceden barış antlaşması imzalandığını, antlaşmayı bozanın Tang komutanları olduğunu, kendi elçilerinin çok kez gelip gitmesine rağmen reddedildiklerini, yeniden barış istediklerini, sınırdaki mevcut durumu ve barış olduğu takdirde Göktürklerle iletişimi keseceklerini beyan etmektedir. Ayrıca Tang'ın yeniden bir antlaşma yapılması önerisini reddettiğini, elçiye onurlandırarak geri gönderdiğini ve Tibet'in bundan sonra yıllık vergisini ödediğini ve sınırı ihlal etmediğini belirtmektedir. XTS, bu mektupla Tibet'in diplomatik taleplerine yoğunlaşmakta; yeniden yeminleşme çağrısı, önceki antlaşmalara yapılan atıflar ve askerî-diplomatik gelişmelere ilişkin doğrudan alıntılarla bu talepleri ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Bu anlatım tarzı, XTS'nin dış politika anlatısında Tang'ın siyasî üstünlüğünü ön plana çıkarma eğiliminde olduğunu düşündürmektedir.

722 yılında Tibet'in Küçük Bolü Krallığı'na saldırması, ardından Bolü kralının Tang'dan yardım talep etmesi ve 724 yılında Tang'ın zaferiyle sonuçlanan askerî müdahale süreci yalnızca XTS'de kayıt altına alınmıştır; JTS'nin hiçbir pasajında bu konuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. XTS, Küçük Bolü meselesini yalnızca askerî değil, diplomatik yönleriyle de ayrıntılı biçimde ele almakta; Tang'ın müdahalesini, geri kazanılan toprakları ve kurulan garnizonu vurgulayarak meşruiyetini pekiştirmektedir. Ayrıca, 724 yılında Tibet'e karşı düzenlenen askerî harekâtın Bolü saldırısına bir karşılık olarak sunulması ve bu çerçevede Tang'ın askerî müdahalesinin gerekçelendirilmesi, XTS'nin Tang Devleti'ni hem askerî hem de diplomatik açıdan güçlü ve meşru gösteren bir söylem inşa ettiğini ortaya koymaktadır.

JTS’de Tang hükümdarının 728 yılında elde edilen zafer öncesinde sergilediği kararlılığı ve stratejik öngörüğü öne çıkaran bir anlatı mevcuttur. Xuanzong’un Tibet karşısında doğrudan stratejik müdahalede bulunduğunu ve zaferin onun şahsi öngörüsüyle gerçekleştiğini vurgulayan bir içerik taşımaktadır. Xuanzong’un haritaları bizzat inceleyerek komutanlara emir vermesi ve birkaç gün içinde gelen zafer haberinin bu stratejik yönlendirmeyi haklı çıkarması, hükümdarın askerî yetkinliğini ön plana çıkaran tipik bir anlatı örneğidir. XTS’de ise bu tür bir sahneye ya da ifadeye rastlanmamaktadır.

729 yılında Tang birliklerinin Shibao’yu ele geçirmesi sonrası yalnızca XTS’de yer alan ifadeler, Tang’ın askerî disiplini ve diplomatik üstünlüğünü vurgulamaktadır. Hükümdarın emirleriyle ödül-ceza sistemi güçlendirilirken, Tibet’in barış talebi ve Qiang-Tangut anlaşmazlığı gerekçe gösterilerek açıklanmaktadır. Tibet görevlisi (*Nanggu*) ile yürütülen müzakereler Tang’ın diplomatik konumunu ön plana çıkaran anlatımını göstermektedir. Bu detaylar JTS’de bulunmamakta; yalnızca barışın faydalı olacağına dair değerlendirme her iki kaynakta da yer almaktadır.

Barış görüşmelerinin akabinde Tibet zanpusu Tang sarayına yeniden bir mektup sunar. Bu metin, 714 yılından sonra iletilen önceki mektupla içerik bakımından kısmen örtüşmektedir. Ancak bu kez mektup JTS’de ayrıntılı biçimde aktarılırken, XTS söz konusu belgeyi belirgin şekilde sadeleştirerek sunmaktadır. JTS’de açıkça vurgulanan akrabalık ilişkilerinin sınırlandırılması, halkın refahına yönelik olumlu temennilere yer verilmemesi, çatışmanın gerekçesinin yalnızca özetlenerek ifade edilmesi ve Tibet’in sunduğu hediyelerin ne olduğunun belirtilmemesi bu sadeleştirmenin belirgin örnekleridir. Ayrıca JTS’de, elçilerin saraya ulaşmasının sınır komutanlarınca engellendiği, prenses aracılığıyla diplomatik temasın yeniden kurulduğu, Tibet yönetiminin sınırda yağmayı yasakladığı ve iki ülke ilişkilerine hâkim kişilerin (Ming Xilie) saraya gönderildiği gibi ayrıntılı ifadeler yer verilirken, bu unsurlar XTS’de tamamen dışarıda bırakılmıştır. Bu kısımların, daha önceki mektuptaki anlatımlarla

içerik bakımından örtüştüğü göz önüne alındığında, XTS'nin tekrarları önleme amacıyla bu ayrıntılara yer vermemiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte, JTS'de açıkça yer verilen “sığınan Çinlilerin geri gönderileceği” ifadesinin XTS'de bulunmamasının nedeni; Tang'dan kaçıp Tibet gibi ikincil görülen bir devlete sığınan kişilerin varlığının, Tang'ı merkeze alan anlatı için itibarsızlaştırıcı ve rahatsız edici olması olabilir.

730 yılının 10. ayında Tibet elçisi Ming Xilie'nin saraya kabulü ve ağırlanışıyla ilgili olarak JTS, Xilie'nin daha önce Prenses Jincheng'ı karşılamak üzere Chang'an'a geldiğini, sarayda belagat ve yeteneğiyle takdir edildiğini özellikle vurgularken; ziyafet sahnesi, verilen hediyeler ve elçinin “balık şekilli kese” hediyesini reddetme gerekçesi ayrıntılı biçimde aktarılmaktadır. Ayrıca, Xilie'nin bu davranışı hükümdar tarafından takdir edilerek kabul edilmiştir. Bu ayrıntılar, JTS'nin törensel düzeni ve diplomatik nezaketi olduğu gibi kayda geçirme yönündeki anlatım tercihinine işaret etmektedir. Buna karşılık XTS hem elçinin geçmişini hem de törene dair ayrıntıları çıkartarak anlatımı büyük ölçüde sadeleştirmiştir; elçinin yalnızca biraz Çince bildiği, hediyeler arasında sadece mor giysi ve altın balığın yer aldığı, hediyein reddinin ise kısa ve doğrudan ifade edildiği görülür. Hükümdarın takdir ifadesine XTS'de yer verilmemesi de bu sadeleştirmenin bir parçasıdır. Bu yaklaşım, XTS'nin bireyleri geri planda tutan ve olayları devlet merkezli ve sembolik düzeyde aktarmayı tercih eden tarih anlayışıyla uyumludur.

730 yılındaki elçilerin karşılıklı ziyaretlerin ardından iki taraf arasında sınır belirlenir. Her iki kaynak da Chiling bölgesine dikilen sınır anıtını kayda geçirmektedir. Ancak XTS buna ek olarak müzakere sürecini de aktarmaktadır. XTS'de Tang başbakanının sözlerine yer verilmesi, bu tür diplomatik meselelerde bir yöneticinin nasıl düşünmesi, ne tür değerlendirmeler yapması gerektiğine dair örnek bir ideal yönetici anlatısı olduğunu yansıtmaktadır.

Yine bu barış görüşmelerinin ardından Prenses Jincheng Tibet adına “Beş Klasik”i ister. JTS, Tibet'in klasik metinleri istemesi üzerine sarayda ortaya çıkan tepkileri ayrıntılı biçimde

aktarmaktadır. Özellikle *Zhengzi Yu Xiulie*, klasiklerin “barbar” olarak görülen halka verilmesinin Tang için tehlikeli olacağını savunmakta ve bilgiye erişimi stratejik bir tehdit olarak görmektedir. Ancak bu uzun itiraza rağmen karar değişmez ve kitaplar gönderilir. Buna karşılık XTS, Tibet’in Beş Klasik’i istemesini yalnızca bir cümleyle aktarmakta; ne Yu Xiulie’nin itirazına ne de saray içi görüşmelere yer vermektedir. Tibet Devleti’nin 9. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesinden çekilmiş olması nedeniyle, XTS derleyicileri bu tür kültürel aktarım kaygılarının artık anlamını yitirdiğini düşünmüş olabilirler.

733/734 yılında Tang elçilerinin Tibet’e gerçekleştirdiği dostluk ziyareti ile ilgili olarak; JTS, Tibet’in sınır bölgelerinde yoğun askerî birlikler dizerek bir tür güç gösterisinde bulunduğunu ayrıntılı biçimde aktarırken, XTS bu ifadeleri tamamen dışlamaktadır. Buna karşılık XTS, Tang hükümdarının hem kendi hem de Tibet komutanına Jiannan ve Hexi eyaletleri ile bu eyaletlere bağlı ilçelere, barış ve karşılıklı saldırmazlık durumunu ilan eden bir ferman gönderdiğini kaydetmektedir. Bu çıkarmalar ve eklemelerle, XTS’nin diplomatik süreci Tang merkezli bir düzen ve kontrol anlayışı çerçevesinde yeniden şekillendirme eğilimini yansıttığı düşünülmektedir.

XTS, 738 yılında Tibet’in Hexi bölgesine yönelik geniş çaplı saldırısının Tang komutanı Cui Xiyi tarafından püskürtüldüğünü kaydetmektedir. Bu olaya ilişkin herhangi bir bilgi JTS Tibet monografisinde yer almamakta ama temel yıllıkları kayıtlarında anlatılmaktadır. (JTS, 1975, Tom. 9, s. 209) Bu durum, JTS’deki derleme düzensizliğine işaret eden bir unsur olarak görülebilir.

738 yılının 9. ayında gerçekleşen çatışmada, Tibet ordusu Anrong’u ele geçirerek Wang Yu komutasındaki Tang ordusuna ağır bir yenilgi yaşatır. JTS, bu olayı ayrıntılı biçimde aktarır; binlerce askerin yanı sıra büyük miktarda erzak ve silahın düşmana geçtiğini, Wang Yu’nün kaçmayı başardığını ancak ardından rütbesinin düşürüldüğünü belirtir. Ayrıca Wang Yu’nün başarısızlığının nedenleri ile görevdeyken gerçekleştirdiği usulsüzlükler detaylı şekilde

açıklanır. Buna karşılık XTS, aynı hadiseyi son derece sade bir dille özetler; sadece askerî yenilgiye değinir ve Wang Yu'nün başarısızlığını “hırs ve beceriksizlik” gibi genelleyici ifadelerle açıklar. Bu anlatım tercihi, XTS'nin Song Dönemi resmî tarih yazıcılığının devleti ve yönetenleri itibarsızlaştırabilecek içeriklerinden kaçınan söylem yapısıyla örtüştüğü izlenimini vermektedir.

740 yılında Tang generali Jianqiong'un Anrong kentini Tibet'ten alması, JTS'de ayrıntılı biçimde aktarılmaktadır. Bu kaynakta, Jianqiong'un Tibet komutanıyla gizlice kurduğu iş birliği, Tang ordusunun şehre nasıl girdiği, Tibet askerlerinin öldürülmesi ve hükümdarın bu gelişmeye verdiği olumlu tepki detaylı olarak sunulur. Özellikle Başbakan Li Linfu'nun mektubunda, bu zaferin hem askerî hem de siyasî yönüyle Tang için büyük bir anlam taşıdığı belirtilir. Buna karşılık XTS, tüm bu ayrıntıları dışarıda bırakarak yalnızca temel askerî gelişmeleri aktarmakta, Li Linfu'nun mektubuna ise hiç yer vermemektedir. Yine burada XTS'nin Song Dönemi tarih yazıcılığında görülen sadeleştirme eğiliminin yanı sıra, JTS'deki aşırı derecede subjektif ve övgü dolu anlatımları kasıtlı olarak dışlayan tutumu açıkça görülmektedir.

740 yılında Tibet'in Anrong ve Weizhou'a yönelik saldırısı, JTS'de detaylı bir askerî sevkியatla birlikte aktarılmakta; Tibet ordusunun ise şiddetli soğuklar nedeniyle uzun süren kuşatmanın ardından geri çekildiği belirtilmektedir. Buna karşın XTS, sevkியat ve geri çekilme nedenine değinmeden saldırının başarısızlığını yalnızca sonuç odaklı ve sade bir anlatımla kaydetmiştir.

XTS, Tibet monografisinde genel olarak Tang sarayına ait merasim ayrıntılarını bilinçli biçimde dışarıda bırakma eğilimi sergilemektedir. 741 yılında ölen Prenses Jincheng için düzenlenen yas töreni ve saray toplantılarının üç gün süreyle durdurulduğu bilgisine yalnızca JTS yer verilirken, XTS bu tür merasim unsurlarını tamamen göz ardı etmiştir. Buna karşın XTS'nin, yalnızca Tang'ın askerî kudretini yücelten ve düşmanı ahlaken haksız konuma

yerleştiren anlatı unsurlarını öne çıkardığını görmek mümkündür. Bu kısımda da daha önceden görüldüğü gibi JTS’de yer almayıp XTS’de kayıtlı olan ve Tang’ın üstünlüğünü vurgulayan bazı önemli olaylar mevcuttur. Örneğin, 741 yılında Tibet’in Kuozhou’a saldırarak bir ilçeyi ele geçirip halkı ve yöneticileri katlettiği; 742 yılında Longyou bölgesinde Tang komutanı Huangfu Weiming’in Daling kuvvetlerini mağlup ettiğı, Qinghai’da Tibet komutanı Mangbuzhi’yı yenerek otuz bin düşman askerini öldürdüğü; 743 yılında Tibet’in Hongji şehrini ele geçirdiğı; 744 yılında ise Tang kuvvetlerinin yeniden zafer kazanarak esirleri başkente sunduğı ve Tibet devlet adamı Wulun Yangguo’nun tutsak alındığı gibi örnekler, XTS’nin tarih anlatımında askerî zaferlerin belirgin biçimde öne çıkarıldığı ve bu yolla Tang Hanedanı’nın itibarı ile siyasî otoritesinin desteklenmek istendiğı izlenimini verdiğı söylenebilir.

Son olarak, yalnızca XTS’de belirtilen 751’de Gao Xianzhi’nin büyük bir kabile beyini tutsak alması, 753’te Geshu Han’ın kaybedilmiş toprakları geri kazanarak yeniden idarî yapılar kurması ve 755’te Supi prensi Xinuoluo’nun Tang’a teslim olup hanedan soyadını alması gibi örnekler Tang Hanedanı’nın askerî ve diplomatik başarılarını ön plana çıkarma eğilimini açıkça yansıtmaktadır. Öte yandan, XTS, Yang Guozhong’un hükümdarı yanılmaya yönelik beyanlarını kaydederek yalnızca bir askerî olaydan söz etmekle kalmamakta, aynı zamanda Tang Hanedanı’nın son dönemlerindeki yönetim zafiyetlerine ve saray çevresindeki yolsuzluklara ilişkin erken belirtileri de belgelendirmektedir.

Bu bölümde ele alınan anlatım farklılıkları, JTS ile XTS’nin tarih yazıcılığı tercihleri arasındaki belirgin ayrışmayı açıkça ortaya koymaktadır. JTS, birey odaklı yaklaşımıyla saray içi tartışmaları, bürokratların kişisel değerlendirmelerini ve tören düzenine dair ayrıntıları ayrıntılı biçimde aktarmayı tercih ederken; XTS daha sade, kurumsal ve sonuç odaklı bir anlatım benimseyerek, diplomatik süreçleri ve askerî başarıları öne çıkarmaktadır. Özellikle Tang Hanedanı’nın siyasî ve ahlakî meşruiyetini destekleyici unsurları öne çıkarmaya eğilim göstermektedir. XTS’nin bazı bireysel ya da törene dair ayrıntıları dışarda bırakmasına karşın,

yalnızca kendisine özgü birçok askerî ve diplomatik bilgileri metne dâhil etmesi, bu eserde Song Dönemi resmî tarih yazıcılığının ideolojik yönelimleriyle örtüşen seçici bir anlatım anlayışının etkili olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

4.6.8 Ara Değerlendirme

Zaman, yer, kişi ve sayısal veriler açısından bakıldığında JTS, daha ayrıntılı ve “arşivci” bir yaklaşım sergilemektedir. Olayları çoğu zaman yıl ve ay vererek tarihlendirir (ancak zaman zaman geriye dönük anlatımla kesin tarihi belirsiz bırakır), hem büyük hem de küçük askerî başarılar için rakamlar (ölü, esir, ganimet vb.) verir ve çok fazla ve ayrıntılı bilgi verir. XTS ise olayların tarihlerini ve sayısal bilgilerini çok fazla kısaltır/azaltır; tarihleri daha muğlak ifadelerle aktarır, sayıları genellikle yalnızca “büyük zaferler” için öne çıkarır, birden fazla ünvanı ve önemsiz kişileri (ikincil aktörleri) kaydetmez; bunun yerine hikâyeyi daha çok ana karakterler ve etkileyici savaş başarıları etrafında toplar. Bununla birlikte XTS, Wang Yu, Ben Dayan gibi önemli isimlerdeki yazım hatalarını düzelterek kitaba teknik açıdan düzeltilmiş (gözden geçirilmiş) yeni bilgiler ekler ve Küçük Bolü seferi, bazı Hexi–Longyou harekâtları, sınır yazıtı süreci ve 8. yüzyıl ortalarına ait bazı zaferler gibi JTS’de bulunmayan ya da dağınık duran malzemeleri metne ekleyerek hem kronolojiyi hem de Tang merkezli başarı anlatısını kendi yazıldığı dönemin diline ve kurallarına uygun hale getirir.

Üslup ve anlatı tercihleri açısından ise JTS, birey odaklı bir anlatımı tercih eder; saray içi tartışmaları, bürokratların kişisel görüşlerini, törenleri ve entrikaları ayrıntılı sebep–sonuç ilişkileriyle sunar. XTS ise buna karşılık daha devlet merkezli, sonuç odaklı bir anlatım dili kullanır. JTS’de Tang’ı zayıf, tartışmalı ya da itibarsız gösterebilecek sahneler açıkça yer alırken, XTS bu tür sahneleri kısaltır veya tamamen çıkarır; buna karşılık Tang’ın askerî ve diplomatik üstünlüğünü vurgulayan yeni olaylar ekler ve kişi/yer adlarında kendi yazıldığı dönemin diline ve kurallarına uygun hale getirir. Bu bölüm özelinde ortaya çıkan tablo, JTS’nin daha çok resmi kayıtlara ve farklı seslere dayalı bir ana kaynak olduğunu, XTS’nin ise aynı

bilgileri kullanarak Tang Hanedanı'nı yücelten, seçilmiş ve yeniden düzenlenmiş yeni bir eser ortaya çıkardığını göstermektedir.

4.7 Tang Suzong²⁶⁶ ve Poxilongliezan Dönemi

Bu bölüm, 756 yılında An Lushan İsyanı'nın yarattığı siyasî krizin ardından tahta çıkan Tang Hükümdarı Suzong ile hemen öncesinde, 755 yılında Tibet tahtına geçen Poxilongliezan'ın (Trisong Detsen) hükümdarlık dönemlerinde yaşanan Tang–Tibet ilişkilerini konu almaktadır. 762 yılında Suzong'un ölümünün ardından tahta geçen halefi Tang Daizong'un²⁶⁷ ilk üç yıllık yönetimi de değerlendirme kapsamındadır; zira hem JTS hem de XTS'deki Tibet monografileri 765 yılına kadar uzanmakta ve bu tarihte sona ermektedir. Dolayısıyla bu bölüm, Poxilongliezan'ın yaklaşık yarım yüzyıl süren uzun hükümdarlığının yalnızca erken dönemini kapsamaktadır. Ele alınan zaman dilimi, Tang'ın iç isyanlardan sonra yeniden siyasî istikrar sağlamaya çalıştığı; buna karşılık Tibet'in askerî ve diplomatik nüfuzunu giderek artırdığı, iki taraf arasında yoğun çatışma ve diplomasi trafiğinin yaşandığı bir geçiş evresini temsil etmektedir.

4.7.1 JTS Çevirisi

及還，而安祿山已竊據洛陽，以河、隴兵募令哥舒翰為將，屯潼關。

Ancak [elçi] geri döndüğünde, An Lushan Luoyang'ı²⁶⁸ hileyle ele geçirmişti. [Bunun üzerine] He[xi], Long[you] [bölgelerinden]²⁶⁹ asker toplanarak Geshu Han²⁷⁰ komutan tayin edildi [ve] Tongguan'a²⁷¹ konuşlandırıldı.

²⁶⁶ Sùzōng (肅宗): Asıl adı Li Heng (李亨) olup, Tang Hanedanı'nın 756-762 yılları arasında hüküm sürmüş sekizinci hükümdarıdır.

²⁶⁷ Táng Dàizōng (唐代宗): Asıl adı Li Yu (李豫) olup, Tang Hanedanı'nın 762-779 yılları arasında hüküm sürmüş dokuzuncu hükümdarıdır.

²⁶⁸ Luòyáng (洛陽): Çin'in en önemli antik başkentlerinden biri olan Luoyang, Doğu Han, Wei, Jin, Kuzey Wei, Sui ve Tang gibi birçok hanedana başkentlik yapmıştır. Tang Hanedanı Dönemi'nde, İpek Yolu'nun başlangıç noktalarından biri olarak uluslararası ticaret ve kültür merkezi hâline gelmiş; sarayları, tapınakları ve canlı pazarlarıyla ünlüydü. Günümüzde Henan eyaletine bağlı il düzeyinde şehirdir.

²⁶⁹ Bkz. Ding, 2021, s.22.

²⁷⁰ Geshu Han: Tang Hanedanı'nda görev yapmış Türkiş kökenli bir komutan. 757 yılında An Lushan tarafından yakalanıp idam edilmiştir. (JTS, 1975, Tom. 104, s. 3211-3216)

²⁷¹ Tóngguān (潼關): Günümüz Shaanxi eyaleti Weinan ili Tongguan ilçesi. Aynı zamanda Sarı Nehir ile Wei Nehri'nin birleştiği yerin güneyinde yer alan stratejik geçidin adı. (GDJM, s. 3238)

昔秦以隴山已西為隴西郡。

Geçmişte Qin, Longshan'ın batısında Longxi²⁷² ilçesini kurdu.

漢懷匈奴於河右，置姑臧、張掖、酒泉、伊吾等郡；又於磧外置西域都護，控引胡國；又分隴西為金城、西平等郡，雜以氐、羌居之。

Han Hanedanı, Hunları [Sarı] Nehir'in sağında tutmak [için] Guzang,²⁷³ Zhangye²⁷⁴, Jiuquan²⁷⁵, Yiwu²⁷⁶ gibi ilçeleri kurdu. Ayrıca Hu²⁷⁷ ülkelerini kontrol edebilmek için Gobi Çölü'nün ötesinde batı bölgeleri sınır komutanlığı kurdu.

Longxi'yi Jincheng, Xiping gibi ilçelere böldü ve [burada] karışık şekilde Di ve Qiang [halkları] yaşamaktaydı.

歷代喪亂，不為賢豪所據，則為遠夷侵廢；迨千年矣。

Tarih boyunca, [bu bölgeler] kargaşa ve gözyaşı [ile doluydu], erdemli ve yeteneksiz [kişilerce] ele geçirilemedi, aksine uzaklardan [gelen] yabancılarca/barbarlarca işgal edilip yok edildi. Çok çok uzun bir süre bu durum devam etti.

武德初。薛仁果奄有隴上之地，至於河虜。

²⁷² Lǒngxī (隴西): bkz. Lǒngyòu (隴右)

²⁷³ Gūzāng (姑臧): Günümüz Kansu eyaleti Wuwei ili Liangzhou bölgesidir. Liangzhou şehrinin eski adıdır. (GDJM, s. 1999)

²⁷⁴ Zhāngyè (張掖): Günümüzde Kansu eyaletinde il düzeyinde bir şehirdir. Eski çağlarda Ganzhou olarak bilinmektedir. (GDJM, s. 1603)

²⁷⁵ Jiǔquán (酒泉): Günümüzde Kansu eyaletinde il düzeyinde bir şehirdir. Eski çağlarda Suzhou olarak bilinmektedir. (GDJM, s. 2524)

²⁷⁶ Yīwú (伊吾): Sincan Uygur özerk bölgesi, Hami şehrine bağlı bir ilçedir. (GDJM, s. 1177)

²⁷⁷ Hú (胡): Hu, Eski Çin'de, Çin'in kuzey veya batısında yaşayan halklara verilen isim.

Wude saltanat devrinin (618-626) başında, Xue Rengao²⁷⁸ Longshang²⁷⁹ bölgesini nehrin ötesine, [Huların yaşadıkları yere] kadar ele geçirdi.

李敷盡有涼州之域，通於磧外。

Li Gui²⁸⁰, Liangzhou bölgesini ele geçirip Gobi Çölü'nün ötesine geçti.

貞觀中，李靖破吐谷渾，侯君集平高昌，阿史那社爾開西域，置四鎮。

Zhenguan saltanat devrinin (627-649) ortalarında, Li Jing Tuyuhun'u mağlup etti. Hou Junji, Gaochang'ı fethetti. Ashina She'er²⁸¹ Batı bölgelerini [Tang ordusuna] açtı [ve] dört üs kurdu.

前王之所未伏，盡為臣妾，秦、漢之封域，得議其土境耶！

Eski hükümdarların diz çöktüremedikleri [artık] tamamen [bize] tâbi oldu. Qin [ve] Han [Dönemleri'ndeki] [bu] topraklar üzerinde [hâlâ] tartışmaya gerek var mı?

於是歲調山東丁男為戍卒，繒帛為軍資，有屯田以資糗糧，牧使以挽羊馬。

Bu yüzden, yıllık olarak Shandong'un yetişkin erkekleri askere alındı, ipek askerî malzeme olarak kullanıldı, çorak araziler gıda temini için askerlerin kullanımına açıldı, koyun ve at yetiştirmeleri için memurlar gönderildi.

²⁷⁸ Xuē Réngǎo (薛仁果): Sui Hanedanı'nın sonlarında ortaya çıkan, Longxi bölgesindeki ayrılıkçı lider. (<https://ctext.org/textwiki.pl?res=8401105&if=gb&remap=gb>)

²⁷⁹ Lǒngshàng (隴上): Genellikle günümüzün kuzey Shaanxi, Kansu ve batısındaki bölgeleri ifade eder. (<https://www.zdic.net/hant/隴上>)

²⁸⁰ Lǐ Guǐ (李軌): Sui Hanedanı'nın sonlarında çıkan isyanlar sırasında, M.S. 617'de Sarı Irmak'ın batısındaki (Hexi) topraklarda kendini Büyük Liang Kralı ilan eden yerel savaş beyidir. Kısa süren (yaklaşık üç yıl) otoritesi, Tang Hanedanı'nın kurucusu Gaozu tarafından 619 yılında sona erdirilmiştir. (JTS, 1776, Tom.55, s.5b)

²⁸¹ Āshínà Shè'ěr (阿史那社爾): 609-655 yılları arasında yaşamış Tang komutanı. Doğu Göktürk hükümdarı Çulo Kağan'ın oğludur. Tang Hanedanı'na hizmet etmiş en önemli askerî liderlerden biridir. Bozkırdaki siyasî istikrarsızlık ve Seyanto baskısı nedeniyle 635 yılında Tang Devleti'ne sığınmış, kısa sürede Taizong'un güvenini kazanmıştır. Zhaoling Kraliyet Mezarlığı'na gömülmüştür. (JTS, 1975, Tom. 109, s. 3288-3290)

大軍萬人，小軍千人，烽戍邏卒，萬里相繼，以卻於強敵。

10.000 kişilik büyük ordular ve 1.000 kişilik küçük ordular, güçlü düşmanları [sınırdan] uzak tutmak amacıyla gözetleme kulelerinde [nöbet tutup] 10.000 *li* boyunca devriye atıldılar.

隴右鄯州為節度。

Longyou [bölgesindeki] Shanzhou askerî idare birimi oldu.

河西涼州為節度。

Hexi [bölgesindeki] Liangzhou askerî idare birimi oldu.

安西、北庭亦置節度，關內則於靈州置朔方節度，又有受降城、單于都護庭為之藩衛。

Anxi [ve] Beiting'de²⁸² de askerî idare birimleri olarak kuruldu. Guannei bölgesindeki Lingzhou'da Shuofang askerî idare birimi kuruldu. Ayrıca savunma amaçlı Shouxiang şehri²⁸³ [ve] Hun Özerk Bölgesi başkenti²⁸⁴ mevcuttu.

及潼關失守，河洛阻兵，於是盡征河隴、朔方之將鎮兵入靖國難，謂之行營。

²⁸² Běitíng (北庭): Tang Hanedanı Dönemi'nde Beiting Duhufu'nun kısaltması. 712 yılında kurulan bu askerî bölgenin idarî merkezi, şimdiki Sincan özerk bölgesinin Cimsar ilçesidir. (GDJM, s. 841, 1049)

²⁸³ Shòuxiángchéng (受降城): Ordos Havzası'nın kuzeyinde bulunan, sınırda stratejik amaçlarla inşa edilmiş kaleler. (GDJM, s. 1875)

²⁸⁴ Chányú Dūhùtíng (單于都護庭): Chanyu (Şanyu), Hun liderlerinin kullandıkları ünvan. Chanyu Duhu, Çin hakimiyetinde Hunların yaşadığı bölgelerdeki idare sistemine verilen ad. Chanyu Duhuting ise bahse konu bölgenin başkenti. (GDJM, s. 1905)

Şehrin düşmesiyle [ve] Heluo²⁸⁵ bölgesinin kuşatılmasıyla birlikte, Helong²⁸⁶ ve Shuofang’daki tüm komutanlar [ve] garnizon birlikleri ülkeyi felaketten kurtarma [amacıyla] toplandı. [Bunlar] “geçici karargâh” [olarak] adlandırıldı.

曩時軍營邊州無備預矣。

[Bu yüzden] önceki karargâhlar [ve] sınır bölgeleri korumasız kaldı.

乾元之後，吐蕃乘我間隙，日蹙邊城，或為虜掠傷殺，或轉死溝壑。

Qianyuan saltanat devrinden (758-760) sonra, Tibet, bizim [bu] boşluğumuzu fırsat bilip sınırları her gün ihlal etti. [İnsanlarımızı] ya kaçırıp öldürdüler ya da hendeklerde ölmek üzere bıraktılar.

數年之後，鳳翔之西，邠州之北，盡蕃戎之境，淹沒者數十州。

Birkaç yıl sonra, Fengxiang’ın²⁸⁷ batısındaki ve Binzhou’nun²⁸⁸ kuzeyindeki tüm topraklar, tüm *fanrong*ların²⁸⁹ (Tibetlilerin) [eline geçti] ve onlarca eyalet kaybedildi.

肅宗元年建寅月甲辰，吐蕃遣使來朝請和，敕宰相郭子儀、蕭華、裴遵慶等於中書設宴。

²⁸⁵ Héliuò (河洛): Sarı Nehir ve Luo Nehri arasındaki bölgeye verilen ad. (<https://baike.baidu.com/item/河洛/4132077>)

²⁸⁶ Hélióng (河隴): Eskiden Sarı Nehir’in batısı ile Longyou’u, günümüzde Kansu eyaletinin batı kısımlarını kapsayan bölgeye verilen ad. Hexi ve Longyou’un kısaltılmış hâli. (GDJM, s. 1910)

²⁸⁷ Fèngxiáng (鳳翔): Günümüzde Shaanxi eyaleti Baoji iline bağlı ilçe. (GDJM, s. 557)

²⁸⁸ Bīnzhōu (邠州): Günümüzde Shaanxi eyaleti Xianyang iline bağlı ilçe, (彬州) Binzhou ilçesi. (GDJM, s. 1202)

²⁸⁹ Fānróng (蕃戎): Çin tarih yazıcılığında, özellikle klasik dönem kaynaklarında, kuzeybatı sınır bölgelerinde yaşayan çeşitli etnik toplulukları tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir. (<https://www.zdic.net/hant/蕃戎>)

[Hükümdar] Suzong'un ilk yılının (756) ilk ayının *jia chen*²⁹⁰ gününde, Tibet, [Tang] sarayına barış teklifi için elçi gönderdi. Hükümdar; yetkililer Guo Ziyi, Xiao Hua, Pei Zunqing ve diğerlerine Merkezi Hükümet Dairesi'nde²⁹¹ [bir] ziyafet düzenlemeleri için emir verdi. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5236)

將詣光宇寺為盟誓，使者云：

Guangyu Tapınağı'na gidip antlaşma yapmalarını emretti. [Tibet] Elçisi [şöyle] söyledi:

蕃法盟誓，取三牲血歃之，無向佛寺之事，請明日須於鴻臚寺歃血，以申蕃戎之禮。從之。

“Tibet töresinde ant [için] üç tane kurbanın kanı dudaklara sürülür. [Bu tür] işlerin Budist tapınaklarında [yapılması âdet] değildir. [Bu nedenle] yarın yemin töreninin Honglu Binası'nda²⁹² yapılmasını rica ediyoruz, böylece Tibet savaşçılarının töresini (ritüellerini) yerine getirebiliriz.” [İstekleri] kabul edildi.

寶應元年六月，吐蕃使燭番、莽耳等二人貢方物入朝，乃於延英殿引見，勞賜各有差。

Baoying saltanat devri ilk yılının (762) 6. ayında Tibet, hediyelerini sunmak için Zhu Fan ve Mang Er adında iki elçiyi saraya gönderdi. Hükümdar, onları Yanying Dairesi'nde kabul etti. Onları takdir edip rütbelerine [göre] her birine hediyeler bahşetti.

²⁹⁰ Jiǎchén (甲辰): Çin kronoloji sisteminde, 60 yıllık zaman döngüsündeki her bir yıl içinde yer alan 60 günden biri. 41. Sırada yer alır. (<https://baike.baidu.com/item/甲辰/71618>)

²⁹¹ Zhōngshū (中書): Saray işlerinin yürütüldüğü merkez. Zhōngshū Shěng (中書省) kelimesinden kısaltılmıştır. (Shen ve Xu, 1992, s. 64)

²⁹² Hónglú Sì (鴻臚寺): Devlet törenleri, saray protokolü ve dış ilişkilerden sorumlu olan üst düzey bir devlet kurumudur. Tang döneminde yabancı misafirlerin ağırlanması, diplomatik ziyafetlerin ve saray toplantılarının düzenlenmesi ve hükümdar ailesinin cenaze törenleri gibi görevleri üstlenmiştir. (Shen ve Xu, 1992, s. 325)

而劍南西山又與吐蕃、氐、羌鄰接，武德以來，開置州縣，立軍防，即漢之笮路，乾元之後，亦陷於吐蕃。

Jiannan Xishan²⁹³ (bölgesi) Tibet, Di ve Qianglara komşudur. Wude devrinden beri (618-626) orada iller, ilçeler [ve] garnizonlar kuruldu. Han [Hanedanı] Dönemi'ndeki Zuo Yolu Qianyuan devrinden sonra (758-760) Tibet'e kaptırıldı.

寶應二年三月，遣左散騎常侍兼御史大夫李之芳、左庶子兼御史中丞崔倫使於吐蕃，至其境而留之。

Baoying saltanat devri 2. yılı (763) 3. ayında, Sol Saray Müşaviri ve Saray Müfettişi Li Zhifang ile Sol [Prens] Danışmanı ve Saray Müfettiş Yardımcısı Cui Lun Tibet'e gönderildi [fakat] sınıra vardıklarında tutuklandılar.

廣德元年九月，吐蕃寇陷涇州。

Guangde saltanat devri ilk yılı (763) 9. ayında, Tibet Jingzhou'u²⁹⁴ işgal edip düşürdü.

十月，寇邠州，又陷奉天縣。

10. ayda Binzhou'a saldırdı, ardından Fengtian'i²⁹⁵ düşürdü.

遣中書令郭子儀西御。

Başbakan Guo Ziyi [bölgeyi] savunması için batıya gönderildi.

²⁹³ Jiànnán Xīshān (劍南西山): Tang döneminde bugünkü Sichuan eyaletinin batısındaki dağlık bölgeyi ifade eder. Bu bölge, Dadu Nehri'nin batısından başlar, Tibet Platosu'na uzanan sıradağları kapsar. (GDJM, s. 170, 大渡河)

²⁹⁴ Jīngzhōu (涇州): Günümüz Kansu eyaleti Anding ilçesinin kuzeyi, Jing Nehri'nin kuzey yakası. (GDJM, s. 1945)

²⁹⁵ Fèngtiān (奉天): Günümüz Shaanxi eyaleti Xianyang ili Qian ilçesi. (GDJM, s. 1675)

吐蕃以吐谷渾、黨項羌之眾二十餘萬，自龍光度而東。

Tibet; Tuyuhun ve Tangut Qianglarından [oluşan], [sayısı] 200.000'i aşan bir orduyla Longguang'dan doğuya doğru ilerledi.

郭子儀退軍，車駕幸陝州，京師失守。

Guo Ziyi birliklerini geri çekti. Hükümdar Shanzhou'a²⁹⁶ [ziyarete] gitti [ve] başkent düşmanın eline geçti.

降將高暉引吐蕃入上都城，與吐蕃大將馬重英等立故邠王男廣武王承宏為帝，立年號，大赦，署置官員，尋以司封崔瑰等為相。

Düşmana [direnmeyip] teslim olan Gao Hui, Tibet [ordusunu] başkente soktu. Tibet komutanı Ma Chongying ve yanındakilerle birlikte, eski Bin Prensi'nin oğlu Guangwu Prensi [Li] Chenghong'u hükümdar ilan edip [yeni bir] saltanat adı belirledi, genel af çıkardı [ve] memurlar atadı. Hemen sonrasında yetkililerden Cui Gui ve yanındakileri bakan olarak [atadı].

郭子儀退軍南保商州，吐蕃居城十五日退，官軍收上都，以郭子儀為留守。

Guo Ziyi ordusunu güneye çekerek Shangzhou'u²⁹⁷ savundu, Tibet [baş]kenti 15 gün boyunca elinde tuttu [ve] geri çekildi. [Ardından] [Tang] ordusu başkenti [geri] aldı [ve] Guo Ziyi [şehrin] savunması için [orada] bırakıldı.

²⁹⁶ Shǎnzhōu (陝州): Günümüz Henan eyaleti Sanmenxia ili Shan ilçesi ve civarını kapsar. (GDJM, s.1996)

²⁹⁷ Shāngzhōu (商州): Günümüz Shaanxi eyaleti Shanlou ilinde bir bölge. (GDJM, s.2719)

初，車駕東幸，衣冠戚里盡南投荊襄及隱竄山谷，於是六軍將士持兵剽劫，所在阻絕。

İlk başta hükümdar doğuya gittiğinde, saray görevlileri aileleriyle birlikte güneye, Jing-Xiang²⁹⁸ bölgesine ve dağlara/vadilere saklandılar. Bunun üzerine “Altı Ordu”²⁹⁹ (Saray Ordusu) askerleri silahlanarak yağma yapmaya [başladılar], bulundukları yerleri ablukaya aldılar.

郭子儀領部曲數百人及其妻子僕從南入牛心谷，駝馬車牛數百兩，子儀遲留，未知所適。

Guo Ziyi, ordusundaki yüzlerce askeri, ailesi ve hizmetçileriyle birlikte, güneye, Niuxin Vadisi’ne³⁰⁰ gitti. [Yanlarında] yüzlerce deve, at, araba ve sığır [vardı]. [Bu yüzden] Ziyi durmak, konaklamak [zorunda kaldı] ve ne tarafa gideceğini bilmiyordu.

行軍判官、中書舍人王延昌、監察御史李萼謂子儀曰：

Ordunun intikalinden ve saray kâtipliğinden sorumlu olan Wang Yanchang ile Denetçi Li E, Guo Ziyi’ye şunları söyledi:

「令公身為元帥，主上蒙塵於外，家國之事，一至於此。今吐蕃之勢日逼，豈可懷安於谷中，何不南趨商州，漸赴行在。」子儀遽從之。

“Başbakanım siz mareşalsiniz, Hükümdarımız dışarıya kaçtı/gitti. Devlet işleri bu noktaya kadar [geldi]. Tibet gün geçtikçe gücünü artırıyor. Dağlarda nasıl güvende olabilirsiniz?

²⁹⁸ Jingxiāng (荊襄): Hubei’deki Jingzhou (荊州) ve Xiangyang (襄陽) bölgelerini ifade eder. (GDJM, s. 2052, 3293)

²⁹⁹ Liù Jūn (六軍): Tang Hanedanı’nda Sol ve Sağ Yulin Ordusu, Sol ve Sağ Longwu Ordusu ve Sol ve Sağ Shenwu Ordusu topluca “Altı Ordu” olarak anılıyordu. Bu ordu hükümdarın komuta ettiği ordu olarak biliniyordu. (Shen ve Xu, 1992, s. 82; <https://www.zdic.net/hans/六軍>)

³⁰⁰ Niúxīn Gǔ (牛心谷): Günümüz Shaanxi eyaletinin doğusunda bulunan Hua Dağı’nın (Xiyue Dağı) doğusunda bulunan vadi. (<https://www.shidianguji.com/ens/book/ZWDS0223/chapter/1lmqy2cy6kaia>; GDJM, s. 1181)

Neden güneye, Shangzhou'a gitmiyorsunuz? Oradan da kademe kademe hükümdarımızın bulunduğu yere gidersiniz.” Ziyi [bu öneriyi] kabul etti.

延昌曰：「吐蕃知令公南行，必分兵來逼，若當大路，事即危矣。不如取玉山路而去，出其不意。」

Yanchang şöyle devam etti: “Tibet, siz başbakanımızın güneye gittiğini öğrenirse, kesinlikle askerlerini ayırıp [sizleri] takip eder. Eğer ana yolu kullanırsanız, tehlikeye girersiniz. Onların beklemediği Yushan Yolu'ndan gitmek daha iyi olur.” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5237)

子儀又從之。

Ziyi bunu da kabul etti.

延昌與李萼皆從子儀，子儀之隊千餘人，山路狹隘，連延百餘里，人不得馳。

Yanchang ve [Li] E, Guo Ziyi'yi takip etti. Ziyi'nin ordusu binlerce kişiden fazlaydı ancak dağ yolunun darlığı [nedeniyle] 100 küsur *li*'lik sıra oluştu [ve] insanlar hızlı ilerleyemediler.

延昌與萼恐狹徑被追，前後不相救，至倒回口，遂與子儀別行，逾絕澗，登七盤，趨於商州。

Yanchang ve [Li] E, dar yolda takip edilip yakalanmaktan korktular ve birbirlerine yardım edemediler. Daohui [Vadi]'sine ³⁰¹ vardılar. Sonunda Ziyi'den ayrıldılar. Akarsu vadilerini aştılar, Qipan [geçidine]³⁰² tırmandılar [ve oradan] Shangzhou'a doğru ilerlediler.

³⁰¹ Dàohuì (倒回): Lantian Vadisi olarak da anılır. Günümüz Shaanxi eyaleti Lantian ilçesinin güneydoğusunda yer alır. (GDJM, s. 2447)

³⁰² Qīpán (七盤): Qīpán Guān (七盤關), Shaanxi eyaleti Ningqiang ilçesi ile Sichuan eyaleti Guangyuan ilinin güneybatısındaki kavşakta yer alır. Sichuan ve Shaanxi arasında önemli bir ulaşım geçididir. (GDJM, s. 24)

先是，六軍將張知節與麾下數百人自京城奔於商州，大掠避難朝官、士庶及居人資財鞍馬，已有日矣。

Öncesinde, “Altı Ordu” komutanlarından Zhang Zhijie, komutası altındaki yüzlerce kişiyle başkentten Shangzhou’a kaçmıştı ve saklanmaya çalışan saray memurlarını, âlimleri ve şehir sakinlerinin paralarını, mallarını, eyerlerini ve atlarını yağmalamışlardı. [Bu durum] günlerdir devam ediyordu.

延昌與萼既至，說知節曰：

Yanchang ve [Li] E, [Zhang] Zhijie’ye şunları söyledi:

「將軍身掌禁兵，軍敗而不赴行在，又恣其下虜掠，何所歸乎？今郭令公元帥也，已欲至洛南，將軍若整頓士卒，喻以禍福，請令公來撫之，以圖收長安，此則將軍非常之功也。」知節大悅。

“Komutan [olarak] bizzat saray muhafızlarından sorumlusunuz. Ordu yenildiği hâlde hükümdarın yanına gitmediniz, ayrıca [emriniz] altındaki adamların yağma yapmasına göz yumdunuz. Neden dönmüyorsunuz?” Şu an Mareşal Guo Linggong (Guo Ziyi), Luonan’a³⁰³ gitmeyi planlıyor. Efendim siz eğer askerlerin disiplinini [tekrar] sağlar, ödül ve ceza vereceğinizi söyler [ve] Linggong’u davet ederek birlikleri yatıştırmasını [sağlarsanız], Chang'an’ı geri almayı başarabiliriz. Böylece [bu] sizin olağanüstü [bir] başarınız [olacaktır]. [Zhang] Zhijie [bu fikri] büyük bir memnuniyetle [kabul etti].

³⁰³ Luònán (洛南): Günümüz Shaanxi eyaletinin güneydoğusunda, Hua Dağı’nın güney eteklerinde yer alır. (GDJM, s. 2284)

其時諸軍將臧希讓、高升、彭體盈、李惟誨等數人，各有部曲，率其數十騎，相次而至，又從其計，皆相率為軍，約不侵暴。

O sıralarda Zang Xiran, Gaosheng, Peng Tiying, Li Weishen gibi birkaç komutan, her biri kendi birlikleri ve onlarca süvari ile peşi sıra geldiler. Hepsi plana uydu ve bir araya gelip orduya liderlik ettiler. Yağma yapmama [konusunda] anlaştılar.

延昌留於軍中主約，萼以數騎往迎子儀，去洛南十餘里，及之，遂與子儀回至商州。諸將大喜，皆遵其約束。

Yanchang ordunun [yanında] kalıp antlaşmaya başkanlık etti. [Li] E [ise] birkaç süvari ile Luonan'a 10 küsur *li* [uzaklıktaki bir yerde] Ziyi'yi karşılamaya gitti. Sonrasında Ziyi ile Shangzhou'a döndü. Bütün komutanlar çok mutlu oldu ve taahhütlerine sadık kaldı.

吐蕃將入京師也，前光祿卿殷仲卿逃難而出，鞍馬衣服盡為土賊所掠。

Tibet başkente girmek üzereydi. Saray İaşe Dairesi Eski Başkanı Yin Zhongqing kaçıp gitti. Eyerleri, atları ve giysileri yerel yağmacılar tarafından tamamen talan edildi.

仲卿至藍田，糾合散兵及諸驍勇願從者百餘人，南保藍田，以拒吐蕃，其眾漸振，至於千人。

Zhongqing Lantian'e³⁰⁴ geldi, orada dağınık [hâldeki] askerleri, cesur ve yiğit 100'ü aşkın gönüllüyü bir araya getirdi. Lantian'i güneyden savunarak Tibet'e karşı direndi. Birlikleri giderek güçlendi, 1.000 kişiye kadar ulaştı.

³⁰⁴ Lántián (藍田): Günümüz Shaanxi eyaleti Xi'an şehrinin yetkisi altındaki bir ilçe. (GDJM, s. 2993)

子儀既至商州，未知仲卿之舉，募人往探賊勢。

Ziyi, nihayet Shangzhou'a ulaştığında, Zhongqing'in eylemlerinden habersizdi. Düşmanın gücünü öğrenmek için adam topladı.

羽林將軍長孫全緒請行，以二百騎隸之。

[Düşmanı gözlemlemek için] Yulin Generali Changsun Quanxu gönüllü olarak 200 süvariyle savaşa katılmak istedi.

又令太子賓客第五琦攝京兆尹，同收長安。

Ayrıca Chang'an'ın kurtarılmasına yardımcı olmak için saray görevlilerinden³⁰⁵ Di Wuqi'ye başkentin valisi olması emredildi.

全緒至韓公堆，晝則擊鼓，廣張旗幟，夜則多燃火，以疑吐蕃。

Quanxu, Hangongdui [İstasyonu'na]³⁰⁶ vardığında, gündüzleri davullar çaldı, [her tarafta] bayraklar açtı; geceleri ise Tibet'i kandırmak için çok sayıda ateş yaktı.

仲卿探知官軍，其勢益壯。

Zhongqing [Tang] ordusunun [varlığını] duyduğunda [ordusunun] gücü giderek arttı.

遂相為表裏，以狀聞於子儀。

Sonra birbirleriyle iş birliği yaparak durumu Ziyi'ye rapor ettiler.

³⁰⁵ Tàizǐ Bīnkè (太子賓客): Prens Konuğu olarak çevrilebilecek bu makam Tang Hanedanı Dönemi'nde oluşturulmuştur. Prens saraydaki resmi görevlisidir. Saray görevlilerini korumak, uyarmak ile görevlidir. (<http://ciyu.cihai123.com/c/1170477.html>)

³⁰⁶ Hángōngduī (韓公堆): Günümüz Shaanxi eyaleti Lantian ilçesinin güneydoğusunda önemli bir muhabere istasyonuydu. (https://baike.baidu.com/item/韓公堆驛/58435728?fromModule=search-result_lemma)

仲卿帥二百餘騎游奕，直渡澧水。

Zhongqing, 200'den fazla süvari ile etrafta devriye attıktan [sonra] doğrudan Chan Nehri'ni³⁰⁷ geçti.

吐蕃懼，問百姓，百姓皆給之曰：「郭令公自商州領眾卻收長安，大軍不知其數。」

Korkuya kapılan Tibet, yerli halkı sorguya çekti. Onlar da kandırmak için [şöyle] söylediler: “Başkomutan Guo, büyük bir orduyla Shangzhou'dan Chang'an'ı geri almaya geliyor, askerlerinin sayısını bilmiyoruz.”

賊以為然，遂抽軍而還，餘眾尚在城。

Düşman, bu söylenenlerin doğru olduğunu sandı [ve] sonunda askerlerini çekip geri döndü. [Ancak] bazıları hâlâ şehirdeydi. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5238)

軍將王撫及御史大夫王仲升頓兵自苑中入，椎鼓大呼，仲卿之師又入城，吐蕃皆奔走，乃收上都。

Komutan Wang Fu ve Saray Müfettişi Wang Zhongsheng, karargâhta konuşlu askerleriyle davul çalıp naralar atarak sarayın bahçesinden [şehre] girdi. Zhongqing'in birlikleri de şehre girdi. Tibetlilerin hepsi kaçtı ve başkent geri alındı.

郭子儀乘之，鼓行入長安，人心乃安。

³⁰⁷ Chǎnshuǐ (澧水): Chan Nehri, Shaanxi eyaleti Lantian ilçesinin güneybatısında bulunan vadiden doğar, Chang'an ilçesinden geçer ve Wei Nehri'ne akar. (GDJM, s. 2291)

Guo Ziyi, [bu] fırsatı değerlendirdi, davul sesleri [eşliğinde] Chang'an'a girdi ve [böylece] insanların huzuru [sağlandı].

吐蕃退至鳳翔，節度孫志直閉門拒之，吐蕃圍守數日。

Tibet Fengxiang'a çekildi. Askerî Vali Sun Zhizhi [şehrin] kapısını kapatıp [düşmana] direndi. Tibet, [şehri] birkaç gün [boyunca] kuşatma altına aldı.

會鎮西節度、兼御史中丞馬璘領精騎千餘自河西救楊志烈回，引兵入城。

O sırada, Zhenxi³⁰⁸ Askerî Valisi [ve] Saray Müfettiş Yardımcısı Ma Lin, Yang Zhilie'yi kurtarmak için 1.000'den fazla seçkin süvariyle Hexi'den geldi [ve] birliklerini şehre soktu.

遲明，單騎持滿，直冲賊眾，左右願從者百餘騎。

[Ertesi gün] şafak vaktinde, [Ma Lin] tam teçhizatlı olarak, her iki yanında 100'ü aşkın süvariyle doğrudan düşman ordusunun ortasına at sürdü.

璘奮擊大呼，賊徒披靡，無敢當者，賊疲而歸。

[Ma] Lin nara atarak bütün gücüyle saldırdı, düşman ordusu dağıldı. Kimse [ona karşı çıkmaya] cesaret edemedi. Düşman zayıf düştü [ve] geri çekildi.

賊眾恃其驍勇，翌日又逼城請戰。

Düşman birlikleri, cesaretini toplayıp ertesi gün yine şehre yaklaşıp meydan okudu.

³⁰⁸ Zhènxi (鎮西): Günümüzde Sichuan eyaleti Neijiang ili Weiyuan ilçesinin yetki alanı altındaki bir kasabadır. (GDJM, s. 3202)

璘披甲開懸門，賊乃抽退。

[Ma] Lin zırhını kuşandı, asma kapıyı indirdi. Bunun üzerine düşman geri çekildi.

皆曰：「此將不惜死不可當，且避之。」又復居原、會、成、渭之地。

Herkes [şöyle] söyledi: “Bu komutan ölmekten korkmuyor, [ona] karşı koyamayız, kaçalım [buradan].” Sonra konakladıkları Yuan, Hui, Cheng, Wei topraklarına döndüler.

十二月，乘輿還上都。

12. ayda hükümdar başkente geri döndü.

二年五月，放李之芳還。

2.yıl (764) 5. ayda serbest bırakılan Li Zhifang [saraya] döndü.

九月，叛將僕射、大寧郡王僕固懷恩自靈武遣其黨範志誠、任敷等引吐蕃、吐谷渾之眾來犯王畿。

9. ayda, başbakanlık [yapmış olan] ve Daning³⁰⁹ Prensi isyancı komutan Pugu Huai'en; Lingwu'daki³¹⁰ birliğinden Fan Zhicheng, Ren Fu ve diğerlerini Tibet ve Tuyuhun ordularıyla başkent bölgesine saldırması için gönderdi.

十月，懷恩之眾至邠州挑戰，節度白孝德及副元帥先鋒郭鋒嬰城拒之，以挫其鋒。

³⁰⁹ Dàníng (大寧): Günümüz Shanxi eyaleti Linfen ilinin ilçesi. (GDJM, s. 113)

³¹⁰ Língwǔ (靈武): Günümüz Ningxia Hui özerk bölgesinin yetki alanı altında ilçe düzeyinde bir şehir. (GDJM, s. 1615)

10. ayda Huai'en'in ordusu Binzhou şehrine gelip meydan okudu. Askerî Vali Bai Xiaode ve Başkomutan Yardımcısı Guo Feng'in öncü kuvvetleri şehri [onlara] karşı savundu [ve] ön saflarındakileri yok ettiler.

賊眾遂逼奉天縣西二十里為營，郭子儀屯於奉天，又按軍不戰。

Düşman birlikleri Fengtian ilçesine yaklaştı [ve şehrin] 20 *li* batısına konuşlandı. Guo Ziyi [de] Fengtian'de konuşlandı [fakat] ordusunu kontrol altında tutup savaşmadı.

郭鋒於邠州西三十里，令精騎二百五十人、步卒五十人斫懷恩營，破五千眾，斬首千餘級，生擒八十五人，降其大將四人，為五百匹。

Guo Feng Binzhou [şehrinin] 30 *li* batısında [bulunuyordu]. Seçkin 250 süvari [ve] 50 piyadeye Huai'en'in karargâhına saldırmalarını emretti. 5.000 kişilik bir orduyu yendiler, 1.000'i aşkın kafa kesip dördü komutan olmak üzere 85 kişiyi esir aldılar [ve] 500 tane at ele geçirdiler.

十一月，僕固懷恩引吐蕃之眾退。

11. ayda Pugu Huai'en Tibet kuvvetlerini geri çekti.

廣德二年，河西節度楊志烈被圍，守數年，以孤城無援，乃跳身西投甘州，涼州又陷於寇。

Guangde saltanat devri 2. yılında (764), Hexi Askerî Valisi Yang Zhilie [Liangzhou]'da kuşatıldı. [Yang Zhilie] birkaç yıl [şehri] savunsa [da] yardım alamadığından dolayı hızla Ganzhou'a kaçtı ve Liangzhou tekrar işgal edildi.

永泰元年三月，吐蕃請和，遣宰相元載、杜鴻漸等於興唐寺與之盟而罷。

Yongtai saltanat devri ilk yılının (765) 3. ayında, Tibet barış istedi [ve] bakanlar Yuan Zai, Du Hongjian ve diğerleri antlaşma yapması için Xingtang Tapınağı'na gönderildi ve antlaşma tamamlandı. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5239)

秋九月，僕固懷恩誘吐蕃、回紇之眾，南犯王畿。

Sonbahar 9. ayda, Pugu Huai'en, Tibet ve Uygur ordularını güneyden [Tang] başkentinin olduğu bölgeye saldırmaya ikna etti.

吐蕃大將尚結息贊磨、尚息東贊、尚野息及馬重英率二十萬眾至奉天界，邠州節度使白孝德不能御，京城戒嚴。

Tibet komutanları Shang Jiexi, Zanmo, Shang Xidongzan, Shang Yexi ve Ma Chongying, 200.000 kişilik bir orduyla Fengtian sınırına geldi. Binzhou Askerî Valisi Bai Xiaode direnemedi. Başkentte sıkıyönetim ilan edildi.

先是，朔方先鋒兵馬使渾日進、孫守亮屯軍於奉天以拒之，於是詔追副元帥郭子儀於河中府領眾赴援，屯於涇陽，諸將各屯守要害。

Öncesinde, Shuofang öncü birlik komutanları Hun Rijin ve Sun Shouliang, [onlara] direnmek için Fengtian'da konuşlanmışlardı. Bunun üzerine, [hükümdar], Başkomutan Yardımcısı Guo Ziyi'nin, Hezhongfu'dan³¹¹ yardıma giden orduya liderlik etmesi için bir ferman yayınladı. [O da ordu geldikten sonra] Jingyang'da konuşlandı. Diğer komutanlar [da] stratejik noktaları tuttular.

³¹¹ Hézhōngfǔ (河中府): Günümüz Shanxi eyaleti Yongji ili Puzhou kasabasıdır. (GDJM, s. 1913)

初，吐蕃列營奉天，渾日進單騎沖之，驍騎二百人繼進，沖突其營，左右擊刺，賊徒驚駭，無不應弦而斃。

İlk olarak, Tibet ordusu Fengtian’da mevzilenmişti. Hun Rijin tek başına atıyla onların [arasına] daldı. [Ardından] 200 iyi eğitilmiş süvari takip etti [ve] [düşmanın] karargâhına saldırdılar. Sağlı sollu atılan mızraklar [karşısında] düşman korkup paniğe kapıldı. Atılan her ok hedefini buluyor, isabet alanlar anında yere seriliyordu.

日進挾一蕃將，躍馬而歸，蕃將奮身，失其撒飯一。

[Hun] Rijin bir Tibet komutanını yakaladı [ve] dörtlüye geri döndü. Tibet komutanı var gücüyle mücadele etti [ancak Hun Rijin] yalnızca atını kaybetti.³¹²

日進之眾，無中鋒鏑者，軍中望而益振。

[Hun] Rijin’in ordusundan kimse oklarla vurulmadı, [bunu gören] ordunun morali yükseldi.

明日，吐蕃悉眾圍之，日進命拋車夾石投之，雜以弓弩，賊死傷眾。

Ertesi gün, Tibet bütün askerleriyle [şehri] kuşattı. [Hun] Rijin mancınıklardan taş atılmasını emretti. Bununla beraber ok ve yaylarla düşmana zaiyat verdirdi.

數日，斂軍回營。

Birkaç gün sonra [düşman] toplanıp karargâhına döndü.

³¹² Săfān (撒飯): Terimin kesin anlamı tespit edilememektedir. Kelime, sözlük düzeyinde “saçılan yemek/pirinç” anlamına açık görünse de bağlam itibarıyla bu kullanımın mecazi ya da yerleşik bir adlandırmaya işaret ettiği; özellikle değerli bir atın özel adı yahut askerî bir unsur/araç adı olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Ayrıca terimin standart Çince söz varlığı içinde yaygın ve yerleşik bir karşılığının bulunmaması, Tibetçe, Türkçe veya yerel bir dilden ödünçlenmiş bir ad/terim olma ihtimalini güçlendirmektedir.

尋又日進夜斫賊營於梁母神下，殺千餘人，生擒五百人，獲駝馬器械。

Daha sonra [Hun] Rijin, [ordusuyla] gece yarısı Liangmushen'in³¹³ aşağısındaki düşman karargâhına saldırdı; 1.000'i aşkın kişi öldürüldü, 500 kişi esir alındı. Deve, at [ve] teçhizat ele geçirildi.

上又下詔親征，括朝官馬，京城置團練。

Hükümdar; ordunun başında sefere çıkacağına, saray yetkililerinin atlarının toplatılmasına [ve] başkentte yerel askerî birimler kurulmasına [dair] ferman yayınladı.

鎮西節度馬璘遇吐蕃游奕四百餘人於武功東原，使五十人擊而盡殺之，無噍類。

Zhenxi Askerî Valisi Ma Lin, Wugong'un³¹⁴ doğusundaki ovada 400'ü aşkın devriye atan Tibetlilerle karşılaştı. 50 kişi gönderip hepsini öldürttü, kimseyi sağ bırakmadı.

自十七日至二十五日晚際始止，議者以為天助。

17. günden 25. günün akşamına kadar olan süreci, danışmanlar ilahî bir müdahale olarak yorumladılar.

吐蕃移營於醴泉縣九嵎山北，因攻掠醴泉。

Tibet, ordusunu Liquan ilçesindeki³¹⁵ Jiuzong Dağı'nın³¹⁶ kuzeyine taşıdı [ve bu durumdan] faydalanarak Liquan'i yağmaladılar.

³¹³ Liángmùshén (梁母神): Bu, bir yer adı olmakla beraber neresi olduğu tam olarak bilinmiyor.

³¹⁴ Wúgōng (武功):Günümüz Shaanxi eyaleti Xianyang ilinde bulunan ilçe. (GDJM, s. 1677)

³¹⁵ Lǐquán (醴泉): Günümüz Shaanxi eyaleti Xi'an ili Liquan ilçesi. (GDJM, s. 3311)

³¹⁶ Jiǔzōngshān (九嵎山): Günümüz Shaanxi eyaleti Liquan ilçesinin kuzeydoğusunda yer alır. (<https://baike.baidu.com/item/嵎/3111236>)

京城大駭，人皆空室，大戶鑿竇以出。

Başkent büyük [bir] korkuya kapıldı. İnsanların hepsi evlerini boşalttılar. Zenginler kaçmak için tüneller kazdı.

逆黨任敷以兵五千餘人犯白水縣。

İsyan yanlısı Ren Fu 5.000'i aşkın askerle Baishui ilçesine³¹⁷ saldırdı.

渾日進露布而至，屯於奉天馬嵬店。

Hun Rijin, zafer mesajını içeren bir raporla (*lubu*) geldi, Fengtian Maweidian'de³¹⁸ konuşlandı.

今月十九日已後至二十五日已前，交戰二百餘陣，破吐蕃一萬餘眾，斬首五千級，生擒一百六十人，馬一千二百四十二匹，駝一百一十五頭，器械、幡旗共三萬餘事。

Bu ayın 19. gününden sonra 25. gününe kadar, 200'den fazla çatışmaya girdi. Tibet'in 10.000'i aşkın kişilik kuvveti bozguna uğratıldı, 5.000 kişinin kafası kesildi, 160 kişi esir alındı. 1242 at, 115 deve, silahlar ve bayraklar [da dahil olmak üzere] toplam 30.000'in üzerinde mal [ele geçirildi].

朝官震懼，家口回避者十室八九，禁之不止。

Saray memurları dehşete kapıldı, ailelerin yüzde doksanı yasağı dinlemeden kaçtı [ancak] bu [durumu] engellemek mümkün olmadı.

³¹⁷ Báishuǐxiàn (白水縣): Günümüz Shaanxi eyaleti Weinan ilinde yer alan ilçedir. (GDJM, s. 909)

³¹⁸ Mǎwéi (馬嵬): Günümüz Shaanxi eyaleti Xingping ilçesinde bir bölge. (GDJM, s. 314)

自前年吐蕃犯王畿後，於中渭橋鄂豐城以營兵，至是功畢。

Önceki yıldan itibaren Tibet başkente saldırdıktan sonra, birlikler Zhongwei Köprüsü³¹⁹ ve Hufengcheng'a konuşlandırılmıştı. [Nihayet] [konuşlandırma] başarıyla tamamlandı.

吐蕃退至永壽北，遇回紇之眾，雖聞懷恩死，皆悖其眾，相誘而奔，復來寇。

Tibet Yongshou'un³²⁰ kuzeyine çekildi. [Burada] Uygur ordusuyla karşılaştı. Huai'en'in öldüğünü duymuş olmalarına rağmen, iki taraftan [da] kendi birliklerine karşı gelen [askerler] birbirlerini ikna edip kaçtılar [ve] yağma için geri döndüler. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5240)

至奉天，兩蕃猜貳爭長，別為營壘。

Fengtian'e vardıklarında iki taraf [arasında] kıskançlık [ve] liderlik mücadelesi [baş gösterdi]. Ayrı ayrı konuşlandılar.

吐蕃游奕至窰底，吐蕃又至馬嵬店，因縱火焚居人廬舍而退。

Tibet Yaodi'ye³²¹ kadar ilerledi [ve] tekrar Maweidian'e geldi. [Buranın] sakinlerinin evlerini ateşe verip yaktılar ve geri çekildiler.

回紇三千騎詣涇陽降款，請擊吐蕃為效，子儀許之。

Uygurların 3.000 atlısı Jingyang'a³²² gelip (Tang Devleti'ne) bağlılıklarını bildirdi. [Bunu] göstermek adına Tibet'e saldırıya [yardım etmeyi] teklif etti. Guo Ziyi [de] kabul etti.

³¹⁹ Zhōngwèi Qiáo (中渭橋): Wei Nehri üzerinde, Xi'an şehrinin kuzeyinde bulunan stratejik önemi bulunan tarihi bir köprüdür. (GDJM, s. 469)

³²⁰ Yǒngshòu (永壽): Günümüz Shaanxi eyaleti Xianyang ili Yongshou İlçesi (GDJM, s. 998)

³²¹ Yáodǐ (窰底): Günümüz Shaanxi eyaleti Baoji ili Yangping kasabasının yetki alanına giren idari bir köydür. (<https://baike.baidu.com/item/陽平鎮/3237443>)

³²² Jīngyáng (涇陽): Günümüz Shaanxi eyaleti Xianyang iline bağlı ilçe. (GDJM, s. 1945)

於是朔方先鋒兵馬使開府南陽郡王白元光與回紇合於涇陽靈臺縣東五十里，攻破吐蕃。

Böylece, Shuofang Öncü Birlik Komutanı Nanyang Prensi Bai Yuanguang ile Uyğurlar Jingyang'da bir araya geldiler. Lingtai ilçesinin³²³ 50 *li* doğusunda Tibet'e saldırıp [onları] mağlup ettiler.

斬首及生擒獲駝馬牛羊甚眾。

Çok sayıda adam öldürüldü ve deve, at, sığır, koyun ele geçirildi.

上停親征，京師解嚴，宰相上表稱賀。

Hükümdar bizzat sefere çıkmaktan vazgeçti, başkentte sıkıyönetim kaldırdı. Başbakan, hükümdara zafer bildirisini sundu. (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5241)

4.7.2 XTS Çevirisi

還而安祿山亂，哥舒翰悉河、隴兵東守潼關，而諸將各以所鎮兵討難，始號行營，邊候空虛，故吐蕃得乘隙暴掠。

Döndüğünde An Lushan isyanı patlak vermişti. Geshu Han He[xi], Long[you] [bölgelerindeki] askerleri doğuya, Tongguan'ı savunmaya gönderdi. Diğer komutanlar kendi komutasındaki askerlerle isyanı bastırmaya [çalıştı]. [Bunlara] “geçici karargâh” adı verildi. Sınır karakolları boş kaldığı için Tibet fırsattan istifade edip [bölgeyi] yağmaladı.

至德初，取巋州及威武等諸城，入屯石堡。

³²³ Língtái (靈臺): Günümüz Kansu eyaleti Pingliang iline bağlı ilçe. (GDJM, s. 1613)

Zhide saltanat devrinin başlarında (756), Xizhou ve Weiwu³²⁴ gibi birçok şehri aldılar [ve] Shibao [şehrine] konuşlandılar.

其明年，使使來請討賊且脩好。

Ertesi yıl, haydutları cezalandırıp ilişkileri iyileştirme talebinde bulunmak için elçiler gönderdiler.

肅宗遣給事中南巨川報聘。

[Hükümdar] Suzong, Saray Sekreteri Nan Juchuan'ı elçi olarak gönderdi.

然歲內侵，取廓、霸、岷等州及河源、莫門軍。

Ancak aynı yıl içinde, Kuo[zhou], Ba[zhou],³²⁵ Min[zhou]³²⁶ gibi eyaletleri ve Heyuan, Momen garnizonları işgal ettiler.

使數來請和，帝雖審其譎，姑務紓患，乃詔宰相郭子儀、蕭華、裴遵慶等與盟。

Birkaç kez elçi göndererek barış istediler. Hükümdar onların kurnazlıklarının farkında olmasına rağmen, sorunları muvakkaten hafifletmek için başbakanlar Guo Ziyi, Xiao Hua, Pei Zunqing ve diğerlerine [Tibet ile] antlaşma yapılmasını emretti.

寶應元年，陷臨洮，取秦、成、渭等州。

³²⁴ Bkz: *Wēiróng Jūn* 威戎軍.

³²⁵ Bàzhōu (霸州): Günümüz Sichuan eyaletinin Mao ilçesinin kuzeybatısına denk gelen yerleşim yeri. (GDJM, s. 3316)

³²⁶ Mízhōu (岷州): Günümüz Kansu eyaleti Min ilçesi. (GDJM, s. 1775)

Baoying saltanat devri ilk yılında (762), [Tibet] Lintao'yu ele geçirdi ve Qin, Cheng³²⁷, Wei gibi eyaletleri aldı.

明年，使散騎常侍李之芳、太子左庶子崔倫往聘，吐蕃留不遣。

Ertesi yıl, Saray Müşaviri Li Zhifang [ve] Sol Prens Danışmanı Cui Lun gönderildi [ancak] Tibet [onları] alıkoydu [ve] geri yollamadı.

破西山合水城。

[Tibet] Xishan³²⁸ [ve] Heshui şehrini³²⁹ ele geçirdi.

明年，入大震關，取蘭、河、鄯、洮等州，於是隴右地盡亡。

Ertesi yıl, Dazhen Geçidi³³⁰ işgal edildi. Lan[zhou], He[zhou], Shan[zhou], Tao[zhou]³³¹ gibi eyaletleri ele geçirdiler, böylece Longyou bölgesi tamamen kaybedildi.

進圍涇州，入之，降刺史高暉。

Jingzhou kuşatıldı [ve] ele geçirildi. Vali Gao Hui teslim oldu.

又破邠州，入奉天，副元帥郭子儀御之。

³²⁷ Chéngzhōu (成州): İdare alanı, Tang Dönemi'nde günümüz Kansu eyaletinin Li, Xihe, Cheng ilçelerine denk gelen yerleşim yeri. (GDJM, s. 1112)

³²⁸ Xīshān (西山): Bu isimde Çin coğrafyasında çok sayıda yerleşim yeri olup başka kaynaklarda da tam olarak neresi olduğu görülmemektedir. Xishan ismine sahip 36 adet yer ismi olmakla beraber Tang–Tibet mücadelesinin geçtiği eyaletler ve adının metinde beraber geçtiği Heshui şehri (合水城) göz önüne alındığında buranın Sichuan eyaletinde olması muhtemeldir. (<https://www.cidianwang.com/cd/x/xishan17069.htm>)

³²⁹ Héshuǐ Chéng (合水城): Günümüz Sichuan eyaleti Mao ilçesinin (茂縣) kuzeybatısında yer alan eski yerleşim yeri. (GDJM, s. 1209)

³³⁰ Dàzhèn Guān (大震關): Dazhen Geçidi, günümüz Shaanxi Eyaleti, Baoji Şehri, Long İlçesi'nin kuzeybatısındaki Guan Dağı bölgesinde yer alıyordu. (GDJM, s. 175)

³³¹ Táozhōu (洮州): Günümüz Kansu eyaleti Lintan ilçesi. İdare alanı günümüz Kansu eyaleti Lintan ilçesinin batısı ve Xiqing Dağı'nın doğusu ile Tao Nehri havzasını kapsıyordu. (GDJM, s. 2278)

Binzhou [da] işgal edildi, Fengtian'e girildi ve [şehri] Başkomutan Yardımcısı Guo Ziyi savundu.

吐蕃以吐谷渾、黨項兵二十萬東略武功，渭北行營將戰盤屋西，破之。

Tibet, Tuyuhun ve Dangxiang (Tangut) kuvvetleriyle beraber 200.000 askerle doğuya [ilerleyip] Wugong'u ele geçirdi. Weibei³³² Karargâh Komutanı Lü Rijiang Zhouzhi'nin³³³ batısında [düşmanla] savaştı [ve] onları yendi.

又戰終南，日將走。呂日將

Zhongnan'da³³⁴ yeniden savaşıldı ve Rijiang kaçtı. (XTS, 1975, Tom. 216: 6087)

代宗幸陝，子儀退趨商州。

[Hükümdar] Daizong, Shan[zhou]'a [ziyarete] gitti, Ziyi [ise] Shangzhou'a geri çekildi.

高暉導虜入長安，立廣武王承宏為帝，改元，擅作赦令，署官吏。

Gao Hui; düşman [ordusunu] Chang'an'a soktu, Guangwu Prensi [Li] Chenghong'u hükümdar ilan etti, saltanat adını değiştirdi, keyfi olarak af çıkardı [ve] memurlar atadı.

衣冠皆南奔荊、襄，或逋棲山谷，亂兵因相攘鈔，道路梗閉。

Saray görevlilerinin hepsi güneye Jing[zhou] ve Xiang[yang]'a kaçtı, bazıları dağlarda saklandı. İsyancı askerler birbirlerini yağmalayıp yolları kestiler.

³³² Wèiběi (渭北): Beiyuan (北原) olarak da bilinir. Shaanxi eyaletinin Mei ilçesinin kuzeybatısındaki Wei Nehri'nin kuzeyindeki platolar bölgesini ifade eder. (GDJM, s. 2946)

³³³ Zhōuzhì (盤屋): Günümüz Shaanxi eyaleti Zhouzhi ilçesi. (GDJM, s. 1882)

³³⁴ Zhōngnán (終南): Günümüz Shaanxi eyaleti Zhouzhi (周至) ilçesinin doğusundaki Zhongnan kasabası. (GDJM, s. 2006)

光祿卿殷仲卿率千人壁藍田，選二百騎度滻，或給虜曰：「郭令公軍且來！」吐蕃大震。

Saray İaşe Dairesi Başkanı Yin Zhongqing 1.000 kişiyle Lantian'i savundu, 200 süvari seçti [ve] Chan Nehri'ni geçti, birileri düşmanı “Guo'nun halk ordusu geliyor!” diyerek kandırdı. Tibet büyük [bir] şok yaşadı.

會少將王甫與惡少年伐鼓噪苑中，虜驚，夜引去。

O sırada kıdemli komutanlardan Wang Fu ve bazı serseri gençler bahçede davul çalıp gürültü yaparak düşmanı korkuttu. [Düşman] geceleyin geri çekildi.

子儀入長安，高暉東奔至潼關，守將李日越殺之。

Ziyi Chang'an'a girdi. Gao Hui doğuya kaçarak Tongguan'a vardı [ve] orada müdafa komutanı Li Riyue [tarafından] öldürüldü.

吐蕃留京師十五日乃走，天子還京。

Tibet, başkentte on beş gün kaldıktan sonra ayrıldı [ve] hükümdar başkente geri döndü.

吐蕃退圍鳳翔，節度使孫志直拒守，鎮西節度使馬璘以千騎戰卻之，吐蕃屯原、會、成、渭間，自如也。

Tibet geri dönüp Fengxiang'ı kuşattı. Askerî Vali Sun Zhizhi müdafaayı sürdürdü. Zhenxi Askerî Valisi Ma Lin 1.000 süvari ile geri püskürttü. [Ancak] Tibet [ordusu] Yuan, Hui, Cheng ve Wei bölgelerinde konuşlanıp serbestçe hareket etmeye [devam ettiler].

是歲，南入松、維、保等州及雲山新籠城。

Bu yıl, güneye doğru Song, Wei, Bao³³⁵ gibi eyaletlere ve Yunshan'daki³³⁶ Xinlong şehrine girdiler.

明年，還使人李之芳等。

Ertesi yıl, Elçi Li Zhifang ve diğerleri [saraya] döndü.

劍南嚴武破吐蕃南鄙兵七萬，拔當狗城。

Jiannan [Askerî Valisi] Yan Wu, Tibet'in güney sınırındaki 70.000 askerini yendi [ve] Danggou şehrini³³⁷ ele geçirdi.

會僕固懷恩反，自靈武遣其將範志誠、任敷合吐蕃、吐谷渾兵攻邠州，白孝德、郭晞嬰壘守，乃入居奉天西。

Bu arada Pugu Huai'en isyan etti. Lingwu'daki [birliğinden] komutanlardan Fan Zhicheng [ve] Ren Fu'yu Tibet ve Tuyuhun kuvvetleri ile Binzhou'a saldırması için gönderdi. Bai Xiaode ve Guo Xi [şehrin] surlarını savundular. [Bu yüzden Tibet ordusu] Fengtian'in batısına konuşlandı.

子儀入奉天，按軍不戰。

Ziyi Fengtian'a girdi [fakat] ordusunu savaştırmadı.

³³⁵ Bǎozhōu (保州): İdare alanı günümüz Sichuan eyaleti Li ilçesinin kuzey bölgesini kapsayan yerleşim yeri. (GDJM, s. 2210)

³³⁶ Yúnshān (雲山): Günümüz Sichuan eyaleti Li ilçesinin (理縣) kuzeyindeki Shangmeng kasabası. Esasen Baozhou'un (保州) Fengzhou (奉州) olduğu düşünülür; Fengzhou ismi de 742 yılında Yunshan olarak değiştirilmiştir. (GDJM, s. 381)

³³⁷ Dānggǒu Chéng (當狗城): Günümüz Sichuan eyaleti Li ilçesinin batısında/doğusunda yer alan eski yerleşim yeri. (GDJM, s. 1136)

郭晞以銳士夜搗其營，斬首數千級，奪馬五百，取四將，吐蕃引去。

Guo Xi, seçkin askerleriyle düşman karargâhına gece baskını yaptı, binlerce düşmanın başını kesip 500 at ele geçirdi [ve] dört komutanı esir aldı. Tibet geri çekildi.

是時嚴武拔鹽川，又戰西山，取其眾八萬。

Bu sırada Yan Wu, Yanzhou'u³³⁸ ele geçirdi, ayrıca Xishan'da savaşıp 80.000 düşmanı esir etti.

虜圍涼州，河西節度使楊志烈不能守，跳保甘州，而涼州亡。

Düşman Liangzhou'u kuşattı, Hexi Askerî Valisi Yang Zhilie [şehri] savunamadı [ve] Ganzhou'a kaçtı. Sonuç olarak Liangzhou düştü.

永泰元年，吐蕃請和，詔宰相元載、杜鴻漸與虜使者同盟。

Yongtai saltanat devri ilk yılında (765) Tibet barış istedi. Hükümdar, bakanlar Yuan Zai Du Hongjian'e düşman elçilerle ittifak kurması için emir verdi.

懷恩不得志，導虜與回紇、黨項羌、渾、奴刺犯邊，吐蕃大酋尚結息、贊摩、尚悉東贊等眾二十萬至醴泉、奉天，邠將白孝德不能亢，任敷以兵略鳳翔、盩厔，於是京師戒嚴。

³³⁸ Yánzhōu (鹽州): Günümüz Shaanxi eyaleti Dingbian ilçesinin olduğu bölge. İdarî alanı günümüzdeki Dingbian (Shaanxi eyaleti), Yanchi (Ningxia) ve İç Moğolistan'ın bazı kısımlarını kapsıyordu. Sui Hanedanı Dönemi'nde Yánchuān (鹽川) olarak değiştirildi. Tang Dönemi'nde Yanzhou olarak tekrar adlandırıldı. (GDJM, s. 2392)

[Pugu] Huai'en bu durumdan memnun değildi. [Ülkemizin] düşmanları Uygurlar, Tangut Qiangları, [Tuyu]hunlar ve Nulalarla³³⁹ birlikte sınırlara saldırdılar. Tibet'in büyük şefleri Shang Jiexi, Zanmo, Shang Xidongzan ve diğerleri 200.000 askerle Liquan ve Fengtian'e kadar ilerledi; Bin[zhou] Komutanı Bai Xiaode direnemedi, Ren Fu ordusuyla Fengxiang ve Zhouzhi'yı ele geçirdiği için başkentte sıkıyönetim ilan edildi.

朔方兵馬使渾日時、孫守亮屯奉天，詔子儀以河中兵屯涇陽，李忠臣屯東渭橋，李光進屯雲陽，馬璘、郝廷玉屯便橋，駱奉先、李日越屯整屋，李抱玉屯鳳翔，周智光屯同州，杜冕屯坊州，天子自率六軍屯於苑。

Shuofang'daki komutanlar Hun Rijin ve Sun Shouliang Fengtian'de konuşlandı. Hükümdar; Ziyi'nin Hezhong birlikleriyle Jingyang'a, Li Zhongchen'in Doğu Wei Köprüsü'ne,³⁴⁰ Li Guangjin'in Yunyang'a,³⁴¹ Ma Lin [ve] Hao Tingyu'nün Bian Köprüsü'ne,³⁴² Luo Fengxian [ve] Li Riyue'nin Zhouzhi'ya, Li Baoyu'nün Fengxiang'a, Zhou Zhiguang'ın Tongzhou'a,³⁴³ Du Mian'in Fangzhou'a³⁴⁴ konuşlanmalarını emretti. Hükümdarın kendisi "Altı Ordu" ile sarayda konuşlandı. (XTS, 1975, Tom. 216: 6088)

³³⁹ Núlá (奴剌): Nulalar, CFYG'de bir Türk boyu olarak geçer. (CFYG, 1779, Tom. 110, s. 15b; Tom. 976, s. 3b, 4a; Tom. 977, s. 26b)

³⁴⁰ Dōngwèiqiáo (東渭橋): Günümüz Shaanxi eyaleti Xi'an şehrinin kuzeydoğusunda, Wei Nehri üzerinde yer alan köprü. Tang Hanedanı'nın son döneminde terkedilmiştir. (GDJM, s. 826)

³⁴¹ Yúnyáng (雲陽): Shaanxi eyaletinin Chunhua ilçesinin (淳化縣) kuzeybatısında yer alan eski bir yerleşim yeri. (GDJM, s. 381)

³⁴² Biànniáo (便橋): Bian Köprüsü, aynı zamanda Batı Wei Köprüsü (西渭橋), Bianmen Köprüsü (便門橋) veya Xianyang Köprüsü (咸陽橋) olarak da bilinir. Günümüz Shaanxi eyaleti Xianyang şehrinin (咸陽市) güneydoğusunda, Wei Nehri üzerinde yer almaktadır. Tang Hanedanı'nın son döneminde terk edilmiştir. (GDJM, s. 1093, 西渭橋)

³⁴³ Tóngzhōu (同州): Merkezi, günümüz Shaanxi eyaletinin Dali ilçesine bağlı olan Wuxiang ilçesidir. Tang Dönemi'nde, yönetim bölgesi günümüz Shaanxi eyaletinde bulunan Dali, Heyang, Hancheng, Chengcheng ve Baishui gibi ilçe ve şehirleri kapsamaktaydı. (GDJM, s. 1141)

³⁴⁴ Fāngzhōu (坊州): İdare alanı günümüz Shaanxi eyaletinin Huangling ilçesinin güneydoğusunu kapsayan il. (GDJM, s. 1387)

吐蕃逼奉天，日進以單騎馳之，士二百踵進，左右擊刺，射皆應弦僕，虜大驚鬪易。

Tibet [ordusu] Fengtian'e yaklaşmıştı. [Hun] Rijin tek başına [düşman üzerine] at sürdü, [ardından] 200 asker takip etti. Sağdan soldan atılan mızraklar [ve] okların hepsinin [hedeflerini] düşürmesiyle düşman büyük [bir] korkuya kapıldı [ve] hemen kaçtı.

日進挾虜一將躍出，舉軍望而噪，士還，無一矢著身者。

Rijin, bir düşman komutanını yakalayıp dörtlüye çıkıp geldi, tüm ordu [bu manzarayı] görüp haykırdı, askerler geri döndü, vücutlarına tek bir ok [bile] değmedi.

明日，虜薄城，日進發機石勁弩，故兵多死。

Ertesi gün, düşman surlara yaklaştığında, Rijin mancınıklar [ve] güçlü yaylarla [saldırı] başlattı, böylece [düşman] askerlerinin çoğu öldü.

凡三日，虜斂軍入壁，日進知虜曲折，即夜斫其營，斬千餘級，生禽五百。

Toplam üç günde, düşman geri çekilip garnizonlarına girdi. Rijin düşman [tarafında] işlerin iyi gitmediğini anladı ve gece onların karargâhına baskın düzenledi, 1.000'den fazla [düşman askerini] öldürdü, 500'ünü esir aldı.

又戰馬嵬，凡七日，破賊萬人，斬首五千，獲馬、橐它、幟械甚眾。

Ayrıca Mawei'de³⁴⁵ toplam yedi gün savaştılar, binlerce [düşman askerini] yok ettiler, 5.000 baş kestiler, birçok at, deve ve savaş teçhizatı ele geçirdiler.

³⁴⁵ Māwéi (馬嵬): Günümüz Shaanxi eyaleti Xingping şehrinin batısındaki Mawei kasabasıdır. (GDJM, s. 314)

帝欲自討賊，下詔大搜馬，京師始置團練，都人震擾，鑿垣亡去者十八，詔中人戶都門，不能止。

Hükümdar, hainleri bizzat cezalandırmak istedi. [Bu yüzden] atların toplatılması için ferman yayınladı. Başkentte ilk kez yerel askerî birimler kuruldu. Şehir halkı korktu ve tedirgin oldu. On sekiz kişi duvarları delip kaçtı. [Hükümdar] saray mensuplarına şehri korumalarını emretti [ancak] [onları] durduramadı.

吐蕃游騎四百略武功，鎮西節度使馬璘使健士五十擊之，殲，士氣益奮。

Tibet'in 400 [kişilik] süvari birliği Wugong'u ele geçirdi. Zhenxi Askerî Valisi Ma Lin elli sağlam savaşçı gönderip onları yok etti, askerlerin morali daha da arttı.

虜徙營九竄之陰，掠醴泉居人數萬，焚室廬，田皆赤地。

Düşman, karargâhını Jiuzong'un kuzeyine kurdu. Liqian'de yaşayan binlerce insanı yağmaladı, evleri ve kulübeleri yaktı [ve] tarlaları yok ettiler.

周智光與虜戰澄城，破之。

Zhou Zhiguang, düşmanla Chengcheng'da³⁴⁶ savaştı [ve] onları mağlup etti.

吐蕃至邠北，復與回紇合，還攻奉天，抵馬嵬。

Tibet Bin[zhou]'un kuzeyine ulaştı. Tekrardan Uygurlarla birleşip Fengtian'e saldırdılar, Mawei'e ulaştılar.

任敷以兵五千掠白水，殘同州。

³⁴⁶ Chéngchéng (澄城): Günümüz Shaanxi eyaletindeki Chengcheng ilçesi. (GDJM, s. 3240)

Ren Fu, 5.000 askerle Baishui'yi yağmaladı, Tongzhou'u tahrip etti.

於是城中渭橋、鄂以屯兵。

Bunun üzerine, şehir içindeki Zhongwei Köprüsü [ve] Hu ³⁴⁷ bölgesinde asker konuşlandırıldı.

會懷恩死，虜謀無主，遂與回紇爭長。

Bu arada Huai'en öldü, düşmanın planları başsız kaldı [ve] sonunda Uygurlar ile liderlik için mücadele ettiler.

回紇怒，詣子儀請擊吐蕃自效，子儀許之，使白元光合兵攻吐蕃於靈臺西，大破之，降僕固名臣，帝乃班師。

Uygurlar öfkeleni [ve] Ziyi'ye giderek Tibet'e saldırmak için izin istedi. Ziyi kabul etti [ve] Bai Yuanguang'ı Tibet'e karşı birleşik bir ordu ile Lingtai'ın batısında saldırıya geçirdi. Büyük [bir] zafer kazanıldı [ve] Pugu Mingchen ³⁴⁸ teslim oldu. Bunun üzerine hükümdar birlikleri cepheden çekti. (XTS, 1975, Tom. 216: 6089)

Bu son bölümde, JTS ve XTS'de yer alan 755-765 yılları arasındaki kayıtlar iki devlet arasındaki elçi trafiği, sınır çatışmaları ve barış görüşmeleri gibi temasları içeriyor. Amacımız, iki kaynağın; kullandığı ana kavramlar, olayları anlatma şekli, diplomatik dili sunuş biçimi gibi anlatım farklılıklarını analiz etmektir. Böylece, 765 yılına kadar süren Tang-Tibet ilişkilerinin,

³⁴⁷ Hù (鄂): İdare merkezi günümüz Shaanxi eyaleti Hu ilçesinin 2 li kuzeyindeki bölge. (GDJM, s. 593)

³⁴⁸ Púgù Míngchén (僕固名臣): Pugu Huai'en'in yeğeni ve komutanıdır. (JTS, 1975, Tom. 195, s.5206)

iki ayrı tarih kitabında nasıl farklı anlatım yöntemleriyle kaleme alındığı gösterilmeye çalışılacaktır.

4.7.3 Zaman, Tarih ve Sayısal Veriler ile İlgili Farklılıklar

JTS’de An Lushan’ın Luoyang’ı ele geçirmesiyle başlayarak, bu olayın hemen ardından Geshu Han’ın komutan olarak atanıp Tongguan’da konuşlandırılması anlatılmaktadır. Ancak burada aniden geçmişe dönülmekte ve Qin Hanedanı’ndan itibaren bölgenin tarihine genel bir bakış sunulmaktadır. Bu tarihsel özet, Han Hanedanı’nın idari düzenlemeleri, Tang Dönemi’ndeki askerî sistem ve sınır savunmalarına kadar uzanmaktadır. Bu geçişte zaman kavramı net bir şekilde ifade edilmediğinden, kronolojik bir süreklilik algılanamamaktadır. Daha sonra, “Qianyuan saltanat devrinden (758-760) sonra” ibaresiyle Tibet’in sınır ihlallerini fırsat bildiği belirtilmektedir. Ancak metnin bir sonraki pasajında ise “Hükümdar Suzong’un ilk yılı (756)” ifadesiyle tekrar daha erken bir tarihe dönülmektedir. Bu, zaman çizgisindeki mantıksal akışın kesintiye uğramasına ve anlatımda bir geriye dönüş yapılmış gibi görünmesine neden olmaktadır. Özellikle “Qianyuan sonrası” ifadesinden sonra Tibet’in ihlallerine dair betimlemelerin, daha önceki tarihsel olaylarla iç içe verilmesi bu çelişkiyi daha da belirginleştirmektedir. Buna karşılık XTS’de, bahse konu bölgeyle ilgili geniş tarihî arka plan anlatısı bulunmamakta ancak herhangi bir zaman ifadesi de kullanılmamaktadır.

JTS, 756 yılında Tibet’in Tang sarayına barış teklifi sunmak üzere elçi gönderdiğini kaydetmektedir. Buna karşılık XTS, aynı süreci daha ayrıntılı biçimde tasvir etmekle birlikte, zaman açısından farklı bir bilgi sunmaktadır: Zhide saltanat devrinin başlarında (756), Tibet’in Xizhou ve Weiwu gibi pek çok şehri ele geçirdiği ve Shibao şehrine konuşlandığı; bu gelişmelerin ardından bir yıl sonra, yani 757 yılında barış teklifiyle elçi gönderildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla her iki kaynak, barış teklifinin bağlamı konusunda benzer bir anlatı sunsa da elçinin gönderildiği tarih bakımından farklılık göstermektedir. JTS bu olayı 756 yılına, XTS ise 757 yılına tarihlendirmektedir. Ayrıca JTS, 756 yılını “Suzong’un ilk yılı” olarak

adlandırırken, XTS JTS'den farklı olarak “Zhide saltanat devrinin başlangıcı” olarak ifade etmektedir.

XTS'ye göre Tibet, Baoying saltanat devrinin ilk yılında (762) Lintao'yu, ertesi yıl (763) Xishan ve Heshui şehirlerini, bir sonraki yıl da (764) Jingzhou'u işgal etmiştir. JTS'de ise diğer şehirlerin adı geçmemekte, yalnızca Jingzhou'un Tibet tarafından Guangde saltanat devrinin ilk yılı (763) 9. ayında işgal edildiği bildirilmektedir. Ayrıca JTS'ye göre Tibet'in Binzhou'a saldırarak Fengtian'i ele geçirmesi, aynı yılın (763) 10. ayında gerçekleşmiştir; XTS ise bu gelişmeye dair herhangi bir tarih bilgisi sunmamaktadır.

JTS, 763 yılında Tibet ordusu Chang'an'a girdikten sonra Yin Zhongqing'in Lantian'e ulaştığını ve gönüllülerden oluşan 100'ü aşkın kişiyi bir araya getirdiğini, bu sayının zamanla artarak 1.000 kişiye ulaştığını belirtmektedir. Buna karşın XTS, Yin Zhongqing'in Lantian'i doğrudan 1.000 kişilik bir kuvvetle savunduğunu ifade eder. Ayrıca XTS, JTS'den farklı olarak Chan Nehri'ni geçmek amacıyla seçilen 200 süvariden bahsetmektedir. Ayrıca her iki kaynak da Tibet ordusunun başkent Chang'an'ı 15 gün boyunca elinde tuttuğunu belirtmekle beraber; yalnızca JTS, hükümdarın 12. ayda başkente döndüğünü kaydederken, XTS bu konuda herhangi bir zaman ifadesi kullanmamaktadır.

JTS, Guangde saltanat devrinin 2. yılında (764) meydana gelen bazı gelişmeleri ayrıntılı bir zaman diziniyle sunmaktadır: 5. ayda Tang elçisi Li Zhifang'ın serbest bırakılması, 9. ayda isyancı komutan Pugu Huai'en'in topladığı kuvvetleri Tang ordusunun üzerine sevk etmesi, 10. ayda Binzhou'a saldırısı ve 11. ayda Tibet birliklerinin geri çekilmesi. XTS ise bu olayları yalnızca yıl bilgisiyle aktarmaktadır. Yine JTS'de, Liangzhou'un 764 yılında Tibet tarafından kuşatıldığı ve birkaç yıl sonra şehrin düştüğü belirtilirken, XTS bu kuşatma hakkında herhangi bir tarih bilgisi sunmamaktadır.

JTS'ye göre, 764 yılı 10. ayında Guo Feng 250 süvari ve 50 piyade ile 5000 kişilik düşman ordusunu mağlup etmiş, 1000'i aşkın düşman başı kesilmiş, 4'ü üst düzey komutan

olmak üzere 85 kişi esir alınmış ve 500 at ele geçirilmiştir. Buna karşılık XTS, asker sayısı ve düşman mevcudu hakkında bilgi vermemekte; sadece “birkaç bin başın kesildiğini”, 4 komutanın yakalandığını ve yine 500 atın ele geçirildiğini belirtmektedir.

765 yılında Tibet’in barış talebi JTS’de açık bir şekilde Yongtai saltanat devrinin ilk yılı ve 3. ay olarak tarihlendirilirken, XTS’de yalnızca yıl bilgisiyle verilmektedir. Yine aynı yıl Pugu Huai’en’in, Tibet ve Uygur ordularını güneyden Tang başkentine yönlendirdiği saldırı JTS’de 9. ay olarak belirtilmekte; XTS’de ise bu olaya dair tarihsel bir ifade yer almamaktadır. Ayrıca Tibet ordusunun Fengtian’de konuşlanıp Tang ordusuna saldırdığı ancak Tang komutanı Hun Rijin’in gösterdiği cesaret ve savaş kabiliyeti nedeniyle geri çekildiği belirtilmektedir. Bu geri çekilme JTS’de “birkaç gün” olarak nitelendirilirken, XTS’de “toplam üç gün” olarak belirtilmektedir. Ayrıca XTS, iki ordunun Mawei’de toplam yedi gün süren bir savaş yaptığını belirtirken, JTS’de bu çarpışmaya dair zaman ve mekân bilgisi verilmemektedir.

4.7.4 Yer Adları ile İlgili Farklılıklar

Xuanzong’un Tibet’e taziye iletmek üzere gönderdiği elçinin Tang sarayına dönüşü sırasında, An Lushan’ın Luoyang’ı ele geçirmiş olduğu bilgisi yalnızca JTS’de yer almaktadır.

JTS’ye göre, 756 yılında Tibet, Tang sarayına barış talebiyle bir elçi gönderdiğinde, Tang hükümdarı kendi yetkililerine Merkezi Hükümet Dairesi’nde (中書) bir ziyafet düzenlemeleri için emir vermiştir. Ancak XTS, hükümdarın yetkililere yalnızca antlaşma yapılması talimatı verdiği ifade edilmektedir.

XTS, 756 yılında Tibet’in Xizhou ve Weiwu gibi birçok şehri aldığından bahsetmektedir. Weiwu/Weirong şehrinin ismi konusunda XTS daha önceden JTS’nin hatalı yazımını düzeltmiş, Weirong ismini kullanmıştı. Ancak 756 yılındaki olayı anlatırken düzeltmeyi sürdürmemiş, tıpkı JTS gibi Weiwu ismini kullanmıştır. Bu durum, XTS’nin yer adlarını kullanmada her zaman tutarlı olmadığını göstermektedir.

Her iki kaynakta da 763 yılında Tibet birliklerinin Fengxiang'ı kuşatması üzerine, Zhenxi Askerî Valisi Ma Lin'in Tibet ordusunu geri püskürttüğü belirtilmektedir. Ancak JTS, Ma Lin'in Fengxiang'a Hexi (河西) bölgesinden gelerek şehre yardıma yetiştiğini ve gösterdiği cesaret ve üstün askerî başarı sayesinde Tibet ordusunun geri çekilmek zorunda kaldığını aktarırken; XTS bu olaya Ma Lin'in biyografisinde yer vermekte (XTS, 1975, Tom. 138, s. 4618), Tibet monografisinde ise değinmemektedir.

XTS, 764 yılının 10. ayında Tibet birliklerinin Fengtian ilçesinin (奉天) batısında konuşlandığını kaydetmektedir. JTS ise bu bilgiyi daha ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve Tibet birliklerinin Fengtian ilçesinin 20 *li* batısına konuşlandığını belirtmektedir. Ayrıca JTS, Tang komutanı Guo Feng'ın -XTS'de Guo Xi olarak geçmektedir- seçkin askerleriyle Tibet karargâhına baskın düzenlediğini ve bu baskından önce Binzhou şehrinin (邠州) 30 *li* batısında bulunduğunu kaydetmektedir. Buna karşın, XTS'de Guo Feng'ın konumuna ilişkin bu bilgiye yer verilmemektedir.

765 yılının 3. ayında Tibet'in barış talebinde bulunduğu kaydedilmektedir. JTS'de bu talep üzerine hükümdarın emriyle Tang bakanlarının Tibet elçileriyle iletişim kurarak bir antlaşma yapmaları için Xingtang Tapınağı'na (興唐寺) gönderildiği ifade edilmektedir. Buna karşın, XTS'de bakanların yalnızca Tibet elçileriyle ittifak kurmaları için emir aldıkları belirtilmektedir.

765 yılının 9. ayında, Pugu Huai'en'in emriyle Tibet ve Uygur ordularının Tang başkentinin bulunduğu bölgeye güneyden saldırdığı kaydedilmektedir. JTS'ye göre, Tibet ordusu Fengtian sınırına ulaşmış ve bu gelişme üzerine başkentte sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ancak, XTS bu ordunun yalnızca Fengtian'e değil, aynı zamanda Liquan (醴泉) bölgesine de ilerlediğini ve Tibet komutanı Ren Fu'nun ordusuyla Fengxiang (鳳翔) ve Zhouzhi (鄒至) bölgelerini ele geçirmesi nedeniyle başkentte sıkıyönetim ilan edildiğini ifade etmektedir. Bu

bağlamda, XTS, başkentte sıkıyönetim ilan edilmesinin gerekçesini JTS'den daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Sıkıyönetim ilanının ardından çeşitli stratejik bölgelere askerî birliklerin yerleştirildiği belirtilmektedir. JTS, sorumlu komutanların Fengtian, Jingyang ve diğer stratejik noktalarda konuşlandığını aktarmaktadır. Buna karşın, XTS, bu bölgelerin yanı sıra Dongwei Köprüsü (東渭橋), Yunyang (雲陽), Bian Köprüsü (便橋), Zhouzhi (盩厔), Fengxiang (鳳翔), Tongzhou (同州) ve Fangzhou (坊州) gibi noktalara da birliklerin konuşlandırıldığını bildirmektedir.

Fengtian'e konuşlanmış olan Tang komutanlarından Hun Rijin'in, karargâhına geri çekilen olan Tibet ordusuna gece baskın yaptığı her iki eserde de ifade edilmektedir. JTS, gece baskınının gerçekleştiği bu Tibet karargâhının Liangmushen (梁母神) mevkiinde bulunduğunu belirtmektedir. Buna karşın, XTS bu bilgiyi içermemekte, ancak JTS'den farklı olarak iki ordunun Mawei'de (馬嵬) yedi gün boyunca savaştığını aktarmaktadır.

Tibet ve Uygurlar, daha önce ittifak kurmuş olmalarına rağmen, Pugu Huai'en'in ölümünün ardından liderlik mücadelesi nedeniyle anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Uygurlar, daha sonra Tang Hanedanı ile ittifak kurarak birleşik bir ordu oluşturmuş ve Tibet kuvvetlerine karşı düzenledikleri saldırıyla Tibet ordusunun ağır bir yenilgiye uğramasını sağlamışlardır. Bu olaylara ilişkin bilgilere hem JTS hem de XTS kaynaklarında ulaşılmaktadır. Ancak, JTS'de olaylar daha ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Buna göre, Tibet birlikleri önce Yongshou'un (永寿) kuzeyinde Uygur ordusuyla karşılaşmış, bu çarpışma sırasında iki ordudan kaçan isyancı askerler birlikte Fengtian'e (奉天) ulaşmış ve burada liderlik mücadelesi nedeniyle aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Daha sonra Tibet ordusu Yaodi (窯底) bölgesine kadar ilerleyerek Maweidian'i (馬嵬店) tahrip etmiş ve ardından geri çekilmiştir. Öte yandan, Uygurların 3.000 atlısı, Jingyang'a (涇陽) gelerek Tang Hanedanı'na bağlılıklarını bildirmiş ve bu bağlılıklarını göstermek amacıyla Lingtai ilçesinin (靈臺縣) 50 li doğusunda Tibet kuvvetlerine saldırıya

geçmiştir. Buna karşın, XTS’de birçok yer adının geçtiği bu detaylara yer verilmemekte, olaylar daha genel bir çerçevede ele alınmaktadır.

4.7.5 Kişi Adları ve Ünvanlar ile İlgili Farklılıklar

Her iki kaynakta da 763 yılında Chang'an’a giren Tibet kuvvetlerine direniş göstermeyerek teslim olan Komutan Gao Hui’nin, Guangwu Prensi Chenghong’u hükümdar olarak ilan ettiği aktarılmaktadır. Ancak JTS, bu gelişmeye Tibet’in önde gelen komutanlarından Ma Chongying’in de doğrudan dâhil olduğunu açıkça belirtirken, XTS bu ismi tamamen atlamaktadır. Benzer biçimde, JTS’de Chenghong’un hükümdar ilan edilmesinden sonra Cui Gui’nin yüksek devlet görevlisi olarak atandığı kaydedilmekte, ancak XTS bu şahsa ve atamaya hiç değinmemektedir. Ayrıca XTS yalnızca Chenghong’a “Guangwu Prensi” ünvanını atfederken, JTS onun aynı zamanda “eski Bin Prensi’nin oğlu” olduğunu da vurgulamaktadır.

763 yılı 3. ayda Tibet’e gönderilen Tang elçilerine ilişkin olarak, JTS, Li Zhifang’ı “Sol Saray Müşaviri” (左散騎常侍) ve “Saray Müfettişi” (御史大夫) ünvanlarıyla tanıtırken, XTS yalnızca “Saray Müşaviri” (散騎常侍) ünvanını kaydetmektedir. Aynı şekilde Cui Lun, JTS’de hem “Sol Prens Danışmanı” (左庶子) hem de “Saray Müfettiş Yardımcısı” (兼御史中丞) olarak geçmekte; XTS ise yalnızca “Sol Prens Danışmanı” (太子左庶子) ünvanını zikretmektedir. Bu durum, XTS’nin şahıs ünvanlarını daha sadeleştirilmiş biçimde aktardığını göstermektedir.

Başkentin geri alınma sürecine ilişkin olarak, JTS, şehre giren askerler arasında Komutan Wang Fu’nun yanı sıra “Saray Müfettişi” ünvanına sahip Wang Zhongsheng’i da anmakta; XTS ise Wang Zhongsheng’in ismine ve ünvanına yer vermemektedir. Yine JTS, Chang’an’ın ardından Tibet birliklerinin kuşattığı Fengxiang’ın savunmasında yer alan Ma Lin’i “Zhenxi Askerî Valisi” ve “Saray Müfettiş Yardımcısı” olarak tanımlarken, XTS yalnızca “Askerî Vali” ünvanına yer verir; ayrıca Yang Zhilie’den hiç söz etmez.

764 yılında Pugu Huai'en'in isyanıyla ilgili olarak JTS, bu şahsı hem “Başbakan” (僕射) hem de “Daning Prensi” (大寧郡王) olarak niteleyerek onun siyasî ve aristokratik statüsünü vurgularken; XTS bu ünvanlara yer vermeksizin yalnızca isyancı kimliğini öne çıkarır. Aynı olayda JTS, Bai Xiaode'yı “Askerî Vali”, Guo Feng'ı ise “Başkomutan Yardımcısı” (副元帥) olarak kaydederken; XTS her iki komutanın sadece adlarını anmakla yetinmekte, ünvan belirtmemektedir. Ayrıca Guo Feng'ın ismi JTS'de “郭鋒” biçiminde geçerken, XTS'de aynı kişi “郭晞” (Guo Xi) olarak anılmaktadır. Bu durum, kişinin gerçek adının tam olarak ne olduğunda bir belirsizlik yaratmaktadır.

765 yılı 9. ayda Pugu Huai'en'in Tang başkentine saldırısına dair anlatımlarda da benzer farklılıklar gözlemlenir. Her iki metin de Shang Jiexi, Zanmo ve Shang Xidongzan isimlerini ortak şekilde zikretmektedir. Ancak JTS, bunlara ek olarak Shang Yexi ve Ma Chongying isimlerini de kaydederken, XTS bu şahıslara yer vermez. Ayrıca Zanmo ismi JTS'de 贊磨, XTS'de ise 贊摩 biçiminde farklı yazımlarla aktarılmıştır. Aynı bağlamda XTS, Ren Fu'nun Fengxiang ve Zhouzhi'ya düzenlediği askerî harekâtı açıkça belirtmekte, oysa JTS bu şahsa dair herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Komuta yapısına ilişkin bir diğer fark ise JTS'nin Bai Xiaode'yı “Binzhou Askerî Valisi” (邠州節度使) olarak kaydetmesine karşın, XTS'de yalnızca “Binzhou Komutanı” (邠將) olarak anılmasıdır.

765 yılında Uygurların Tang tarafında Tibet'e karşı giriştiği askerî harekâta dair anlatımda da ünvan farklılıkları mevcuttur. JTS, Bai Yuanguang'ı “Shuofang Öncü Birlik Komutanı” ve “Nanyang Prensi” ünvanlarıyla tanıtarak görev ve soyluluk statüsünü vurgularken, XTS yalnızca adını zikretmektedir. Ayrıca XTS'ye özgü olarak, bu savaş sırasında Tibet tarafında yer alan Pugu Mingchen'in teslim olduğu bilgisi sunulmaktadır. Bu şahısla ilgili JTS'nin Tibet monografisinde herhangi bir kayıt bulunmasa da teslim olduğu bilgisi Uygur

monografisinde ve Daizong biyografisinde anlatılmıştır. (JTS, 1975, Tom. 11, s. 280; Tom. 195, s.5206)

4.7.6 Yazım Tarzındaki Farklılıklar

Bu bölümde de her iki eserin yazım tarzı, metinlerin geneline hâkim üslup özellikleriyle tutarlılık göstermektedir. JTS bu pasajda da diğer bölümlerinde olduğu gibi ayrıntılı, kronolojik ve betimleyici bir anlatım tercih ederken; XTS ise metnin genelinde olduğu gibi daha özlü, sadeleştirilmiş ve analitik bir dil kullanmayı sürdürmektedir.

An Lushan isyanı ve sonrasını anlatan ilk cümlede, JTS metni, kronolojik ilerleyişi takip eden uzun cümle yapılarıyla olayları adım adım anlatmaktadır. Bağlaçlar kullanılarak olaylar (及, 而, 以, 於是) arasında net neden-sonuç ilişkileri kurulmuştur. Olaylar zaman dizisi hâlinde detaylı biçimde aktarılır (“及還...”, “及失守...”). Cümle yapısı uzun ve birbirine bağlanmıştır. Her aşama ayrı bir cümleyle açıklanır (dönüş – isyan – Tong Geçidi savunması – yenilgi – sefer ordularının toplanması – sonuçlar). Buna karşılık XTS metni daha kısa ve yoğunlaştırılmış bir üslupla yazılmıştır. Cümle yapısı daha kısa, keskin ve yoğun olup bağlaç kullanımı azaltılmıştır. Neden-sonuç ilişkisi daha belirgin ve tek cümlede özetlenmiştir.³⁴⁹

Kelime seçimi açısından XTS daha nötr ve sonuç odaklı kelimeler seçer. JTS, An Lushan’ın Loyang’ı ele geçirmesini “hileyle ele geçirmek” (*qièjù* 竊據) gibi olumsuzlayıcı ve ahlakî yargı taşıyan bir fiille anlatırken; XTS aynı durumu yalnızca “isyan” (*luàn* 亂) kelimesiyle, değerlendirmeden uzak ve nötr biçimde ifade eder. Bir diğer örnek sınır bölgelerindeki problemin JTS’de “hazırlıksızlık” (*wú bèiyù* 無備預) kelimesiyle, XTS’de ise “boşluk/yokluk” (*kōngxū* 空虛) kelimesiyle ifade edilmesidir. İki ifade de zayıflığı işaret etse

³⁴⁹ “及還，而安祿山已竊據洛陽，以河、隴兵募令哥舒翰為將，屯潼關。” “及失守，河洛阻兵，於是盡徵河隴、朔方之將鎮兵入靖國難，謂之行營。曩時軍營邊州無備預矣。乾元之後，吐蕃乘我間隙，日蹙邊城，或為虜掠傷殺，或轉死溝壑。” (JTS, 1975, Tom. 196, s. 5236); “還而安祿山亂，哥舒翰悉河、隴兵東守潼關，而諸將各以所鎮兵討難，始號行營，邊候空虛，故吐蕃得乘隙暴掠。” (XTS, 1975, Tom. 216, s. 6087)

de *kōngxū* daha mutlak bir boşluğu ve *wú bèiyù* ise daha çok var olanın yetersizliğini veya planlama eksikliğini ifade eder. JTS daha açıklayıcı iken, XTS sonuç odaklı yaklaşır.

Tibet monografisi boyunca XTS, düşman anlamında en çok *lǔ* (虜) kelimesini kullanmıştır. Buna karşılık JTS ise düşmandan bahsederken *zéi* (賊), *kòu* (寇) ve *dí* (敌) gibi kelimeleri tercih etmiş, *lǔ* kelimesini neredeyse hiç kullanmamıştır. XTS'nin özellikle *lǔ* kelimesini seçmesi, Tibet'i anlatırken düşmanı daha keskin ve belirgin bir şekilde tanımlamak istemesinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. *Lǔ* kelimesi, tarihsel olarak karşı tarafı küçümseyen ve aşağılayan bir anlam taşıdığı için, XTS'de bilinçli olarak tercih edilmiş olabilir. XTS'de bu kelimenin sık geçmesi, Tibet'e karşı daha belirgin bir karşıtlık kurma amacının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Geri kalan kısımlarda da XTS'nin sadeleştirme eğilimini sürdürdüğü açıkça görülmektedir. Bu tercih doğrultusunda, ayrıntılı anlatımlar büyük ölçüde çıkarılmış; olaylar, bağlamdan kopmadan ancak kısaltılmış biçimde aktarılmıştır.

4.7.7 JTS'ye Özgü Bilgiler ve XTS'deki Eklemeler

Bu bölümde, JTS'de yer alan ancak XTS'ye dahil edilmeyen önemli ölçüde anlatı unsuru bulunmaktadır.

Birincisi; JTS, An Lushan İsyanı (755–763) sırasındaki Tang'ın batı sınırındaki (Hexi, Longyou, Anxi gibi bölgeler) askerî ve idarî zayıflamasını coğrafi, etnik ve stratejik bağlamlarıyla ayrıntılı olarak anlatır. Özellikle önceki hanedanların (Qin, Han) sınır politikalarına göndermeler yaparak Tang'ın sınır hakimiyetinin tarihsel gelişimine odaklanır. XTS bu kapsamlı anlatıyı neredeyse tamamen çıkarır. XTS, bu tür “ikincil” (Tibet monografisinin ana odağı dışındaki) bilgileri hariç tutmuş olabilir. Ayrıca, sınır garnizonlarının çöküşü gibi Tang'ın zayıflığını gösteren detayları anlatıdan bilinçli olarak hariç tutmak da istemiş olabilir.

İkincisi; JTS, 756 ve 762 yıllarında gerçekleşen iki ayrı barış görüşmesini ayrıntılı biçimde kaydetmektedir. 756'daki görüşmeye dair bilgiler XTS'de sadeleştirilmiş şekilde yer alırken, 762 yılındaki görüşmeyi XTS hiç kaydetmemiştir. JTS, bu görüşmede elçilerin isimlerini, kabul töreninin yerini ve ödüllendirme biçimini açıkça aktarmaktadır. 756 yılındaki görüşmenin özetlenmesi XTS'nin genel sadeleştirme eğilimini yansıtırken, 762 yılı görüşmesinin tamamen yok sayılması yalnızca sadeleştirme ile açıklanamayacak ölçüde kapsamlıdır ve metnin bütünlüğü açısından açıklanması zor bir tercih izlenimi uyandırmaktadır.

Üçüncü olarak, JTS Guo Ziyi'nin başkent düştükten sonraki faaliyetlerini kronolojik ve ayrıntılı biçimde ele alırken, XTS aynı hadiseyi yalnızca birkaç cümleyle özetlemektedir. XTS, başkent'in işgal edilmesi ve kurtarılması sürecine dair ayrıntıları büyük ölçüde dışarda bırakarak anlatıyı özetlemektedir. Söz konusu olayların Guo Ziyi'nin anlatıldığı biyografide (XTS, 1975, Tom.137, s.4603-4610) daha geniş biçimde ele alınmış olması, bu anlatının Tibet monografisinde yer almamasını açıklayabilecek önemli bir etmendir.

Dördüncüsü, JTS, Zhenxi Askerî Valisi Ma Lin'in Tibet'in kuşattığı Fengtian şehrini kurtarma sürecini ayrıntılı, neredeyse epik bir anlatımla aktarmakta; komutanın bireysel cesaretini ve savaş alanındaki etkisini vurgulayan dramatik tasvirlerle yer vermektedir. Buna karşın XTS, yalnızca Tibet'in Fengtian'i kuşattığını ve Ma Lin'in onları geri püskürttüğünü kısaca belirtmekle yetinmiştir. Bireysel kahramanlık vurgusu XTS'nin genel olarak kaçındığı bir anlatım tarzıdır.

Sonuncusu, JTS, 765 yılında Tang komutanı Hun Rijin'in Fengtian'deki Mawei istasyonunda Tibet ordusuna karşı yürüttüğü altı günlük harekâtı ayrıntılı istatistiklerle aktarmaktadır. Bu muharebede 200'e yakın çatışma yaşandığı, 10.000'den fazla düşmanın bozguna uğratıldığı, 5.000 kişinin öldürüldüğü, yüzlerce esir ve binlerce savaş ganimeti ele geçirildiği belirtilmektedir. Bu ifadelerin hiçbirisi XTS'de bulunmamaktadır. Halbuki XTS, önceki örneklere bakacak olursak sayısal verileri büyük, çarpıcı zaferleri yüceltmek için

kullandığı aşıkardır. Bu altı günlük hareketin istatistiklerinin tamamen çıkarılması, XTS'nin zaman zaman tutarsız veya nedeni belirsiz içerik seçimleri yaptığını düşündürmektedir.

Diğer yandan, XTS'nin Tibet monografisine özgü olarak eklediği ve JTS'de yer almayan anlatı unsurları sınırlı sayıda olmakla birlikte, genellikle Tang ile Tibet arasındaki askerî ve diplomatik gelişmeleri konu edinmektedir.

İlk olarak, 756 yılında Tibet ordularının Shibao bölgesine yerleşmesinin ardından Tang ile bir barış süreci başlatılmış, ancak aynı yıl içerisinde Tibet'in bazı Tang şehirlerini işgal ettiği görülmektedir. Bu gelişmelere ilişkin olarak JTS yalnızca Tang hükümdarının barış talebine onay vererek başbakanlarına antlaşma yapılması yönünde emir verdiğini kaydederken, XTS bu süreci daha kapsamlı biçimde açıklamakta; Tang'ın Tibet'in hilelerini bildiği hâlde bu barışı, mevcut sorunları geçici olarak hafifletmek adına kabul ettiğini vurgulamaktadır. Böylece XTS, bu zorunlu barışı stratejik bir geçici çözüm olarak sunan ve Tang'ın diplomatik becerisini öne çıkaran bir anlatı inşa etmektedir. Bu da XTS'nin yazım amacına uygundur.

İkinci olarak, XTS, 762–765 yılları arasında yaşanan askerî gelişmeleri ayrıntılı biçimde kaydetmektedir. 762 yılında Tibet'in Lintao'yu işgal etmesiyle başlayan süreçte Qin, Cheng, Wei, Xishan ve Heshui şehirlerinin kaybı, 763'te Dazhen Geçidi'nin düşmesiyle birlikte Longyou bölgesinin tümüyle elden çıkması gibi kritik gelişmelere yer verilmiştir. Aynı yılın devamında Tibet birliklerinin güney istikametinde Song, Wei, Bao eyaletlerine ve Xinlong şehrine ilerlemesi; 765'te ise Uygur kuvvetleriyle birleşerek Fengtian ve Mawei bölgelerine kadar ulaşması, XTS'nin olayları coğrafi yayılım ve askerî tehdit düzeyi açısından detaylı biçimde kayda geçirme tercihine işaret etmektedir. Buna karşılık Tang tarafının askerî direnişi de XTS'de yer bulmaktadır. 763 yılında Lü Rijiang'ın Zhouzhi'nin batısında Tibet birliklerini mağlup etmesi, ardından Zhongnan'daki çatışmada geri çekilmesi; 764'te Jiannan Valisi Yan Wu'nun 70.000 kişilik birliği mağlup ederek Danggou'u ve daha sonra Yanzhou'u ele geçirmesi;

765'te ise Zhou Zhiguang'ın Chengcheng'daki zaferi, XTS'nin yalnızca Tibet'in ilerleyişini değil, aynı zamanda Tang ordusunun bölgesel direniş hatlarını da belgelediğini göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilerin neredeyse hiçbiri JTS'nin Tibet monografisinde bulunmamakla birlikte, eserin diğer bölümlerinde -özellikle Tang'a ait genel yıllık kayıtlarda ve bazı şahıs monografilerinde- dağınık şekilde yer almaktadır. Örneğin, 763 yılında Tibet ordularının Longyou bölgesini tamamen ele geçirmesi ve Tibet-Uygur ittifakının Fengtian kuşatması (JTS, 1975, Tom.11, s. 270); Tibet birliklerinin Song, Wei, Bao eyaletleri ile Xinlong şehrine kadar ilerlemesi (JTS, 1975, Tom.11, s. 271); Lü Rijiang'ın Zhouzhi'nin batısında Tibet kuvvetlerini mağlup etmesi (JTS, 1975, Tom.120, s. 3456); Yan Wu'nun Danggou ve Yanzhou'u ele geçirmesi (JTS, 1975, Tom.11, s. 273) ve Zhou Zhiguang'ın Chengcheng'de kazandığı zafer (JTS, 1975, Tom.11, s. 279) gibi olaylar buna örnek teşkil etmektedir. JTS'nin bu bilgileri Tibet monografisine dahil etmemesi, yapısal bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık XTS, söz konusu askerî gelişmeleri yalnızca şahıs biyografileri veya genel yıllıklar içinde bırakmakla yetinmeyip, Tibet monografisine de dâhil ederek anlatının kronolojik ve tematik bütünlüğünü güçlendirmeyi hedeflemiş görünmektedir. Bununla birlikte, önceki örneklerden de görülebileceği üzere, XTS'nin de Tibet ile doğrudan ilişkili bazı önemli olayları farklı bölümlerde işleyip Tibet monografisinde yer vermediği durumlar mevcuttur. Bu durum, XTS'nin de anlatı kurgusunda tutarsızlıklar barındırdığını göstermektedir.

Üçüncü olarak XTS, Tang ordusunun Tibet-Uygur ittifakı karşısında aldığı askerî savunma önlemlerini ayrıntılı biçimde kaydetmektedir. Li Zhongchen, Li Guangjin, Ma Lin, Hao Tingyu, Luo Fengxian, Li Riyue, Li Baoyu, Zhou Zhiguang ve Du Mian gibi önemli komutanların hangi stratejik mevzilere konuşlandığı ayrıntısıyla aktarılmakta; ayrıca imparatorun şahsen "Altı Ordu" ile birlikte saray çevresinde konumlandığı bilgisi verilmektedir. Bu anlatı XTS'nin diğer monografilerinde yer almakla birlikte Tibet monografisine de dahil

edilmiştir. (XTS, 1975, Tom.137, 4606) XTS'nin genel anlatı eğilimi doğrultusunda, komutanların sevk ve görevlendirilmesine ilişkin bilgileri ayrıntılı biçimde aktarmıştır.

4.7.8 Ara Değerlendirme

Bu bölümde görüldüğü üzere, JTS ile XTS arasındaki temel farklar yalnızca “biri ayrıntılı, diğeri özet” gibi yüzeysel bir ayrım üzerinden açıklanamaz; iki metin, zaman, mekân, kişi ve anlatım tercihlerinde sistematik biçimde farklı tarih yazıcılığı anlayışları sergilemektedir. JTS, olayları yıl–ay düzeyinde tarihlendiren, yer adlarını mesafe vererek detaylandıran, kişilerin birden fazla ünvanını birlikte kaydeden ve sayısal verileri olduğu gibi aktaran bir yapı sunar. Bu nedenle JTS, 755–765 arasındaki olayları çok ayrıntılı, birbirine sıkı şekilde bağlı bir kriz dönemi olarak kaydeder. Ancak bu yoğunluk, metindeki tarihsel geri dönüşlerle birleşerek zaman çizgisinin yer yer dağılmasına neden olur.

XTS ise, JTS'nin aksine daha az kişi ve daha az ünvan kullanır; yerleri ayrıntıya girmeden genel hatlarıyla verir ve olayları daha toplu zaman aralıkları içinde anlatır. Askerî gelişmelerin bir kısmını Tibet monografisi içinde daha düzenli ve bütünlüklü bir çerçevede toplar. Ancak XTS bu tutarlılığı her zaman sürdürmez: JTS'de yer alan birçok önemli kayıt XTS'ye dahil edilmemiştir. Bu durum, XTS'nin bilginin bir kısmını sistemli biçimde derlediğini ama diğer kısmını kasten veya sehven dışarıda bıraktığını gösterir. Bununla birlikte XTS, bireysel kahramanlık tasvirlerini, tören detaylarını ve JTS'de geniş yer tutan dramatik sahneleri büyük ölçüde dışarıda bırakarak metni daha yekpare bir askerî–siyasî çerçevede kurgular. Bu durum, XTS'nin hem üslup hem içerik düzeyinde bilinçli bir seçicilik uyguladığını, fakat bu seçiciliğin kimi zaman tutarsız tercihlere (örneğin büyük zafer istatistiklerinin tamamen çıkarılması gibi) de yol açtığını göstermektedir.

İki kaynak arasındaki temel farklar, özellikle üslup ve seçim düzeyinde belirgindir. JTS, bireysel kahramanlık anlatılarını, dramatik sahneleri, tüm resmî ünvanları ayrıntılarıyla birlikte ve savaş rakamlarını korumaya özen gösterirken; XTS daha kısa, sade ve devlet merkezli bir

anlatım tercih eder. Bazı bilgileri toparlayıp düzenler; fakat Tang Hanedanı'nı zor durumda gösterebilecek veya anlatıyı fazla ayrıntılı hâle getirebilecek sahneleri genellikle çıkarır. Bu da XTS metninin, olayları açıklamak kadar seçmek, sadeleştirmek ve yeniden çerçevelemek üzerine kurulu olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Eski ve Yeni Tang Tarihi’nde yer alan Tibet monografileri esas alınarak, Tang ve Song dönemleri arasında Çin tarih yazıcılığı ile tarih anlayışında meydana gelen dönüşüm incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, aynı tarihî olgu ve bilgilere ilişkin kayıtların, iki farklı dönemin tarih yazıcılığına özgü bakış açıları doğrultusunda nasıl kaleme alındığını somut örnekler üzerinden ortaya koymaktır. Yapılan kapsamlı karşılaştırmalı çeviri ve analiz sonucunda, iki eser arasındaki farklar genel olarak “şekil” ve “üslup” olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır.

1) Şekil Farkları

Bu bölümde, iki monografi arasındaki farkların daha çok metnin dış yapısıyla, yani kayıtların düzenleniş biçimi, kelime miktarı, yer–kişi adlarının işlenişi ve kronolojik yapı gibi “biçimsel” unsurlarla ilgili olduğu görülmektedir.

Öncelikle XTS Tibet monografisinin JTS’dekine oranla daha az kelime içerdiğini söylemek gerekir. JTS Tibet monografisi toplam 10.247 imden oluşurken, XTS monografisi 8.466 imden oluşmaktadır. Bu fark, XTS’nin belirgin bir sadeleştirme politikası benimsediğini açıkça göstermektedir. Sadeleştirmenin kapsamı, çalışmamızın analiz kısmında ayrıntılı biçimde ortaya konulduğu üzere, yer adları, kişi adları, ünvanlar, zaman ve tarih ifadeleri, sayısal veriler, cümlelerin öğeleri ve bazı anlatılar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: JTS ve XTS Tibet monografisi (上) genel analizi

	Eklemler	Çıkarmalar	Farklar
Yer adları, mekânlar	32	26	4
Kişi adları, ünvanlar, çeşitli özel terimler	35	61	25
Zaman, tarih ve sayısal veriler	13	40	13
Genel bilgiler	≈ 50	≈ 70	-
Toplam	≈ 130	≈194	42

Yukarıdaki tablo, tezin dördüncü bölümünde yapılan ayrıntılı karşılaştırmalı analiz sonucunda XTS'nin JTS'ye kıyasla gerçekleştirdiği eklemeleri, çıkarmaları ve metin içi değişiklikleri özetlemektedir. (Tablodaki veriler, XTS temel alınarak ortaya konmuş olup karşılaştırma XTS merkezli yapılmıştır.)

1- XTS, JTS'ye göre daha fazla yeni yer adı ekler. Bu, yüzeysel olarak bakıldığında XTS'nin yer adları bakımından daha zengin görünmesine yol açar.

2- JTS'de bulunan ayrıntılı yer adlarının önemli bir kısmı XTS'de geçmez. Özellikle savaş sahnelerinin ayrıntılı şekilde aktarıldığı vadiler, ilçeler, diplomatik mekânlar, yön ve mesafe bilgileri XTS'de ya çıkarılır ya da genelleştirilir.

3- XTS daha fazla yer adı eklemiş olsa da anlamlı olay-bilgi içeren yer adları bakımından JTS daha yoğundur. Yer adının anlatıdaki işlevi bakımından zengin olan metin JTS'dir; XTS ise çoğu kez coğrafyayı olay örgüsünden kopuk, kısa notlar hâlinde verir.

4. XTS'nin Tibet tarihine ve kültürüne dair çerçeveyi JTS'ye göre daha sistematik ve geniş kapsamlı hâle getirdiği görülmektedir. Eklenen 35 unsurun 25'inin Tibet'in temel yapısına (coğrafya, köken, yönetim, atalar vb.) dair olması bu sonucu destekler.

5- XTS büyük ölçüde kişilere verilen mevcut ünvanları metinden çıkarır. 61 unsurun önemli bir bölümü, kişilerin çoklu görev ve ünvan bilgilerinin temizlenmesinden oluşur.

6- XTS'nin tercih ettiği yazım biçimleri diğer tarihî kaynaklarla daha uyumludur ve çoğu zaman doğru biçimi yansıtır. 25 farkın önemli kısmı JTS'deki yazım veya varyant hatalarının düzeltilmesine yöneliktir.

7- XTS, JTS'nin ayrıntılı yıl-ay kayıtlarını ve sayısal verilerini büyük ölçüde çıkararak kronolojiyi belirsizleştirmiştir. Birçok olayı muğlak zaman ifadeleriyle aktarmıştır. JTS'de kesin rakamlarla verilen asker, esir, ganimet ve süre bilgileri XTS'de çoğunlukla atlanmış veya muğlak ifadelerle değiştirilmiştir.

8- XTS, JTS’de dağınık olan askerî ve diplomatik bilgileri toparlayarak daha düzenli bir akış oluşturur; ancak bunu tutarlı biçimde yapmaz. Bazı olayları ayrıntılandırırken benzer nitelikteki diğerlerini tamamen atlaması, XTS’nin metni hem düzenleyen hem de seçici biçimde yeniden kurduğunu gösterir.

2) Üslup Farkları

Bu başlık altında, iki metin arasındaki ayrışmanın artık sadece yapısal değil, tarih yazıcılığının zihniyet dünyasına ait olduğu görülmektedir. JTS’nin tarihsel anlatım biçimi ile XTS’nin Song dönemi tarih yazıcılığının ideolojik çerçevesi arasında belirgin bir üslup farkı bulunmaktadır.

Bu çerçevede iki eser arasındaki üslup farkları şu şekilde özetlenebilir:

1- JTS, uzun ve bağlaçlı cümlelerle kronolojik akışı ayrıntılı biçimde kuran, süreç odaklı ve bağlamı geniş tutan bir anlatı sunar. XTS ise aynı olayları daha kısa, yoğun ve çoğu zaman dolaylı anlatımla vererek çok aşamalı yapıyı tek cümlede özetler; sonuç odaklı, sade bir üslup benimser.

2- Anlatım yoğunluğu açısından JTS ayrıntılı listeler, zaman ifadeleri, soy bağları, süreç açıklamaları ve duygusal tepkileri korurken; XTS bunları çoğu kez kısaltır, sadeleştirir veya tamamen çıkarır.

3- XTS’deki bazı kelime seçimleri yazarların/derleyicilerin Neo-Konfüçyüsçü eğilimlerini yansıtmaktadır. Bazı kelime seçimlerinde de JTS’ye göre daha sert tonda olanlar tercih edilmiştir.

4- XTS, JTS’de geniş yer tutan kişisel kahramanlık anlatılarını, duygusal sahneleri, saray içi tartışmaları, şahıs değerlendirmelerini ve tören–merasim ayrıntılarını büyük ölçüde çıkarır. Tang’ın askerî ve idarî zayıflığını görünür kılan bazı komutan hataları, ağır yenilgiler ve sayısal kayıplar da XTS’de aktarılmaz. Aynı şekilde, Tibet’in büyük başarılarını veya Tang’ın

kayıplarını vurgulayan sahneler genellikle törpülenmiş, anlatı birey merkezinden kurum merkezine kaydırılmıştır.

5- XTS'nin bazı anlatıları, daha önceki biyografilerde yer aldığı gerekçesiyle Tibet monografisine dâhil etmediği açıkça görülmektedir. Ancak bu yöntemin isabetli olduğu söylenemez. Zira Tibet üzerine araştırma yapmak isteyen bir araştırmacının yalnızca Tibet monografisine başvurması durumunda, önemli sayıda tarihî bilginin eksik kalacağı anlaşılmaktadır. Oysa Tibet'i doğrudan ilgilendiren askerî, diplomatik ve siyasî gelişmelerin tamamının Tibet monografisinde toplanması hem bütünlük hem de erişilebilirlik açısından daha doğru bir yöntem olurdu.

Diğer yandan Tibet monografisinde yer verilen pek çok anlatının da diğer biyografilerde tekrarlandığı dikkate alındığında, hangi bilginin hangi ölçüte göre Tibet monografisine alındığı ya da dışarıda bırakıldığı netlik kazanmamaktadır. Bu tutarsızlık, XTS'nin kaynak düzenleme anlayışında dikkate değer bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

6- XTS, diplomasi anlatısını genişleterek Tang'ın siyasî gücünü daha görünür kılar. JTS'de yer almayan barış yazışmaları, elçi görüşmeleri, sınır düzenlemeleri, antlaşma süreçleri ve askerî sevkiyatlara ilişkin bilgiler XTS'de daha ayrıntılı biçimde sunulmuştur. Bu eklemelerin, Tang'ın siyasî konumunu ve meşruiyetini destekleyici bir anlatı çerçevesi oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca XTS'de vezirlerin konuşmaları ve hükümdarın karar alma süreçleri yeniden düzenlenmiş, böylece Konfüçyüsçü "iyi yönetici" anlayışı metin içinde daha belirgin bir şekilde yansıtılmıştır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, XTS'nin JTS'ye kıyasla belirgin bir ölçüde azaltma yoluna gittiği açıkça görülmektedir. Tang tarihinin yeniden yazılma gerekçelerine bakıldığında, Song dönemi tarihçilerinin JTS'yi kayıt düzeni, ayrıntıların dengeli sunumu, anlatımın açıklığı ve olay örgüsünün bütünlüğü açısından yetersiz gördüklerine dair ifadelerin kaynaklarda açıkça yer aldığı görülmektedir. Ancak XTS'nin bu sorunları gidermek amacıyla yola çıkmış olmasına

rağmen, ortaya çıkan son metnin bu hedefleri tam olarak karşılayamadığı söylenmelidir. Yapılan sadeleştirmeler çoğu zaman anlam bütünlüğünü zayıflatmış; ayrıntıların temizlenmesi, olayların bağlamdan kopmasına ve tarihsel sürecin yer yer muğlaklaşmasına yol açmıştır. Özellikle zaman–tarih kayıtlarının, sayı verilerinin ve olay örgüsünün taşıyıcı unsurlarının çıkarılması, metnin kronolojik tutarlılığını önemli ölçüde zedelemiştir.

XTS, JTS’deki kişi merkezli ve ayrıntılı anlatımı daha düzenli hâle getirme amacı taşımaktadır. Ancak bu süreçte anlatımın, devlet merkezli ve belli ahlakî ölçütleri öne çıkaran bir yapıya yöneldiği görülmektedir. Neo-Konfüçyüsçü tarih anlayışının etkisiyle XTS’de kişisel kahramanlık sahneleri, duygusal anlatılar ve yöneticilerin hatalarını açık biçimde gösteren bazı bölümler azaltılmış; bunun yerine “iyi yönetici”, “düzenli bürokrasi” ve “ahlaklı yönetim” gibi kavramları öne çıkaran yeni anlatımlar eklenmiştir. Bu durum, XTS’nin yalnızca olayları aktarmakla yetinmeyip, aynı zamanda belirli bir yönetim anlayışını vurgulayan bir tarih anlatısı kurma eğilimini de yansıtmaktadır. Bu nedenle XTS, metin düzeni bakımından JTS’ye kıyasla daha derli toplu bir görünüm sunsa da ahlakî ve siyasî tercihlerin anlatı üzerindeki etkisi, bazı noktalarda tarihsel olayların anlaşılmasını güçleştirmiştir. Başka bir ifadeyle XTS’de tarih, çoğu zaman “olanı göstermekten” çok “olması gerekeni öğretme” işleviyle öne çıkar. Bu bağlamda XTS, her ne kadar *resmî tarih* (正史) geleneğinin bir ürünü olsa da, metnin bu yönünü vurgulamak amacıyla *siyasal tarih* (政史) ifadesi burada betimleyici bir öneri olarak kullanılabilir. Zira XTS’nin kimi anlatı tercihleri, tarihsel “doğruluk/yerindelik” (正) iddiasını, “yönetim ilkeleri ve düzen fikri” (政) etrafında yeniden kuran bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Ayrıca XTS’nin hataları yalnızca ideolojik tercihlerle sınırlı değildir. Metinde yer alan bazı açık yanlışlar, yanlış kişileştirmeler, eksik olay örgüleri ve tutarsız kronoloji örnekleri, Song dönemi editörlerinin JTS’yi düzeltme konusunda her zaman yeterli titizliği göstermediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda XTS’de açık biçimde sorunlu olan başlıca örnekler şunlardır:

- Fanni ile Nutan arasındaki akrabalık bağının hatalı şekilde kurulması,
- Tibet krallarının atalarına ilişkin anlatıların tutarsız ve çelişkili biçimde aktarılması,
- Songzan Ganbu ile Tang Taizong arasındaki evlilik reddi sonrasında yaşanan savaşın sonuçlarının tarihsel gerçeklikle örtüşmeyen biçimde sunulması,
- Tibet saldırılarına çözüm bulmak amacıyla Tang Gaozong'un danışmanlarıyla yaptığı toplantının XTS'de yeniden kurgulanması.

Bunların yanı sıra, çok sayıda tarih ve sayısal verinin eksik, muğlak veya hatalı biçimde aktarılması da XTS'nin kronolojik güvenilirliğini zayıflatan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle yıl-ay kayıtlarının atlanması, asker sayıları, kayıplar, süreler ve ganimet miktarlarının çoğu zaman çıkarılması ya da yanlış verilmesi, metnin tarihsel denetlenebilirliğini ciddi biçimde sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla XTS'nin ortaya koyduğu metin, Song dönemi tarihçiliğinin güçlü edebî idealine rağmen, tarihî gerçekliği tam olarak yansıtan, güvenilir ve nesnel bir eser olma iddiasını ancak kısmen karşılayabilmektedir.

Çalışmamızın “Xin Tangshu’ya getirilen eleştiriler” başlıklı kısmında Wu Zhen’in Xin Tangshu Jiumiu adlı eserinde XTS'deki hataları sistemli biçimde ele aldığı belirtilmiştir. Wu Zhen, son derece titiz bir çalışma yürüterek XTS'de tespit ettiği problemleri yirmi ayrı başlık altında toplamış ve bu başlıklar çerçevesinde 395 hatayı ayrıntılı biçimde kayda geçirmiştir. Bu kategoriler arasında yok olanı var gibi gösterme, şüpheli veya temelsiz anlatılar, olayların yanlış ya da eksik kaydedilmesi, biyografiler ve monografiler arasındaki tutarsızlıklar, kronolojik tutarsızlıklar, kişi adları, ünvanlar ve rütbelerdeki hatalar ve yazım yanlışları gibi tarih yazıcılığını doğrudan ilgilendiren birçok sorun yer almaktadır. Özellikle şu tespitleri göze çarpmaktadır:

- Başbakan Li Jifu'nun oğlunun resmî kayıtları değiştirterek, aslında Başbakan Du Huangshang'a ait olan askerî zaferi babasına mal etmesi. (XTSJM, s.3)

- Liu Lan'ın biyografisinde, çoktan ölmüş ve devleti yıkılmış bir düşmanla (Göktürk Kağanı Jie-li) savaştığının ve onu yendiğinin iddia edilmesi. (XTSJM, s.5)

- Tarihçilerin Taizong'u yüceltmek için, serbest bırakılan çeşitli mahkûmları "390 idam mahkûmu" olarak abartıp, tamamen gönüllü olarak hiç kaçmadan geri dönüp teslim olmalarını da bir "yönetim mucizesi" efsanesine dönüştürmesi. (XTSJM, s.7-8)

Bunların dışında XTSJM'de zaman ve tarih ifadelerinde tespit edilen 25 hata; kişi adları, ünvanlar ve rütbelerde 49 yanlışlık; yıllıklar, monografiler ve biyografiler arasında 50 tutarsızlık; kendi içinde çelişkiler barındıran 37 anlatı ve yanlış yazılmış 41 im ile birlikte onlarca eksiklik ve uyumsuzluk ortaya konulmuştur. Bu örnekler ve sayısal veriler, XTS'nin derlenme sürecinde yalnızca münferit dikkatsizliklerin değil, yapısal düzeyde sorunların da bulunduğunu açık biçimde göstermektedir. Wu Zhen'in tespitleri, XTS yazar ve derleyicilerinin kimi zaman kaynakları yeterince dikkatli karşılaştırmadıklarını, kimi zaman da anlatıyı belirli bir tarih yorumu doğrultusunda yeniden düzenlediklerini ortaya koymaktadır.

Wu Zhen incelediği bölümler üzerinden yüzlerce hatayı büyük bir ayrıntı düzeyiyle tespit etmiştir. Ancak çalışmasında Tibet monografisi özelinde herhangi bir değerlendirme yer almamaktadır. Şayet Tibet monografisini de ayrıntılı biçimde incelemiş olsaydı, XTS'de tespit ettiği hatalara daha fazlasını eklemiş olurdu.

Bu çalışmada JTS ve XTS Tibet monografileri karşılaştırılırken, Wu Zhen'in genel düzeyde tespit ettiği bu hata türlerinin önemli bir bölümünün XTS Tibet anlatısında da somut biçimde gözlemlenebildiği görülmüştür. XTS Tibet monografisinde şüpheli olay anlatıları, aslında mevcut olmayan bilgilerin varmış gibi sunulması, kişi adları ve ünvanlardaki karışıklıklar, zaman, tarih ve sayısal verilerdeki eksiklikler, yazım hataları ve bazı olayların hatalı biçimde kaydedilmesi gibi problemler açık biçimde tespit edilebilmektedir. Bu yönüyle yapılan karşılaştırma, Wu Zhen'in genel tarih yazıcılığı bağlamında ortaya koyduğu eleştiri çerçevesinin Tibet anlatısı özelinde de uygulanabilir olduğunu göstermekte ve bu tezdeki

incelemenin, söz konusu eleştiri geleneğine Tibet monografisi üzerinden sınırlı fakat somut bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, XTS'nin JTS'nin dağınıklığını gidererek Tang tarihini daha sistematik bir anlatıya kavuşturma çabası, onu daha “kusursuz” bir tarih metni hâline getirmemiştir. Aksine, yapılan sadeleştirmeler, ideolojik müdahaleler ve zaman zaman gözlemlenen tutarsızlıklar, tarihsel bütünlükten ödün verilmesine ve yeni sorunlar doğmasına yol açmıştır. Bu durum, tarih yazıcılığının hiçbir zaman dönemin siyasî hedeflerinden, ideolojik bakış açısından ve edebî tercihlerden bağımsız olamayacağını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, Çin kaynaklarına dayanarak Türkler, Uygurlar, Tibetliler gibi “yabancı” halklar üzerine araştırma yapan bir çalışmanın, yalnızca tek bir resmî tarih metniyle yetinmesi yeterli değildir. Araştırmacının hem JTS hem de XTS’de yer alan ilgili monografilere, bunun yanında diğer Çin kaynaklarına da başvurması zorunludur. Ayrıca yalnızca monografi metniyle sınırlı kalmayıp, aynı eserin içindeki yıllıklar, biyografiler ve diğer monografiler de mutlaka birlikte değerlendirilmelidir. Ancak bu metinlerin karşılaştırmalı yöntemle ele alınması sayesinde anlatı farklılıkları, eksiltmeler, eklemeler ve ideolojik yönlendirmeler sağlıklı biçimde tespit edilebilir.

Nihayetinde, JTS ve XTS'nin sunduğu değer, salt “tarafsız bir gerçeklik kaydı” olmalarından değil, sistemli bir kronoloji ve kayıt disiplini içermelerinden gelir. Tang döneminin geniş coğrafyasına yayılan elçilik temasları, askerî harekâtlar, ünvan değişiklikleri, yer adları ve tarihler gibi sayısız ayrıntı, bu eserlerde kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar, Orta Asya ve Avrasya tarihi için paha biçilmez veriler sunar. Bu nedenle bu çalışmada ortaya konan metinsel farklar ve yönlendirmeler, söz konusu kaynakların değerini azaltmaktan çok, onların eleştirel ve karşılaştırmalı okumayla değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir; nitekim bu yöntem izlendiğinde JTS ve XTS, söz konusu halkların tarihini yeniden inşa etmek için vazgeçilmez temel başvuru kaynakları olmayı sürdürecektir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, E. (2024). Tang Hanedanı Tarihlerine (Jiu Tang Shu ve Xin Tang Shu) Göre Tibet ve Tibetliler (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Bai, J. (白居易), Kong, C. (孔傳). (1780), Bai Kong Liu Tie (白孔六帖), Siku Quanshu içinde. (Orijinal eser Tang Dönemi).
- Bai, S. (白壽彝). (1998), An Outline History of China (revised edition), Beijing, Foreign Languages Press.
- Bai, Y. (白云). (2017), “Zhongguo Gudai Lishi Bianzuanxue de Zhongxing Tezheng” (中国古代历史编纂学的二重性特征- Çin Antik Tarih Yazıcılığının İkili Karakteri), Yunnan Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban), C. 31, S. 4, ss. 47–57.
- Balazs, E. (1964), Chinese Civilization and Bureaucracy: Variations On A Theme, Yale University Press.
- Barenghi, M. (2014), *Historiography and narratives of the later Tang (923-936) and later Jin (936-947) dynasties in tenth- to eleventh-century sources*, Doktora Tezi, LMU München: Faculty of Cultural Studies.
- Beasley, W. G., Pulleyblank, E. G. (Ed.). (1961), Historians of China and Japan. (Historical Writing on the Peoples of Asia). Oxford University Press.
- Beckwith, C. I. (1977), A Study of the Early Medieval Chinese, Latin, and Tibetan Historical Sources on Pre-Imperial Tibet, Doktora Tezi, Indiana University.
- Beckwith, C. I. (1987), The Tibetan Empire in Central Asia, Princeton, Princeton University Press.
- Bushell, S. W. (1880), “The Early History of Tibet. From Chinese Sources”, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, C. 12, S. 4, ss. 435–541.

- Cairang, T. (才让太). (1985), “Gulao Xiang Xiong Wenming” (古老象雄文明 Antik Zhangzhung Medeniyeti), *Xizang Yanjiu*, S. 3, ss. 96–104.
- Chan, H. (1981a), “Chinese Official Historiography at the Yuan Court: The Composition of the Liao, Chin, And Sung Histories”, *China Under Mongol Rule içinde*, ed: John D. Langlois, ss. 56-106, Princeton, Princeton University Press.
- Chan, H. (1981b), “Chinese Official Historiography at the Yuan Court: The Composition of the Liao, Chin, and Sung Histories,” *China under Mongol Rule içinde*, ed: John D. Laglois Jr., ss. 56-106, Princeton NJ, Princeton University Press.
- Chan, W. vd. (1999), *Sources of Chinese Tradition: Volume 1: From Earliest Times to 1600*, ed: de Bary, T. ve Bloom, I., 2. Baskı, Columbia University Press.
- Chen, B. (陈壁生). (2014), “Zhu Xi de ‘Sishu’ yu ‘Wujing’” (朱熹的 “四书” 与 “五经”, Zhu Xi’nin Dört Kitap ve Beş Klasik’i). *Zhongshan Daxue Xuebao (Zhexue Shehui Kexue Ban)*, S. 2, ss.:110-116.
- Chen, G. (陈高华), Chen, Z. (陈智超). (1983), *Zhongguo Gudai Shi Shiliao Xue (中国古代史史料学 Çin Eski Çağ Tarihi Kaynak Bilimi)*, Beijing, Beijing Chubanshe.
- Chen, Q. (陈其泰). (2008), “Jianggou Zhongguo Lishi Bianzuanxue Xueke Tixi de Sikao” (建构中国历史编纂学学科体系的思考 Çin Tarih Yazıcılığının Disiplin Sisteminin İnşası Üzerine Düşünceler), *Nankai Xuebao (Zhexue Shehui Kexue Ban) 南开学报(哲学社会科学版)*, S. 5, ss. 90–98.
- Clark, A. E. (2011). Praise and Blame: Ruist Historiography in Ban Gu’s *Hanshu*. *The Chinese Historical Review*, 18(1), 1–24.
- Crossley, P. K. (2012), “The Historical Writing of Qing Imperial Expansion”, **The Oxford History of Historical Writing: Volume 3: 1400-1800** içinde, ed: José Rabasa vd., ss. 60-79.

- Cui, H. (崔鴻). (1777), Shiliuguo Chunqiu (十六国春秋), Siku Quanshu içinde. (Orijinal eser 6. yy.). (SLGCQ)
- Dai, J. (戴均良). (2005), Zhongguo Gujin Diming Da Cidian 中国古今地名大词典 (Tarihî ve Modern Çin Yer Adları Sözlüğü), Shanghai, Shanghai Cishu Chubanshe. GJDM.
- Ding, H. (丁宏武). (2021), “Tang qian Helong wenxue de diyu tese yu wenhua pingge” (唐前河陇文学的地域特色与文化品格 Tang Öncesi Helong Edebiyatının Bölgesel Özellikleri ve Kültürel Karakteri), Xibei Shifan Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban), C. 58, S. 4, ss. 22-29.
- Dotson, B. (2009), The Old Tibetan Annals: An Annotated Translation of Tibet’s First History, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Durrant, S. (2005), “Truth Claims in Shiji”, Historical Truth, Historical Criticism, and Ideology: Chinese Historiography and Historical Culture from a New Comparative Perspective içinde, ss. 93-111, Leiden/Boston, Brill.
- Durrant, S., Li, W., Schaberg, D. (Trans.). (2016), Zuo Tradition / Zuozhuan: Commentary on the “Spring and Autumn Annals” (Cilt 1–3), University of Washington Press.
- Eberhard, W. (2019), Çin Tarihi, Ankara, Kuban Matbaacılık Yayıncılık.
- Ebrey, P. B. (2022), The Cambridge Illustrated History of China (2. Baskı), Cambridge, Cambridge University Press.
- Ercilasun, K. (2019), Türk Tarihinde Asya Hunları- Birinci Hakimiyet Dönemi, 1. Baskı, İstanbul.
- Erkoç, H. İ. (2018), “Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri”, BELLETEN, C. 82 S. 293, ss. 51-82.
- Fairbank, J. K., Goldman, M. (2006), China: A New History, Second Enlarged Edition, Harvard University Press.

- Fairbank, J. K., Twitchett, D., Wilkinson, E. (Eds.). (1978–), *The Cambridge History of China* (Kitap Serisi), Cambridge University Press.
- Franke, W. (1968), *An Introduction to the Sources of Ming History*, Kuala Lumpur and Singapore, University of Malaya Press.
- Gao, W. (高文德) (Ed.). (1995), *Zhongguo Shaoshu Minzu Shi Da Cidian* (中国少数民族史大辞典 Çin Azınlık Halkları Tarihi Sözlüğü), Jilin Jiaoyu Chubanshe.
- Gardner, C. S. (1961), *Chinese Traditional Historiography*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Gedun, C. (1978), *The White Annals*, çev: Samten Norboo, Dharamsala, Library of Tibetan Works Archives.
- Golden, P. B. (1992), *An introduction to the history of the Turkic peoples: Ethnogenesis and state-formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East* (Turcologica, Bd. 9), Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag.
- Guo, S. (郭声波). (2001). “Guiqiong ren de lai yuan yu qian xi chutan” (贵琼人的来源与迁徙初探 Guiqiong Halkının Kökeni ve Göçü Üzerine Bir Ön Araştırma). *Xinan Minzu Xueyuan Xuebao: Zhaxue Shehui Kexue Ban*, 22(3), ss. 8-13.
- Guo, X. (郭晓燕). (2014a), “Xin Jiu Tangshu Taizong Benji de Tongyi Xingshi Bijiao Fenxi” (新旧唐书太宗本纪的同义形式比较分析 Eski ve Yeni Tang Tarihlerinin “Taizong Biyografisi”indeki Eş Anlamlı Biçimlerin Karşılaştırmalı Analizi), *Chengdu Shifan Xueyuan Xuebao* (Journal of Chengdu Normal University), C. 30, S.3, ss. 32–83.
- Guo, X. (郭晓燕). (2014b), “Xin Jiu Tang Shu Taizong Benji de tongyi xingshi bijiao fenxi” (新旧唐书太宗本纪的同义形式比较分析 Eski ve Yeni Tang Tarihlerinin “Taizong Biyografisi”indeki Eş Anlamlı Biçimlerin Karşılaştırmalı Analizi), *Journal of Hubei University* (Philosophy and Social Science), S.04, ss. 60–67.

- Habermas, J. (1994), Faktizität und Geltung, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Han, X. (韩旭). (2013), “Qingdai shixue de fazhan zhuangkuang ji qi yuanyin” (清代史学的发展状况及其原因 Qing Dönemi Tarihçiliğinin Gelişim Durumu ve Nedenleri), Journal of Mianyang Normal University, C. 32, S.4, ss. 80–85.
- Han, Y. (1955), Elements of Chinese Historiography, Hollywood (Calif.), Hawley.
- Hansen, V. (2000), The Open Empire: A History of China to 1600, New York, Norton
- Hartman, C. (2015), “Sung government and politics”, The Cambridge History of China içinde, editörler J. W. Chaffee D. Twitchett, ss. 19–138, Cambridge, Cambridge University Press.
- He, K. (和 坤). (2020), Da Qing Yitong Zhi 大一统志 (Büyük Qing İmparatorluğu Coğrafyası) (28. cilt), Shanghai, Shanghai Shudian Chubanshe, (Orijinal eser Qing Dönemi).
- Hoffman, H. (1990), “Early and medieval Tibet”, The Cambridge History of Early Inner Asia içinde, editör D. Sinor, ss. 371–399, Cambridge, Cambridge University Press.
- Honey, D. B. (2001), Incense at the Altar: Pioneering Sinologists and the Development of Classical Chinese Philology, American Oriental Society.
- Huang, C., Rüsen, J. (2015), Chinese Historical Thinking: An Intercultural Discussion, Taipei, National Taiwan University Press.
- Huang, Y. (黄永年). (1985), Jiu Tang Shu yu Xin Tang Shu 旧唐书与新唐书 (Eski Tang Tarihi ve Yeni Tang Tarihi), Beijing, Renmin Chubanshe.
- Hung, W. (1960–1961), “The T’ang bureau of historiography before 708”, Harvard Journal of Asiatic Studies, C. 23, ss. 93–107.
- Ji, H. (嵇 璜) (Ed.). (1786), Qinding Xu Tongzhi (钦定续通志), Siku Quanshu içinde. ([https://zh.wikisource.org/wiki/欽定續通志_\(四庫全書本\)/卷637](https://zh.wikisource.org/wiki/欽定續通志_(四庫全書本)/卷637)), (XTZ).

- Ji, R. (姬瑞聪) (2017), “Jiu Tang Shu yu Xin Tang Shu “Tujue Zhuan” Zhi Bijiao” (《旧唐书》与《新唐书》“突厥传”之比较- Eski ve Yeni Tang Tarihlerindeki “Türk Biyografisi”nin karşılaştırılması), Wenxue Jiaoyu (Shang), S.06 ss. 54–56.
- Ji, Y. (纪昀) (Ed.). (1782), Qinding Siku Quanshu Zongmu 钦定四库全书总目, Wuzhou Tongwen Ju Shiyin, (<https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=468089&remap=gb>)
- Kapstein, M. T. (2006), The Tibetans, Malden, MA, Blackwell.
- Kern, M., Hegel, R. E., Luo, M. (Eds.). (2009–), Studies in The History of Chinese Texts, Leiden, Brill.
- Kirilen, G. (2012), Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kirilen, G. (2015a), Eski Çin’in Ötekisi Türkler, Ankara, Kimlik Yayınevi.
- Kirilen, G. (2015b), Göktürklerden Önce Türkler, Ankara, Gece Kitaplığı.
- Kirilen, G. (2021), “Eski Çin’de Tarihçilik Üzerine Bir Not”, APAM Pulat Otkan Anısına Sinoloji Japonoloji ve Koreanoloji Makaleleri içinde, ss. 53–62.
- Knechtges, D. R., Chang, T. P. (Eds.). (2010), Ancient and Early Medieval Chinese Literature: A Reference Guide (Vols. 1–3), Leiden, Brill.
- Lee, D. (1981), The History of Early Relations Between China and Tibet: From Chiu T’ang-Shu. A Documentary Survey, Bloomington, IN, Eastern Press.
- Legge, J. (Çev.). (2016), Confucianism: The Four Books and Five Classics—Collected Works of Confucius, Delphi: Delphi Classics.
- Lewis, M. E. (1999), Writing and Authority In Early China, SUNY Press.
- Li, F. (李昉). (1935), Taiping Yulan 太平御览, Sibü CongKan baskısı, Commercial Press (商務印书馆), (Orijinal eser 984). (TPYL)

- Li, H. (李鹤丽). (2018a), “Jiu Tangshu Kanwu (yi)” (《旧唐书》勘误(一) Eski Tang Tarihi’nin Hataları (1)), Jianghai Xuekan 江海学刊, S. 5, s. 146.
- Li, H. (李鹤丽). (2018b), “Jiu Tangshu Kanwu (er)” (《旧唐书》勘误(二) Eski Tang Tarihi’nin Hataları (2)), Jianghai Xuekan 江海学刊, S. 6, s. 37.
- Li, J. (李珣平). (2016), “Jiu Tang Shu Zuozhe Qun de Sixiang Xingge Ji Qita” (《旧唐书》作者群的思想性格及其他 Eski Tang Kitabı yazarlarının düşünce yapısı ve diğer hususlar), Lingnan Shifan Xueyuan Xuebao 岭南师范学院学报, S. 1, ss. 43–50.
- Li, M. (李明伟). (2001), “Anxi Daduhufu de Weida Gongji he Tujue dui Sichouzhilu de Gongxian” (安西大都护府的伟大功绩和突厥对丝绸之路的贡献 Anxi Büyük Valiliği’nin Büyük Başarıları ve Türklerin İpek Yolu’na Katkıları Üzerine), Xibei Minzu Yanjiu (西北民族研究), S. 3, ss. 128–135.
- Li, X. (李学东). (2022), “Geshu Han Shoufu Shibao Cheng Yuanyin Tanze” (哥舒翰收复石堡城原因探赜 Geshu Han’ın Shibao Kalesi’ni Geri Almasının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme), Zangxue Xuekan (藏学学刊), ss. 58–75.
- Li, Y. (李奕定). (2020), Diguwo de Benglie: Xishuo Wudai Shiguo Shi (Quan Erce) 帝国的崩裂：细说五代十国史（全二册） (İmparatorluğun çöküşü: Beş Hanedan On Krallık tarihinin ayrıntılı anlatımı, 2 cilt), Tiandi Chubanshe.
- Li, Z. (黎子耀). (1981), “Wei Jin Nanbeichao Shiqi de Lishi Bianzuanxue” (魏晋南北朝时期的历史编纂学 Wei, Jin ve Güney-Kuzey Hanedanları Döneminde Tarih Yazıcılığı), Hangzhou Daxue Xuebao 杭州大学学报, C. 11, S. 1, ss. 119–125.

- Li, Z. (李中和). (2009), *Tubo Wangchao Yu Zhoubian Minzu Guanxi Yanjiu* 吐蕃王朝与周边民族关系研究 (Tibet İmparatorluğu ile Çevredeki Etnik Gruplar Arasındaki İlişkiler Üzerine Araştırma), Doktora Tezi, Lanzhou Üniversitesi.
- Lin, G. (林冠群). (2010), “Tubo Wangchao de Fenlie Yu Mie Wang” (吐蕃王朝的分裂与灭亡 Tibet İmparatorluğu’nun Bölünmesi ve Çöküşü), *Journal of Northwest University for Nationalities (Philosophy and Social Sciences Edition)* 西北民族大学学报(哲学社会科学版), S. 4, ss. 35–45.
- Liu, F. (刘芳). (2009), “Lun Xin Tang Shu, Jiu Tang Shu Dui Bai Juyi Pingjia Zhi Chayi” (论《新唐书》、《旧唐书》对白居易评价之差异 Yeni ve Eski Tang Tarihlerindeki Bai Juyi’ye Dair Değerlendirmelerdeki Farklılıklar), *Wenjiao Ziliao* 文教资料, S. 4, ss. 10–11.
- Liu, J. (刘金泉). (2020), “Manshu Yu Xin Jiu Tangshu Zhong Guanyu Nanzhao Jizai Zhi Bijiao” (《蛮书》与新旧《唐书》中关于南诏记载之比较 Manshu ve Eski-Yeni Tang Tarihlerindeki Nanzhao kayıtlarının karşılaştırılması), *Wenshan Xueyuan Xuebao* 文山学院学报, C. 33, S. 2, ss. 9–13.
- Liu, X. (刘旭). (1975), *Jiu Tangshu* (舊唐書 Eski Tang Tarihi), Beijing, Zhonghua Shuju, (Orijinal eser 945).
- Liu, Y. (刘依平). (2024), “Lixue yu Shixue Zhi Jian: Songdai Yilishi Xue de Chengcheng Luoji yu Neizai Jiegou” (理学与史学之间: 宋代义理史学的生成逻辑与内在结构 Neo-Konfüçyüsçülük ve Tarih Yazıcılığı Arasında: Song Hanedanı Ahlaki İlke Tarihçiliğinin Oluşum Mantığı ve İçsel Yapısı), *Jinan Xuebao*, S. 2, ss. 38–51.

- Liu, Y. (刘永祥). (2018), “Zhongxi Gudai Lishi Bianzuanxue Bijiao Santi” (中西古代历史编纂学比较三题 Çin ve Batı Antik Tarih Yazıcılığının Karşılaştırılması Üzerine Üç Soru), *Dongfang Luntan—Qingdao Daxue Xuebao* (Shehui Kexue Ban), S. 6, ss. 95–103.
- Loewe, M., Shaughnessy, E. L. (Eds.). (1999), *The Cambridge History Of Ancient China: From The Origins Of Civilization To 221 Bc*, Cambridge University Press.
- Long, P. (龙坡涛). (2018), “Jiu Tang Shu Yiwu Kaobian” (《旧唐书》疑误考辨 Eski Tang Tarihi’ndeki Şüpheli Hataların İncelenmesi), *Shibian Tushuguan Xuebao*, S. 1, ss. 87–91.
- Lorge, P. (2015), *The Reunification of China: Peace through War under the Song Dynasty*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lu, J. (陆军). (2010), “Tubo Zuyuan ‘Xiqiang Shuo’ de Kunjing” (吐蕃族源‘西羌说’的困境 Tibet Halkının Kökeni: “Batı Qiang” Teorisinin Açmazı), *Sichuan Minzu Xueyuan Xuebao*, C. 19, S. 3, ss. 1–3.
- Luo, Z. (2012) “China: History Writing: Linking The Past and The Future”, *History of Nations: How Their Identities Were Forged*, ed. Furtado, P. Thames Hudson Ltd, Londra, ss. 59–69.
- Lü, Z. (吕志毅). (1983), “Lun Woguo Gudai Lishi Bianzuanxue” (论我国古代历史编纂学, Antik Çin Tarih Yazıcılığı Üzerine Bir Tartışma).
- Ma, D. (马大正). (2002), “Zhongguo Gudai de Bianjiang Zhengce yu Bianjiang Zhili” (中国古代的边疆政策与边疆治理- Çin’in Antik Sınır Politikaları ve Sınır Yönetimi), *China Academic Journal Electronic Publishing House*, ss. 1–15.
- Mittag, A. (2012), “Chinese Official Historical Writing under the Ming and Qing”, **The Oxford History of Historical Writing: Volume 3: 1400-1800** içinde, editörler José Rabasa vd., ss. 24–42.
- Mote, F. W. (1999), *Imperial China, 900–1800*, Harvard University Press.

- Naito, T. (2019), *Zhongguo Shi Xue Shi* 中国史学史 (History of Chinese Historiography).
- Ng, O. C., Wang, Q. E. (2005), *Mirroring the Past: The Writing and Use of History in Imperial China*, University of Hawai'i Press.
- Niu, J. (牛继清). (2007), “Qingdai Yangzhou Xuezhe Dui Jiu Tang Shu de Zhengli Yanjiu” (清代扬州学者对《旧唐书》的整理研究- Qing Hanedanı'ndaki Yangzhou Bilginlerinin Eski Tang Tarihi Üzerindeki Derleme ve İnceleme Çalışmaları), *Ningxia Shifan Xueyuan Xuebao* (Shehui Kexue), C. 28, S. 5, ss. 77–81.
- Nylan, M. (2001). *The Five “Confucian” Classics*. Yale University Press.
- Onat, A. (2012), *Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Onat, A., Orsoy S., Konuralp E. (2005), *Han Hanedanı Tarihi: Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Otkan, P. (2018), *Tarihçinin Kayıtları'na (Shiji) Göre Hunlar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ouyang, Xun (欧阳询) (Ed.). (624), *Yiwen Leiju* 艺文类聚. Chinese Text Project. (<https://ctext.org/yiwen-leiju/zhs>)
- Ouyang, X. (欧阳修). (1975), *Xin Tangshu* (新唐書 Yeni Tang Tarihi), Beijing, Zhonghua Shuju. (Orijinal eser 1060).
- Ouyang, X. (欧阳修). *Xin Wudaishi* (新五代史 Yeni Beş Hanedan Tarihi) <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&res=626823&remap=gb>
- Ögel, B. (1948), “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasî Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 4, ss. 259-278.

- Pan, Y. (1997), “Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and its Neighbors”, East Asian Studies Press, S. 6.
- Pines, Y. (2005), “Speeches and the Question of Authenticity in Ancient Chinese Historical Records”, *Historical Truth, Historical Criticism, and Ideology: Chinese Historiography and Historical Culture from a New Comparative Perspective içinde*, ss. 197-226, Leiden/Boston, Brill.
- Qiabai, C. (恰白·次旦平措), Nuozhang, W. (诺章·吴坚), Pingcuo, C. (平措次仁). (2012), *Xizang Jianming Tongshi 西藏简明通史 (Kısa Tibet Genel Tarihi)*, Beijing, Wuzhou Chuanbo Chubanshe.
- Qian, C. (钱存训). (2002), *Shu Yu Zhu Bo: Zhongguo Gu Dai De Wen Zi Ji Lu 书于竹帛: 中国古代的文字记录 (Bambu ve İpek Yazıları: Çin Antik Çağında Yazılı Kayıtlar)*, Shanghai, Shanghai Shu Dian Chu Ban She.
- Qiao, Z. (2006), “The Study of Chinese Historiography From The Perspective of Intellectual History”, *Frontiers of History in China*, S. 1, ss. 84–96.
- Reischauer, E. O., Fairbank, J. K. (1960), *East Asia: The great tradition*, Boston, Houghton Mifflin Company.
- Richardson, H. E. (1969), “The Inscription at the Tomb of Khri Lde Srong Brtsan”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 1, ss. 29–38.
- Richardson, H. E. (1989), “The Origin of the Tibetan Kingdom”, *Bulletin of Tibetology*, S. 1, ss. 5-20, Gangtok, Sikkim Research Institute of Tibetology.
- Rüsen, J. (2005), “Criteria of Historical Judgment”, *Historical Truth, Historical Criticism, and Ideology: Chinese Historiography and Historical Culture from a New Comparative Perspective içinde*, ss. 133-142, Leiden/Boston, Brill.
- Schneider, A., Weigelin-Schwiedrzik, S. (Eds.). (1996), “Chinese historiography in comparative perspective”, *History and Theory*, C. 35, S. 4, Wesleyan University.

- Shakabpa, W. D. (1967), Tibet: A Political History, New York, Potala Publications.
- Shen, C. (2022), “Tufan yu Bolu Jiaoshe Shishi Kao” (吐蕃與勃律交涉史事考 The Historical study of relations between Tibetan Empire and Bolor Kingdom), Zhonghua Wen Shi Lun Cong, ss. 259-286.
- Shen, Q. (沈起炜), Xu, G. (徐光烈) (Ed.). (1992), Zhongguo Lidai Zhiguan Cidian 中国历代职官词典 (Çin Hanedanları Boyunca Resmî Makamlar Sözlüğü), Shanghai, Shanghai Cishu Chubanshe.
- Sima, G. (司马光). (t.y.), Zizhi Tongjian (资治通鉴), Chinese Text Project. (ZZTJ)
- Sima, G. (司马光). (t.y.), Zizhi Tongjian Kaoyi (资治通鉴考异), Chinese Text Project. (ZZTJKY)
- Smith, P. (2009), “Introduction: the Sung Dynasty and Its Precursors, 907–1279”, The Cambridge History of China içinde, editörler D. Twitchett, P. J. Smith, ss. 1-37, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sönam G. (索南坚赞). (2016), Xizang Wang Tongji (西藏王统记 Tibet Kraliyet Kayıtları), çev. Liu Liqian (刘立千), Pekin, Zhongguo Guoji Guangbo Yayınevi.
- Song, F. (宋馥香). (2010), “Lun Songdai Shijia Dui Lishi Bianzuanxue de Gongxian” (论宋代史家对历史编纂学的贡献 Song Dönemi Tarihçilerinin Tarih Yazıcılığına Katkıları Üzerine), Shixue Lilun Yanjiu, S. 2, ss. 49–60.
- Standen, N. (2009), “The Five Dynasties”, The Cambridge History of China içinde, ed. D. Twitchett, P. J. Smith, Cambridge, Cambridge University Press. ss. 38-132.
- Sun, G. (孙光宪), (t.y.) 北梦琐言 (Beimeng Suoyan). Chinese Text Project. <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=382022&remap=gb>
- Togan, İ. (2008), 7. ve 8. Yüzyıllarda Çin ve Türk Resmi Tarih Anlayışına Farklı Yaklaşımlar (Konferans notlarından derlenmiştir), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara.

- Togan, İ. (2011), “Court Historiography In Early Tang China: Assigning A Place To History And Historians At The Palace”, *Royal Courts in Dynastic States and Empires* içinde, Leiden, The Netherlands, Brill.
- Togan, İ., Kara, G., Baysal, C. (2006), *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a: “Türkler Bölümü”*: Açıklamalı Metin Neşri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Twitchett, D. C. (1992), *The Writing of Official History Under The T'ang*, Cambridge University Press.
- Twitchett, D. C., Loewe, M. (Eds.). (1986), *The Cambridge History of China. Volume 1, The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.-A.D. 220**, Cambridge University Press.
- Van Auken, N. A. (2023), *Spring and Autumn Historiography: Form and Hierarchy in Ancient Chinese Annals*, Columbia University Press.
- Vogelsang, K. (2005), “Some Notions of Historical Judgment in China and the West”, *Historical Truth, Historical Criticism, and Ideology: Chinese Historiography and Historical Culture from a New Comparative Perspective* içinde, Leiden/Boston, Brill, ss. 143-176.
- Wang, G. (汪高鑫). (2009), “Chuantong Lishi Bianzuanxue de “Qiuzhen” Linian” (传统历史编纂学的“求真”理念 Geleneksel Tarihçiliğin “Gerçeği Arayan” Kavramı), *Xuexi yu Tansuo*, S. 2, ss. 207-211.
- Wang, G. (汪高鑫). (2021), “Lun Zhongguo Chuantong Shixue de Jingshi Zhiyong Linian” (论中国传统史学的经世致用理念, Geleneksel Çin Tarih Yazıcılığında Pratik Fayda ve Toplumu Yönetme İlkesi Üzerine Bir İnceleme). *Beijing Shixue*, ss. 331-359.
- Wang, J. (王俊杰). (2017), “‘Chunqiu Bifa’ Zai Shiji Zhong de Wu Zhong Biaoxian Xingshi” (“春秋笔法”在《史记》中的五种表现形式 - 'İlkbahar ve Sonbahar Fırça Tekniği'nin

- Shiji'deki Beş İfade Biçimi), Hubei Daxue Xuebao (Zhhexue Shehui Kexue Ban), S. 04, ss. 60–67.
- Wang, Q. Edward. (2001), *Inventing China through History: The May Fourth Approach to Historiography*, State University of New York Press
- Wang, M. (王鸣盛). (2016), *Shiqi Shi Shangque (十七史商榷 On Yedi Resmi Tarih Üzerine İncelemeler ve Tartışmalar)*, Shanghai, Shanghai Guji Chubanshe.
- Wang, P. (王璞). (2020), “Ni Poluomen Shuzheng” (“泥婆罗门” 疏证 - Ni Poluomen Üzerine Açıklamalar ve Kanıtlar), *Lishi Dili Yanjiu*, S. 3.
- Wang, Q. (王欽若). (1779), *Cefu Yuangui (CFYG 冊府元龜)*, Siku Quanshu içinde.
- Wang, S. (王世貞). (1778), *Jiajing Yilai Shoufuzhuan 嘉靖以来首辅传 (Jiajing Döneminden Beri Başbakanların Biyografileri)*, Siku Quanshu içinde, (Orijinal eser Ming döneminde). (JJYLSFZ).
- Wang, W. (王维). (t.y.). *Wang Youcheng Ji Jianzhu (王右丞集笺注)*. Chinese Text Project. <https://ctext.org/library.pl?if=en&file=56844>, (WYCJJZ).
- Wilkinson, E. (2012), *Chinese History: A New Manual* (3. Baskı), Cambridge, Harvard University Asia Center.
- Wu, F. (吴枫). (1986), “Liang Tang Shu Shuo Lue” (“两唐书”说略 - “İki Tang Kitabı”nın Kısa Tanıtımı), *Gujigu Zhengli Yanjiu Xuekan*, S. 3, ss. 25–30.
- Wu, H. (2018), *An Historical Sketch of Chinese Historiography*, China Academic Library, Berlin, Springer.
- Wu, Z. (吴缜). (1985), *Xin Tangshu Jiumiu (新唐书纠谬 Yeni Tang Tarihi'ndeki Hataların Tespiti)*, Beijing, Zhonghua Shuju, (Orijinal eser 1094).

- Xia, B. (夏保国). (2011), “Zhou Dai Caifeng Zhidu yu ‘Shijian’” (周代采风制度与“诗谏” (Zhou Döneminde Şiir Derleme Sistemi ve “Şiirle Öğüt Verme”), Shenyang Shifan Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban), C. 35, S. 4, ss. 50–53.
- Xiang, Y. (向燕南). (2009), “Zao Qi Shi Guan de Zhi Du Xing Tai yu Zhong Guo Li Shi Bian Zhuan Zhi Yong Chuan Tong de Sheng Cheng” (早期史官的制度形态与中国历史编纂致用传统的生成 Erken Tarih Yazıcılığının Kurumsal Biçimleri ve Çin Tarih Yazıcılığında Pratik Kullanım Geleneğinin Oluşumu), Beijing Shifan Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban), S. 4, ss. 1–4.
- Xiang, Y. (向燕南). (2019), “Shuo Lishi Bianzuanxue: Yige Zhong-Xi Shixue Wenhua Bijiao de Lichang” (说历史编纂学: 一个中西史学文化比较的立场 Tarih Yazıcılığı Üzerine: Çin ve Batı Tarih Yazım Kültürlerinin Karşılaştırmalı Bir Konumu), Shixueshi Yanjiu, S. 3, ss. 40–46.
- Xu, S. (许慎). (1797), Shuowen Jiezi 说文解字, Sibü Congkan baskısı, (Orijinal eser M.S. 121), <https://www.kanripo.org/text/KR1j0018/>. (SWJZ)
- Xue, J. (薛居正), (t.y.), Jiu Wudai Shi 舊五代史, Siku Quanshu içinde. (Orijinal eser 974), <https://www.kanripo.org/text/KR2a0029/178#1a>. (JWDS)
- Yamaguchi, Z. (山口瑞鳳). (1983), Toban Oukoku Seiritsu Shi Kenkyu 吐蕃王国成立史研究, Tokyo, Iwanami Shoten.
- Yan, Z. (阎质杰). (1992), “Jiu Tang Shu Shiliao Laiyuan Lunzheng” (《旧唐书》史料来源论证 Eski Tang Tarihi’indeki Tarihi Materyallerin İncelenmesi), Liaoning Daxue Xuebao (Zhaxue Shehui Kexue Ban), C. 20, S. 6, ss. 8–11.
- Yang, D. (杨东晨), Yang, J. (杨建国). (2002), “Sanguo zhi Sui Qian Xizang Diqu de Minzu yu Wenhua” (三国至隋前西藏地区的民族与文化 Üç Krallık’tan Sui Hanedanı Öncesine

- Kadar Tibet Bölgesi'nin Etnik Yapısı ve Kültürü), Xizang Daxue Xuebao, C. 17, S. 2, ss. 31–37.
- Yang, Lien-sheng. (1961) “The Organization of Chinese Official Historiography: Principles and Methods of The Standard Histories From The T'ang Through The Ming Dynasty” In *Historians of China and Japan*, eds. Beasley, W. G. and Pulleyblank, E. G.. London: Oxford Univ. Press, ss. 44-59
- Yang, X. (杨晓云). (2020), “Liang Tang Shu Gaozu Benji Yiwu Kaobian” (两《唐书·高祖本纪》疑误考辨 İki Tang Tarihi'nin “Gaozu Biyografisi”sindeki Yanlışların İncelenmesi), Tushu Qingbao Yanjiu, C. 13, S. 2, ss. 116–119.
- Yeshe De Project Dharma Publishing. (1986), *Ancient Tibet: research materials from the Yeshe de Project*, Dharma Publishing.
- Yıldırım, K. (2022), “Türk Tarihi Açısından Çin Kaynaklarının Tasnifi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 429, ss. 46–51.
- Yılmaz, A. (2021), “Tibet Adı Üzerine Bir İnceleme”, Prof. Dr. Pulat Otkan Anısına: Sinoloji Japonoloji ve Koreanoloji Makaleleri içinde, editör A. Merthan Dünder, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Yu, G. (于赓哲). (2004), “Jibing yu Tang-Bo Zhanzheng” (疾病与唐蕃战争 Hastalıklar ve Tang-Tibet Savaşları), *Lishi Yanjiu*, S. 5, ss. 39–52.
- Yu, S. (余恕诚), Zheng, C. (郑传锐). (2013), “Xin Jiu Tangshu Suo Zai Tang yu Silin Jiaowang Shiji Shiwu” (新旧《唐书》所载唐与四邻交往事迹拾误 Eski ve Yeni Tang Tarihlerinde Tang Hanedanı'nın Komşularıyla İlişkilerine Dair Hataların Tespiti), *Gujigu Zhengli Yanjiu Xuekan*, S. 2, ss. 63–67.
- Yu, Y. (2016), *Chinese History and Culture Volume 1: Sixth Century B.C.E. to Seventeenth Century*, ed. J. Chiu-Duke ve M. Duke, New York, Columbia University Press.

- Yuan, K. (原康). (2020), “Wen ben «Jiu Tang Shu» chu yin ben yu hou yin ben de chayi” (闻本《旧唐书》初印本与后印本的差异 Wen Baskısı “Eski Tang Tarihi”nin İlk ve Sonraki Basımları Arasındaki Farklar), *Zhongguo Dianji yu Wenhua*, ss. 17–21.
- Zhang, F. (张峰). (2013), “Jiu Tang Shu de Bianzuan Tese yu Lishi Diwei” (《旧唐书》的编纂特色与历史地位 Eski Tang Tarihi’nin Derleme Özellikleri ve Tarihsel Konumu), *Jianghai Xuekan*, S. 3, ss. 160–166.
- Zhang, F. (张峰). (2018), *Wei Jin Nan Bei Chao Sui Tang Wu Dai Shi Qi* (魏晋南北朝隋唐五代时期). Q. Chen (Ed.), *Zhongguo lishi bianzuan xue shi* (中国历史编纂学史) içinde (3. Cilt). Guojia Tushuguan Chubanshe.
- Zhang, P. (张培). (2011), “Lun Xin Tang Shu, Jiu Tang Shu Zhong Liu Zongyuan Zhuan Zhijian de Chayi” (论《新唐书》《旧唐书》中柳宗元传之间的差异 Yeni ve Eski Tang Tarihleri’ndeki Liu Zongyuan Biyografileri Arasındaki Farklar), *Anyang Shifan Xueyuan Xuebao*, S. 4, ss. 50–52.
- Zhang, Y. (张云). (2007), “Tubo Wangchao Kuozhan Celüe Zhi Fenxi” (吐蕃王朝扩张策略之分析 Tibet İmparatorluğu’nun Yayılma Stratejilerinin Analizi), *Zhongguo Zangxue*, S. 3.
- Zhang, Y. (张云), Lin, G. (林冠群). (2016a), *Xizang Tongshi: Tubo Juan Shang* (西藏通史: 吐蕃卷上 Tibet Genel Tarihi: Tibet Monografisi I), ed. Laba Pingcuo (拉巴平措), Chen, Q. (陈庆英), Beijing, *Zhongguo Zangxue Chubanshe*.
- Zhang, Y. (张云), Lin, G. (林冠群). (2016b), *Xizang Tongshi: Tubo Juan Xia* (西藏通史: 吐蕃卷下 Tibet Genel Tarihi: Tibet Monografisi II), editörler Laba Pingcuo (拉巴平措), Chen, Q. (陈庆英), Beijing, *Zhongguo Zangxue Chubanshe*.

- Zhao, D. (趙殿成) (Der.). (1780), Wang Youcheng Ji Jianzhu 王右丞集箋注, Siku Quanshu içinde. (<https://www.kanripo.org/text/KR4c0022/>)
- Zhao, Y. (趙翼). (1987), Nian Ershi Zhaji (廿二史札記 Yirmi İki Resmî Tarih Üzerine Notlar), Beijing, Beijing Shi Zhongguo Shudian.
- Zhao, Y. (趙燕), Zang, L. (臧麗華). (2017), “Maqiu Qiyuan Kaobian” (馬球起源考辨 Polo’nun Kökeninin İncelenmesi ve Tartışılması), Tiyu Wenhua Daokan, S. 7, ss. 162–166.
- Zhu, D. (朱道清) (Ed.). (2007), Zhongguo Shuixi Cidian (中國水系詞典 Çin Hidrografya Sözlüğü), Qingdao, Qingdao Chubanshe.
- Zhu, R. (朱睿姿), Li, D. (李德輝). (2020), “Xin Jiu Tang Shu Wenxueguan Bijiao—Yi Wen Yuan (Yi) Zhuan Wei Qierudian” (新舊《唐書》文學觀比較——以文苑(藝)傳為切入點 Eski ve Yeni “Tang Kitapları”nın Edebiyat Görüşlerinin Karşılaştırılması: Edebiyatçı Biyografileri Ekseninde), Hunan Renwen Keji Xueyuan Xuebao, C. 37, S. 4, ss. 84–87.
- Zhu, W. (朱維錚). (2006), “Lishi Bianzuanxue: Guocheng Yu Xingtai” (歷史編纂學: 過程與形態 Tarih Yazıcılığı: Süreç ve Biçim), Fudan Xuebao (Shehui Kexue Ban), S. 6, ss.1-13.

İnternet Kaynakları

- <http://ciyu.cihai123.com/c/1170477.html> (G.T. 14.05.2024)
- <http://www.amdotibet.com/history/zhuanli/2021-12-21/21287.html> (G.T. 22.11.2025)
- http://www.tibetology.ac.cn/2022-11/13/content_42169175.htm (G.T. 09.01.2025)
- <https://baike.baidu.com/item/安仁軍/15567551> (G.T. 30.08.2024)
- <https://baike.baidu.com/item/白蘭羌/8772737> (G.T. 12.12.2025)

<https://baike.baidu.com/item/白水軍/5396810> (G.T. 05.04.2025)

<https://baike.baidu.com/item/東平國/4346999> (G.T. 18.02.2024)

<https://baike.baidu.com/item/婁/3111236> (G.T. 21.07.2025)

<https://baike.baidu.com/item/韓公堆驛/58435728> (G.T. 03.10.2025)

<https://baike.baidu.com/item/河洛/4132077> (G.T. 15.06.2024)

<https://baike.baidu.com/item/湟川郡/15627777> (G.T. 27.01.2025)

<https://baike.baidu.com/item/湟水/2624680> (G.T. 11.03.2025)

<https://baike.baidu.com/item/甲辰/71618> (G.T. 19.09.2024)

<https://baike.baidu.com/item/莫賀延磧/2957978> (G.T. 08.08.2025)

<https://baike.baidu.com/item/曩骨/4911573> (G.T. 14.02.2024)

<https://baike.baidu.com/item/曩論掣逋/23185864> (G.T. 25.12.2025)

<https://baike.baidu.com/item/石堡城之战/84448> (G.T. 04.06.2025)

<https://baike.baidu.com/item/綏遠軍/8298557> (G.T. 17.11.2024)

<https://baike.baidu.com/item/湯沐邑/5930449> (G.T. 29.03.2025)

<https://baike.baidu.com/item/文選/15539> (G.T. 10.05.2024)

<https://baike.baidu.com/item/析支河/5398809> (G.T. 23.01.2026)

<https://baike.baidu.com/item/宣政殿/3069899> (G.T. 01.09.2025)

<https://chinesenotes.com/words/29164.html> (G.T. 16.07.2025)

<https://ctext.org/ancient-classics/ens> (G.T. 07.12.2024)

<https://ctext.org/library.pl?if=en&file=56844> (G.T. 26.01.2025)

<https://ctext.org/library.pl?if=en&remap=gb&file=490&page=75&> (G.T. 24.02.2025)

<https://ctext.org/textwiki.pl?res=8401105&if=gb&remap=gb> (G.T. 20.04.2025)

<https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=506954&remap=gb#p61> (G.T. 11.05.2025)
<https://ctext.org/wiki.pl?if=en&res=456206&remap=gb> (G.T. 13.08.2024)
<https://ctext.org/wiki.pl?if=en&res=626823&remap=gb> (G.T. 14.07.2025)
<https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=382022&remap=gb> (G.T. 17.07.2025)
<https://ctext.org/yiwen-leiju/zhs> (G.T. 11.08.2025)
[https://map.baidu.com/dir/临洮县/长子县/@11815409.68148477,4222699.0550000025,7.66z?querytype=nav&navtp=2&c=1&drag=1&sc=136&ec=356&sy=0&sn=1\\$\\$\\$\\$11562391.62,4193472.73\\$\\$\\$%E4%B8%B4%E6%B4%AE%E5%8E%BF\\$\\$\\$\\$11562391.62,4193472.73\\$\\$\\$&en=1\\$\\$\\$\\$12566382.45,4292799.65\\$\\$\\$%E9%95%BF%E5%AD%90%E5%8E%BF\\$\\$\\$\\$12566382.45,4292799.65\\$\\$\\$&version=4&mrs=1&route_traffic=1&da_src=shareurl](https://map.baidu.com/dir/临洮县/长子县/@11815409.68148477,4222699.0550000025,7.66z?querytype=nav&navtp=2&c=1&drag=1&sc=136&ec=356&sy=0&sn=1$$$$11562391.62,4193472.73$$$%E4%B8%B4%E6%B4%AE%E5%8E%BF$$$$11562391.62,4193472.73$$$&en=1$$$$12566382.45,4292799.65$$$%E9%95%BF%E5%AD%90%E5%8E%BF$$$$12566382.45,4292799.65$$$&version=4&mrs=1&route_traffic=1&da_src=shareurl) (G.T. 11.10.2025)
<https://news.qq.com/rain/a/20250425A0A6WR00> (G.T. 28.04.2025)
https://travel.ifeng.com/around/detail_2011_04/17/5794422_0.shtml (G.T. 06.02.2024)
<https://www.baike.com/wikiid/1293637532665094101> (G.T. 19.11.2025)
<https://www.cidianwang.com/cd/x/xishan17069.htm> (G.T. 24.10.2024)
<https://www.cidianwang.com/lishi/diming/4/67544kn.htm> (G.T. 05.01.2025)
<https://www.guoxuedashi.com/diming/53008nmjl/> (G.T. 14.07.2025)
<https://www.kanripo.org/text/KR1j0018/> (G.T. 14.11.2025)
<https://www.kanripo.org/text/KR2a0029/178#1a> (G.T. 02.10.2025)
<https://www.shidianguji.com/ens/book/ZWDS0223/chapter/1lmqy2cy6kaia> (G.T. 31.12.2024)
https://www.sohu.com/a/229727037_562249 (G.T. 09.03.2025)
<https://www.zdic.net/hans/持節> (G.T. 18.06.2024)
<https://www.zdic.net/hans/封禪> (G.T. 22.05.2025)
<https://www.zdic.net/hans/六軍> (G.T. 07.11.2025)
<https://www.zdic.net/hans/陸博> (G.T. 13.01.2024)

<https://www.zdic.net/hans/牧馬> (G.T. 28.09.2024)

<https://www.zdic.net/hans/曲縣> (G.T. 15.02.2025)

<https://www.zdic.net/hans/鐵券> (G.T. 04.12.2025)

<https://www.zdic.net/hans/西洱> (G.T. 26.01.2026)

<https://www.zdic.net/hans/下嫁> (G.T. 10.10.2024)

<https://www.zdic.net/hans/毡裘> (G.T. 25.08.2025)

<https://www.zdic.net/hans/中人> (G.T. 12.04.2024)

<https://www.zdic.net/hans/鞶纓> (G.T. 06.07.2025)

<https://www.zdic.net/hant/蕃戎> (G.T. 30.01.2024)

<https://www.zdic.net/hant/隴上> (G.T. 17.03.2025)

<https://www.zgbk.com/ecph/words?SiteID=1&ID=232915&Type=bkztb&SubID=705> (G.T. 20.09.2025)

[https://zh.wikisource.org/wiki/欽定續通志_四庫全書本/卷 637](https://zh.wikisource.org/wiki/欽定續通志_四庫全書本/卷_637) (G.T. 02.12.2024)

ÖZET

Bu tez, Tang Hanedanına ait iki resmî tarih eseri olan Eski Tang Tarihi (Jiu Tangshu) ve Yeni Tang Tarihi'nde (Xin Tangshu) yer alan “Tibet/Tubo Monografisi, Birinci Kısım” (吐蕃上) metinlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmanın amacı, aynı tarihsel anlatının iki farklı resmî tarih derlemesinde nasıl yeniden düzenlendiğini; metin yapısı, terminoloji ve anlatım tercihleri bakımından ortaya çıkan farkların Çin tarih yazıcılığı açısından ne ifade ettiğini değerlendirmektir.

Araştırmanın birincil kaynaklarını JTS'nin 196. cildi ile XTS'nin 216. cildinde bulunan ilgili monografiler oluşturmaktadır. Metinler klasik Çince'den Türkçeye çevrilmiş; ardından zaman-tarih-sayısal veriler, yer adları, kişi adları ve ünvanlar, terminolojik tercihler ile yazım tarzı gibi unsurlar temelinde sistematik biçimde karşılaştırılmış; ayrıca birinde bulunup diğesinde yer almayan bilgiler “JTS'ye özgü bilgiler ve XTS'deki eklemeler” çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tibet, Çin, Eski Tang Tarihi, Yeni Tang Tarihi, Tarih Yazıcılığı*

ABSTRACT

This thesis offers a comparative study of the “Tibet/Tubo Monograph, Part One” (吐蕃上) found in two official histories of the Tang dynasty, *Old Tang History* (Jiu Tangshu) and *New Tang History* (Xin Tangshu). The purpose of the study is to examine how the same historical narrative was reorganized in these two official compilations and to explore what the differences in textual structure, terminology, and narrative style indicate about Chinese historiography.

The primary sources of this research are the relevant monographs in volume 196 of *Jiu Tangshu* and volume 216 of *Xin Tangshu*. The texts were translated from Classical Chinese into Turkish and then compared systematically. The analysis focuses on chronological and numerical data, place names, personal names and official titles, terminological choices, and writing style. In addition, information found in one text but not in the other is examined as “information unique to JTS and additions in XTS”.

Keywords: *Tibet, China, Old Tang History, New Tang History, Historiography*